ANNALES SARDINIAE.

SERENISS.MO FERDINANDO II. ETHRVRIAE DVCI MAGNO,

Per R. P. F. SALVATOREM Vitalem Marensem, Regularis Obseruantię Franciscanum.

PARS PRIMA.

PORSENA QVAE

HETRVSCIS

CLAVSIT CLVSII,

TV PANDIS

FLORENTIAE,

Ex Typographia Sermartelliana. M. DC. XXXIX.

Superiorum Permissu.

FERDINANDO II.

MAGNO DVCI HETRVRIAE

OPTIMO PRINCIPI.

FRATER SALVATOR VITALIS, Regularis Obseruantiæ Franciscanus, Theologus, & Concionator Generalis, Prouincię Thusciç; felices, serenosq; soles.

ADmirandum amplo, latoq; orbi, soli mirificum argumentum, ! Sardiniam, delicijs affluam, Romæ vbera, vasto gurgite peruallatam; Garamantium turbine conuolutam, animātibus potiùs, quàm insensibilibus, actam procellis, te nunquam, suum custodem, tutoremque pracipuum, obseruantiæ stemmate decorasse, neq; insignibus animi Sanctuarijs obsequutam; nisi Calaris inclyta, quæ iugiter tibi cernua, officijs obtulit sese gratam; vna pro cunctis debita soluens, rependens partim, remensa taxim; vt inde admiratio languida, cesset iam iam.

Hæc, inquam, ciuitas Sardiniæ maxima Princeps, cæteris omni-

bus

bus prorsus erutis, sola remansit illæsa, vti caput influeret, membraq; vegetans, redigeret in vigentia nuper insita solo mutato. Hinc Ioannes Arca; dirutę, *inquit*, iacent veteres ciuitates & oppida, vrbe sola superstite Calari. *Benignum polum, benignumq; solum habet Calaris, idcirco ciuilis, & benigna erga omnes. Claudiani hoc firmo dictis, de bello Gildonico,* Quæ pars vicinior Afris, plana solo, ratibus clemens: quæ respicit Arton, immitis, scopulosa procax. *Antonomastica ciuitas, Antesignana, Xenio isto se tuæ magnitudinis consecrat munificentissimæ dignitati. tui siquidem apud se memoriam non est passa frigescere; quem, velut aliquod terrenum numen reuerenter, & gratulanter suspiciens, atque reuerens, ita se præstat, vt tuæ Serenissimæ inclytatis effigiem, in lararijs equidem domus appendens, æternum gratitudinis monumentum oculis aptat, & in Altitudinis Altissimæ tuæ molem congerit laudes sempiternas.*

Calaritanũ benignũ solum & clima.

Quid, si Pisæ, apud Lamellum Cardines Fidei non exturbassent, Federico Secundæ? Sardiniæ Regnum nequidquam amisissent, hodieq; certissimè tuum foret. Apparent hucusq; quo nescio fato, super Aquilæ turrim, vulgò, Sancti Brancatij, Pilæ tuæ, Australi, nimirum, Borealiq; latere, vt hisce sæpissimè conteplatus, causa latitante, supinus obstupui. Ibi etiam grauata sunt lapide Gerardeschæ insignia, siue arma, Aquilæ ala, ibi in medio Crux Pisana. Annosæ sunt Pilæ, quæ si non tunc, æuis posteris, fulminatæ, insultantem Sultanum profligare non cessant. Adauctæ sint orbitæ, crescant bombis, vt magis magisq; orbitæ luceant.

Lamellum vulgò Melora.

Insignia Medicæa in turri Calaritana.

Gerardeschę arma ibidẽ.

Accedit insuper, haud modicæ reputandæ, maiestatis ænigma; in Scrinijs Vrbis hæc metra, huc fideliter è fonte translata.

Carmina in laudem Ferdinad. I. in scrinijs Calaritanis.

Magnorum Heroum, Tyrrhena potentia cælo
Magnorumq; Ducum gratissima gloria terris;
Neptumni imperij versor, tremefactor aquarum,
Principis ęquorei terror, maris inclyta fama,
Gentis amor nostræ, spes, & fiducia magna
libertatis opum, quam barbara terra fatigat
Africa; dimidiam minuens per compita Lunam
cærulea, ò Salue Princeps Etrusce, per orbem

corde

corde ſalutate; imperio digniſſime Romæ,
Quin etiam æterno diademate pluribus auris.
Nomen Alexandri Magni tua gloria vincit,
qui redimis gentes noſtras, prętaſq; quotannis
libertatis opem, ſeruoſq; à dentibus Apri
eripis, atq; animas, & corpora triſtia fato
eruis; Harpiarum armis, à limine lethi
Ferdinande, tibi, vitæ ſint ſtamina longa.

His Auum decantarunt Calaritani tuum; hiſce Ferdinandum Primum, Othomanæ domus horrorem, maiores noſtri accinuere lætitia magna: Accinuere minores, tibiq; acclamant luſtra felicia, pro ijs quibus eximiæ laudis, & præſtantiſſimi præconij viros, immortalitatis ſæculo reſtitutos, ad nouam fortiter ante geſtorum gloriam excitaſti. Haud equidẽ neſcio Alexãdri mirifica (fatu ſit fas) polo, ſoloq;, ſtupenda, à Clitarcho, Polycrato, Oneſycrito, Antigene, Iſtro, Ariſtobolo, Care, Philippo Calcidenſe, Ptolemæo, Antidide, Philone Thebano, Antiſthene, Menechmo, Sycionio, Nymphis Heracleòthes, Potamone Mitylenæo, Soterico Aſite, Arriano, Plutarcho, alijſq; Scriptoribus celebrata; ſed quid? Sola inſulula vna, Buccinaria ſcilicet, Sardiniæ adiacens, eorum buccinas, longè ſuperat clanges tua.

Ad inſulam Taularã 300 Chriſtianiãno elapſo libertatem habuerunt capt's 2. triremibus Bilertanis.

Verùm veritatis ergò, vereor, ne, Chærilo ſimilis, inſulſis, illepidiſq; apicibus, tuam contaminem maieſtatem, eò me ſiſto; tuæque adeo gratiæ thronum, opituli velut mei confugio tutè ſub aram; tuæ protectionis ad anchoram tranſuolo; ad ſuffragij tui elementa ſuſpiro; tutelæ tuæ ſub clypeo, conflictatus ab æmulis, profligatus ab inuidis, afflictatus ab inſcijs, ſecurus exiſtam. Annales Sardiniæ, *nationis omnigenæ, atq; vniuerſæ gentis amaſiæ, pro qua obtinenda totq; tantoſq; labores, æterno certamine ſubiere, magnum opus, magno indiget Mæcenate: eſto igitur ei Magnus.*

Quippe qui talis, ac tanti generis ſplendore coruſcas; decore pelluces, candore præfulges, & mole præpolles; qui antiquiſſimæ virtutis ænigmate præſagitus in Porſena, lineatus in Pilis; globiſq; aureis præſignatus in illis, qui in eius mauſolæo vnà cum corpore delitescunt, fatis arridens, clariſſimè radias, euacuaſſe figuram. Porſena

Nota de Porſena

sena vltimo Hetruriæ Rege. *sena siquidem in vrbe Clusina sepultus, Pilarum ornamentum per monimenti ambitum habere describitur, & firmatur. Fuit hic vltimus Rex Hetruriæ, globiger et ipse, Pilisq; ibi decoratus humatur;*

Ita traditio. *Hetruriæ Princeps, post Porsennam, Tu q; Pilis honustus, condecoratus, cohonestatus caruleis, aureisq; orbibus, gloriosissimè surrexisti, successisti eidem.*

Imperialis Aquila. *Quippe qui, Aquilæ clanctibus, Austrum omnem facis imperijs intonare, resonareq; totum propè Sublunare hemisphærium, virtutū egregijs incrementis, animi dotibus Sacrosanctis, ingenio candido, perspicaci, natura, & Gratiæ donis amplissimis cumulatus; ornatus, dotatus, ditatus. Dum tibi non modò (ò proles benedicta) Proceres, & Magnates, non solum Duces Magni Aui, Proaui, Ataui, nec non inclyti Genitores, decus adijciunt: verùm, & infulati, Magnalesq; homines, Pontifices Maximi, Cardinales ostrigeri, Archiepiscopi, Antistites, Præsules, Cæsares, Reges, Principes, Domini pyramidum mole, æreis, aneisq; porphyreticis, marmoreisq; stemmatibus, Iconum, Atlantumq; Sublimium, maiestate, nomen, famamq; titulis æternantes. Austria quid magni non habet sub sole? Quot Iulios, quot Augustos, quot inuictissimos faustis fastibus, gestarum strenuissimè rerum portentis, triumphis, ouatibus gloriosos; palmis, honustos, pompis onustos, laureisq; florentissimis (etiam in æthere) redimitos, possidet Medicæa, atq; Austriaca Sacra magnalitas? Hocce, Tu germen, virtutum omnium pulchritudine Pandoratum, in Choro, firmamentoq; Syderum gloria præfulgenti, auricomum rutilas Astrum Austriæ; Austricas illas territans fulmine regiones; cristas excutiens caruleus intonans Auster. Incedis in orbe, curru purpureo triumphalis; A P O-*

Sūmi Pont. multi de domo Medicis. Cardinales plurimi.

Laurentius Medicis naturę mōstrū, Martius tertor.

Ingenuitas atque nobilitas, imperialis & Regia, Magni Ducis Ferdinandi II. *STOLICÆ, CÆSAREÆQVE NEPOS: CATHOLICÆ CONSOBRINVS, CHRISTIANISSIMÆ CONSANGVINEVS. MAIESTATVM: LOTHORINGIÆ DVCVM, AB HEROINA PIISSIMA, CHRISTINA, GERMEN ILLVSTRE, VRBINATIS INCLYTI DVCIS, AFFINIS, ET GENER. Ecquid vltra? Qui eam nactus es patriam, quæ tibi ad Florentissimum Potentatum, vitæ munimen, & columen, probitatem, integritatem, candidissimas ingenij venas, laudabilium morum scatebras, magiste-*

rium dignitatum, Artium bonarum omnium promptuarium, pacis emporium, Fidei gremium, iustitiæ fasciam, (& si à fascia tibi omnia) Florentia inquam, Europæ flos aureus, (alitum parens illustris, arridet.

Hæc est Florentissima, Urbium Princeps. Fesularum, Pisarum, Senarum, Pistorij, Aretij, Massæ, Grossethi, Clusij, Chorytonij, Montis Politiani, Montis Alzini, Pientię, Collis, Suauianę, Burgi Sancti Sepulchri, Liguraniæ, Sancti Miniatis; *Hæc 250. circiter Castellorum, atq; arcium pompæ, Regina, maiestas: hæc tandem oppidorum celeberrima domina plurimorum, quæ Thuscia, ditio tua, continet, & includit. Vireta, Xystos, pomaria deliciarum, amœnissima viridaria, nulli sub Sole secunda. Aequiparanda ne Pheacia pomaria, quæ tali ac tanto studio coluit Rex Alcinous, (Deus hortorum creditus) Hesperidum forsan, Epicuri fortasse, seu Adonidis, Cyri, Semiramidis, Lucani, Mecænatis'ue forsitan,* Pratolino, tuisq; illis Podio ad Caianum, Artimino, Magiæ, Ambrosianę, Mosello, Castello Martini, Montoue&o-rino, Burgo ad Busianum, Altopasio, Cascinæ Pisanę, Casinæ Podij Caiani, Altopasio Pesciano, Abbatiæ ad Sansouinum Pisarum, Pithio, Casino, Villæ Imperiali, Palatio platee, Palatio Sancti Laurentij *& Sala Vuerro* Italięadipem, *vocauit Hetruriam, lepidè quidem.*

Florentiæ maiestatis encomium.

Ciuitates Magni Ducis XVIII. Castella plus quam 250.

Villæ palatinæ cum nemoribus, & viretis Magn. Duc.

Plura & Satis superq; Florentissimæ Florentiæ, molis, & laudis, ab ipsa Cæli Regina manu propria scriptà Literula decorata, vt doctissimus Homiliarum Catholicarum Auctor, lib. 1. x. Homil. 1. de Assump. & coronat. B. Virginis, adstruit hunc in modum. Extant & aliæ duę Epistolę B. Virginis, quas Messanenses, Florentiniq; se accepisse gloriantur à Deipara missas. Est autem ad Florentiam scripta, quam pro concione est interpretatus Hieronymus Ferrariensis, in eadem vrbe, die 25. Octobris anno Domini 1495. exemplar huiusmodi est.

Florentiæ Deo, ac Domino Iesu Christo, filio meo, & mihi, dilecta, tene fidem, insta orationibus, roborare patientia: his enim sempiternam salutem apud Deum, & apud homines gloriam consequeris.

Epistola B. Virgin. ad vrbem Florẽtiam.

Ast quid vltra? Mausoleum illud S. Laurentij, sibi simile,

opus,

Pyramis sepulchralis Magn. Ducis

Mausoleum Regum Hispaniæ s. Laurentius, Mausoleum Magnorum Ducum, s Laurentius nuncupatur.

Galeria Magni Ducis indicibilis excellentiæ.

opus, agnoscit in orbe? Barbara pyramidum sileant miracula Memphis. *Septem illa, toto orbe cantatißima ædificia, turris Pariæ, Muri Babylonis, Templum Dianæ Ephesinæ, Simulachrum Mausoli, Colossus Solis apud Rhodios, & simulachrum Iouis Olympici, domus Cyri Medorum Regis, cedant omnia Laurentinæ machinæ magnificentißimæ, Magni Ducis Hetruriæ. Dubitas lector? Vide, & credes. Dubitabam & ego; Vidi, & credidi.*

Apparatus aulicus, (Galeria *) par inuenies? Vrbis marmora, cælaturæ, sculpturæ? in illis loquitur Mutus ille Scorialis Hispani; Praxiteles ibi nobilitatur. Ibi Phidias, ibiq; Polycletus clarent; Myro: Lysippus: Arcesilas: Pythis in Pythio, Menestratus in Centauro illo, quem Hercules insidens, claua nodosa, enecat alta, magis quàm in Hecatis effigie, fulget. Pergat euisor, Florentiam peragret, lustret omnem, & mecum assentiat, Florentiam, terræ ambitus esse decorem.*

Sculpturæ & Picturæ in Florentia vrbe, mirabiles

Gorgona, & insula Lilij Magni Ducis. Iluæ pars Cosmopolis vulgò Portu Ferraio.

Tres insulæ, Ilua Cosmopolis; Lilium Arthemisia; Gorgonia Melotarum; coronant, diademaq; tuum gemmis exornant; Princeps Magne, à Magna vrbe Calari Xenium accipe, velut instar, quod ille ijs.

Magna refert Magnis

Et quidem non impar dicans, et quidem similis Magnitudine Calaris inclyta; esto quæso Calaritanæ vrbis egregiæ dignitatis auscultator arrectus. Eccere quænam.

Calaritanæ vrbis Inclytitas

Calaris vrbs Sardiniæ, à cunctis scriptoribus celebrata.

Magna dicat, Magno, Calaris. Est siquidem à Scriptoribus tum priscis, cum etiam vicinioribus decantata, encomij, epithetis; titulis, elogijsq; celeberrimis, iure sat æquo, meritißimè decorata, insignita, præ cæteris Sardiniæ ciuitatibus exaltata: digna censenda vt tanto, taliq; Magnato famulam offerat sese Magnam: Calaris antiquior omnibus; *Strabone teste Geogr. lib. 5. pag. 151. Cosmograph. generali: Theatr. illust. ciuit: Regist. Chronicor: Francisc. Angeluer: Georgio Brabum: Abraham Hortel. Hispania Illustrata:*

strata: Philip. Bergom. & alijs. Calaris nobilior, & preclarior, nobilissima praeclarissima. *Ioan. Stad. in adnot. ad Lucium Florum: Hermolao Barbaro in Castigat Plinianis: Ioan. Scamert, in Schol. ad Pomp Mel: Ambros. Calep verbo Sardinia, alijsq; 300.* Calaris prae cunctis, priuilegiata, exemptionibus, & immunitatibus decorata. *Archiu. Calarit. Plin. Fara, Regist Regn. Aragonum Priuil.* Calaris Vrbs ciuium Romanorum, *Plin. Fara, Scrip. per pluribus.* Calaris insignior, & celebrior. *Cornel. de Iudeis: Thom. Procarcio: Ioanne Villano, Philippino, Marangone: Cyrno in Ms.* Calaris caput, fortalitium, & propugnaculum totius Regni. *Reges Aragoniae in Diplom. Priuil. S. Athanas. ad Iouin. Imp. Chron. Pisan. Ms. Chron. Aragon. Surita: Bonfilius, Epitaph. turris Pisanae in domo Professa Patr. Societ. Iesu Stampacis.* Calaris Religiosa. *Ludou. Viues, in Commen. lib. de Ciuit. Dei in marg.* Calaris oraculum SS. *In Schol. ad Hieron.* Calaris Ecclesia Ecclesiarum Sardinię: *ex Athanas ad Iouin. Imp.* Calaris Catholica, *ex eodem ibidem.* Calaris primaria vrbs Sardiniae: *idem Athanas. ibid:* Calaris magis culta & populosa: *Claudian. de bello Gildon. Luc Flor* Calaris Vrbs Vrbium: *idem Florus.* Calaris Regnum Regni Sardinię: *Marius Niger. Comment Geograph.* Calaris Tetrapolis, Antiochiae similis. *Adrian Roman Hist. Cyrni: codex in Opera Cathed. Pisana, & patet ad oculum, constat enim, Castro, Leapole, Stampace, & Villanoua.* Alia Tetrapolis in Europa, nulla existit, nisi Calaris. *Teathr. Prouerb. in scem.* Calaris bellicosa, & strenua in armis: *Tit. Liu. lib 3. Decad. in Harsicora, & Host. filio: Procop. de temp. Gothor. Ioan. Dux Iustin. Anton. Mon. S. Bened. lib. 4. Ramon Montan. Surita, part. 2. lib. 11. cap. 5 lib. 8. cap. 53.* Calaris antiquior literarum magistra, & gymnasijs decorata à Iolao. *Exhist. Diodor. Sicul. Hermol. Barbar. Aristot. qui aduentum Iolai in Sardiniam scribunt, & Diodorus,* Priorem insulae partem, campestrem scilicet, tenuisse: *campestris autem pars Calaris est, teste oculo: astipulatur Fara.* Calaris ab Ennio literas Grecas docta, *Catoni Pretori legente, Pretores verò Calari residebant, testibus hist. atque Vrania Sulcitana.* Calaris diues, auri, argenti, plumbi aliorumq; metal-

Calaris antiquior, & cunctis Sardiniae vrbibus.
Calaris preclarior, & nobilior.
Calaris priuilegiata pre caeteris.
Calaris vrbs ciuium Romanorum.
Calaris celebrior, & insignior.
Calaris totius Regni caput.
Calaris Religiosa.
Calaritana Ecclesia Ecclesiarũ Sardiniae.
Calaris primaria ciuitas Sardinię.
Calaris magis culta.
Calaris vrbs vrbium.
Calaris Regnũ Regni.
Calaris Tetrapolis.
Calaris bellicosa.
Calaris antiquior litterarũ Magistra.
Calaris ab Ennio docta
Calaris diues auri, & argenti fodinis.

lorum fodinis, in montibus Ecclesiarum, vbi etiam gemmę nascuntur: & in montibus Orgosoli, alibiq;. *Patet ad oculum, scribunt multi, & Archiuium Ecclesiense testatur, lib. Capbreu*

Calaris pulchrior Sardiniæ vrbibus. Calaris nobilissima, & fortissima. Calaris caput Regni.

Calaris pulchrior omnibus Sardiniæ vrbibus. *Thomas Procatius in descript. insularum.* Calaris nobilissima fortissima. *Idem ibidem.* Calaris caput Regni. *Leand. Albert. in descript. Italia. Procat. vbi supr. Boterus in Relat. Episc. Gonzaga in Chron. Orig. Relig. Rex Aragon. Petrus, in diplom. dat. Valentia, die 6. Ianuar 1338. Rex Alfons. Aragon. dat. Barchin. 21. Octob. 1328. Idem Rex. Dat. Ilerda, 16. Iunij. 1328. Idemq;, dat. Dertusa, 26. Martij 1331. Idem ipse, dat. Barchin. 15. Iulij. 1331. Rex Petrus, Reges Aragonum, & Hisp. vt in Archi. Calarit referta; doctissimus Serpi in Chron. SS. Sardin.* Calaris Ecclesia Primatialis Sardinię: *S. Athan. in Apolog. contr. Arrianos: Papa Victor. in Epist, siue Breu. Apost. Pius V. in Motu prop. dat. Rom. ann. 1567. die 6. Septem. Et in mot. propr. die 3 Maij, 1569. in alio mot. prop. dat. Rom. in palatio Sacro, in alio, dat. Rom. ann. 1572. Sixtus V. in mot. prop. dat. Rom. 1. Nouemb. ann. 1585.* Calaris Vrbs Sardiniæ (*antonomasticè*) *Raphael Volterr.* Calaris vbera Romæ, *ex Liuio.* Calaris Thusca ab antiquis primordijs. *Ex Strabone, & alijs.* Calaris Regia, & curia Pisanorum, *ex Surita, & Hist. Genuen. & Pisan. Ioan. Villan. Ramon. Montauer.* Calaris semper Catholica. *S. Athan. ad Iouinianum.* Calaris semper fidelis Principibus suis, & Regibus; *ex Liuio, Surita pluribi in Annal.* Calaris mater Summorum Pontificum, nempe S. Hilarij, & S. Simmaci. *De Hilario testes sunt Ioannes Mariana, lib. 5. cap. 4. histor. Hispan. Carolus Sigonius, lib. 14. de Occident. Imperio. Alphonsus Ciaconius, in vit. Pontif. Onufrius Panuinus, in Epit. Roman. Pont. Victorellus, & Ferdinandus Hugulleus Abbas Cistercien. in addit. ad Ciacon. Paulus Mongia, lib. 1. cap. 2. Illustr. Viror. Hieronymus Romanus, Dimas Serpi, & alij. De Simmacho, idem in Chron. SS. Sardin. de Simagis, Calarit. district. & ex Orbillo Donerio, et ex Flauio, de Roman. Triumph. scribunt etiam multi,* S. Simmachum natum in Regno Sardinię, *Regnum autem Sardinia dicta est Calaris apud Authores, vti Regina, & Princeps Regni, vt testis est Marius*

Calaritana Ecclesia Primatialis Sardiniæ.

Calaris per antonomasiam vrbs Sardiniæ. Calaris Tusca. Calaris Regia Pisanorũ & curia. Calaris semper Catholica. Calaris semper Principibus suis fidelis. Calaris mater Pontificum. S. Hilarius Pont. Max. Calaritanus. S. Simmachus Pont. Max. Calaritanus.

rius

rius Niger in Comment. 8. suæ Geograph. Unde sequitur, etiam Simmachum Calaritanum esse. Calaris Sanctorum fæcundissima parens; *vt testes sunt Chronica SS. Sardiniæ; agerq; ille SS. Corporum fodina mirabilis, inexhausta, cum marmoreis titulis, Calaritanos fuisse plures contestantibus.* Calaris tandem mater Sanctorum doctissimorum, qui scripserunt in fauorem Ecclesiæ Catholicę, & interfuerunt Cōcilijs, *œcumenicis, & Prouincialibus, Fidei propugnacula magna. En hic ex ijs ulli.* Calaris Sanctorum parens. Calaris mater virorum doctissimorum.

Prothogenes in Nicena Synodo, defendit cum alijs Catholicis Episcopis, Personam Spiritus Sancti. Et ipse quidem Calaritanus; vt multi scribunt, & Rota Romana deduxit, vt patet in eius decisione. Prothogenes Archiep. Calaritanus, eiusq; filius vrbis naturalis

S. Eusebius Episcopus Vercellen. Martyr, in Synodo Mediolanensi defendit Personam Filij, Patri Consubstantialis, contra Arrianos; Legatus Apostolicus destinatus totius Occidentis, præcipuè Liguriæ, & Galliæ, vt inde Arrianos eliminaret, & veram Christi fidem per totum Occidentem prædicaret, quod effecisse testantur, S. Hieronymus, & Primus Cabilonensis Episcopus in Topographia Martyrum. Is vt testatur Nauclerus, omnes Occidentis Prouincias, sicut Athanasius Orientis, sua doctrina ab Arriana peste purgauit. Fuit autem S. Eusebius, Calaritanus, natus, e lucatusq; Calari: testes huius veritatis sunt, Primus Episc. Cabilonen. Nicolaus Germanus, in Regist. alphabetico, Cardinalis Baronij: extat in offic. antiquo, Cathedr Eccles. Vercellen. Contestātur Scriptores decumani rerum Sardoarū, Dimas serpi in Chron. Squirro Caputinus in Sanctuar. Calarit. & ex vetustiss. monum. Archiu. Calar. Fuit doctrinæ præstantissimæ Vir, scripsitq; in exilio ad Presbyteros Italiæ, Epistolam de fide Catholica, satis eruditam. S. Eusebius Episcopus Vercellēsis, Calaritanus.

Doctissimus Antistes Sanctus Lucifer Calaritanus, legatus & ipse Apostolicus, ad Constantium Imp: Catholicæ fidei acerrimus propugnator, scripsit sex libros eruditionis eximiæ sale conspersos: & B. Athanasius affirmat doctrinam illam fuisse doctrinam Spiritus Sancti: quod et Baronius confirmat, ibi in margine, agens de ipsa dicens: doctrina Luciferi ex Spiritu Sancto. *Obijt Sanctus, & statim sibi erecta fuit Ecclesia, vt Fara testantur, & alij,* S Lucifer Calaritanus Antistes à calumnijs vindicatus. Eius doctrina ex Spiritu Sancto, iuxta Athanasiū, & Baroniū.

vt

Ecclesiæ antiquitus erectæ Calari in honorem S. Luciferi.

vt in libro, quem pro eius defensione ediaimus, copiosè, diffuseq; ostendimus, extat ad nostros dies Ecclesia ipsa: extant aliæ tres extra Calarim. Sanctus est, & Sanctum ore pleno appellitant viri graues. Ex ijs, Petrus de Natalibus in Cathalogo Sanctorum, (nunquam ab Ecclesia prohibito) in titulo eius hist ait De Sancto Lucifero Calaritano Episcopo. *Mombritius in vita S Luxory Martyris prope finem. Bellarminus in Apologia contra Iacobum Angliæ Regem inter Sanctos Patres Ecclesiæ numerat B. Luciferum, Mombritius verò, Sanctum vocitat.*

Autores grauissimi qui Sanctum vocant ipsum Luciferum.

Petrus de Natalibus in Catalogo Sãctorum collocat S. Luciferum cum titulo Sancti Canonizati.

Cornelius à Lapide in Apocal. inficias non it. Henricus Spondanus, in Epit. Aunal. Baronij in 2. excussione Parisijs, anno 1622. pag. 462. Abraham Iouius in vita Pauli V. Romæ typis mandata, Sanctum appellat. Thomas Bozius, relatus à Coriolano, in vita Liberij Papæ, pag. 92. Bibliotheca veter. Patr. tom 9. nouæ impressionis: Francisus Longo de Coriolano, in Breuiario Chronologico, ad annum 362. Sanctum appellat: Philippus Ferrarius, in Cathalogo Sanctorum, ad diem 5. Calen. Februarij, his verbis se habet. Calari in Sardinia Sãcti Luciferi Episcopi. *Sanctus Hieronymus in Dialogo contra Luciferianos,* Beatum Luciferum, *inquit. Blaterones hæc verba de ante acta vita eius intelligunt, non considerantes, Iudam, qui, iuxta eorum intelligentiam, Sanctũ liceret vocari propter ante acta Apostolicam vitã. Sanctus Hilarius Pictauiensis, de S Lucifero aquè ac de alijs Eusebio, & Dionysio laudabiliter loquitur, iam defuncto. Ioannes Tilius Episcopus Meldensis, in Epist dedicatoria ad Pium Quintum, Parisijs ann: 1561. qua Suæ Sanctitati B. Luciferi opuscula cõsecrauit, Sanctum vocat, & viribus & posse propugnat. Cathedralis Ecclesia Vercellensis, in hymno antiquo, inuocat eius merita, verbis istis.*

S. Hieronymus Beatũ vocat Sãctũ Luciferum.

S. Hilarius Pictauiensis inter Sãctos Patres commemorat B. Luciferum.

Ioannes Tilius episcop. Meldẽsis Sãctum proponit B. Luciferũ Pio Quinto.

Ecclesia Cathedr. Vercellensis in Breuiario Eusebiano antiquo, inuocabat B. Luciferum.

Tunc Palatini comites
Vi rapuerunt Presules,
Eusebium Dionysium,
Cum eis & Luciferum.
Hos deprecamur sedulè
Christi captos pro nomine
Sacris hymnorum meritis
Cęli fruamur gaudijs.

Hymnus

Hymnus iste in Breuiario Eusebiano, excusso Venetijs, anno 1504. die 6. Februarij, extat. Est praeterea in Chronica Sanctorū Sardiniae, vita Sancti Luciferi, nunquam ab Ecclesia expurgata, seu correcta, aut emendata; Sed illaeso iugiter pede decurrens. Est insuper Episcopus Fara Sassarensis; Scriptor egregius, qui in libro de Rebus Sardois, Sanctum saepissimè vocat, & de Ecclesia sibi post mortem erecta in vrbe Calari, nobile perhibet testimonium. Scripsere de illo multi alij, nempe Ioannes Arca, Doctor Antiochus Brundo in tract. Apocalypseos, omnesq; eius Sanctitatem constātissimè praedicant.

Ast id largiùs: quod eius corpus inuentum est Calari elapsis annis intus in eius Ecclesia, cum titulis marmoreis, grauatis in lapide Sepulchrali. Sic. Hic iacet B. M. Luciferus Arciepiscopus Calaritanus, Primarius Sardinię, & Corsicę, Ca. . . . Filius S. Rom. Ecclesiae. Qui vixit annis LXXXI. K. Die XX. Mai. *Supra pectus autem habebat hoc Epithaphium, cum Cruce* † S. Luciferus Episcopus. *Veneratur, et colitur Calari, Sciente & aequè boniq; faciente Pontifice Maximo; cui, Archiepiscopus Calaritanus inuentionis eius corporis, aliorumq; Sanctorum, relationem transmisit, & approbauit Paulus V. Pont. Max. vt rescriptum Apostolicum, in Sanctuario Sedis Cathedralis Calaritanae appensum, & in lapide sculptum attestatur. De ijs satis, remittendo Lectorem ad, quem edidimus de ipso B. Lucifero apologeticum, tractatum, vbi exactius, & latius patet, cum solutionibus dubiorum, & responsionibus, ad obiecta.*

Corpus B. Luciferi inuentum Calari, cum titulis marmoreis Sanctū testantibus. Ecclesia Calaritana colit B. Luciferum annuente Apostolica Sede. Arciep. Calaritanus cōsuluit Sedem Apostolicā, pro inuentione corporis San: Luciferi annuit Pontifex Paulus V.

Sanctus Hilarius Calaritanus, Pont. Max. Decreta in vnum contulit, & per vniuersum orbem publicauit, & de fide Catholica conscripsit Epistolas; testatur Fara ex Scriptoribus vitae eius.

S. Hilarius scripsit Epistolas catholicas.

Sanctus Simmachus Doctor eximius, Calaritanus.

Sanctus Deodatus Calaritanus, eiusdem Antistes vrbis Scripsit in defensionem Catholicae Fidei, vt extat in Biblioth. Vatic.

S. Deodatus Calaritanus scripsit.

Sanctus Venereus, Calaritanus Episcop. eiusdem vrbis indigena, qui interfuit Concilio Lateranensi sub S. Martino Papa, huius nominis I.

S. Brumasius Calaritanus, eiusdem vrbis Antistes, doctissimus vir, egregius concionator.

Saluator Alepusius Calaritanus vocatus in Cõcilio Trid. mõstrum naturę patet in eius actis, Archie. Calarit.

Saluator Alepusius Calaritanus, Archiepiscopus Turritanus in Concilio Tridentino, Monstrum naturæ vocatus, ob admirabilem eius doctrinam. Hic edidit officium Sanctorum Gauini, Prothi, & Ianuarij, & fecit imprimere Venetijs, quod quidem ad meas sæpissimè manus peruenit.

Andreas Baccallar Calaritanus versatus in linguis.

Andreas Baccallar Calaritanus, Archiepisc. Turritanus, diuinarum, & humanarum literarum scientia præditus, in Hebraica, Chaldaica, Græca, alijsq; linguis versatus, in latinum ex Græco transtulit opera S. Ioannis Damasceni.

Antiochus Brundo doctor insignis scripsit.

Antiochus Brundo Calaritanus, Ordinis de Mercede, Doctor eximius, scripsit super Apocalyp. edidítq; historiam S. Mariæ de Bonayre.

Dimas Serpi vir magni talenti, edidit tractatũ de Purgatorio contra Lutherum.

Dimas Serpi Calaritanus, Franciscanus de Obseru: scripsit de Purgatorio, celeberrimum opus, contra Lutherum: Chronicon Sanctorum Sardiniæ, Apodixim Sanctitatis B. Georgij Calaritani, Suellen. Episcopi: & alia opuscula Sacra.

Seraphinus Squirro Calaritanus, Caputinus, scripsit opus illustre, Sanctuarium Calaritanum.

Ambrosius Machyn, Sardiniæ decus, Archiep. Calaritanus arca Scientiæ.

Ambrosius Machin Archiepiscopus Calaritanus, Primas Sardiniæ, & Corsicæ, Sardiniæ decus, & decor, antonomasticus Prædicator, Theologus eminens, scripsit sup. Sanctum Thomam, aureumq; de B. Lucifero condidit opusculum sale conspersum.

Dionysius Bonfant Calaritanus, Doctor Theologus, & vtriusq; iuris, edidit opus eximium, Triumphus, *inscriptum.*

Saluator Vitalis XIII. Libros Latine, & Italicè prælo dedit.

Saluator Vitalis Calaritanus, Franciscanus de Obseru: in lucẽ edidit opera hac. Floretum Aluernium: Theatrum Seraphicum: Chronica Seraphica: Monte Seraphico: Trilogium Crucis: Directorium Crucis: Funerale Christi: Apodixis Sanctitatis, & puritatis S. Francisci: Trilogium trium horarum quibus in Cruce viuus extitit Christus: Chronica de Corsica: Annales Sardiniæ: Vrania Sulcitana: Militia Sacra: & versatur impræsentiarum circa impressionem trium aliorum. Vides Calarim queis nam floreat filijs? Magna igitur est Calaris.

Calaris est quæ dicat, obsequitur: ego verò instrumentum aqueductus. Est temporaneum munus istud; idcirco gratum. Munera quantumuis vilia suo tẽpore grata sunt. *In Polyanth.*

&

& Bapt. Mantuanus ad Falconem. Nulla suo res est, si sit data tempore, vilis: apta ferunt magnam tempora rebus opem. *Scripsi, dum Thuscia peste Lethifera laboraret; prælo commisi, dum ea respiraret ab ipsa. Hó, quis te tunc, (Princeps pijssime, Princeps Magne, quin & Magnanime,) inter illius Lemurum furoris & iræ turbines, inter sagittas, Lethali peste confectas, intrepidum videret, et strenuum, per Urbem discurrentem, solantemq; omnes affatu Seraphico morti obex: per vicos & plateas ciuitatis, humili amictu, comitiua pusilla, populum ad recipienda, pecunia, victus, Subsidijq; omnigeni, beneficia, inuitantem? Et quidem tunc iuuenculus tu: neq; idcirco timidus, & meticulosus, neq; ad nemora, viretaue confugus sed inter procellas instar fluctusq; furentes, Eurosq; Luctantes, Hectoreo pectore, animo grandi, infragiliq; corde, Scopulus turritus, rupesq; pinifera, persistebas.* Constantia, & fortitudo magnanimi Ferdinadi II. Magn. Ducis tempore Cõtagij.

Hinc te Magnum amplius celebrabo, non assentando, sed in te, Serenissima creatura, Creatorem Optimum Laudando; laudo quidem in dies, dum de te talis, ac tanta intonet fama; ita vt eat in cumulum orium, celebritas, gloria, Lausq; ab vno ad polum alterũ.

In te Optimi Principis qualitates elucent: Enim verò, iuxta Senecam, in Octauia sic fatum.

Consulere patriæ; parcere afflictis; fera
cęde abstinere, tempusq; iræ dare;
orbi quietem, sæculo pacem suo:
hęc summa virtus, petitur hac cęlum via.

Teq; tuisq; quis alter, rebus in hisce Princeps potior? Quando ne prouinciam popellumue aliquem inquietasti? Cunctis amabilis, Vbiq; locorum, ac gentium insigniter, & egregiè, in omnium animis conciliat, tuum solummodo nomen, amorem. Viget insuper in Serenissimâ tua persona, affabilitas attractiua, vt venustate suapte, corda ad te amandum rabiat, & colendum: illa, de qua Ouid. lib. 1. de Ponto, virtus accedit.

Est piger ad pænas Princeps, ad præmia velox,
quiq; dolet, quoties cogitur esse ferox.

Vtrumq; expertus sum; dum Corythonij adesses, clemẽtissimus visitator. Quàm benignè, quàm suauiter pepercisti, quàm demũ affluenter illos condonasti, ciues pacasti, placasti, allexisti, direxisti?

sti? Nec deest pariter Ferdinando Magno, conditio illa Claudiano (de 4. honor. Consul.) Sacrosancta:

His tamen effectis, nec fastidire minores,
neu pete præscriptos homini transcendere fines.

Principes subditos suos fastidire non debent? in tuis actibus, audientijs, comitijs, dietisque, ego met vidi: videre Thusci, videre Romani, Veneti, Ligures, Germanici, Iberi, Armeny, Graci, Polus Articus, atq; Antarticus non ignorant. Serenitas vultus tui, Serenissimo Principatui nata, ad audientiam misellos inuitat, animat, confortat; adeundi fiduciam ingerit. Vocas egenos, prouocas inopes vt rem postulent. Signum, quòd publica potiùs, quàm priuata curare delectaris. Iuxta illud Claudianicum.

Tu ciuem, patremq; geras: tu consule cunctis
nec sua, nec tua te moueant, sed publica vota.

Hinc elucet, quòd generis molē haud in gloriam accepisti; Principatum, non ad propriam, sed publicam frugem; non ad superbiā, vanamue ostentationem, sed ad Christo famulandum, eisq; populos consolandū, atq; fouendū. Gloriosuā ergò tantā conseruas, ad Omnipotentis Optimi Maximi Dei Laudem, maiestatem, proprijsq; virtutibus ipsā auges; ita vt eiusce gloriæ fulcris, claritas tui nominis æternetur; qui tuæ pueritiæ, atq; adolescentiæ primitias candidas, omnis desideratæ spei exhibuisti: in quo ingenij specimen prorsus enituit; ab optimis præceptoribus instituto, sub quorū versans nutu, (non ferula) Artes, & Theologiā peruadasti, vnde Principis equidem formam, ab incunabulis induisti, normā, qua regimen fortunatur, ab vtero, vnà cum pietatis membranulis eduxisti; suxistiq; mellifluos, simul ac Entheos gratiæ riuulos; qui sensim sensim stagnare videntur; agrosq; Thuscanos mirum in modū irrigare. Vigeas, valeas, polleas, floreas, viuas; ad Serenissimæ tuæ Victoriæ Serenissimam fœcunditatem, prole pulcherrima quæ Thuscum omne serenet cælum; ludatq; tibi, quàm citius, in aula paruulus Ferdinādus. Ita optat Calaris mea, ità orat patria mea, ita postulat incessāter orator. Vale, epistolæq; huius prolixitatem affectus excuset, reiq; magnitudo inexhaustum animi volup, in tuis euoluendis encomijs, Lycifcis, in mea latrantibus munia, velut offam soporis obijciat.

Philosophiæ & Theologię nauauit operam Ferdinādus.

Maria Victoria Magna Ducissa Heturiæ.

Errores in Dedicatoria.

Pagina 1.	*Calaris inclyta*	Calarim inclytam.
Pagina 2.	ibi, *solo mutato*, appellat supra membra, alias vrbes & non supra caput Calarim: hæc enim nunquam solum mutauit, sed in eodem loco stat.	
Pagina 3.	*clanges*	clangens.
Pagina 7.	*Adrianus Roman Histor. Cyrni:* punctum inter, *Roman.* & *Hist.* Sic. *Roman. Hist.*	
Pagina 10.	*Anteacta*	anteactam.
Pagina 13.	*pecunia*	pecuniæ.
	instar	inter.
	rabiat	rapiat.
Pagina 14.	*primitas*	primitias.

Errores in Additionibus.

Pag. 47. Col. 1. *quæ decuit*; qua decuit, *Hispaniorum*, Hispanorum.
Pag. 48. Col. 1. *Athenis*, Athenas.
Pag. 49. Col. 2. *Longosardum Calaritanum*, Longosardum: Calaritanum.

FRATER Didacus de Cea Ordinis Minorum de Obseruantia, Lector iubilatus Almę Angelorum Prouincię, & Ordinis Pater, ac in Romana Curia pro tota Vltramontana familia Cōmissarius Generalis & Seruus. Quoniam iuxta nostrarum constitutionum Generalium Sanctiones Libri, & tractatus omnes à quocumq; nostræ Seraphicæ Religionis authore elucubrati, priusquam typographiæ tradantur, per aliquos eiusdem Ordinis Religiosos censeri, & approbari debeant. Nunc verò R. P. Fr. Saluator Vitalis Sacerdos, & Prædicator Generalis Prouinciæ Tusciæ à nobis postulauit vt *Annales Sardiniæ* à se latinè compositos alicui reuidendos committeremus, ac vt excudi possent facultatem elargiremur. Nos authoritate Eminentissimi Cardinalis Barberini totius nostri Ordinis Protectoris specialiter nobis in hac parte concessa, prædictos Annales R. P. Fr. Benigno à Florentia, & R. P. Fr. Sebastiano à Petrasācta lectoribus Generalibus reuidendos committimus, ipsisq; approbantibus, vt pręlo ad communem vtilitatem mandentur, licentiam impertimur. Dat. Romæ in Conuentu S. Mariæ de Araceli die XI. Februarij An: 1639.

Fr: Didacus de Cea Commissarius Generalis Curiæ.

Appro-

Approbatio R. P. Benigni de Brunis Sac: Theologiæ Lectoris Generalis in Conuentu Omnium Sanctorum Florentiæ.

EX Commissione Adm: R. P. Didaci de Cea in Romana Curia pro tota vltramontana familia Comissarij Generalis librum hunc, cuius inscriptio, ANNALES SARDINIAE, à R. P. Saluatore Vitale Minorum de Obseruantia Theologo, Generali Concionatore, Prouinciæ Tusciæ benemerito Patre elaboratum percurri, nec à fidei veritatibus quid alienum occurrit, nec sanis moribus repugnans; immò pietatem redolens, curiosa, sed vera complectens, summaq; confertus elegantia, mihi satis Auctoris pium, doctumq; ingenium commendat; quare dignum censeo, qui typis collustretur.

Fr: Benignus de Brunis ex Minoribus de Obseruantia.

Approbatio R. P. Sebastiani de Petrasancta Ordinis Minorum Sac: Theol: Lectoris Generalis in Conuentu Omnium Sanctorum Florentiæ.

EMinentissimi Cardinalis Barberini Protectoris nostri Commissione, mandante Adm: R. P. Didaco de Cea, in Romana Curia, pro tota Vltramontana familia Minorum Commissario Generali, vidi, quò potui diligentius opus, cui inscrptio: ANNALES SARDINIAE, à R. P. Saluatore Vitale Theologo, Concionatore Generali, nec non Thusciæ Prouinciæ Patre, compositum, in quo omnium ferè temporum gesta, præsertim Sardoa, ab Authore, miro ingenio, ac ordine collecta, licet inspicere. Et quia nihil fidei nostræ bonisuè moribus dissonum inueni, typis dignissimum iudico.

Fr: Sebastianus de Petrasancta Ordinis Minorum.

LICENTIAE

Annales Sardiniæ à Reu: P. F. Saluatore Vitale Compositi, typis excudantur Florentię Ordinibus consuetis seruatis. die 3. Octobris 1639.

Petrus Niccolinus Archiepiscopus Flor:

Imprimantur præfati Annales. Florentię die 5. Octobris 1639.

Fr: Io: Muzzarellius Inquisitor Generalis Flor:

Alexander Vectorius Serenissimi Magni Ducis Auditor, & Senator.

APPARATVS AD ANNALES SARDINIÆ.

SArdinia, teste Polybio lib. 1. Pausania, 10 Leonico lib. 1. Victore Vticensi lib. 1. alijsq; in re antiquaria decumanis, mediterranei maris insula maior, eiusce omnium, optimè sibi merito iure, insularum obtinet principatum. Regnum inquam cęli terræq; diuitijs fortunatum, naturę dotibus decoratum, à rerum propè cunabulis vbiq; terrarum ac gentium exoptata, cunctas nationes alliciens exculcata, ipsarum palęstra per amplitudinem sæculorum, crebrerrimis extitit luctis. Siquidem Romani, & Carthaginenses, Diodoro Siculo teste, luctuosa, huius insulę gratia poriundę, subiere pericula, sustinuere labores, molestias, ærumnasq; prælijs inuolutas experti sunt. Hinc animus, hinc voluptas, tot millia mirandorum, tot bęlla ducesq; tot fortiter atque strenuè gesta, impręsentiarùm ab interitu vindicare, Mortalium oculis exacta descriptione proponere, editione vulgare. Ast, proh dolor, furialium hostium turbine conuoluta, excursionibus agitata, cruentis vestigijs effędata, flammis absumpta, Sardinię monimenta posteritatibus periere.

Nec ipsius insulæ modò, verùm & omnium quoq; Christianitatis memorabilium rerum antiquitates desiderantur apprimè. Diocletiani namq; sęuitia non tantū Christi cultoribus, sed scriptis etiam, quę ad Sāctorum memoriam, Christianamque Religionem pertinerent, bellum indixit. Meminit Eusebius lib. 8 hist. c. 3. *Per Imperatoris* aiens, *literas palam edictum fuit, vt deturbarentur Ecclesię, soloq; ęquarentur, & scripturę, absumerentur igni*. Dolet Prudentius queriturq; in illo impio piorum codicum incēdio pe-

Scripturę antiquę Sardiniæ combustę.

rijsse plurima maximarum virtutum exempla, hunc in modum deplorans in hymno de Hemeterio, & Chelidonio, ait.

> O *Vetustatis silentis*
> *Obsoleta oblituo!*
> *Inuidentur ista nobis,*
> *Fama, & ipsa extinguitur;*
> *Chartulas blasphemus olim*
> *Nam satelles abstulit,*
> *Ne tenacibus libellis*
> *Erudita sæcula,*
> *Ordinem, tempus, modumq;*
> *Passionis proditum*
> *Dulcibus linguis per aures*
> *Posterorum spargerent.*

Sanctus Isidorus in Missali Gothico, *non illas*, inquit, *paginas, nec casus abolemt, nec vetustas cariosa corrupit, sed malitia persequutoris inuidit*. Rodericus in præfatione hist. *tempore vastationis Arabum, scripta & libri cum perennte patria periere; nisi quòd pauca diligentium custodia euasere.* Arnobius qui ea videre potuit, & Martyrum lanienas, & librorum incendium lib. 4. ad Gentes ait. *Quòd si haberet vos aliqua vetus pro Religionibus indignatio, has potiùs literas, nempe vestras, hos execrari debuisti olim libros, istos demoliri, dissoluere theatra hæc potius, in quibus infamiæ numinum propudiosis quotidie publicantur in fabulis, nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari?*

Scripturę antiquę Hispanię combustę.

Ecquid ergo nos hic facessere possumus? Periere victorię prœliorum, Sardiniensium populorum antiquitas, & strenuitas; illustrium atq; in re quacumq; insignium virorum celebritas; nomina, vitæ, mores, prodigia tot Sanctorum; Confessorum inquam, Martyrum, Virginum, & continen-

A tium

iu in Viduarum. Hò quales, hò quanti eremis in illis, Angelorum musæis, amore flagrantes spiritus, Optimo Maximo seruiere! In suburbanis Calaritanæ vrbis speluncis, quales Guitlelmitæ, quanti? In monte Baratzino (aliàs Monticleta, vulgò Monteclesia) quot secessicolę, quot melotigeri Serui Dei? In altissimi montis Iolę (vulgò Cerpellidu, quin & monti di Olla à Iola, seu Iolao) nemoribus; in monte Sancto Michaelis Archangeli nomini consecrato; In Eremo Sancti Petri Sinziæ, apud Sarrabensem regionem, de Castiades: in illis tandem egregijs atq; illustribus locis, Bonarcados, Sancti Leonardi Ioannitarum; S. Trinitatis de Sacargia, S. Michaelis de Saluenoro; S. Mariæ de Cergo, de Garaueta, & cętera, de quibus, & alijs, suo loco, quot Anachoritę, quot abscōditi Martyres, quot extremò, viri Religiosi orthodoxam Ecclesiam vita, moribus, exemplis, atq; prodigijs illustrarunt? Nihilominus omnia Saracenorum frementium bestiarum impetu commolita, prorsus extincta, ęternę obliuionis caligine, quò pateant abdita, diesq; illa dierum omnium maxima, rescret, supprimuntur.

Fara scriptor egregius verũ Sard.

Grates Farę scriptorum omnium antesignano, rerumq; patrię vindicis grates Arcę, gratesq; Dimæ, quin & Squirro, alijsque nostratibus, qui vetustatis, hàc illac frustula colligentes, tantilium nostros, tametsi desiderium acuentes, animos tranquillarunt. Isthæc igitùr à tantis viris exhibita, pluraq; nostrę solertiæ dedita monimenta, annorũ in seriem redigentes, non qua volumus, sed qua possumus vbertate, patrio ducti zelo, aggredimur exploranda, aggreganda, scriptisq; fidelibus consignanda. Fidelibus inquam: non enim nostrę mentis oculos liuor obducit; tectum sanè animi sequimur sensum; iudicium nostrum ratio dirigit, veritas moderatur. Enim verò quanquam Calaritanus Auctor inscribatur, Arborensis quoque oriundus est; quandoquidem ex Ruacensibus, antiquissimis hucusq: deductis incolis Insulæ, stirpem ducat, qui quidem in Arborensi Dięcesi, sub læso nomine, Vrru, in oppidis Tonaræ, Olzai &c. Gallurensis, & Lugudorensis est oriundus quandoquidem ex Cuntanis de quibus Ptolomeus nunc verò Contani nuncupatis, illis in regionibus habitantibus, trahit paternis è genijs lineã. Calaritanus autem est oriundus ac natus maternis auitis. Quippe ex Paphis, (læso vocabulo, Pauis) antiquissimis incolis municipij Calitonis (vulgò Calagonis) ex Scalas populis Insulæ priscis, regiones nimirum Sarrabensem, Curadoriacam, &

Calitanus antiquũ Grecorũ oppidũ propè Calari 19. p.

Trexentensem, itemq; Gerreyam incolentibus; ex Toccorijs, Pisanorum illustrium genere, vt patet in eorum Annalibus, Sarribensem quoque prouinciam habitantibus, ipse descendit, Papæ! Caueat planè fas Auctor, ex ijs vlla cum patria, iniquè se gerere. Totius enim Sardinię sumus: ipsa nos genuit; ipsa scopus & opus; decus ac decor; Eidem laudis ęquilibrium iure pēdendum pari affectu, ęquali animo, mente syncera; procul hinc passio, procul vanitas, longèq; illa, quæ plures ibi grassatur in animos, dissensionis, & odij pestis vnius deprimens, alterius verò vrbis, lunæ super cornua collocans, dignitatem.

Sardiniæ Antiquitas.

QVum *in principio creauit Deus Cœlum, & Terram. Terra autem erat inanis, & vacua, & tenebræ erãt super faciem abyssi: & Spiritus Domini ferebatur super aquas. Dixitque verò Deus: congregentur aquæ, quæ sub cœlo sunt in locum vnum, & appareat Arida, & factum est ita, & vocauit Deus Aridam terram, congregationesq; aquarum appellauit maria.* Gen. 1. tum, & parens nostra, excussa pelagi mole prominuit. Noquicquam fortuita; sed nuperrimæ terræ coęua, vnà cum ea constitit apex mari; isthanc verò illa, quæ loca syderibus æternauit, vnà cum cęteris, insulam dextera stabiliuit. Varię sunt insularum nascentium causæ, rationes hasce accipito.

Primò accidit, Plinio teste, de mundi hist. lib. 2. c. 86. insulas repentè emergere, vel paria secum faciente natura, quæq; hauserit hiatus alio redente loco. Sardinia huiusmodi contingentia non emersit, siquidē inter omnes, & singulas sic enatas, memorata non est, imò ab omnibus in re antiquaria summis, à rerum propè cunabulis insula, eaq; maior, celebrata.

Audiamus Plinium pro 2. causa qui libro citato, c. 85. ait. *Earum nascentium causa terrarum est, cum ille spiritus attollendo potens solo non valuit erumpere. Nascuntur enim nec fluminum tantùm inuectu sicut Echinades insulæ, ab Acheloo amne congestæ, maiorque pars Ægypti à Nilo, in quàm à Pharo insula noctis, & diei cursum fuisse, Homero credimus. Sed & recessu maris sicut idem de Circeis. Quod accidisse in Ambracia portu decem millium passuum interuallo, & Atheniensium quinque millium ad Piręanum memoratur: & Ephesi; vbi quondam ædem Dianæ alluebat; Herodoto quidem si credimus mare fuit supra Memphim vsque ad Æthiopum montes, itemque à planis Arabiæ mare, & circa Ilium, & totam Teuthraniam, quaq; campos intulerit Mæander.* En hic nostra non proditur insula, vel

Nota quib' locis recesserint marię insulę quę eo sp.

maris receſſu, vel amnium, vt memoratæ, inuectu, nata.

Nota quas et quibus temporibus enatae insulas

Pro 3. cauſa Auctorem eundem cap. 87. auſcultemus. *Claræ iam pridem inſulæ Delos, & Rhodos memoriæ produntur enatæ: poſtea minores vltra Melon, Anaphe, inter Lemnum & Helleſpontum, Nea: inter Lebedum, & Teon, Alone; inter Cycladas Olympiadis 135. Anno 4. Thera & Theraſia: inter eaſdem poſt annos 130. Hiera, eademq; Automate, & ab ea duobus ſtadijs poſt annos 110. in noſtro æuo. Menſe Iunio Syllano, & L. Balbo Coſſ. ad 7. Idus Iulij, Thia.* Sardinia naturalis (fas ſit fari) non accidentalis inſula eſt. Si enim prędictarum ſe more geſſiſſet emergens, naturalium rerum Lynces, vti mediterranei pelagi celeberrimam, maioremque, retro citatis Auctoribus teſtibus, inſulam, memoriæ proculdubio, ſicut alias ęternaſſent, ſæculorum atque Gentium dignitati, ipſius fortuitam, & caſualem emergentiam conſecraſſent. Eſt igitur Aridę tellus coęua, qua cum vnà, erectam protulit Aſtris frontem; mare ſuccubuit, Sardinia nil tum ſolùm, ſed ex potentiſſimi cataclyſmi torrentibus, impetu, turbine impulſibus, furijs triumphauit aquarum.

Nota quas terras interruperit maria. Insulę repentinisca sibusfactę. Cyprus & Sicilia olim non insulę.

Pro 4. ratione c. 88. *Ante nos & iuxta Italiam inter Aeolias inſulas, item iuxta Cretam emerſit è mari 1050. paſſuum, vnà cum calidis fontibus, altera Olympiadis 143. anno 3. in Thuſco ſinu flagrans hæc violento cum flatu. Proditurque memorię magna circa illam multitudine piſcium fluitante', confeſtim expiraſſe quibus ex ijs cibus fuiſſet. Sic & Pithecuſas in Campano ſinu ferunt ortas. Mox in ijs Montem Epopon, cùm repente flamma ex eo emicuiſſet, campeſtri æquatum planicie: alioq; motu ſtagnum emerſiſſe, & alio prouolutis montibus inſulam extitiſſe Prochytam. Namq; & hoc modo inſulas rerum natura fecit. Auellit Siciliam Italię, Cyprium Syriæ, Eubocam Bęotiæ, Eubocæ Atalantem, & Macrin, Beſbycum Bithiniæ, Leucoſiam Sirenum promontorio.* Nec has inter inſulas, noſtra.

Insulę continenti aditę.

Pro ratione 5. c. 89. *Rurſus abſtulit inſulas mari, iunxitq; terris Antiſſam Lesbo, Zephyrium Halicarnaſſo, Ethuſam Mindo, Dromiſcon & Pernen Mileto, Marthecuſam Parthenio promontorio. Hibanda quondam inſula Ioniæ, 200. nunc à mari abeſt ſtadijs, Syrithen Epheſus in mediterraneo habet, Deraſidas & Sophoniam: vicina ei Magneſia, Epidaurus & Oricum inſulæ eſſe deſierunt.* Neque ſic de noſtra Sardinia proditur.

Terrę, maris motu germinę.

Pro 6. cauſa c. 90. *In totum abſtulit terras primum omnium vbi Atlanticum mare eſt, ſi Platoni credimus, immenſo ſpatio. Mox interno, quæ videmus hodie merſum Acarnaniam Ambratio ſinu, Achaiam Corinthio, Europam Aſiamq; propontide, & Ponto. Ad hoc prærupit mare Leucada, Antirrhium Helleſpontum, Boſphoros duos.* Minus iſthęc de noſtra Sardinia.

Plato in Timęo, Atlantis inſulam, tota Africa, & Aſia maiorem, periſſe, hominesque cum ipſa ſubmerſos tradit; parteſque duas Europæ, & Africę æſtu maris, ac terræ motibus fuiſſe diuulſas, tumq; & mare Atlanticum immiſſum. *Poſt hæc*, ait, *ingenti terræmotu iugiq; diei vnius, & noctis illuuione factum eſt, vt terra dehiſcens (ſcilicet vbi nunc eſt mare mediterraneum) veſtros illos vnà omnes bellicoſos homines abſorberet, & Atlantis inſula ſub vaſto gurgite mergeretur: quam ob cauſam innauigabile pelagus illud, propter abſortę inſulæ limum relictum fuit.* Sardinia huiuſcemodi nullatenus eſt perpeſſa iacturas. Tametſi vnam fuiſſe cum Cyrno inſulam ante diluuium minimè dubitamus, minuſq; ambas vnam, cum adiacentibus proximè inſulis, diffitemur.

Gaditanũ fretum olim nõ erat.

Nón hęc in cõtrouerſia res verſatur; abſoluitur; Mediterranei maris celeberrimã, facilè principem eſſe Sardiniam, a mundi ynguiculis apicem gurgiti. Cedat Sicilia; non enim naturalis, ſed fortuita & accidẽtalis eſt inſula, teſte Pomponio Mela lib. 2. c. 7. Virgilius, Seneca pluresque alij coniunctam olim Italię fuiſſe confirmanr. *Vides*, ait Seneca *totas regiones à ſuis ſedibus reuelli, & trans mare iacere, quod in confinio fuerat. Sic & Hiſpanias à contextu Africæ mare eripuit. Sic per hanc inundationem, quam Poetarum maximi celebrant, ab Italia Sicilia reiecta eſt.* Virgilius hunc in tonum, lib. 3. canit.

Africæ cum Hispania olim coniuncta.

HÆc loca ui quondam, & uaſta percuſſa ruina,
(Tantùm æui longinqua ualet mutare uetuſtas)
Diſſiluiſſe ferunt, cum protinus utraque tellus
Una foret: uenit ingenti ui pontus, & ingens
Heſperium Siculo latus abſcidit, aruaque, & Vrbes
Littore diductas anguſto interluit æſtu.

Sicilia recens insula.

Cedat Cyprus, quę olim, auctoritate Senecæ lib. 6. natural. q. c. 39. Lorini in Acta Apoſt. c. 28. & aliorum grauiſſimorum virorum, cum Syria continuata erat. Cedat iam tandem Euboea, vulgò Negroponte, quandoquidem Floriani elogiò lib. 1. c. 35. cum Gręcia, nullius interſtitio pelagi iuncta olim fuit. Aſt & illud de Gaditano freto necubi quondam interſtite, Erathoſtenes apud Strabonem de ſitu orbis lib. 1. pluresq; perhibent; diuulſas nequicquam olim Africam, & Hiſpaniam, ſed ambas vnam eandẽque continuatã terram. Mediterranei maris, inſularum omnium, antiquitatis ergò,

sibi iure optimo nostra Sardinia, meruit principatum.

Situs, & magnitudo Sardiniæ.

SArdinia in mediterraneo mari sita est in principio quarti climatis, parallelo 34. Boreamq; versus porrecta longitudine, ad principium quinti climatis, vt Aretinus Thomas in Insulario, fol. 47. describit, extenditur, Circumdatur ab oriente Tyrrheno pelago, à meridie Africo, ab occasu Sardoo,& à Septemptrione, mari, quod ipsam & Corsicam interluit. Plinius eius situm, & magnitudinem, sequentem in modum, lib. 3. natural. hist. c. 6. describit. Sardinia, ab oriente patens 188. mil. passuum: ab Occidēte,70.mil. à Meridie 73. à Septemptrione 122. mil. circuitū 562. mil. Distat ab Africa, secundùm eundem, 200. mil. à Calaritano promontorio iuxta Strabonem 300. mill. Verùm minori dierum duorum spatio ab vrbe Calari nauigatur ad Africam. Exin Plinij cum Sardorum milliaribus noncon-cordant. Siquidem via dierum, Insulam sic mensurant; nimirum vt itinere sex dierum in longum; vbi verò angustior est in latum equestri dierum itinere duum pateat. Straboni eiusce Insulæ circumferentia 500. mil. est. Ptholomeo ab Oriente longè porrecta 234. mil. linea ducitur: Recentioribus verò 240. mil. Æquior tandem circumferentię mensura eius est 700.mil. Sicilię æqualis, Diodoro Siculo lib. 6. c. 4. *propinqua*, fante, *illi Sardinia est, Siciliam magnitudine adæquans*. Pausania lib. 10. *est ipsa Sardinia magnitudine, & felicitate cum ijs, quæ maximè celebrantur insulis comparanda*. Cypro deniq; Creta, Euboea, Lesbo, Melita, Corsica, Maiorica,cæterisq; Mediterranei maris ingentior, vt retrocitatis Auctoribus probatum est.

Ad Meridiem habet Africam, Libyam, Numidiam. Ad Occiduum habet mare Sardoum profundissimum atq; vastissimum, Strabone lib. 1. Geogra. & Silio testibus, quod quidem, Plinio lib. 3. c. 6. teste, ad Oceani vsq; fauces dilatatum. Ad Occidentem insulas Baleares, & Iberiam, Ad Septēptrionem Galliam Narbonensem,Ianuam, Corsicam,& mare vtramq; insulam cingēs, à Plinio lib. 3. c. 6. Mario Nigro in Geograph. lib. 8. & Antonino Pio in intiner. Gallico Taphros dictum. En Marium. *Sardinia insula, quæ priscum adhuc nomen retinet, ad meridiem, Corsicæ iacet: neque ampliùs octo mill. pass. ab ea, quod interuallum etiam nonnullis modicis insulis coarctatur, quæ communi uocabulo Taphrossæ appellantur, licet aliter à iunioribus dicantur, à quibus fretum ipsum Taphros nominatur*.

Ecce Plinius: *Sardinia minus 9. mil. passibus à Corsicæ extremis, etiam num angustias eas arcentibus insulis paruis, quę Cuniculariæ appellantur. Itemq; Pinton, & Fossæ, à quibus fretum ipsum Taphros nominatur.* Iosephus Rosatius de mundo & suis partibus, fatur hoc modo. *Dal capo Ferrato à Terranoua 225. mil. Da Terranoua à capo Taolara 263. mil. Da capo Taolara à capo Ferrato 80. mil.* Varias demum inuenies apud Scriptores dimensiones; verior tamen est 700. milliarium, Sicilię prorsus assimilis, & atformis.

Martinus Carrillo Hispanus in Relatione Regni Sardinię, eius circum ferentiam littoraliter sic euoluit. §. 2. fol. 9. *De porto Torres al Alguer 60. millas; del Alguer à Bosa 30. De Oristan à Caller 170. De Caller à Tortoly 110. De Tortoly a Orosey 50. De Orosey à Posada 40. De Posada a Terranoua 50. De Terranoua a Longoni 30. De Longoni a Castillo Aragones 20. De aqui a Torres de donde salimos 30. Que todas hazen de circuitu 650. millas.*

Figura Sardiniæ.

SArdinię tellus ab Opifice summo tot, quot habet Sanctorum Martyrum, Cōfessorum & Virginum, ab æterno sacra cunabula, sedes & requies iam electas ministerij tanti mysterium effigie prętulit. Quippe quę, (Deo auspice, fermo fiet) Apostolica ditio, quin & venerabilium Ecclesiæ Principum Sacrosanctum patrimonium futura erat; nec non eadem Apostolorum pedibus consecranda, crepidę sacrę, humanique vestigij nacta gloriatur effigiem. Pulchri pedes illi euangelizantium pacem; pedes inquam Domini Sabbaoth, Apostoli scilicet Petrus, Paulus, & Iacobus, in Sardinia prædicantes eam veluti crepidam, habuere. *Isti ergo pedes Domini fuerunt, qui eum prædicando per uniuersum mundum detulerunt. Petrus enim Romam, Andreas Achaiam, Ioannes Asiam, Philippus Galliam, Bartholomæus Ponthiam, Simon Ægyptum Iacobus, Hispaniā.* S. Iulianus Archiep. Toletanus in Nahum. 1. Biblioth. Vet. Patr.

En pedes qui crepidam hanc reddidere sacram, vnde & formam, nomenque insula sumpsit. Pausanias lib. 10. *formam habet humani uestigij*. Registrum Alphabeticum super octo libros Ptolomei cap. 21. *Hac in Africo mari facie uestigij humani, tam in Orientem, quàm in Occidentem latior prominet ferme paribus lateribus quæ in Meridiem, & Septemptrionem uertunt.* Plin. lib. 3. c. 8. *Effigie soleæ, similitudine uestigij*. Manlius. *Sardiniam in Libyco signat uestigia plantæ.* Silius lib. 2. Pun.

Insula fluctisono circumuallata profundo
Castigatur aquis compressaq; gurgite terras
Enormes cohibet nuda sub imagine plantæ.

ID ipsum quotquot de Sardinia scripserunt, quos breuitatis gratia prætorimus; Annij tamen elogium inserentes, crepidam sacram fuisse à Græcis vocatam sub nomine Cadasone, seu Cadasene, & Sandaliotis, ostendimus. *Quæ sit verò insula Cadossene, & interpretatio nominis, & Auctoritas manifestat. Nã Aramæi, & Hebræi Cados; Græci thiam; Latini sacram crepidam intelligunt. Et quod Hebræi Sene, Græci Sandalium, Latini vocant crepidam. Porrò Thymeus, & Græci Sandaliothim vocant insulam, quam nos Sardiniam à Sardo Herculis Tospiade filio nominamus: vt tam Plinius in 3. naturalis historię, quàm cæteri scribunt. Ergo Cadossene atq; Sardinia est eadem insula. Cui argumento est, quod Varro & Seruius asserunt, Phorcum illum fuisse primum Regem Corsicæ atq; Sardiniæ &c.* Prosequens ait. *Cui est argumento quod dicta est insula, Sandaliothis, siue sacra crepida, non solùm quia est ad similitudinem vestigij, & crepidæ, vt Thymæus scribit, sed etiam quia ibi fuit à principio crepida sacra.*

Non quidem aliter quàm, vt credimus, infusa mente, Pontifex Optimus Max. Reuerendiss. D. Antonio Parraguesio de Castilegio, Archiepiscopo Calaritano crepidã vnam suam contulit, quam in Ecclesia Cathedrali Calaritnensi, hactenus asseruari probè tenemus. Longitudo itaque huiusce crepidæ sacræ, nimirum insulæ, à Septemptrione ad Meridiem proiecta dignoscitur, amplitudo vero ab Occidente ad ortum.

Cœlum Sardiniæ.

PRiusquam fandum de Sardinię temperamento, operę pretium ducimus, Martini Carrillo Philosophi eade re sensum hic pandere. Quippe qui temporis parum non accoluit insulam, optimè calluit eius clima, quarè sponte suapte, Sacrosancto iure veritatis astrictus, homo Hispanus & exter, veridico isthæc ore proloquitur. *Tiene este Reyno fama de muy mal sano, y desto puedo yo hazer contraria Relacion, que en diez y seys meses que he estado, no he tenido ninguna indispocion, ni yo ni las personas que estan en mi compañia; que con escriuanos y criados hemos sido en mi casa diez y hocho personas.* Hęc is ipse in Relatione ad Regiam Catholicam Maiestatem vti Commissarius Visitator Sardinię. Hoc supposito.

Quanquam Sardinia generaliter Geminis signo, suapte natura calido humidoq; subiaceat, alijs tamen varijs Planetis subiecta est. Calaris enim frigido ac sicco Planetę Saturno subigitur, cuius domus, Aquarius, humidum & calidum signum. Quarum varietatis gratia qualitatum, ciuitas ipsa se impari gerit temperie; prædominante videlicet siccitate. Eandem omnis temperiem habet insula per diamettum Boreale. (Infert hic Carrillo, Calaris salubritatem; *y por esso es muy sana la ciudad y su contorno*) Sassaris vrbi, frigidus, humenq; planeta, dominatur luna, cuius exaltatio siccum, signumque gelidum Taurus est: cuius incolumi temperamento ciuitas ipsa fruitur. Euicta namq; à Planetæ humiditate, ex Signi siccitate remanet frigida siccaq; temperies: quæ per totam illam ad Gallurensem vsq; prouinciam, littoralem oram effunditur: cuiusmodi rei gratia sospitatur, & viget. Algarensi vrbi Mars calidus atque siccus, cum scorpio frigido & humido signo. Eiusce naturam Bosa participat, cum potiori humiditatis excessu. Eidem Scorpio subiacet Arborea, cum intemperatissimæ humiditatis influxu, Mercurij cum Planeta: qui quidem, quàm eam quam sumit à Planeta, cui se iūgit sibimet comparat qualitatem. Quam ob tantam humiditatis intemperantiam, ciuitates hæ duę ęstatis Autumniq; temporibus valetudini sunt infensę. Accedit alia morbo sitatis huiusmodi causa, paludes nimirum, lacunæ, ac stagna æstiuis ardoribus putridos corruptosq; vapores exhalantia, quibus ingruentibus, tractus inficitur. Nihilominus non pestilens est Sardinia, vt falsò & absque vllo fundamento nonnulli scriptores obgarriunt. Mirum ! talis infamiæ Sardiniæ notas inuri. Tantorum hominum similes, minimè decent nugę. Martinus idem, Carrillo, Regius Visitator Sardinię, postquã ea ca quę scripsimus, patrio sermone deuoluit, erumpit. *La qual queda infamada de mal sana, no siendo, quitadas dichas ciudades, y algunos lugarejos solo en dicho tiempo, por las razones dichas. Todo lo demas es sanissimo en todo tiempo, quitado el Otoño, en el qual ay algunas enfermedades, y estas no muchas, ni de muy differentes especies como en otros Reynos.*

Nequicquam nocent verba illa, quę Sãcti Martyris Pontiani officium continet, in Breuiario Pij Quinti, *propter fidei confessionem in Sardiniam pestilentem insulam cum Philippo, &c.* Platina siquidem, Sabellius, S. Damasus, Maurolicius Abbas, Cuspianus & alij, infame verbulum hocce non inserunt historię S. Pontiani. Quamobrem Sanctissimus Pater felicis memorię Clemens VIII. à Breuiario verbum isthoc, *pestilentem*, penitus abstulit, aboleuit, extinxit. Vnde pręclarissimi rerum scriptores acerbè notant infamię notam hanc; exagitant, arguunt: sermonemq; ea de re minus voluptuosum habent. Doctor

ctor eximius Ioannes Arca in historia S. Pontiani, fol. 38. *Hinc falso inunctum pestilentis nomen Sardiniæ in Breuiario Pij V. Et lege de hac re quos Scriptores volueris, apud nullum tale nomen pestilentis reperies, si vnum excipias nouissimum hominem, qui Pij Quinti Breuiarium digessit.* Nec intendunt Auctores ij Breuiariũ, Fidelibus Sacrosanctum, in vllo taxare; sed illud, quod nec à sacra scriptura neq; à substantia rei dependet. Breuiariũ veneramur, & historiam S. Pontiani legimus reuerenter, credimus pijssimè omnia quę de ipso nobis recitāda proponit Ecclesia; sed infamiam illam, quæ à sola Historici picatione dimanat, abijcimus. Doctissimus Dimas Serpi, in Chronica Sanctorum Sardinię lib. 3. cap. 18. strenuissimè confictatur, exculcat, obtundit. *De todo lo arriba dicho*, inquit Dimas, *Sacamos que ningun Autor de los que tienen credito, como los arriba citados, le dize à Sardeña, pestilencial; sino vn solo, y lo puso de su casa, pues ningun otro lo dize. Y el demo saber el porque quiso diuulgar por todo el mũdo, y dezir pestilencial à Sardeña. Y si alguno dize, que lo dixo por ser en alguna parte mal sana la Isla, y que por la parte toma el todo; no lo hizo bien; porque no ay Reyno en el mundo, que no tenga algun lugar dentro de si que no sea enfermizo, y no por esso se dize aquel Reyno pestilencial. Y si lo dize porque no se puede atrauessar la Isla en el Verano, por los grandes calores; no tiene razon. Porque de Napoles à Roma no se puede passar con esse mismo tiempo del calor: y aun en la misma Roma no se puede entrar, ni aun estar: y no por esso en tantas historias que leemos de Santos que han padecido en Roma, la llaman pestilencial. Quantimas, que en la Isla de Sardeña ay partes muy sanas, muy frescas, muy regaladas para qualquier tiempo del año. Y lo son la ciudad de Caller, donde ay viñas, y jardines muy regalados, y puertos de mar. Y Sasser abundãtissima de viñas, jardines, frutas, y frescas aguas, y muchas. Y todo lo que llaman la Barbaria, que en los meses del maior calor, tienen frio por Ser tierra montuosa, que tiene casi la mitad de la Isla toda tierra sanissima. Y assi no tuuo razon de llamar pestilencial à Sardeña. Y tengo por cierto, que si alguno le pidiera, porque dezia à Sardeña pestilencial, no hauiendo lo dicho nadie: que el mesmo no supiera dar dello razon, que conuenciesse al que supiera las que aqui hemos trahido.* En iam nobis Aduersarius tradidit causam, ab ea cecidit. Quid plura? Sanctissimus pater Paulus III. Breuiario quod edi sanciuit (à quo postea Breuiarium Pij V. Sanctorum transcripsit historias) facilè damnat historicum, qui marte suopte verbum illud inseruit, *pestilentem*. Hęc sunt verba Breuiarij Pauli 3. *Alexander Mammea Pontianum in Sardinia insulam cum Philippo presbytero relegauit*. Polybius Historicus Gręcus lib. 1. ex Thusca vulgata, inquit. *Sardigna Isola eccellente, e di grandezza, e di moltitudine d'huomini, e d'ogni sorte di frutti, &c,* Annales Pisani. *Depredosi così famoso è ricco Regno.* Diodorus Siculus lib. 4. *Aristęus progenie deinceps in Cò relicta in Libyā remeauit, & classe à matre Nymphis instructus in Sardiniam transmisit, eamq; pulchritudine Insulæ captus inhabitandam sibi delegit.*

Sard. pestilens non est.

Sarda insula excellens.

Habes hic pulchram, excellentem, & celebrem: pulchrum autem non est quod peste tabescit, famosum non, quod infame; infame autem pestilens est. Deniq; non excellens, excellentia nobilioris & pretiosioris extorre; nobilius verò, pretiosiusq; Salute quid, quæso? Annosam gentem, canitie venerandam Sardinia continet; in illis adhuc locis morbosis. Sarrabina regio, Bosanensi, & Arborensi morbidior est; dierum tamen antiquos ibi 70. 80. 90. & 100. annorum æuo pollentes agnouimus. Maternus Auus noster Antiochus Paphis (ex antiquissima Paphos familia) qui totam illam prouinciam gubernauit, annos supra centum decem natus occubuit. Cognouimusq; dum ibi degeremus, plusquam 200. vtriusque sexus 70. & 80. annorum senes. Maram Calagonis, propè Calarim 10. mill. infesti aeris nota scimus inustam; nihilominus æuo nostro venerabiles admodùm senes agnouimus, plusquam 50. (est enim oppidum satis exiguum, parens nostra) qui extremę senectutis onus, animi, corporisq; vigore substinuere. Et quidem paternus Auus noster Ioannes Conteni, quum fati sui munus impleuit, centum attigerat annos.

Nil igitur pestilentis habet Sardiniæ cœlum, nil influit noxij, nisi humanæ libertas arbitrij sibimet, intemperantiæ gratia, comparet nocumentum. Natus abdomini non est Domini; desinit esse Dominus, cui venter est dominus. Qui igitur in Sardinia sanus esse desiderat, appetitus habenas strictiùs moderetur. Natura paucis contenta: Sardinia libis abundat, carnibus, piscibus, caseis, vinisq; affluit pretiosis, & optimis: temperet incola, abstineat accola, caueat inquilinus. *Mater sanitatis est abstinentia, mater ægritudinis voluptas.* Hiero. in epist. *Nihil sic ęgritudinem fugat vt moderata refectio. Exundantia verò morbum facit, & molestias ingerit, & ęgritudines generat.* Chrisost. super epist. ad Heb. serm. 29. Quod igitur intêmperantia perpetrat, cœlo Sardinię culpæ non detur.

Solum Sardinię.

SOlum Sardiniæ ferax anri multis locis, pręsertim ciuitatis Gręcorum, vulgò

Ygloe

Sard. aurifera.

Yglesias. Doctor Carrillò in Relatione, §.6. *La ciudad de Yglesias tiene en su districto muchas minas de oro.* In Montibus Orgosolii copiosam, ingentemq; auri fodinam vidimus hisce oculis, sub fimbrijs Montisnoui; riuulumq; ipsis auri venis enatum, qui vndas o-creas per angustissimum fert alueolum. In Montibus Calaritanis, singillatim in cliuo montis Baratzini, vbi S. Petri extat Ecclesia quam de Paradiso nuncupant, auri vena aureis scatet arenis; quodam è fonte munito fornicula, quem Sardi *Aqua deis dolus* appellant, habet enim fons ipse virtutem doloribus medendi. Argentum quoq; gignit Sardinia: ita Architrenius, *India Ebore, argento Sardinia, & Attica melle.* Solinus, c. 9. *in metallis argentarijs plurima est: nam solum illud argenti diues est.* Rauisius in Cornucop. *Sardiniam argento fertilem.* Thomas de Castellone, in Insulario; *sono in quest'Isola le miniere dell'argento, che con poca spesa si caua presso la Città de' Greci.* Maginius Patauinus in Geograph. *ella é ricca, e fertile d'argento.*

Sard. argentifera.

Alia itidem fert Sardinia genera metallorum, ferri, plumbi, sulphuris, aluminisq; venas. Dimas in Chronica SS. Sardin. *En Valdeyglesias muchas minas de oro, y plata, y ay minas donde Sacan vn vernız que llaman Galança, para bazer vidriados.* Doctor Carrillus ferri fodinas meminit: *à mas de las dichas cosas, ay minas de bierro, que se hã sacado dellas muchas, y muy buen bierro: agora no se trauaja por auer muerto vn maestros de Vizcaya, que vinieron para esto.*

Ferrifodinæ in Sard.

De alumine Plinius lib. 34. c. 14. *gignitur*, inquit, *in Hispania, Aegypto, Armenia, Macedonia, Ponto, Africa, insulis Sardinia, Melo, Lipara, Strongile.* Andreas Baccius Elpidanus, de thermis, lib. 4. *tellus alioquin metallis fœcunda, argenti, plumbi, atq; stanni, quæ à dextris Calaritani promontorij fodiuntur; inter quę Sardonium alumen.* Bergomensis deniq; vt cœteros transmittamus, in supplem. lib. 3. *Vi si trouano le miniere dell'argento presso alla Città de Greci, doue si caua con poca spesa. Vi sono quelle dell'alume, &c.*

Alumen in Sardi.

Nascuntur ibi lapides pretiosi, Cyanei, Amethisti, Saphiri, Sardius, Sardonyx. *Vna mina de Turquesas finas: que por ser las minas muy hondas (que tienen mas de 300. braças) y dificultosas de entrar, dellas no se aprouechan* Inquit Doctor Carrillus, fodinam hanc Thalassitum apud Græcium inueniri. Et quidem tempore Ducis Gandię, venas lapillorum pretiosorum detectas, nimirum ad oras Calaritani promontorij, Hispaniamq; plures transmissos, exploratum habuimus & compertum Sardonyx primùm in Sardinia reperta à multis Auctoribus perhibetur; scribit Textor in Epithet. *Sardonyx gemma est primum reperta in Sardinia, quam qui ferunt, dicuntur Sardonichati.* Meminit Brixellensis in Thesa. *Sardonyx lapis pretiosus primùm repertus in Sardinia.* Gemmā vocat etsi lapis. *Igitur ad meridiem Sardonici montis, (est enim Sardonyx, mons ab Indi Ostijs, haud procul ad Orientem, à Sardonice lapide nomen deducens, qui in eo prælucidus cæteris abundat)* Scribit Marius Niger in Geogr. Commen. 10. De Sardio Ioannes Ianuensis in suo Catholicon, inquit, *à Sardinia insula dicitur, Sardius Sardij, quidam lapis pretiosus, & dicitur sic, quia prius sit repertus à Sardis.* Lapicidinę ibi generum diuersorum; tametsi candidi marmoris expers, conspicuos habet lapides. Pantheonis Romę columnas (si vetusto cuidam nobis exhibito creditur monumento) è quodam Sardiniæ monte reperimus excisas. Quin & illas quæ Baptisterium Ciuitatis Pisanę fulciunt, & exornant, testantur Pisani Annales ex Sardinia Pisas, aduectas, mariq; commissas, in portu S. Reparatę.

Lapides pretiosi in Sard.

Columnæ Pantheonis, et Baptisterij Pisarum, ex Sard. ductę.

Iam verò Sardinię tellus, tota fertilis & amœna est. Fertiles campi, colles aprici, saltus innoxij, opaca nemora, munifica syluarum genera, talis ac tanta frugum, & vitium felix vbertas, taliaq; pecudum vbera, vt miram caseorum copiam non modò Sardiniæ verùm & alijs quoq; exteris partibus copio sè prouideant. Transmittimus cętera quæ passim apud Scriptores inuenies, pecus, armentum, carnes, & coria, vina optima colliguntur; muscata, firmissima, loras, palęstritas, edentula, cibaria: tandemq; illa Sorsi, Quarti, Syrargii, Synai, Marę, Cretica vina, vulgò Maluasia; demum illa Sarribensis prouincię Farnacia, Granacia, Farnacina; Ecquid vinula diuersorum locorum & regionum, ecquid hisce vinis egregijs comparanda? De pane Sardinię silendum potius, quàm parùm fandum. Panes illos Campanię Calaritanę, laude quis ęquet? Frumento Sardiniæ quali quantoq; par alterum? Canescit, rubescit, pinguescit Sardinia tritico fortunata; laus olim, & impræsentiarùm peculiaris est huic. Aegyptus similaginem conficit è tritico suo, gloriatur Italia frugũ parens, ast ijs non cedit Sardinia. Sufficit (ne tot elogizantium pompam scriptorũq; cateruam huc adducamus) à grauissimis, antiquissimisq; Scriptoribus, horrea Romanorum Sardiniam nuncupatam. Sufficiant inquam isthæc. Lucanus li. 3. de Sicilia, & Sardinia loquẽs ait: *nullas terras magis complexisse Romana horrea.* Et Prudentius lib. 2. in Sym. *eadem rumpi congestis Sardinię granarijs.* A Floro li. 4. c. 2. *Sardinia, & Sicilia vocantur annonæ pignora;* Et à Valerio Max. l. 7 c. 6. *benignissimæ nutrices Romæ.* Et à Saluiano Massil. l. 6. de vero Dei Iudicio: *Fiscalia horrea, & vitales venæ.*

Vina Sard.

vena. Franciſcus Iuretus in Miſcellaneis lib. 9. ſuper epiſt. 39. lib. 9. Quinti Aurelij Simachi, ibi de Sardinia ſic loquentis. *Nihil enim de Sardinia reportauit* (ſcilicet eius filius) *quàm bonam conſcientiam, horreis autem tantum frugis inuexit, quantum illi prouinciæ anni fortuna contulerit*. Verba autem Prudentij hęc.

Nec dat vela fretis Romana, nec horrea rumpat,
Sardorum, congeſta vehens granaria claſſis.

Horatius carm. 1. *Opimæ Sardiniæ Segetes feraces*, Baptiſta Pius, *Sardiniæ feracis agros*, Petrarcha, *Sardinia diues*. Vide apud Rauiſium in Epithet. Extant apud Pauſaniam lib. 10. Diodorum lib. 5. alioſq; perplures Sardiniæ ſoli fertilitatis elogia. *Incolæ pro nutrimento vtuntur lacte, melle, carnibus, quę regio hæc affatim præbet omnia. Amęniſſimi enim campi.* Is ipſe Diod. lib. 4 *Vbertate frugum vſque adeò celebris euaſit, vt Carthaginenſes opibus poſtmodum auctis; multa pottundæ eius deſiderio certamina ſuſceperint.* Conſule Thomam Caſtillonenſem in Inſulario fol. 47. Leandrum Albertum in deſcriptione Italię, recentioreſq; alios.

Ea pars quę Corſicam ſpectat montoſior eſt; amęni autem, humaniſq; neceſſitatibus vtiles mōtes; planior, feracior tritici eadem versùs Africam pars. Ioſephus Roſatius de mundo, & ſuis partibus, ibi de Sardinia. *Verſo Corſica è più aſpero, che altrone, e verſo Africa è più dolce, e più fertile abonda di frumenti, e beſtiami, perche fà tanto grano, che ne manda in Spagna, & Italia.* Hac de ipſa Meridiana Inſulę parte, quam Ariſtęus excoluit, loquens Marius Niger in Geograph. *Ipſamq; frugum abundantia, pręcipuè tritico ſpectatiſſimam.* Nihilominus Borealem Logudorij plagam amęniſſimam eſſe inficiari non poſſumus.

Sunt in Sardinia equi ab Auctoribus celebrati, veloces ignei, belloq; fulgurei: neq; agreſtes pauci, qui heros minimè norunt. Generoſi, ſpectabiles ad decorem, ſublimi ſtatura, ad maieſtatem, re bellica poſthabentur. Exili pretio ſolent emi: & quamuis vt Germanorum, Hiſpanorum, Italorumque proceri non ſint, nullo negotio illis robore, agilitate, vigore, pulchitudine, ſtrenuitateq; cedunt equis. Quid aliud Mercatores ibi agunt, niſi quotannis ad Hiſpaniā, Galliam, & Italiam naues tritico, caſeo, corijs onerare! Quòd ſi Sardi paulò magis rebus ſuis intenti eſſent, tanta tritici aliarumq; rerum affluentiā ſibi in ſua terra compararēt, vt Siciliam fęcunditate, rerum copia, atque omnigenis ſoli poliq; diuitijs anteiret. Incuſatur hic negligentia colonorum, deſideratur in ipſis induſtria maior. Quorum incuria, tellus illa naturę dotibus cumulata, oleum non producit, cum olei abundantiſſima eſſe poſſet. Siquidem paſſim in ſyluis ſuapte natura, & ſponte oleaſtros profert, quorum vaſtiſſimas atq; denſiſſimas in Calaritanis mōtibus ſyluas agnouimus, ingemuimus. Aſt iam annis oleas, quæ ſatis feliciter laborem cultoribus compenſarunt, Sardinienſes alma cum emulatione plantarunt. Cęterùm loco olei, animalium vtuntur pinguedine ad nocturna domibus luminaria. Conficiunt etiam ex Lentiſci ſemine, quod lingua vernacula *Oloſtincu* appellitant, oleum. Non iccirco carent oliuę oleo; illuc etenim à Balearibus inſulis, & Liguria deuectatur.

Venationem habent maximam, ruſticique multi ex ſola viuunt venatione, ipſiſq; ea ſola voluptas. Abundat ſiquidem regio illa ceruis, capreolis, damis, & apris; & quodam animali, quod Mufflonem vocant, quodq; in tota Europa alibi minimè reperitur. Habet corium piloſq; inſtar Cerui, inſtar arietis, non longa ſed retro circùm aures reflexa, cornua; magnitudinem retinens mediocris Cerui, quod ſolis herbis, arboriſq; veſcitur frondibus. Meminit Pauſanias lib. 10. Plinius lib. 9. c. 49. Leander Albertus in deſcriptione Italię, ibi de Sardinia, omneſq; propè qui eius de rebus ſcripſere. Aucupium inſuper copioſum, retibus, laqueis, iaculis. Anates, Ardeas, Grues, Cignos, perdices, Anſeres, Fulicas, Phęnicopteros, aueſq; diuerſas comeſtibiles facilè capiunt incolę. Nullum gignit Sardinia Lupum, Vrſum, Leonem, Draconem, Baſiliſcum, nec vtiq; ſerpentem alium venenoſum, quàm viperam, aſpidem, buffonem, Tarantulam, Scurſionem lethiferum animal caudatum. Scorpium, & Solifugam; perexiguum animal, rotundum ad inſtat candyli; guttiſq; varijs maculatum, vulgò *Arxa*, araneę ſimile. Arquer, anceps loquitur de huiuſmodi animali: *at ego nec animans iſtud, nec homines, eius veneno interemptos vidi*. Verùm nos ſępenumerò, & animal, & homines vidimus venenatos. Scatent enim Sarrabēſes agri, peſtifero lethaliq; huiuſmodi araneolo. Quod quidem Sarabicolæ *Arrāginlu pizziadori*, vocitant: oportetq; in calidiſſimam mitti fornacem, extenſum in tabula, vt à morte euadat, ſepties iteratis ac contiguis vicibus hominem quem momordit; ſeu ferro ignito partem lęſam exuri. Nō tamen ad priſtinum redit ſtatum, ſed ſemper deinceps, lingua, mente, & corpore lęſus, & contaminatus exiſtit, vt experientia comprobauimus, vidimuſq; huiuſcemodi homines, curriculum vitæ ducere, à mente ferè deſertos, corporiſq; viribus deſtitutos. Silius Italicus veneno penitus Inſulā canit extor-

extorrem. *Serpentum tellus pura, ac vidueta veneno* Idipsum de ea plusquam 200. testantur Auctores. Temporibus verò B. Georgij Episcopi Suellēsis (cuius festū Episcopus Frāciscus Fara in suis cōstitutionibus Synodalibus quasin oppido S. Iustę Arborē. Diecesis legimus asseruatas, cōmēdat) Draco extitit in Sardinia; qui domiciliū habebat in specū cā illa, quā incolę nūcupant, *Sa anu de Salana*, in territorio Suellensi, quam & vidimus. Hunc Vir Sanctus Crucis signo extinxit.

In Sardinia vulpes infestat, astuta, cauta, fallax, olida, sagax, subdola, fæua, rapax, inuentrix mille dolorum. Occidit arietem, capram, tenellumq; vitulum: quin & puerperam vaccam adorta, pendentia dentibus arripit vbera, fixis inhęret, appensaq; mammatam sistit; collapsæq; lacerum amputat vberi si vna est vulpes; si autem, vt sæpius, plures, iacentem vaccam, vel buculam angunt, in fauces coarctant, iugulant; Hæc tādem bellua graue detrimentum gregibus infert, multumq; iacturę ex ea fert insula. O audacem! correptum agnum vel hædum imponit dorso, versoq; illuc capite, torto collo, prædam super dorsa fulciens dentibus, currit ad latebram. *Vrpi* vocant Sardi; & quia sibi margines fodiunt habitacula, *Margiani* appellitant; aliásq; à fraudibus quas exercet, *Frayzu* nuncupant: estq; apud carmicenes versus, quum aliquem volunt hominem taxare vitio. *Peis comente y su Frayzu, ca perdit su pilu, e noy sumbizzu.* Hoc est: Vulpi similis, quæ prius amittit pilum quàm vitium. Artidet sanè versui quē Textor in Epithetis ponit de vulpe. *Corpore quot pilis totidem sunt pectore fraudes.*

Armenta ibi Galesina, Vmbriæ boues, Mæuanię tauri, equi Nisei prestantissima corporis forma: volucres Elidęi: Nesii Regii siquidem Rex Catholicus Philippus II. in Sardiniam ex suo equili generosos transmitti fecit equos; quorum ibi genus adeò diffusum & propagatum est, vt omnis fere insula sit referta: ex quibus indies ad peregrinas partes, Neapolim, Romam, Barchinonem, Ianuam non pauci transuectantur; vt Carrillus in sua Relat. meminit. fol. 57. Ibi Asturcones, Tollutarij, Succussarii, vtq; dictum belli fulgura Manni, de quibus Rauisius ex auctoritate multorum *ex Tyrrheni fatur, maris insulis, præsertim Corsica & Sardinia adducuntur breues admodùm sed animo generoso, atque audaci ingressu, & irrequieto.* Ibi reuera greges amplissimi, oues Ægyptiæ persecundę, arietes quatuor & sex cornibus emuniti; Capratię, Fortunatarumq; caprę, optimi lactis feraces: ex quo quinq; sexue casei varietates artificio coalescuntispecies efformantur.

Equis Sardi. Regaliū genus.

Casei varietates I Sard.

Omittimus animantes vtriusq; sexus venaticos, cuniculos lepores, Echinos &c. Sed & Martulas, & Mustelas habet Sardinia, hasq; *Buccameli* vocant rustici. Scribit Plinius vti mirificum, Sues Arcadiæ adeò Saginari, vt soricem in cuiusdam præpinguis corpore nidificarit: quod tamen haud mirum, haud nouum est in Sardinia. Vidimus enim præpinguis à Sorice fossas hates, intusq; abstrudi: nec ipse quicquam sus, adipis ergò, sentire dolorem; quiēs in cauea dormit, & iacet, quin se se tantillum ad subrodentis hostis agitet, nec moueat, ictus. Quàm verò abundet glandibus, quæ ex nemorum regionis illius diuersis varijsq; locis producuntur, vel in primis testimonio est, quòd cum infinitam penè porcorum multitudinem Sardiani generis homines alant, & ad priuatos vsus, & ad necessariam Maiestatis exercitibus apparatum, iis cunctis abundè Sardinia subministrat. Fiunt enim salsuræ mirabiles, & in vtramque pernæ, petasonesq; proueuntur, Hesperiam.

Medicas herbas mirificæ potestatis habet, quas oppidanę mulieres (quo nescio callent instinctu) non enim sunt in Sardinianæ Ciuitatibus, demptis, medici; Ibi natura magistra ipsa ibi, quas ab Auctore nacta est, singularem in modum virtutes exercet. Vnde, sicut eius agri non quidem fluuijs, neq; elicibus, sed cęlestibus imbribus irrigantur, ita Sardinię populi naturę solius industria, cura, solertia medicātur. Et quidem satis superq; viuunt: & quidem robusti, & validi: & quidem pauci rariq; languores; podagra, calculus, paralysis, hydrops, ibi rarissimè reperiuntur. Quodq; felicius, apud Sardos Lymphatici seu fanatici spiritus ferè nunquam. Si autem aliquando acciderit, vniuersos terror inuadit, habeturq; prodigii locò. Habes in monte Lymbara in Gallura, medicas herbas omnigenas, isque locus Herbolarijs, & simplicistis insignis, amicus.

Sardis natura medetur. Et tamen se nesciūt In Sardin. fere nunquam dęmeniaci reperiūtur.

Multa de Sardonia scribunt multi, vera planè Solin. c. 9. *Herba Sardonia quæ inde fluuis fontanis prouenit largiùs tusso. Ea si edulio fuerit, vescentibus neruos contrahit, rictu ora diducit, vt qui mortem oppetunt, velut ridentium facie intereant* Pausanias lib. 10. *Eadem insula est venenorum omnium, & lethalium stirpium expers. Vna est herba perniciosa, Apio persimilis. Qui eam comederint ridentes emoriuntur. Ex eo Homerus primùm, alij deinde post eum, Sardonium eum dixerunt risum, qui simulatè & cum stomacho ederetur.* Meminit huius herbæ Dioscorides lib. 2. c. 166. Ranunculum, seu Batrachium, vocans. Vidimus non semel hāc herbam; cuius esu apud Trexentanam regionem, patulis dentibus,

Sardonia herba.

tibus,distentoq; rictu, equarum armentum interijt. Herba tandem venenosa regio illa abundat,nempe Lactaria, quam incolæ *Lua* vocant; hęc proiecta in aquam, totam inficit, pisces enecat, qui moribundi ad ripam fluminis seu lacus egressi, facillimè capiuntur. Alia ibi nascitur venenata herba, Peplis latinè quę lactarijs quoq; stirpibus congener, aquas venenat, piscesq; perimit. Hæc fortan ea est ipsa, quam Sardi *Truscu* appellitant. Rubia demum ibi lanas tingens; herbarumq; nobilium medicę artis copia singularis.

Diuersa legumina, cicer, cicercula, faba, lenticula, lens, Phaseolus, Pisum, colliguntur abundè. Fructuum autem vbertatem atque bonitatem pro dignitate quis differat? Frugiferæ arbores multigenæ sunt, & harum quidem biferæ, vitesq; etiam biferæ atq; triferæ nonnullibi reperiuntur. Siliquę suamet sponte natiuæ, atq; satiuę: Castaneę, nuces, palmę, Pruni, Pyri, Cerasi, Amygdali, Sylarum, Cyperi, Ficus, Citrus, malus Cidonia, malus citrea, Præcopersica, Ilex, Quercus, Suber, Robur, Ornus, Iunipe rus, Letiscus, Laurus, Vlmus, Fraxinus, Hedera, Myrthus, Arbutus, Alnus, Buxus, Ligustrum, Morus, Olea, Persicus, Salix, Salsicortex, Sycomorus, Spinus; Taxusq; demū, non vt Hispanica, venenata, cuius vmbra lethalis est. Præterimus peponum, cucumerum, omniumq; propè terrestrium frugum genera, quę ipsa producit, ne longiùs protrahamus.

Mare Sardiniæ.

Corallorum fruticibus opulentum: à mari siquidem Bosanensi, Algarensiq; per ambitum Calaritani ad pelagus vsque Septemptrionale collectanea corallorum abundantia est: præsertim ad Caralitonem, sinumque Sarabinorum, (vnde & sibi nomen asciuit, *Portucoral*) referta sunt optimis coralijs maria. Verno tempore 200. & 300. Ianuensium, & Francorum coralicites videris orias. Vidimus planè dum Sarabinensium curam olim gereremus. Sunt preterea Sardo pelago mirę Thunnarię, sitq; piscatio copiosa in Asinaria insula, portu Scusi, Pallę, Gręcij, & S. Petri. Pisculentissimum quoq; est mare Sardoum, piscium inquam diuersitate refertum. Scatiraię ibiq; Scatinę, Auratæ, Mulli Ardię (vernaculè, Sabogas) Linguati, pagelli conspicui (pretiosissimum quidem genusq; piscis vtique saluberrimum) Acus, Anguillę, Barbo, Carpio, Cephalus, Concha, ostrea, Conger, Cācri, Cordyllę, Cochleę, Locustę, Luscius,

Mare Sardiniæ ferax coralij.

Thynnarię maris Sardiniæ.

Pisculentissimum mare Sardiniæ.

Murena, Murex, Sepia, Trocta, Trissæ, Vrticæ, fellis, pulpo, alijque multigeni pisces incolunt fretum hoc. Balena itidem, & Orca ab Oceano per Gaditanum ostium sępius intrant; æ noq; nostro Balenā, in littore Hieremeæ, Calaritani freti, Sardi mortuam inuenerunt, eiusq; adeps biennio ipsis deseruijt vsui. Piscatio itidem copiosa est in freto Sardinię, marini Echinis Buccinarum, Purpurarum, Margaritarum, & Vnionum, Tellinarum, Chamarum, Scorpionum, marinorumq; Draconum, Pastinacarum, Menarum.

Balena in mari Sardoo

Salinę verò inexhaustę coalescunt, nec vno tantùm loco, sed multis. Meliores, vberioresq; sunt prope Calarim, in qua certis quibusdam anni temporibus datur ciuibus sal gratis satis vbertim. Cęteris verò exili venit pretio. Sale Calaritano onerantur assiduè naues in Angliam aliasq; partes. Paratur autem hoc modo: ingrediūtur hyberno tempore aquę maris in quædam stagna, quę ob id Salinę vocantur; vbi postea æstiuo tempore solis feruore coagulantur in solidissimum salem: mensibusq; Iulij & Augusti, sal extrahitur, aut magna eius pars; nam totum extrahere necessarium nō est; neq; id sine magnis impensis fieri posset. Sunt præterea plures Salinę alio loco, Deo auspice memorandæ.

Flumina, fontes, piscina, balnea.

Quia de Sardinię fluuijs alibi fiet sermo, aliquot hic, à Ptholomeo alijsq; Scriptoribus celebratos, excurrimus. Themus fluuius minacissimus Occidentem versùs; quem Busæ perluentem męnia non ambigimus, vt ex diuersis habemus. Thyrsus, (cui, vt Auctor est Marius in Geographia, ab Herculis filio datum nomen) per Arborenses spatiatus agros, mediam præterfluit insulam. Appellitant etiam fluuium hunc, *Thorsum*, Scriptores, vnde Ipso vocabulo *Frumentorju*, hoc est, *flumen Thorsu*, finitima littora, marisq; ostia vocant Incolæ. Ingens inter Scriptores circa fluuiorum, vrbiumq; situm disparitas intricatur, immodicæ discrepantię subiacent; idq; nimirum ex eo nascitur, quòd res ipsis nonnisi ex relatione constiterint. Nos iccircò eorum varietates accuratius attendētes, veritatemq; studiosius explorantes, *Sæcrum*, amnem illum accimus qui Gręcij Littus influit: quemue *Benerena*, vocant, qui quidem antiquitus Calaritanam oram illam, vulgò *Portu fangosu*, influebat; nunc verò superius: Ptholomeus in Tabula, Marius, & complures, cū lōgè sub Thorso constituunt, nec alium, quàm Vtæ flumen

flumen inuenies insignitum, dignumq; ab Antiquariis celebratu. Seprus, vel potius Serpus fluuius, proculdubio, iuxta tabulam Ptholomęi, Procerumq; geographiam descriptorum, fluuius ille est, quem Sardi *Flumindo'u* vocitant. Marius ait. *Seprus amnis; Susalea vicus* (alij regionem dicunt) *Hic primùm Calaritanum insurgit, cui eiusdem nominis adest sinus, & in eo Calaris ciuitas.*

Hinc patet, *Susabeam*, vel Susaleam, regionem esse Sarrebensem, Villam Maiorem, euersam cum toto districtu Asoris, & Pellidorum valle, Piddia vulgò; *Susabeam contratum* inquit esse Leander Alberto in qua Scriptores Esaronesios, & Ruacenses ponunt. Quę quidem nomina adhuc retinet ætas nostra; Sarreuesos, nuncupant Esaronesios, mutata .n. in, u: Ruacesios, nomen antiquissimi oppidi, iam deleti, *Sarruy*, nuncupatum. A regione hac Sarrebensi, Calaritanum incipit: nec dicendum, Pulę sinum, seu Promontorium, esse Calaritanũ isthoc; quandoquidem sinus, & ora Santa Luria, *Calaritonis*, à multis Auctoribus appellitantur. Serpus tandem, à Serpendo dicitur; serpit enim fluuius ille, qui eodem ex tractu, quo Thorsus, erumpit. Vocatur etiam alio nomine *Desis*, ab Isis nomine, quam Ægyptij, Esaronesiorum, seu Sarrabẽsium, teste Fara, conditores, loco numinis habuere. Est insuper animaduertendum; quemadmodùm Thyrsus fluuius, ab Herculis filio, nomen accepit, ita Serpum, à *Thoosa*, Phorci, Regis Sardiniæ, genitrice, sibi vocabulum deriuasse Siqnidem lęsum nomen, *Flumendosa*, Flumen Tosa, refert. Primi namq; terræ coloni, montibus, fluuiis, locis, & fontibus, seu conditorum, seu idolorum, quę colebant, seu deniq; quas amabant rerum, nomina imposuere. Hierus fluuius; hunc nescimus. Cedrus, aliud à Scriptoribus celebratum flumen, versus Olastiam ponitur; nec alium arbitramur, nisi flumen *Durenne*, quod fluit de montibus Fonnidis: cui se miscet in saltu Nuori, Orco Solij fluuius. Si iste non est, *Cedrus*; Chyrrę, animo nobis, amnis insedit.

Fontes pręcipuę, celebrisq; virtutis, in Sardinia multi sunt; quorum aliquos incolę aliquot Veteres prędicarunt, scriptisque consignatos posteritatibus reliquerunt. De illo tam seculis prodito, territantissimo iusiurandis, fonte mirifico, omnis Geographorum, pari præconio, cętus intonuit. Solin. c. 9. *Quicquid aquarum est, variè commodis seruit. Stagna pisculentissima: hybernæ pluuię in æstiuam penuriam reseruantur. Nam homo Sardus opem plurimam de imbrido cælo habet. Hoc collectaneum depascitur, vt sufficiat vsui, vbi defecerint scaturigines, quæ ad victum vsurpari solent. Fontes sanè calidi, & salubres aliquot locis efferuescunt, qui medelas afferunt aut solidant ossa fracta, aut abolent à Solfugis insertum venenum, aut etiam ocularias dissipant ægritudines. Sed qui oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quisquis Sacramentum raptum negat, lumina aquis attrectat. Vbi periurium non est, cernit clarius. Si perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admissum tenebris fatetur.* Dionysius Afer in suo Poemate de situ orbis, Prisciano interprete, ibi de insulis, ait.

Fontes periurij in Sardi.

Sardinia postquam pelago circumflua tellus
Fontibus è liquidis præbet miracula mundo;
Quot sanant ægros, pandunt, damnantq; nefando,
Periuros furto, quos tacto flumine cæcant.

Ioannes Camertis in Commen. Iulij Solini; *vtinam vigarent*, inquit, *huius generis fontes hoc tempore utinam terram omnem; ut terrore saltim pænæ à tot mendacijs, ac periurijs homines abstinerent.*

Huiusmodi fontem fuisse, hodieque extare inficias nullasimus: virtutem hanc tamen a natura ipsi inditã diffitemur. Quatenus tum temporis Ethnicæ superstitionis emboliis, tricone Diabolo fascinante, gentes pellectę, similes artificii stygij Cataclysmos expessę, furebant. Pulchrè Thomas Castillonensis, in Insulario, fol. 47. hac de re *Ai tempo antico v'era una fontana con le antiche superstizioni, della cui acqua, se alcun ladro per modo di giuramento s'hauesse lauato le mani, e gli occhi, giurando di non hauer commesso il furto, di che venina incolpato, subito s'accecaua. Se giuraua il falso: ma gl'occhi li venivano più chiari, e bellsi se non hauea rubbato la cosa appostagli. Tuttauia non si hà di questa fonte hoggi, nè del luogo, alcun indicio.* Idipsum omnes fere 30. Viri grauissimi contestantur. Doctor Carrillus, in Relatione Sardinię. §. 5. fol. 54. & 55. loquens de hoc fonte, superstitioni, Dęmonisq; pręstigijs tribuit: eiusceq; locum sitiens explorare, cuiusdam montis in vertice sibi relatum scribit ijs verbis. *He hecho diligencias en saber en que parte del Reyno podrian estar estas fuentes y vna persona graue me refirio, estar en un monte que llaman de Oliena, en donde en el alto del monte ay una cueua, y à la entrada un pozo tan profundo, que hechando piedras por la boca del, no se sienten mas, por ser tanta la profundidad, que se pierde el sonido: y assi mismo mas adentro una fuente cristalina, y mas adentro ay otras cueuas, y profundidades donde no se atreue nadie a entrar: y el uulgo tiene concebido, que qualquier que suba y entre, muere dentro aquel año. Esto es lo que he podido rastrear desta supersticion, porq̃ estas fuentes no se hallan ni conocen en Sardeña.*

Fontes plures erant,nedum fons,vt patet ex omnibus qui de ipsis egere ; quocirca, fons mõtis prędicti Olyenę vnus ex eisdem erat: alij verò, & ij pręcipui, fontes erant apud Sehuyum Montem,ab incolis, *Aquery* nuncupatum. Fuit mons iste semper Ethnicis Sardis superstitionum locus, & cętrum; vbi per ostium quoddam intrantes (extat adhuc sceleratus,hic adytus inter rupes) oracula Dęmonum quisque sua de re, varijs phantasmatum formis apparentibus,expetebant. Huc affluebant populi ad periurijs, furtis, atq; perditis consulendũm: hoc erant loco extantq; adhuc,fontes, tantorum ac talium pręstigiorum, dolorumq; pellectis gentibus instrumenta. *Aqueryu* vocant Sardi; infame quidem & apud eos terribile valde nomen ; quem vulgus tartarorum os esse credebat ob crebrerrimas visiones quę ibi solebant apparere. Audebant rustici (aliquot nostro adhuc ęuo aliquando) illuc adire,amissam ouem,equum, bouem,suem remue aliam quæsituri. Cuius rei facinus, dum per illas nos partes interdum Ecclesiasten ageremus, acriter increpantes, inanes,& futiles esse accessus illuc, ostẽdimus. Ad nostra igitur vsq; tempora superstitiosi huiusmodi loci extant vestigia; quãdoquidem, & iusiurandum ibi, & superstitiosas compaternitates pelliti clanculum faciunt, nec impunè : siquidem pęnas exoluunt, re comperta. Nomen autem Montis huius Thuscum est; fuerunt enim,vt suo loco dicetur, primi Sardiniæ coloni Thusci, hasq; montosas partes è vestigio coluere, & quãuis,quo nunc,tum temporis idiomate non vterentur;nomenclaturas tamen locorum, ad vsuale vernaculum posteri redegere. *Aquerın*, læsum vocabulum est, à Thusco, *Acque rie*,hoc est aquæ prauę, malignę: nec mirum , cum sępius innocentem Diaboli ministerio excęcarent,rcum autem illustrarent; vnde & sibi nomen ab earum effectibus asciuere, *Acque rie* . Sunt montes illi concaui laticum pleni, celebres quidem, cunctisq; sic noti, atq; exosi, vt nominato, *Aquery*, stent propè comæ, Inferniq; barathrum adumbretur. Erãt, & aquæ huiusmodi apud oppidum *Abba Santa* penes Guilarsam.

Aquery mõs infamis in Sardin.

Fõtes autem qui medelas, iuxta Scriptores,afferunt,ossaq; solidant, non pauci quidem sunt:obiter aliquos tangimus, ad vberiorem de ipsis nos sermonem alibi remittentes . Venæ Olienę saluberrimæ; aqua spelęi illius quod est in vertice montis Pellyę,quem *Santu Pilimu*, vocant Sarabini,mirifica est, potensque ad morbos corporeos expellendos. De huiusmodi specus aqua, dum Parochum ageremus ibidem , libellum edidimus, & Reu. Melchiori Fensę Canonico Calaritano, tunc Visitatori Suellẽsis Dięcesis pro Illustris. Franc Squiuel, relationem, quin & testes amplissimos dedimus,extatq; processus, & informatio iuridico stylo,nobis vrgẽtibus, & instantibus. acta, de mirificis huius aquę, in Archiuio Calaritano. Experti sumus eiusce virtutem; quodq; mage,sępius visum,sicca penitus rupe, intonante in summo Sacro, Angelico hymno,*Gloria*, repètè manare, simulq; profluere forinsecus Lymphas impetes. Tunc est aquæ illius munificentiæ signum ; ac si dixerit, accedat quisquis curari desiderat. Hinc, *Santu Pilimu deis dolus* nuncupant Sardi. De hoc satis hic;alibi fusiùs. Fons ille testudine tectus,in Monteclcta,seu S. Petri de Paradiso, in montibus Calaritanis, amplissimæ potestatis est præditus gratia, vnde & nomen traxit,*Acqua de dolus marauillosa*; in signum suę magnæ virtutis, nec non maximi gentium illuc affluxus, intus, & extra tota ætate nostra vidimus,fontis in vtrisque lateribus,imaginum casulas, ingentis ad ipsum deuotionis indicia, Religionis, obseruantię monimenta . Apud Logudorium fontes mirabiles : apud Oreosoliũ pretiosi ; ex quibus illi , *Vena de Montenano* , *Vena manna* , *Vena de Sant Antiocu* , illique *Sas fontanas scloppadas* , appellitati . Habent enim hanc proprietatem , quòd breui temporis spatio,vini vase ipsis immisso, in aquam sapore,& colore mutatis vinum conuertunt: idq; tempore fit ęstiuo:eductis autem vasis, solisq; ad radium vase firmato , paulatim in pristinam redit naturam. Fontes Gallurę, *Lympasa* , *Renagius* , optimi. Aquę *Lymbaræ* , ex Boreali latere manantes , pręcipuę sunt , voluptuosę, dulcesq; ex Occidentali autem fluentes, amarę.

De Sardinię medicis fontibus,ad 200. scripsere Geographi;quis adęquet? Elpidianus de Thermis id claudat. *Fontes calidi,ac salubres feruescunt, qui aut ossa fracta consolidant* (id efficiunt aqnę Fordonyanę) *quod nos ferro inprimis tribuimus , aut oculorum ęgritudinibus medentur*,(id fons S.Petri de Paradiso) *quod nitro,æri,& auro cõuenit , vel corallio ũ nobilitati ac, sue ę hæc littora Corsica abundant , sicca ac adstringẽntis qualitatis . Horum hodie fontium sub Oristanensi Diœcesi in media ferè insula, aliqua balnearum antiqua remanent vestigia, cum ipsis calidarum scatebris , vix tamen huic posteritati recognitis* (sępius uidimus,impetumq; per circuitum latè fumantis aquę, de rupe propulsus,admirati sumus, hęq; Fordonyanę quidem sunt ; sunt & aquę tepidę Viniolis apud Galluram.

Thermę plures in Sardinia, balnea plurima

ma industria nulla. *Non vi mancano bagni d'acque calde molto giouenoli ad alcune infermità, e massimamente frà il Castello di Monte Reale* (vulgò San Gauino Monreal) *e di S. Giouanni* (vulgò Buccaruta) inquit Leander Albertus in Descriptione Italiæ. *Non vi mancano bagni d'acque calde vtili ad alcune infirmità; & in particolare si trouano fra il Castello di Montereale, & di San Giouanni* inquit Thomas Castillonensis in insulario. *Ay muchos baños en el Reyno de agua caliente y templada, en particular en el Condado de Gociano, que ay se ven sus letreros en piedra de los males que curauan, con grandes fabricas del tiempo de los Romanos (que en esto eran curiosos) que oy se ven sus ruynas, que por la poca curiosidad delos Naturales se van perdiendo. De los baños y fuentes que en Sardeña auia, hazen los Autores grande mencion, que curauan de todas enfermedades, y que lo guessos rompidos, Soldauan, y curauan de veneno, y las enfermedades de los ojos claros de vista perfecta.* Fatur Carrillo in Relat. Pisculētissimas autem paludes, & stagna remittimus vltra, quum de vrbibus fiat sermo.

Sardiniæ nomina. Primum Citia.

PRimum, ab vsq; primi cunabulis incolatus, nomē *Citia* creditur habuisse Sardinia: idq; ab antesignano eius conditore, *Cithim*. Elicitur isthoc, ex almo codice; consentaneumq; ex sacris expositoribus, innotescit; arridetq; nimirū Sacrosancti Chronici sensui, quæ Genes. c. 10. inquit: *ab his diuisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis*; En de īsulis, à Iaphetigenis primò cultis, insinuat. Fuit Cethim tertius Iauani (Iaphetiadis) filius; cuius vocis significatio in sacris triplex extat. Primam pro insula Cypro, vt ait Iosephus; cuius antiquę appellationis vestigiū extare dicit in eius insulæ vrbe, vocata Citium; vnde Zeno Citicus Stoicorum princeps; & inde omnes insulas, vt patet apud Auctores immodicos, pleraque loca maritima, Hebræos gentili voce, Cithim, appellare. Altera significatio (obsequimur ijs Pererio) est pro Italia, vel pro Italis, seu Romanis: quæ elicitur ex c: 24. Num. vaticinium Balaam his verbis reddit Latinus. *Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, &c.* pro illo de *Italia* Hebraicè est *Cithim*: quam vocem Chaldęus interpretatus est, *Romanos*. Eadem significatio elicitur ex Danielis c. 11. *Et venient super eum trieres, & Romani, & percutietur.* Ly *Romani*. Hebraicè est *Cethim*. Apud Ezechielem quoq; c. 27. illud, *de insulis Cethim*, Latinus interpres dixit *de insulis Italiæ*; Chaldæus verò de Apulia. Tertia est pro Macedonia, vt ex Machabęorum libri prioris exordio patet. Claudit Pererius; *Collatis igitur, ait, inter se varijs scripturæ locis, videtur hęc vox significare insulas maris Mediterranei.*

Auiè igitur gradiūtur, qui primū Forco tribuunt Sardinię principatum, eiq; primā illuc transuectam coloniam; cùm sit vetius, & Sacri Codicis veritati gratius, Iapheti sobolem prius insulas coluisse: Forcus autem Chamæum genus à Scriptoribus perhibetur. Ecquid ergo? Fauet Iosephus, lib 1. Ant. vbi tradit simul ac linguę dissidia contigere, seiunctos homines terram omnem, quin & insulas repleuisse. *Post diuisionem linguarum, passim dispersi sunt homines, colonijs nusquam non deductis, & quò quemq; sors, & Deus tulit, eam terram cum suis occupauit: vt tam maritima, quam Mediterranea cultoribus repierentur. Nec defuerunt qui cōscēsis nauibus ad insulas habitandas trajicerent. Porrò gentium quędam adhuc seruant deriuatam à suis conditoribus appellationem: quædam verò eam mutauerūt, nonnullę autem in familiariorem accolis notioremq; vocem deflexerunt: Græcis potissimum talis nomenclaturæ Auctoribus: hi enim posterioribus sęculis veterem locorum gloriam sibi vendicantes gentes nominibus sibi notis insignierunt, & quasi sui iuris essent, mores, ritusq; proprios in eas inuexerunt* Cuncta hæc ferè Sardinię cernimus contigisse, Græci enim nomē primas in Ichos, Ichnusamq; mutantes, omnia conditorum pristina monimenta priorum, de medio sustulerunt. Seruant tamen hucusque Sardinię loca aliquot *Cethim* appellationis vestigium. Siquidem apud Calaritanum vetustissima ædificiorum extant rudera, populorum inquam sedes, & loca prisca; quorum duo *Cithim* retinent nominis vmbram, ipsum est *Citia*; portus quidam in terminis Castiadas propè Sarabos, quem incolæ *Portu Cintia*, nuncupant: genuinum tamen est *Citia*. Exin vis rei: quippe quò licuit Iosepho ex illo vrbis Citij nomine, Cithim primum Cypro adscribere conditorē; eò nobis, veritatis historicę sacri codicis nixis base, fas erit, eo ex nomine rem fulcire. Iosephus almę nixus historię fundamento, de Cypro sic intulit; pari nos more, Scripturæ verbis innixi, de Sardinia sic inferimus, nomenclata. Extat insuper testimonium Illustrissimi Domini Leonis Cardinalis, & Episcopi Ostiensis, in antiquissimo Chronico Cassinēsi lib. 4. c. 67. de nomine, *Setbin*, in Sardinia, ita fantis. *Sub iam dicto Abbate Girardo, Gunnarius Sardorum nobilissimus, parentū suorum Baresonis, & Torquitorij Regum vestigia sequens, cum licentia Archiepiscopi sui obtinuit. B. Benedicto Ecclesiam Sancti Petri in Norei, & Sancti Nicolai, ac Sancti Ioannis, & Sancti Petri in Nugulbi, & S. Heliæ, ac Sancti Ioannis in Setin.* Id

ipsum

ipsum nomen habent in Sardinia Capripilia, vulgò Xamaellot; à populis Calaritanis, *setynu* appellitata.

Porrò si nostræ, ò Lector, rationes, exiles fuerint tibi visæ, tuumq; minus expleat animum, Iapheti filios Sardiniam incolis non replesse, accipe Genebrardum in Chronographia, lib. 1. *E Iaphet, cui contigit Septemptrionalis regio, à Tauro, & Amano montibus Ciliciæ, & Syria vsq; ad glaciale pelagus; & Europa vsque ad Gades, Gomer Galatharum, siue Gallorum, Magocq; scytharum: vnde & Hebræi Scytham hoc appellant nomine, quod & Hieronymus, & Stephanus testantur, Madai Medorum, Iauan Ionum siue Graecorum, vnde in Hebræo Græcia nominatur Iauan, Isa. 66. Ioel 3. Dan. 8. 9. & Græci Iones, & quinta eorum lingua Ionica, & mare Ionium, per quod est Syria in Græciam. Thubal Hispanorum, sive Iberum, Isa. 66. Cethim Cypriorum, quorum ciuitas Citium, quæ nobis Zenonem Philosophum peperit; propriè Europæorum.* (siste gradum hic, pende verba) *maris Mediterranei accolarum, vel insularum. Vnde Romani, & Itali; Num. 23. & Dan. 11. sic appellantur, & Græcorum Insulani, Esa. 23. & Macedones, 1. Mach. 8. Dodanim Epyrotarum apud quos Dodonæum oraculum; Rhodanim (nam. 1. Paralip. additur) Rhodiorum.* Pergit Genebrardus, enarrans terræ diuisionem, locorumq; sortitionem *Iaphet; cum septem filijs, eorumque posteris, Europam nostram, & Septamptrionem, Asiæ partem obtinuere; hinc Poeta: Audax, Iapheti genus primum se credere transtris. Antea enim nemo mare sulcarat: hinc Poeta aureo sæculo negāt mare fuisse traiectum. Exemplum Arcæ illos* (nimirum Iaphetiades) *in insulas traxit, quas & repleuisse à Mose memorantur.*

Nec dicendum moras traxisse terras habitandi vsq; ad obitum Noè, vt falsò asseritur; imò viuente Noe. *Superuixit Noe huic diuisioni annis duntaxat 10. vt qui mortu' fit Abrahæ 58. ipsemet Noe missis fortibus, nepotibus orbem distribuit, & cuiq; certam terræ partem assignauit. Ita Rabi Selo, gen 12. v. b. Vnde antequam moreretur, familiæ eius dispersæ sunt per terram. Quod ex eo liquet, quoniam 16. post eius mortem, præcepit Deus Abrahæ, vt de terra natiuitatis suæ exiret, & venit in terram Canaan: Rabi Leui, gen. 11. quasi esset tunc terræ portio Cananæis attributa. & Abrahæ tribulibus alia* Hęc Genebrardus, li. 1. Geogra. Liquet planè ex illustrissimis mille Scriptoribus, *Cethim*, vel *Cethim* Mediterranei maris insulas appellatas, Sardiniam maximè, quæ, vt probatum est, maior insula est. Hieronymus lib. 5. Comment. in Isa. c. 27. *principium Cethim Italia insulas.* Isq; met ipse in Hierem. 27. *Cethim occidentalium Insularum partes omnes.* Franciscus Ribera in c. 1. Ionæ. *Cethim Cyprus, & omnes insulæ.* Dionysius Richelius in c. 2. Hierem. *ad insulas, Cethim, occidentalium partium insulas.* Nicolaus Serrarius, in 1. Machab. *de Cethim egressus est, sunt occidentales insulæ.* Nicolaus de Lyra, *transite ad insulas Cethim Hier. cap. 2. idest ad insulas maris mediterranei.* Idem Arias Montanus, Hector Pinto, Nauclerus, alijq; *Cethim in insulam.* Ideo sanè Cithim insulæ, quia ab ipso Cithim fuere cultæ.

Claudimus Epiphanij (hęres 30.) verbis *omnibus manifestum est Citium Cypriorum insulam appellari, Citij enim Cyprij sunt, ac Rhodij.* Cyprij sunt Citij? Cyprij in Sardinia, teste Pinto *de Christo Crucifixo.* Fara de rebus Sardois, & alijs Quid hinc? Citij Cyprij, & Sardi Cyprij Citij, à Citim. Vnde ad æuum vsq; nostrum perdurant in Sardinia in prouincia Iolę, propè Calarim, populi Citij, Læto vocabulo, *Setti*, alter in Arborensi Dięcesi, Cethina, vel Cethiana, vulgò *Cediano* alter in Diœcesi Ciuitatensi *Setim*. Parcito Lector: in plura contulimus.

Secundum, Ichnusa, Icho, Cadasone, Sandaliotis.

SOlinus c. 9. *Sardinia quoque, quam apud Timæū Sandaliotem legimus. Ichnusan apud Chrysippum.* Philippus Bergomensis Supple. lib. 3. *L'Isola di Sardigna chiamata Ico da Greci: Solino afferma, che ella fù detta Them da Timeo, Sandalia, e da Crisippo Munnuia.* Pausanias, Myrsilius, Thimęus, Plinius, propèq; 100. prisci Scriptores *Ichnusam* à Græcis vocatam, *Sandaliotem, Cadasone, Cadosinamq;* contestantur. Berosus, non quidem Annianus, (ipsum nempe cū ipso, à re nostra penitus absterremus, idque consultò, grauissimorum omnium nostri sæculi in re antiquaria Procerum, auctoritate freti) *Phoreus insulam Cadosene hoc anno Vetulonieis cultoribus repleuit.* Franciscus Sansouinus in Comment. *Cadosene, i Greci dicono Sandalioti, & i Latini crepida, e noi Sardigna.* In Epitome *operum sex dierum, de mundi fabrica,* sic legitur. *Sardinia Icus à Græcis vocabatur.* Philippus Beroaldus in Suetonium, *Sandaliotis*; Mirsilius *Ichnusam*, Silius item lib. 12. Pun. Tandemq; ita Leander Albertus in Descrip. Italiæ loquitur. *Cadossina; quel che di cono gli Aramei, & Hebrei Cades, i Greci dicono Thenon, & i Latini sacra res; e quel che è detto da gli Hebrei Sine, da Greci è detto Sandaliotis, e da Latini po è interpretato sacra crepida.* Aristoteles, *Sardiniæ insula Græcorum ex forma similis vestigio.* Claudianus de bello Gildon canit *Humanæ speciem plantæ sinuosa figuram, insula Sardiniam veteres dixere coloni.* Crepida sacra Apostolorum inquam pedibus nata Hanc enim, vt diximus, præfert insula; cuius, iuxta Ptholomęum à Pula ad Turres, est crepida recti-

rectitudo;calcaneum Pula,digitalisq; facies Lugudorium:angustum verò Oristaneum, est & Orusey. Accinit Pinto Saphico,in gratiam patriæ crepidam.

AN sacri nomen tribuere Hetrusca
gens sacris vtens crepidis, & omnis
Nomen hinc tellus tenuit sacratum.

Sandaliothis?

AN suis non tam populi sacrarunt
Thuscia plantis, crepidisq; sacris,
Quam suo sacrat capitis cruento.

Crine Medusa.

Tertium nomen Sardinia.

PAusanias,Eustathius, Capella, Solinus, Ortelius, Notitia occidentalis Imperij Romani,Ptholomęus,Strabo, omnisq; Scriptorum Schola, à Sardo Herculis Libyci filio, *Sardiniã*,dictam fuisse testantur. *Sardus*,ait Ptholom. *ab Hercule procreatus cum magna multitudine à Libya profectus Sardiniam occupauit, & ex suo vocabulo Insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigij humani, tam in orientem, quàm Occidẽtem latior prominet ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem, & Septemptrionem vergunt.* Duo fratres, eiusdem Herculis fuere filij, Sardus,& Cyrnus,ille Sardiniam,iste Corsicam habitauit, & de suo nomine Corsicæ, finxit nomen *Cyrnus*. Ita multi,sed Operum sex dierum Auctor, de insulis famosis mediterranei maris,fatur hac serie. *Sardinia insula à Sardo Herculis filio appellata, qui cum innumerabili multitudine è Libya discessit, & in Tyrreno mari insulam Sardiniæ occupans,quæ Icus à Græcis vocabatur, de suo nomine Sardiniam nuncupauit. Corsica à Cyrno eiusdem Sardi fratre, & Herculis filio dicta,qui vt Rabano placet, ex Libya veniens insulam ipsam habitasse,& de suo nomine nũcupasse.* Alij tamen somniarunt à pisciculo Sardina,nomen accepisse; ita Catholicon Ianuensis,*Sardina*, inquit, *à Sarra, quod lingua Syra dicitur quidam piscis,deriuatur, hac Sarda æ, & hæc Sardina æ, quoddam genus piscelorum; & hinc Sardinia æ,quadam insula, iuxta quam multum abundant Sardiæ pisculi*. Vnde sibi ascierit non apparet, nullus enim ex mille Illustrissimorum,& in re antiquaria summorum,qui de ipsa scripserunt, talem nomenclaturã meminisse deprehenditur. Non enim Sardias hasce, Sardinia (& si habeat) tractat, curat; sed à Balearibus aduectantur,præsulsæ quidem in Lagonis ex industria tactis. Abundant Lalataneæ,Galliç Narbonensis, & Balearium Insularum freta Sardissis, at non ideo nomen trahunt. Hinc est quòd postquam sibi consuluit, contra rem suam cõmisisse, retorquet, dicens: *vel quia Sardus de Hercule procreatus, ex suo nomine Insulæ nomen dedit.* Pergit vlterius,Sardiniam à lapide pretioso Sardio nuncupatam; *Sardius à Sardinia insula dicitur, hic Sardius, ij; quidam lapis pretiosus & rubeus,marmoribus præstans,& dicitur sic, quia prius sit repertus à Sardis*. Verè verum; à Sardonycis quoque nomine decoratam, ex multis liquet, vt quę ibi primùm inuentus sit.

Alij tandem volunt Sardiniam à prisco verbo, Sardo Sardas, nominatum; Sardo autem, vt inquit Neuius apud Festum, idẽ ac intelligo. Sardinienses enim conspicua, quin & perspicua intelligentia pollent:tangit Catholicon *Sardis quædam Ciuitas, vel insula; Sardo as, est intelligere; quia homines illius loci* (Sardis insulę, non enim est insula Lydia, cuius est Sardes) *subtiles sunt ad intelligendum*. Quàm sit verum de Sardiniensibus; veterũ monumenta proclamant. Et quidem Luciferus,Eusebius,Simmachus,Hilarius, tot Præsules,tot Reges,Principes & Heroes,ingenuitate,pręstantia, virtute, sanctitateque decumani,quos Ecclesię matri Sardinia dedit; & quidem re satis vera, tot Martyres, Confessores, & Virgines, quas ipsa produxir,vt patet in Chronico, (imò in agro Calaritano, Diuũ referto corporibus;quę nec anni 100. ad exhaurienda sat erunt) intelligentiam Sardiniensium præconiis inclytis euchunt. Vertamus acies ad illum Sapientię monstrum Reuerendissimum D.Antiochum Cannauera, Episcopum,Eccleŝiensis vrbis indigenam; nonne hic Lutheranorum extitit profligator; nonne Cæsareis septus armis, contra Hæreticos adeò declamauit,vt sępius eorum conuersio ad 2. 3. & 4. milliaria in qualibet cõcione subsequuta? Preteritur hic, ne digrediamur, Virorum illustrium in req; literaria procerum decus ad tempus. Eccere nostrę pręclarissima, pręstantissimaq; Sardinię matris nomina; Citia,Them,Ichus, Ichnusa,Cadasone, Cadossine, Sandaliothis, Muniuia, Sardinia.

Sibylla de Sardinia vaticinium.

SIbylla, Sardo, appellat Sardiniam Insulam;vt extat apud Margarinum de la Bigne, de Sibyllinis oraculis, in Bibliotheca, tom. 2. lib. 7. fol.162. lit. e. vbi hoc de Sardinia vaticinium; quod quidem Sarracenorum temporibus sęuiente Museto, totamq; ferro igniq; insulam deuastante,non ambigimus adimpletum. Accipe illud.

Sardo,

SArdo, nunc grauis, in cineres conuersa iacebis
Insula; iam nec eris, Decados cum venerit annus;
Nautaq; te nusquam existentē quæret in vndis,
Alcionesq, tuum flebunt, lacrymabile funus.

Eodem de Sibyllinis oraculis libro, sect. i. fol. 128. lit. c. eadem Sibylla, in peccatores inuecta sic fatur.

O Miseri mentis praua, mutabile vulgus
Quos iuuat extinctam vitam fœdare pudore;
Raptores violenti importuniq; Tyranni,
Mendaces praui, studiosi, perfidiosi,
Detrectatores, Mœchi scelerata ferentes,
Nil formidantes supremi Numinis iram
Quæ vos ad quinti pœnas iam destinat æui.
Non fletis passim duri? Ridetis inepti?
Sardonicum risum ridebitis horrida quando,
Quam dico, torrensq; Dei vos opprimet ira.

LVdouicus Viues & alij, oraculum fuisse Sardiniam perhibent. Quin etiam ipse Viues in Comment. *de Ciuitate Dei*, ibi in c. 23. ad Marcellinum lib. 18. Sibyllam Sardiniæ fuisse videtur innuere, dum Sardia superius nominata, Sardinicam distinguens, ait. *Tum de patria dissidetur. Sunt qui Erithræam, tradunt, sunt qui Siculam sunt qui Sardinicam, sunt qui Gergethicam, sunt qui Rhodiam.* Ergo Sibyllam habuit Sardinia? Ecquid mirum? Quę tot Sanctos Pontifices, Cardinales, Archiepiscopos, Episcopos, Abbates, Martyres, Confessores, Virgines, cęloq; mulieres casto cōnubio pretiosas peperit, cur non potuit, & Sibyllam eniti? Enixa est.

Insulæ adiacentes Sardiniæ.

INsulis consitę sunt Sardiniæ orę: cui Geographus Regius. Abraham Ortelius in Ptholemaico nomenclatore hasce constituit adiacenteis: Phintonis, Nymphea, Herculis, Diabatæ, Hieraco, Molyboes, Phycaria, Hermęa. Ptholomęo heret Ortelius easdem in Tabula digerenti. *Insulæ quę adiacent circa Sardiniam sunt: Phintonis insula, Nympha insula, Herculis insula, Diabatha insula, Hieracum insula, Melibodes, seu Plumbea insula, Phicarnia insula, Hermæa insula* Plinius lib. 3 c. 7. *Cuniculariæ, Pinton & Fossa, Taphros: à Gorditano promontorio duas insulas, quę vocantur Herculis; à Sulchensi Enosin, à Calaritano Phycariam. Quidam haud procul ab ea, etiam Beleridas ponunt, & Callodem, & quam vocant Hieracon.* Hieracon est insula S. Petri, adiacens Pachijs promontorijs: circuit mil. 25. Dicta S. Petri, eò quod eius præsentia, dum Hispaniam transfretaret, isthanc insululam consecrauit. Vocatur Hieracon, ob Accipitrum ibi nidulantium copiam. Desertus locus, pyratarum hospita tuta sedes. Molybodes, quę & Plumbea, quæq; Enosia, tandemq; iuxta Marium Nigrum, Palma, nil alia est quàm Insula Sulcitana, aliàs de Sancto Antiocho; à Palma, oppido ibi aduersùm nobilissimo constituto in qua rudera Sulcis vrbis adhuc extant. Eius ambitus 30. mil. Inculta iamdudum, inhabitata iam diu. Venationibus, piscibus, corallis. Thunnisq; redundat. Ibi equę Syluestresque hinniunt equi liberi & infrenes, nullius heri moderamini subiacentes; Diabastę, seu Herculis insulę, (ita Plinius, Capella, & Ptholom. vocāt) Asinaria; quæ 30. mil. circuit venaticis affluens rebus, apris, Musmonijs, Accipitrumque, & piscium copia. Hisce Insulis imminet promontorium Gorditanum, nunc, vt placet Nigro, Argētar appellatum. Itidem Phynton, vna est ex insulis Herculis, vel Diabastis, minor. Cuniculariç insulę inter Corsicam, & Sardiniam Plinio constitutę.

Callodes insula à Nigro ad Noranum fretum constituitur: nos verò hanc *Malfitam*, seu Malfetanam, dicimus. Belerides insulę, quas ipse paruas ad Cuniocherium promōtorium (,vulgò Caput Ferratum) illæ sunt, quas vulgus nuncupat, *Isulesu Cauli, Isula de su Molenti.* Phicaria, insula, ea ipsa est, quam *Serpentaria* vocant. Ita Leander in Descript. Italię, vbi de his insulis ita fatur. *D'intorno à quest'Isola si scuoprono di molte Isolette, e scogli ma però di poca stima, come dipinge Tolomeo, e sono. Phintone, Ninfa d'Hercole, Diabata, hoggi detta Asinara; Hiarco, cioè Isola de' Falconi, o de Sparuieri, hora nominata di San Pietro. Isola di Toro da Tolomeo chiamata Melibodes. Poi Serpentaria da Tolomeo detta Ficaria. Poscia Hermea, Murara, e Tolura.* Maginius Patauinus in sua Geogra hunc in modum versat insululas istas, dicens. *Appresso quest'Isola sono certe Isolette, e scogli; come l'Isola di Fintone hora l'Isola Rossa. L'Asinaria che fu già l'Isola d'Ercole: l'Isola di S. Teramo per l'adietro di Diabusa: l'Isola di S. Piero, già di Gierarchi, o delli Sparuieri. L'Isola Plombea hoggi del Toro. L'Isola Ficaria hora Serpentaria l'Isola Ermea hoggi Tolara.*

Hermea insula, Taulara seu Buccina, S. Pontiani Papæ, & Martyris pręsentia decorata eiusq; lacrymis irrigata 12. mil. habet circumferentię. Alias habet circum circa Sardinia insulas. Sancti Macharii insulam, Africam versùs, Busiam ad Occidentem. Feroniam, vulgò *del Ferrano* versùs Italiam; Russiam, vulgò *Isla Rossa*; Gallicam, *Isla de Francesos* Planusam, *Isla plana*: Lanxytiam, Lanchica: Meroam, *cuxadedona*. Maluetrum, *Maluentre*: Insulam. *S. Magdalenę*, Alguerienses. Malsonaram. Falconiam,

ad *Longosardo*. Muranam, *Murmureta* vulgò. Logores, in portu Putio. Insulam S. Stephani, ad fauces Taphros. Caprisam, vulgò Capresa. Arsaquenam, Syamurtum, Mullurum, Arbataxium.

Promontoria.

PRomontoria ex Ptholomęo: Gorditanum; Hermęum, Ptythia; ad Occiduam plagam. Ad Meridiem, Curiocherium. Ad Ortum Carados; Columbarium; Ad Septemptrionem; Erebanthum; Gorditanum ponit contra Asinariam, Mario Nigro, *Argentar*. Hermęum constituit versus Turres, ad Africum vergens: iuxta Nigrum Themus fluuius Bosę, radices Hermęi alluit. Ptythia Nigro & alijs idem est cum Pachio promontorio, cui adiacet Insula S. Petri. Curiocherium, seu Cuniocherium ad littus Pręches ponit Niger, atq; esse hodie *caput ferratum*. Mirum! Caput ferratum scimus ad Sarabeia littora Alij *Pracben*, vocant *Picchiam*; hodie læso vocabulo *Chia* more Italo, *Quia* Hispanico. Carados est promontorium Calaritanum, ipsaq; ciuitas Calaris; ait enim Ptholomęus, *Carados ciuitas, & iugum*. Hoc autem promontorium, Caput Pulę non est; Nautis enim ab Italia Græciaque velificantibus, Pulę nequicquam conspectus assurgit, sed quæ se ipsis prius obijcit, ora. Hæc profectò nonnisi Calaritana, Carbonaria, Germęas, Syllanaq;. Niger inquit. *Susaleas vicus hic primum Calaritanum insurgit*. Ait alter, *Susabaa contrata, qud comincia il Calaritano*. Nec aliam esse Susabęam hanc, terram, vel regionem, ni Sarabensem. *Colum barium*, ait Niger, *habet Hermaam insulam ad Auroram*. Hoc sanè Diagesbęum, seu Baunæum, iugum est, Arcton verò Longosardo (olim *portus Romanus*) prominens vertex. Erebantium deniq; Aragoni castri latus, & iugum. Sunt quidem isthęc nomina partim Græca, longęuioraq; partim Aramęa, Libyca necnon: quorum Etymologias viris curaculis remittimus enodandas.

Portus.

POrtus Sardinię ex Ptholomęo ecce: Ab Occidua plaga Nymphæus, Coracodes. Ab Austro Sardoe, Bioca, Herculeus. Ab ortu, Supicis, Olbianus. A Borea nullum tradit. Marius Niger cum alijs Nymphęum sub Hermęo portu constituit. Postea Caracoden ad vrbem Tarran, & fauces Thyrsi; nec alius est portus Caracodes quàm ille vulgo, *Santu Marcu*, nuncupatus; ait enim; Caracodes portus, & in eo Tarran ciuitas cum fluuio Thyrso. Sardoē, Salcoen vocat ipsemet Niger, *altera Salcoe in portu sui nominis*. & hunc ad Noritanam oram ponit. Bioceam quoq; in Pula constituit; portumque Ciuitatis Chersonesi facit. Portum Herculis vbi Nora ciuitas erat. Inquit enim; in sinu vbi portus Herculis Nora ciuitas. Olbianum portum, *in quo ciuitas quondam eiusdem nominis fuit, & alia Feronica dicta*. Erant hæ vrbes, cum portu nō longè à portu Terrænouę: quinimò eundem esse Olbianum non infimæ authoritatis Scriptores tradunt: allucinantur nę: portus enim Terræ nouę, Supicis est. In Annalibus Pisanis inuenimus diuersi nominis portus; de Sāta Lucia, apud Olbiam, & Phausianam, quem nos eiusce vrbis portum censemus. *Portum de Santa Reparata*, signant cum eiusdem nominis portu, nunc nos Longosardum: in quo Pisarū Baptisterij columnæ impositæ nauibus. Franciscus Berlingerius, in sua metrica Geographia, Nymphęum portum, Portuconti esse tradit. Melphitam Chersonen; Bioram, seu Byocam, Portu Scusi, Suspicium Tortolyanum. Habuit quondam, fortuna secunda, portus excultos, immodicos. Calarita, nunc; Sātę Luryę, in cōspectu postręmę matercule Marę Calagonensis; Hieremeę Carbonarię; Synzię, seu Citię; portupirastu; Sancti Laurētij, propè Chyrram; Portucoral. Tortolyum: Posatę, Orusei, Olbię, Terrænouæ; Portum Romanum Sanctę Lucię; Sanctæ Reparatę: Turritanum, &c. ad vsque præmissum. Ast non quidem iam nunc dierum 11. plures habet. Hi sunt Calaritanus, Arborensis, Algarensis, Turritanus, Aragonius, Longonis, Terrænouę, Orusei, Posatæ, Tortolij, Sarabensis. Celebriores quinque Calar. Arbor. Alga. Turrit. Aragon.

Ciuitates antiquæ maritimæ.

SArdinia quondam ciuitatibus consita, populosaq;, strenua, bellicosa (Ast quid nunc?) 100. mill. hominum faciebat, vt ex diuersis habemus. Vrbes autem littoraliter sic describit in tabula 7. Europę c. 3. Ptholomęus. Ad occidentale latus, constituuntur. Tilium: Vselipolis Colonia: Oseapolis; Sardopatiris phanum: Neapolis. Ad Australe; Popullum, Sardae: Chersonesus; Nora. Ad Orientale; Carados; Susalęa; Feronia, Olbia. Ad Boreale; Plubium, Iuliola; Tibulas Turris Bissonis. Mediterranęę ciuitates hę. Ericinum; Hereum; Surullis vetus; Bosę; Macopsisa, sub quibus Menomęni montes. Surullis noua; Saralapis, Tipio, Tarra, Cornus, Aquę Hypsitanæ: Aquæ Lesitanæ

Guiliosa Lesa; Aquę Neapolitanę; Valerias Pausanias lib. 10. assignat Noram, Olbiam, Ogryllen, etiam vrbem Caralin, Syllos. Iulius Solinus Calarim, & Sulchim. Ita diuersa diuersi vrbes Sardinię priscas positione constituunt: nos verò visis videndis (parum superesse de ijs arbitramur peragrandum, quotquot enim Authores potuimus explorauimus) huiusmodi vrbium situs, & nomina partim didicimus perijsse; partim inuersa, casuumq; ac temporum norimus varietate mutata. Tilium prorsus euanuit; eiusq; ex ciuium reliquijs, Tuylium, oppidum nobile Alensis Dięcesis condita est.

Auct. ctsura de antiquis ciuitatibus.

Vsellipolis Colonia nequaquam eo, quo ponitur, situ fuit. Enim verò *Vsellus* vrbs, oppidulum nunc dierum: Vselli autem oppida plura fuere, quas Vsellensis effusa colonia habitabat. Ex ijs Vsellella vulgò Vserella, & Vssellamagna, quę nunc *Ussara manna*. Oseapolis, hoc est Osea vrbs, erroneum sortita est apud Geographos locum; non enim illic interdum Osea, extitit, sed Bosea, Bosa, vel Busa: nec Antonini viarium *Oseam* signat sed Bosam. Est igitur Osea proculdubio Orusei, littus, oppidum, & portus insignis: quod quidem nomen, ex ora, & Osea coaluit, quasi Orosea, vel ora Oseę. Satis incubitum ad dissoluendum nodum isthûc. Si autem obijciatur, quòd non littoralis sed mediterranea assignetur; nihil aduersum; æquiuocati siquidem exteri, Ossidam, Osilamq; *Oseam* dixere. Ast, re satis vera, *Osea* cum portu à Scriptoribus tradita, Orosea est; mediterraneę verò, Osila, & Osier quoque lęso, sunt. Sardopatiris, seu Sardopatoris phanum, nil aliud esse quàm oppidum illud nobile, vulgò *Tempiu*, quo hactenus, inuitis fortunę molestijs, de obliuio, tento nomine, triumphauit, innuit Berlingerius Auctor antiquus, quod nos reijcimus in Ann.

Neapolis oppidum, vnde apud Scriptores Neapoliti, & Aquę Neapolitanę, Colonia copiosa, occidentem versus effusa ab vsque Arborensis mari finitimę, regionis tractu; ad Metallę (vulgò Massargia) Silicuę, vsque districtum, Ioanninas aquas includens, propagata. Retinet adhuc, tametsi lęsum, nomẽ oppidum Narbolia, id est Napolia Neapoliti. Aquę verò sicà veteribus Nuncupatę, inter Castrum, *montis Regalis*, & *S. Ioannem de Buca Ruta*, scaturiunt. Nec à ratione alienum est, veroque simile nihil minus, *Silicua*, castrum *Neapolim* illam esse, quandoquidem Geographorum situs ostendit. Ad Australe, *Populum*, aliàs *Tupulum*, ea est Pula vrbs, à qua etiam saltus ille, sic dictus. Sordae, vel Sardoe, seu Salcoe id est Solces. *Chersonesus*, id est mari circumflua, seu peninsula, fugit.

Verùm, Cornum maritimam arbitramur, quę cõtra Sulcim antiquitus sita erat, vrbs quidem nobilis, populosa, cuius hucusque rudera peruisuntur: fama, nomenque confirmant. Erant enim binę sub eo ipsomet nomine ciuitates: maritima illa, Palmę contigua, propè Sulcim, & mediterranea scriptorum omnium fassu. Ast, quia maritima apud neminem *Cornus* nomine, reperitur, cum tamen sit ibi, liquet Chersonesi nomine comprehensa, eoque decorata, ob gurgitis germanismum, latus ambitum. Nora ciuitas, iuxta Pausaniam Decumana, Florentinę cuidam familię, vt Auctor est Berlingerius Florentinus in sua Geographia, multisque Insulę populis nomen dedit: hi sunt Nuraminis, Nuoro, Nuragos, Nuracraba, Nuraqui, Nuraxinieddu, Nurechi, Nurallao. Non quidem, vt falsò vulgatum ex effugis erutę Norę ciuibus, oppida hęc extructa, sed ab ipsis Norę primordijs, Norensis Colonia dilatata, tot municipia condidit, vt in annis est sermo.

Ad Oriẽtalem (vt à Ptholomęo inditum seruemus ordinem) Carados, seu potiùs Calaris, cunctis nota: *Susalęa*, vel potius Susabęa, diximus, regio Sarabensis: quandoquidem, villa describitur, & Contracta. Hanc autem illam esse, quam (euersam iam) Sarabesij, *Villammaiorem*, nuncupant, minimè dubitamus, ab eius maioritate & pręstantia (siquidẽ magna populosa multis ac pulchris territorijs locuples) Pheronia, Posata est: sublimia iugiter ędificia Deę Feronię dedicata, ut ex ueterum monimentis habemus; Olbia perijt, nisi Phausianam uelis: non enim extat in Tabula sub eo nomine.

Ad Septemptrionem, Plubium, hęc Plua agre. Iuliola credimus castellum Aragonesium, uel aliam, iam suppressam Tibula, uel Tubula, Teolada, Turris Bissonis, uel Libysonis, cuersę iam.

Mediterraneę ciuitates partim erutę, partim extant, sed lęso nomine, retinent tamen adhuc primitiuę nomenclaturę symbolum quoquã modo, oppida ipsa, vel situs: ita vt qui agrorum, syluarum, fontium, montium nomina calleat, pristinas omnium uoces, eorundem in situum renibus conseruatas, comperiat facilè. Ericinum, duplex, Aricili, & Ericium uulgò Aritzu, Arixl, Hereum, seu pencsalios, Erianum, Orani. Surullis uetus, oppidulum nunc dierum, hactenus nomen seruat, Sarule in Algarensi Dięcesi. Bossa patet. Macopsisa, Macomer, Montes Menomeni Meylogu. Surullis noua, Selluris est. Saralapis, uulgò Sardara. Cornus Corruoy. Aquę Hypsitanę propè fluuium Hyerum, positę ab Ortelio, Isili, Laconi.

Aquę Lęsitanæ, læsæ sunt, & nullibi nisi velis *Abba santa*, & apud Gotianum thermas esse. Aquę Neapolitanæ, Valeria: iuxta positionem geographicam, aliam non accipias quàm Ciuitatem Alensem; nomen autem Valeria non est proprium sed Aleria, Romana colonia sicut & Corsicę à Sylla deducta: quod in Alesia, & Ales transijt. Ogryllen, nō olbiam, sed Galtellium arbitramur; siquidem geographia illac signat Græcium stat; Sulcis, perijtq; Phausiana. Claudimus, tot olim vrbes, & Castra fuisse, quot iuga. Guiliosa, Guilarsa, Tipio vanuit. Tarrus eruta, eiusque lapidibus Arborea constructa, extat traditio, *portant d carrus, sa perda de Tarrus*. Lesa, Ley, est in Diæcesi Algarensi.

Abraham Ortelius has vrbes, & loca assignat: Agraule, Aradis, Biora, Carbia, Selyem, Charmis, Coclearia, Elephantaria, Phanum Carisij, Ferraria, Forum Troianum, Gemellæ, Longon, Lugudon, Medias Metalla, Molaria, Nafa, Othoca, Porticenses, Sarcapos, Sorabile, Tharpos, Turobolis, (ad Turres,) Viniolę, ad Puluinos. Hasce nos terras, & loca perspicimus. *Agraule*, Ardaule. *Aradis*, Ardali; *Biora*, Birole in diæcesi Algarensi: *Carbia*. Antoninus, Nure, ponit iuxta Carbiam; Nura Cabra est. *Selyem*, Seligas. Charmis .... *Coclearia*, Coguinas. *Elephantaria*. .... *Phanum Carisij*; Faoni; *Ferraria*, Domus noas. *Forum Troyanū*, Tortoly (signat ibi Fara) *Gemellæ*, Gallura de Geminis: Logu Santu. *Longon*, Longo Sardo; *Lugudones*, seu *Lacones*, Laconi. *Medias*, hodie Mandas, celeberrimum oppidum. *Metalla*. Villa Mazargia. *Molaria*, Molargia. *Nafa* Ninfa contra Asinariā. *Othoca*, Othana. *Porticenses*. .... *Sarcapos* Sarcargia. *Sorabile*, Soradile. *Tharpos*. Tarros; *Turrobolis*, *ad Turres*, Turalba. *Viniola*. Vigniola, vbi nunc turris adhuc seruans nomen.

Populi Sardiniæ antiqui.

POpuli Sardinię veteres à Ptholomæo assignantur hac serie. Tibularij, Corsij, Coracesij, Caresij, Conusitani, seu Contani, Solcitani, Luci, seu Locij, vel Lochri, Idunesij, Esaronesij, Cornesij, qui & Aquilesij, Ruacesij, Celsitani, Corpicesij, Scalpitani seu Scolcitani, Siculesij, Napoliti, Valentini, Salcitani. Plinius cap. 7. 14. vrbes inquit, fuisse, colonijs, atque his populis habitatas. Sulcitanis, Valentinis, Neapolitanis, Bocęsibus, Calaritanis ciuibus Romanis, Norensibus, Turrensibus. Assignant alij Balares, Salares, Aconithos, &c. Ex ijs hodie; extant per insulā, læso nomine: Corsi, Cossu, Caresij, Caredda, Cara, Contani, Contini, Ruacesij, Arruy, & Vrru, Luci, Lochi; Idunesij, Bidunij. Esaronesij, Sarrauesij. Corpacesij, corruptè Orthacesos: Siculesij de Sigolai hinc Sigolas. Valentini retinēt idem nomen. Salcitani, Sarchidanu, Balarij, Addari: Salares, seruant adhuc Salaris. Scolcitani, Scolcæ oppidi.

Itinerarium Antonini Augusti.

A *Portutibulas, Calaris. M. P. 265. sic.*
Turabolo minore, 14. mil.
Elephantaria, 15. mil.
Longones, 12. mil.
Vlbia, 28 mil.
Coclearia, 15. mil.
Portu Liguidonis, 12. mil.
Phanocarisij, 25. mil.
Viniolis, 12. mil.
Sulcis, 35. mil.
Porticenses, 24. mil.
Sarcapos, 20. mil.
Ferraria, 20. mil.
Caralis, 23. mil.

Alio itinere.

A *B Vlbia, Caralis, M. P. 173. sic.*
Caput Thyrsi, 40. mil.
Sorobile, 46. mil.
Biora, 46. mil.
Caralis, 42. mil.

A Tibulas, Caralis, M. P. 223. sic.

G *Emellas, 25. mil.*
Lugudonec, 25. mil.
Nafa, 24. mil.
Molaria, 24. mil.
Ad Medias, 12. mil.
Foro Troiano, 15. mil.
Othoca, 16. mil.
Aquis Neapolonis, 36. mil.
Caralis, 36. mil.

A portu Tibulas per compendium.

Vlbia, 16. mil.

Item à Tibulas.

S *Vlcis, M. P. 200. sic.*
Erario, 24. mil.
Ad Herculem, 22. mil.
Ad Turrim, 18. mil.
Nure, 17. mil.
Carbia, 16. mil.
Bosa, 15. mil.

Cornos, 15. *mil.*
Tharpos, 18. *mil.*
Othoca, 12. *mil.*
Neapolis, 18. *mil.*
Metalla, 30. *mil.*
Sulcis, 30. *mil.*

Item à Sulcis.

Nura, 69. *mil.*
Tegula, 34. *mil.*
Nura, 35. *mil.*

Item à Calaris.

Nura, 22. *mil.*

Item inter Sardiniam, & Africam.

Insula Galatha à Calaris de Sardinia, stadia, 730.
A Braca ex Africa, stadis, 300.
Insula Palmaria inter hanc, & Galatham, stad. 45.
Insula Phalaris, insula Vulturia, ante promontorium Apollinis, Egimurum insula Carthagine, stadia, 230.

ANtoninus sicuti aliorũ relationẽ scripsit, ita facillimè potuit aberrare. Nõ tamen eius incuriæ notamus indicia. Scimus *Forum Troianum* (vt suo loco) esse Tortolyũ; ecquid ergo illuc explosum? Et hoc genus alia: obiter ex prelibatis aliqua vindicamus. *Vlbiam*, & *Olbiam* inuenimus, hæc vanuit, illa, vestigium seruat nominis, *Hula*; *Phanocarisi*, Fanadiga; *caput Thyrsi* Frumentorxu; *Forum Troianum*, Villanoua Foru, male relatum Augusto, *Troianum*, bene *Forum*; quod quidem nomen vetustas violauit, adijciens gramma .*r*. Erant hic enim publicę nundinæ; Calaritnensibus, Arrensibus, alijsque districtus, opportunus emporij *Forum*, locus non quidem *Troianum*; Duas *Othocas* tradit; & quidem vnam Othocesos insigne quondam, oppidum, arbitramur. *Erurium*, Vri est; *Cornos*, Corru olim insignis ibi populus: *Tegula* Teulada Auctore Ortelio, quondam *Forte Anton*; Notandum verò *Bioram*, & *Biaam* distinctas: illam, quidem Terram portumque, contra *Tegulam*, fuisse iuxta Ptholomæum, plures que alios; *Bioram* autem oppidum celebre, nunc *Bisarchium*, vel *Birole*. *Turabolum minorem*, Turalba; maiorem verò, Terralbam.

Idioma Sardiniæ.

MVltiplex sanè est: olim Sardis peculiaris fuit, primisq; lingua colonijs Aramęa; posteris adeò violata, vt iam pristinę, nulla supersit indago. Huiusmodi autem linguę varietas, à diuersarum nationum commercio, quin & Principatuum successione, prouenit: à multis enim extitit exteris imperium vsurpatum; idcircò lęsum penitus idioma. In ciuitatibus Calari, Sasseri, Bosa, Alguerio, & Arborensi, Tarraconensis, lingua peruiget. Etrusca tamen, & Hispanica in sacris concionibus vtitur. Oppidani genuinam, suo quisq; more, retinent linguam. Calaritani, latini sermonis modulos, Itali mixtos, habent. Logudoresij Italicè propè loquuntur, itemq; & Gallurenses: ita vt lingua Italica tum in vrbibus, cum in oppidis habeatur: vnde & quum Sanctę Cruciatę gratię prędicantur, Italus sępius assumatur, prędicet, audiatur. Montani Ilienses, Barbaricini appellati, latinum adhuc sibi retinent idioma. Idque sic; quia Imperatores Romani, in illis partibus, vt referunt, L. c. 2. de offic. Præ. Afr. & Leader Albertus in Descrip. Ital. munitissima præsidia magno ære sustinebant: Nihilominus aliqua malè tenent vocabula, in proferendis Græcè se gerunt, siquidem pro Angelus, Anguelus, pro celos, quelos, &c. In multis igitur vocibus Campania Calaris, Mõtanos excellit: quippe meliùs profertq; latiniùs. Dicunt Montani, *Abba, pisqui, pisquina Anguelus, quelu, Limba, nois, bois, querbu*, &c. id genus alia. Campani autem, *Aqua, pisces, piscina, Angelus, Celu, lingua, nos, bos, cerbu.* Non eò tamen Iliensibus emendatioris sermonis institutione præcellunt, imò nec parificantur. Illi siquidem clariores, nec sat longè à latinitate vernacula.

In mõtibus barbariẽ prę sidia Romanorũ.

Magistratus Ecclesiasticus.

COnstituti sunt iuxta Pontificias sanctiones, Archiepiscopi tres, Episcopi quatuor: Inquisitor contra hæreticam prauitatem, cum priuilegijs multis iuxta Hispanię constitutiones & mores, vltra ea, iure communi Pontificum, & Imperatorum cõcessa. Olim Calari quoque residebat, extantq; hactenus carcerum monimenta, quin & oculis exposita in Ecclesia Cathedrali Calaritana, tremendi tribunalis insignia, cum exolutis reatuum penis. Postmodum propria S. Inquisitionis, Sassaritana Ciuitas, extitit sedes. Ministri Sancti Officij, vocantur Familiares, inceduntq; crucigeri, eisq; summum exhibetur obsequium maximi ductis. Enim verò, audito Sancti Officij nomine stat cęsaries, homo tremiscit. Valeat, vigeat, fulgeat, vibretq; rompheam fulguream, veri Ligni Vitę custos, excubitor, almus

Che-

Cherub. Habet Sardinia Apoſtolicum iudicem appellationum,& grauaminum, qui olim deienſor Sardiniȩ,nuncupatus; quod quidem officium poſtea lapſum, Paulus Papa,Calaritanorũ inſtantia,& petitione reſtituit. Habet quoq; Cõmiſſariũ Sanctȩ Cruciatȩ,ſubdelegatus Haſpanici; Apoſtolica, Regiaq; auctoritatibus pollens. Aſſignemus iam Archiepiſcopos cum ſuffraganeis populiſq; Archiepiſcopi tres ſunt Calaritanus, Turritanus, & Arborenſis. Eſt nunc ſermo de Calaritano qui de primatu cum Piſano, & Turritano iamdiu controuertit: allegatque Pontificum, & Sanctæ Eccleſiæ Procerum, in opem ſuȩ dignitatis elogia; nec non alij alia; cuiuſmodi rei deciſio ad nos non pertinet; ſiquidem inſtitutum noſtraq; profeſſio circa litigia, non vertatur: habet eorum quiſq; ſuos acerrimos conflictores,& propugnatores; ecquid Acarus? Omnes & ſinguli Domini mei ſunt.

Archiepiſcopatus Calaritanus.

FErt in proceſſionibus Vexillum S. Romanȩ Eccleſiæ, tituloque *Vexillarij* gaudet:de quo ſuo loco: Habet Epiſcopatus annexos Suellenſem, Sulcitanum, Galtellinẽſem, Dolienſem, Iulij 2. Pont. Max. conceſſione. Habuit olim Eccleſia Calaritana Archidiaconatus dignitatem, vt ex Gregorio lib. 3. in Regeſt. epiſt. 26. patet ad Ianuariũ Epiſcopum Calaritanum ijs verbis. *Archidiaconum verò tuum, vt audio, cùm mulieribus habitare prohibuiſti, & nunc vſq; in ea prohibitione deſpiceris; qui niſi iuſſioni tua paruerit, eum à ſacro ordine volumus eſſe priuatum.* Fuit inſuper Archipresbyteratus dignitate ipſa Eccleſia decorata, ſicuti ex lib. 7. in Regeſtro, in dict. 2. epiſt. 7. eiuſdem Gregorij habemus, qui ad eundem Ianuarium ſcribens, ait. *Et dum Sanctitatis veſtra ſolicitudine quereremus, cur res monaſterio competentes, ab alijs pertulerit detineri; communis filius Epiphanius Archipresbyter veſter præſens inuentus reſpondit; memoratam Abbatiſſam, vſque ad diem obitus, indui ſe monaſtica veſte noluiſſe, ſed in veſtibus quibus vtuntur presbyterȩ permanſiſſe.* Eccleſia Calaritana habet Decanatum, & Prioratum, & Baronias cũ iuriſdictione temporali, vt ſuo loco diffusè.

Calaritana Diœceſis populi.

CAller. Mara Calagonis, Pęnitentiariæ dignitatis honore prædita, cunctis Cãpaniȩ Calaritnenſis Villis antiquior mater Hilarij, vt ex antiquiſſimo Michaelis compra codice manuſcripto accepimus.

ASſemini.
Decimomãno.
Decimo puzo.
Furtey.
Lo Mas.
Murauera.
Nuraxi.
Nuraminis.
Pauli.
Pirri.
Quarto.
Quartucho.
Silicua.
Samaſſi.
Selluri.
Serrenti.
Samazzai.
Serramanna.
Sant Eſperat.
Seſto.
Setimo.
Sinnay.
Selargius.
Santo Vitto.
Vtta.
Villa Speciosa.
Villa Sorris.
Villa Chirdo.
Villa Grega.
Villa Puzo.
Arixi.
Armungia.
Ballao.
Donnigalla.
Geſigo.
Gergey.
Guaſila.
Guamalor.
Moneſtir.
Mandas.
Nurri.
Orroli.
Paulis de Gerrei.
San Pantaleo.
Sitxi.
Serdiana.
Senorbi.
Segolay.
Seligas.
Segariu.
Suelly.
Sant Baſili.
Syuni.
Siſini.
Syurgus.
Scolca.
Serri.
Silyus.
Saſſay.
Vſſana.
Villanoua Tullo.
Villa Salt.
Igleſias.
Villa Maſſargia.
Domus Noas.
Muſſey.
Arſana.
Ardaly.
Bauney.
Bary.
Elyni.
Gayro.
Giraſol.
Hierſo.
Ilbono.
Lotzoray.
Locheri.
Mannorri.
Oſini.
Orgoſolo.
Pedras de foch.
Scala plano.
Strezili.
Sadali.
Sehulo.
Sehuy.
Talana.
Tortoly.
Tartani.
Tryci.
Vſazai.
Villamannaſtriſayli.
Vrſulè.
Bitti.
Bonifay.
Dorgaly.
Galtelly.
Goroſay.
Irgoly.
Locula.
Lodè.
Lulla.
Locoe.
Onifay.
Olyena.
Onany.
Poſada.
Siniſcola.
Torpè de Galtelly.
Torpe de Poſada.
Oruſcy.

Episcopatus Alensis, suffraganeus Calaritani.

EPiscopatus Alensis, est Alas in vrbe, olim Alesia, cōstitutus. Legimus in Annalibus Pisanorum, ipsorum temporibus adhuc supestitem Vssellensem vrbem, nunc oppidulum. Fuit Vssellus vrbs antiquissima, cuius hactenus extant reliquiæ populorum; nomen, & regio, *Partensß-ddus* ab incolis appellata. Romanorum colonia, municipijs locuples, nulli (Calari, Turribus, Olbia, Sulci, Noraq; demptis) Sardiniȩ ciuitati cedebat. Huic Alesiæ (iam nunc Ales) huic Turabolis maioris (nun iam dierum Terralba) Antistites sufftagantes, in omnibus obsequuti. Solo tandem (Martij horridis turbinibus conuoluta, excursibus occulcata, funditus tremefacta) ȩquata, in Alensem abijt eius infula, illuc est translata tiara. Huiusmodi translatio, quando, quomodo, & à quibus sit facta, nullibi Dimas noster, inuenire se potuisse in Apodixi Sanctitatis B. Georgij, minimè diffitetur. Traditio autem Maiorum translationem hanc, Donnæ Violantis Carros, Comitissæ de Quirra, earundem Vssellis, & Alesiæ vrbium dominȩ tēpore, factam perhibet. Quippe quȩ magnis eam muneribus auxitq; prouentibus Heroina. Verùm, Ecclesiam Terralbensem, Alexander 3. Pont. Max. Vssellensi annexuit: Terralba autē Turabolis maior erat, ȩquata nunc solo; Vras ibi vicus. Alesia tandem, Alȩs dicta, vtrumq; mutatum nomen, ab Aleria, Læso .r. mansit Aiesia dehinc Ales. Est in Corsica alia vrbs Aleria à Sylla colonia ducta, teste Botero cum alijs multis. Huius Antistes Ecclesiȩ fuit doctissimus ille Vir, nulli probitate secūdus, Cassianus, qui Arelatensi Concilio interfuit, primusque ibi relatus habetur. Alensis Diȩcesis hi sunt populi.

ALes.	Baresa.
Cepara.	Atzeni.
Pau.	Vssaramanna.
Banari.	Vssaredda.
Vssellus.	Sizamus.
Scobedu.	Pauli.
Ollasta.	Lunamatrona.
Genosuo.	Mara arbarei.
Figu.	Villanoua Forru.
Cracuris.	Morgonioy.
Sini.	Pompu.
Genuri.	Syris.
Setzu.	Massuddas.
Tuyli.	Moguru.
Prazzas.	Forru.
Turri.	Cercela.
Baladiri.	Onostremaza.
Gonosolina.	Arbus.
Genuzi.	Cerru.
Simola.	Gonosfanadiga.
Vras.	San Gauino.
Pabilonis.	Sardara.
Gulpini.	

Archiepiscopatus Turritanus.

ECclesia Turritana ex antiquissimis est, à tempore Apostolorum erecta, quoto ȩuo, ad Annalismum, quin etiam ad Chronicon de Sanctis Sardiniȩ, partum nostrum, remittimus. Translata fuit ad Ecclesiam S. Nicolai, ab Eugenio IIII. anno Domini 1441. vt patet ex Motu proprio Eugenij 4. à quo translatio facta; cuius exordium est. *Venerabilibus, fratribus Pionscensibus, & Bisargensibus Episcopis &c. Super vniuersas Orbis Ecclesias nostræ vigilantiæ. Diuina dispositione commissas, &c. Pro parte venerabilis fratris nostri Petri Archiepiscopi, & dilectorum filiorum capituli Turritani nobis expositum est. &c. Dat. Florentiæ, Anno incarn. Dom. 1441. Pon. nos ann. 11.* gloriosè meminit Dimas noster in Apodixi transllationem hanc, dicens. *Ex hac igitur Bulla apparet, quare huiusmodi translatio facta fuerit, & quo tempore in fidelissimam, & nobilissimam Ciuitatem Sassaris. Et sanè meritò, cum inter omnes Sardiniæ ciuitates, tum felici aura, & frigida, tum hortorum amœnitate, tum fontium multitudine, tum omnis generis fructibus gaudeat, In hanc ergo S. Metropolitana Ecclesia Turritana translata est.*

Ecclesia S. Nicolai Sassaris erat tum temporis Plebania, adeò pinguis, vt Dorgodorius Archiepiscop. Turritanus anno Domi. 1278. eam in quatuor Parochiales, nimirum S. Catherinæ, S. Sixti, S. Donati, & S. Apolinaris (relinquens tamen dictȩ Ecclesiȩ Sancti Nicolai, populi multum) diuiserit. Tunc Sassaris facta est ciuitas cum omnibus, & singulis præeminentijs Cathedralis, & vrbis antiquæ Turrium. Habet Ecclesia Turritana Archipresbyteratus, ac Decanatus dignitates. Abbates mitræ duos, Sanctissimȩ Trinitatis de Sacargia, & S. Michaelis de Saluenoro. Gaudet quoque se penes Turritanus Antistes, Vexillarij tituli sibi à Sede Apostolica datum asserens, refertque ad hoc Pauli 3. Breue dat 9. Maij, 1539. Calaritanus autem contra à Regibus Aragoniæ, quibus à Sede Apostolica Ecclesiasticus Labarus datus fuit cum potestate donandi, vti Primatialem se accepisse: vterque tamen in processionibus defert. Nos hic nonnisi recitatiué loquimur, neutriq; decidimus; *porque el que escriue, refiere; es Autor, y no juez de Rota.* Habet Abbatiam S. Mariȩ de

Paulis,

Paulis, Ordinis Cistercienſis Prioratus temporale dominium Baronię dela Nurra, & villæ de Lequili. Habet Epiſcopos ſuffraganeos, Algarenſem, Boſanenſem, & Ciuitatenſem, & Biſarchenſem, & Caſtrenſem; populos autem ſubſequentes.

SAcer.	Siligo.
Soſſo.	Villa noua.
Senari.	Bonannaro.
Oſilo.	Bona.
Ploagre.	Turralba.
Condrongiano.	Mores.
Saluenari.	Laqueſos.
Florinas.	Todoraque.
Cargiegue.	Itari.
Mures.	Iaue.
Bedas.	Coſſayni.
Saearjas.	Terquido.
Oſſi.	Babeco.
Tieſi.	Bonorua.
Vſſini.	Semeſtona.
Vry.	Treſſi.
Itiri.	Queremula.
Colmedo.	Beſude.
Banari.	

Epiſcopatus Algarenſis.

DE hac vrbe voluptuoſè admodũ multi equidem pietatem, Religionem, nobilitatem, opulentiam, auræ bonitatem, loci felicitatem, portus denique capacitatem, frequentiam nauium, fidele commercium præconijs afferunt. Epiſcopatus illuſtris, nonniſi decumanę celebritatis viris ad ſcribi ſolitus; ſub ſe Biſargenſem habens, Turritano ſuffragans, hoſce continet populos.

Alguer.	Orotelli.
Scano.	Otana.
Berquida.	Benetuti.
Ala.	Bultey.
Duduſo.	Anella.
Patada.	Bono.
Biducau.	Bottida.
Bantine.	Spulurato.
Biduſe.	Bortyocoro.
Ozier.	Burgo.
Nuguedu.	Illoray.
Butule.	Bolotane.
Fuſtialuo.	Ley.
Oſida.	Norogugume.
Nule.	Duarque.
Monte.	Silanos.
Nuoro.	Bortigale.
Loloe.	Byrole.
Orani.	Borolj.
Sarule.	Molarja.
Vniueri.	Macomer.

Epiſcopatus Ciuitatenſis ſeu de Ampurias.

PHauſiana, quę, & Olbia, antiquiſſima Ciuitas, à Paulo Apoſtolo ad fidem conuerſa, eccleſiaq; erecta, Epiſcopos habuit doctrina, & ſanctitate cõſplenos, Victorem alioſq, per plures. Florebat adhuc B. Gregorij tempore, quem penes ad Ianuarium de Phauſiana epiſtolę. Vidimus rudera, moeorum ambitum. ſitum, portum eiuſq; celeberrimę magnificentiæ monimenta. Extant ibi ad hęc vſque tempora delubrorum veſtigia, quin & ibi phanulum peruetuſtũ: Portam ſanctam, &c. Translata fuit Eccleſia hæc in eam, quę nunc, de Ampurias, dicta. Emporium autem, diſtrictus & vrbis nomen antiquum. Habet ſub ſe loca.

Caſtel Aragones.	Setini.
Nului.	Tempio.
Chiaramonti.	Carongiano.
Martis.	Agios.
Cairo.	Nugues.
Perfugas.	Luras.
Burzi.	Bortigiada.
Spilunca.	Terranoua.

Epiſcop. Boſan.

BOſa antiquiſſima Ciuitas, nullum annexum Epiſcopatum: Habuit ſemper laudabiles pręſules; nulli cedit qui hodie ſedet Doctor Sebaſtianus Carta, cuius opera, diligentia, cura, Sanctuarium Calaritanum elaboratum; Sanctorum corpora, quo iacebant, ab æterni obliuij prorſus iniurijs vindicata ad auras euocata, digniſq; Fidelium honoribus obſequuta. Habet hæc loca.

Archiep. Arbor.

Boſa.	Santo Luſurgiu.
Modolo.	Scano.
Tres Nuragues.	Sennariolo.
Suny.	Fruxio.
Tenuri.	Padria.
Magomadas.	Mara.
Sindia.	Putzo major.
Sagamo.	Monteleoni.
Sindya.	Villanoua.
Culler.	Romaña.

ARborea, ex reliquijs Tarrę conſtructa, vna ex quatuor Regijs Sardiniæ curijs, in quas olim diuiſa; magnificẽtiſſima Marchionum Alagonum ſedes. Piſculẽtiſſimis Ichthyotrophijs affluens, inſigni pollet Eccleſia. Cui annexa eſt Sancta Iuſta. Ibi in Mareponti à ſeculis retroactis immodicis, Mugitus horriſonus auditur aſſiduè, ab illis paludibus ĩtonãs, quo tractus propè omnis tremiſcit, horreſcit; nec alia rei huiuſmodi cauſa potuit aſſignari, quàm ibi Dei iudicio phan-

phantaſma ſuburſum, quandoquidem animans tot iam ſęculis periſſet. Habet hęc loca:

ORiſtan.	Aydu mayor.
Sancta Iuſta.	Guilaria.
Palmas.	Abbaſanta.
Finuguida.	Boneddu.
Allay.	Norguiddu.
Buſaqui.	Domusnoas.
Hula.	Pauli Latinu.
Ardauli.	Muguredda.
Ortueri.	Senis.
Azara.	Aſolo.
Sorgunu.	Nurechi.
Meana.	Aſuni.
Nuracraba.	Ruynas.
Solanas.	Genoni.
Ceddiani.	Nuragus.
Nuraqui.	Laconi.
Riola.	Iſili.
Baratali.	Nuraddau.
Santhuerumilis.	Villanouafranca.
Narbolia.	Sannugueu.
Sinigui.	Tonara.
Bonorcado.	Talaſeri.
Milis.	Troneri.
Bauladu.	Deſulu.
Tramatza.	Aritzu.
Maſſama.	Beluį.
Nuraxinieddu.	Gadoni.
Simagior.	Auſtis.
Sily.	Teti.
Solaruſſa.	Tiana.
Serfaliu.	Hoṇodda.
Zant Eru congios.	Fonni.
Ollaſta.	Loddini.
Simagis.	Mamoyada.
Villaurbana.	Gauoy.
Villanoua Truiſqued	Ololai.
Fordongianu (du	Olzai.
Neoneli.	Geſtori.
Sorradili.	Batuni.
Noguoddu.	Sedilu.
Biduni.	Cabras.
Yuri.	Iſuria.
Loddi.	Valazu.
Iadaſuni.	Aſſudi.

Magiſtratus temporalis.

MAgiſtratuum princeps ſupremus eſt prorex, qui omnem fere Regis tenet authoritatem; ſoluſq; Hiſpanus magiſtratū iſthunc gerere ſolet. Iuxta conſtitutiones antiquas Habet à Rege aſſignatum Aſſeſſorem iuris vtriuſq; Doctorem, quem Regētem vocant. Habet quoq; alios Regios Cōſiliarios, quorum conſilio cuncta diſponit. Appellatur eius tribunal, Regia Audientia. Olim iuxta priuilegia Regni, Magiſtratus hic triennalis: impręſentiarum autem ſexēnis eſt. Cumq; Sardinia in duas partes diuiſa ſit, caput ſcilicet Calaris, & Logudorii, vnaquęq; ſuum habet gubernatorem: nec refert an is Sardus ſit aut Hiſpanus. Pręſente tamen Vicerege, nullus eorum habet authoritatem: abſente verò omnimoda pollet: licet autem prouocare ab eo ad Vicem Regem. Committit Rex, gubernatorium id munus cui vult, quiq; idoneus, ad id gerendum videtur. Eſt & alius in vrbibus Magiſtratus, qui ab incolis Veguer, ſeu Vicarius Regius nuncupatur: qui etiam pręſente Vicerege ſuam nō perdit iuriſdictionem tam in cauſis capitalibus, & pœnis infligendis, quàm in aliis ciuilibus controuerſiis. Durat ſolum per vnum annum, vt reliqui ciues eo munere potiantur. Durauit olim quinquennio; deinde triennio. Concedit Rex, aut Prorex hanc functionem ſingulis ciuitatibus. Habet autem Veguerius Aſſeſſorem, iuris vtriuſq; peritum; tituluſq; ipſius eſt, Veguerius Regius, & iudex ordinarius ciuitatis. Calaritanus habet iuriſdictionem 10. mil. extra vrbē in aliquot caſibus.

Conſiliarii Regij ętate noſtra ſex: Regēs, Aduocatus Fiſcalis, duo iudices Rotę, Iudex Curię, & Iudex Criminalis. Habet quoque Sardinia Indices patrimoniales, Duces, militię, alioſq; miniſtros. Sunt etiam per oppida, Iudices minores locales, qui officiales nuncupantur, Poteſtates, & Capitanei. Cāpania Calaritana officialem; Sāgauino Mōreal, Poteſtatem: Sarrebos, Armentarium; Vllaſta, Capudianu, ſeu Capitaneum: Poſata Poteſtatem, Parte montis officialem, & ſic de cæteris. Eſt in Regno Iudex competentiarum, quum ſe ſe offerunt inter ſpiritualem, & temporalem curias controuerſię, ſeu differentię, iudex ille, cui Cancellarius titulus eſt, decidit, ſententiat, & declarat: Iſq; auctoritatem Apoſtolicam habens, à felicis recordationis Gregorio XIII. Pont. Max. confirmatus: pacem inter tribunalia firmat. Comitia Regia quolibet decennio Calari celebrantur, quam quidem totius inſulæ caput, & principem apud Auctores, Regumq; diplomata, ſæpe norimus celebratā Gubernatur autem Regnum iſthoc legibus, conſtitutionibus, atq; Pragmaticis, communi iure nitentibus. Amabò hanc (cuiusè ſerie, ſeueritatem, honeſtatis in re, iuſtitiæ, colliges) auſculta legem.

Seue-

Seuera lex in Sardinia in castitatis, honestatisque opem.

SI quis vxorem alienam inuaserit, zonamq; violauerit sacram, pes illi abscindatur. *Volemus & ordinamus, qui si alcuno homini leuarit per forza mulieri coyuada, o ver alcuna atera femina, qui esseret iurada: ò sponxelarit alcuna Virgini per forza, &c. Decat esser juygadu, e fiat illi segadu suno pedi, pro modu qui lu perdat* Si quis autem domum alicuius mulieris ingrediatur ad finem prauum, amputetur ei auricula tota. *Item ordinamus, qui si alcuno homini intrarit per forza à domu d'alcuna femina coyada, etenerent tellu, & non lappat appida carnalimenti, & est inde binchidu legitimamente, fiat juygadu, &c. Decat esser juygadu, e seguent illi vna origa tota.* Si quis tandem inuito coniuge vxorem publicè domi habeat, reclamante marito, abscindatur ei tota auricula. *Volemus & ordinamus que si alcuno homini tteret, ouer teneret femina alcuna coyeda palesamenti, cun sa quali haueret ad faghere carnalimenti, contra sa voluntadi de su maridu, & dimandandu silla cussu marido, decat esser juygadu: fiat illi segada vna origa in totu.* Legislatores huiusmodi fuere Pisani, quorum adhuc legibus, & statutis Sardinia insula fere tota ad hosce vsque dies pacificè gibus moderatur, & regitur. Erat tum temporis Tetrarchia, quot membra tot capita, nempe Reges. Eleonora verò Regina Arboreæ ex nobilissimo genere Pisanorum, tulit has leges; qua de re, Deo auspice, suo loco diffusè. Leges quędam hactenus extāt, & apud Ciuitatem Ecclesiensem, quędā ita lica lingua scriptę reperiuntur a tempore Pisanorum qui ibi rerum potiebantur. Leges etiam Genuenses ibi condiderunt, sed modicas. Sunt in Sardinia 25. Baroniæ. Prima est Baronia de Quarto, Regio quidem oppido sic à Romanorum tempore nuncupato, *Quarto ab Vrbe lapide*; Calari siquidem lapis milliariùs erat, vt hactenus monimentum antiquitatis eiusce præferunt nomina oppidorum, Quarto, Sexto, Septimo, Decimo, & nonnulla alia, iuxta Brundo in historia Bonayrę, deletorum, Quartillo, Sextillo; &c. Quartillum stare non latet.

Carta de logu Sardisca c. 21.

Carta de logu c. 22.

Carta de logu c. 23.

Baronia Sardiniæ.

BAronia de Quart.
B. de Sant Miquel.
B. de Vssana.
B. de las plassas.
B. de Vilaxirdo.
B. de Serramanna.
B. de Samassi.
B. de Pauli, y del Mas.
B. de Posada.
B. de Suelli, y Sant Pantaleo.
B. de Gestori.
B. de Agua freda.
B. de Vilaspeciosa.
B. de San Gauino de Monreal.
B. de Tuyli.
B. de Sitxi.
B. de Serdiana, y Sant Esperat.
B. de Monte Leoni.
B. de Osilo.
B. de Ploagre.
B. de Puzzumajor, y Itiri.
B. de Vsini.
B. de Ossi, y Muros.
B. de Bonannari.
B. de Planarja de Bosa.

Incontratæ Sardiniæ.

INcontrada de Ollastre.
In. de Sarrabus.
In. de Partebarigadu Susu.
In. de Parte barigadeyossu.
In. de Orusei.
In. de Gallura.
In. de Parte Alensa.
In. de Partemontis.
In. de Marmilla.
In. de Barbarja Belui.
In. de Mandralusay.
In. de Barbarja Schulo.
In. de Gerrei.
In. de Parte Offier.
In. de Tiesi.
In. de Romaña.
In. de Bonuey.
In. de costa de Valls.
In. de Opia.
In. de Canals.
In. de Macomer.
In. de Anglona.
In. de Montagut.
In. de Monteueno.
In. de Bitti.
In. de Nuoro.
In. de Oranimanno.

Titulares Sardiniæ Status.

DVcatus de Mandas.
Marchionatus de Oristaneo.
Marchionatus de Terranoua.
Marchionatus de Villa Sorris.
Marchionatus de Quirra.
Marchionatus de Lacono.
Comitatus de Gotiano.
Comitatus de Sedilo.
Comitatus de Cullar.
Vicecomitatus de Selluri.

Acies militaris.

OLim Sardiniæ,36. Vrbes habebat, prope 1200.oppida,sine magaliis. Explicabat 1000. militu aciē: nunc dierū,quia Siciliæ,Neapolis,& Insubriæ Regnis,Sardiniensium militum copiæ, quin & præsidijs Regis incūbūt;40. mil. pedites,80 mil.equites,qui Calaritani,Sassaritani, Arborenses, Bosanēses, Algarenses, ciuesq; Ecclesienses, quin tandem 50.annorum viri,pueriq; decennes numerentur,Sardinia profert. Quid si cunctis qui per Italiam, & Flandriam seruitio Regis inhærent,Insula non careret?

Deuotio cultusq; Sardorum erga Deiparam, Deiq; Sanctos; contra Sigismundum Arquer.

SIgismundus Arquer, apud Munsterum, & hunc expurgatum(alioquin, vti vetitum, & damnatum nullatenus citaremus) de Sardis in sua descriptione sic fatur. *Viuunt bene secundum legem naturæ:optimè victuri si synceros haberent verbi Dei præcones. Cum rustici diem festum alicuius Sancti celebrant, audita Missa in ipsius Sancti templo, tota reliqua die, & nocte saltant in templo, prophana cantant, choreas viri cum fœminis ducunt,porcos,arietes,& armenta mactant, magnaq; lætitia in honorem Sancti vescuntur carnibus illis. Sunt etiam multi qui pecus aliquod saginant in honorem certi alicuius Sancti, vt illud in phano, potissimum in syluis extructo, festo die deuorent: & si familia minor fuerit ad esum pecoris, conuocant & alios ad conuiuium, quod in phano celebrant,nequid residui maneat. Fœminæ rusticorum valde honestæ sunt in vestitu, omnem excludentes pompam: at vrbanæ diuitijs abundantes abutuntur illis in magnam superbiam. Sacerdotes indoctissimi sunt,vt rarus inter eos, sicut & apud Monachos inueniatur qui latinam intelligat linguam, habent suas concubinas,maioremq; dant operā procreandis liberis quàm legendis libris.* Hæc eadē, à turbido fonte, Leander Albertus hausit; de quibus vti exterum non incusamus, sed excusamus,inscitia. Arquer autem de patria sua nil bene meritū aspernamur. Nec impunè venenum id vomuit, quandoquidem, ea per totum orbem damnata, vagantur elogia cum Munstero. Scripsit hæc Arquer priusquam Tridentinum Concilium sanciretur apprimè. Nihilominus in Sardinia Religiosi, & Sacerdotes seculares geminū sibi castitatis decorem, honestæ ac Sanctæ couersationis exēplū, vt optimè nōrimus, tenacissimè conseruarunt fa; adeò, vt plures è Sacerdotibus oppidanis cum Sanctitatis odore Mortalium oculis euolarint. Cōcubinas itaq; publicas habuisse, non alium quàm apud Arquer vnum (à quo alij duo satis ingloriè promanarunt) explorare potuimus: quòd si ab eo quæsirum, cur id de Sardiniæ Sacerdotibus extrinsarit, proculdubio quid redderet non haberet, nisi quòd vllam scierit cōcubinam. Et quidem in orbe nullus est ager, in quo quid lolij gratissimā segetem non interserit. Inspersit nec Sacerdotum Dei Altissimi, nomini sordes, æternas ipsis infamiæ notas inusit. Consulantur Epistolæ magni Gregorij ac cæterorum: lege quos volueris Authores, mendum tale reperies cunctis extorre. Phanum appellitat Arquer templum;& quidem non idolorū, esto tripudia vana saltu. Festa illa, quę illi sordescunt,nō eo,quem prodit, modo Sardiniæ rustici celebrant nec verum,si minor familia, ad esum pecoris alios ad cōuiuium conuocari, ne quid superfit; neq; verum in templo,quod ipse phanum vocat,talia fieri Bacchanalia. Res est heic; rurales Ecclesiæ non parum à locis, oppidisque remotæ coli nequeunt,nisi populus illuc affluat, sæpeq; diei vnius, duorum sæpius, sæpissimè quatuor iter impendat. Vnde necesse est necessaria secum ferre. Mactatur animans in honorem festi,absumitur aduenis, egenisq; in frusta sectum;ecquid ergo? Choreas autem, & conuiuia in sylua extra templum exercent,nec in eis resonant inhonesta. Insula siquidem illa scorti spurcitijs (præsertim satu non dignis) immunis: ibiq; prostitui non permissum. Mendacijs tandem affluit Arquer, qui plusquam 300. scriptoribus,contrariò reclamantibus, experientia præualēte,moribus pijsq; ritibus euidentibus,à causa corruit. Ast,id firmum (Sacerdotis verbo) idq; Sancto Amen stabile, Sacrosanctū, Sardos viuere secundùm legem naturæ, stāte Diuina;& Euangelica,quę ibi iugiter, semper viguit,vt B.Athanasius, apud Theodoritum in histor. Eccles. testatur,& à temporibus Apostolorum prędicata, à Sanctis Episcopis adeò propagata, & confirmata: vt Sanctorum seminarium Sardinia fuerit, idq; verum, idq; verissimum; clamant historiæ, testantur & corpora tot Sanctorum quot indies cumulatim à cryptis, atq; Sarcophagis extrahuntur; non quidem exteri, sed indigeni Sancti ipsi. Si Sardinia in abstrusis Antipodum angulis, quò nunquam Euangelium, extitisset, nil fortè mirum, vt secundùm legem naturæ viuere, Arquer blaterarit.

Est igitur Sardinia tota Catholica; nulla in ea nec ex ea locusta crinita, nunquā Heresiarcha: quin & nunquam Romæ solicitudinem peperit, mitis filia. Inter alia, quæ ibi Religionis enitent, præcipuum est, Dei-

parę cultus. Scimus Hispanias, callemus Italiam: Marsilię (quę deuotionis, & pietatis prestantia, nobis creditur antesignana) aliarumq; districtus vrbiũ nõ latet Religió: nullibi nę compertũ, hebdomada qualibet ter in honorẽ Virginis vetitis, vt in Sardinia abstineri. Dies ibi Martis dicatus est Dominę Itrię (hoc est Istrię) quę ipsamet Lauretana est, sexusq; vterq; à carnibus, & lacticinijs abstinet, tota vita: idipsum fit Mercurij die quolibet, in honorem Sanctissimę Virginis Carmelitanę; Sabbatis verò inuiolabiliter iam de more. Gloriosos Altissimi Diuos, Cęlites almos, quali quantaq; pietate prosequatur, silere potius pręstat quàm parum dicere: non enim hoc amplius volumen sufficeret.

Adagium ludicrum Sardi venales, in Sardicenses enatum.

HVmores liuidi, dicacium trinsulę, Sardinię, tot amplitudinis titulis decoratę, celebritatis encomijs perhonustæ, ludicram notam inurunt, *Sardi venales*, obiectũ. Ast id sanè Sardiniam minimè dehonestat, cum apud Auctores illustres, Romanis, Carthaginensibus, Pisanis, Genuensibus, Hispanis deniq; nomen huiusmodi, coaptatum legimus: quamobrem, estò Sardiniæ priscis affixum, nihil dedecoris, nihil iniurij. Verùm enim verò à Sardis nostratibus hoc Epithetum alienum. Si quidem prouerbiũ memoratum, Romuli tempore, quum de Veijs, qui & Sardi dicebantur, victoriam reportauit, emersit. Testes occurrunt 12 numerum transcendentes, qui nostros huiusmodi roi compatrios reddunt omnino ieiunos. Quinq; satisdant: Marcus Varro, verbo *Sardinia*, Plutarchus Gheronęus, de Romulo, fol. 21. num. 44 Marius Nizolius Brixellensis, in *Thesauro*, verbo *Sardinia*. Ioannes Rosinus Isennacensis, lib. 5. Romanarum antiquitatum, cap. 18. Episcopus Bosanensis Fara, de rebus Sardois, fol. 50. En Plutarchum. *Sardi venales* habes in margine, *à Sardibus Lydiæ vrbe*. inde procedens, *huic mansit cum ob partam*, inquit, *victoriam sacrificant, vt senem per forum ad Capitolium traducant prætextatum; cui bullam puerilem addunt, & proclamat præco, Sardeis venales; nam Sardianorum fama est Hetruscos colonos esse; sunt autem vrbis Veij Hetruriæ. Hoc nouissimum quod gessit Romulus bellum fuit.* Rosium nunc accipito sic loquentem. *Capitolini ludi dicti fuerunt quòd in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius lib. 5. vbi cum de Camillo scripsisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia, cum hæc quoque retulisse, Senatusq; consultum fecisse dicit, vt Ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter Opt. Max. suam sedem, atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumq; ad eam rem. M. Furius Dictator constitueret, ex ijs qui in Capitolio atq; arce habitarent. Et paulò post Camillus verba ad populum faciens, eique oratione suadens ne deserta Roma ad Veios cõmigrarent, inter cætera sic loquitur &c.* subditq; *Templum propter cælestem vocem exauditam, in Noua via, iussimus fieri Capitolinos ludos solennes alijs addidimus. Hæc Liuius. His ludis, præconis voce Sardianos Venales proclamari, & Senem quendam ludibrij gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem. Plutarchus in quæst. Rom. q. 53. habet eiusq; moris causam inquirens ait; id eam ob causam fieri, quòd cum Veientes Etruscorũ populus per longum tempus Romulo bello restitissent, Romulus hanc vltimam vrbem cepetit, multosq; captiuos, sub hasta vendiderit, vnà cum ipsorum Rege, fatuitatem eius, & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria vrbs sit Sardes, idcircò, Veientes Sardianorum nomine proclamãtur, & in hunc vsq; diem, ludicri gratia, morem istum conseruant. Quod idem fere etiam Festus docet; cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam. Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior, ex hoc natum prouerbium videtur, quòd ludis Capitolinis qui fiunt à Vicanis prætextatis, auctio Veientium fieri solet: in qua nouissimus it, qui omnium deterrimus, producitur à præcone in mediũ Senex, cum toga prætexta bullaq; aurea; quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est à Sardibus ex Lydia.* En hìc Varro, Plutarchus, Marius Brixellẽsis, Ioannes Rosinus, Festus, & Fara. Cesset igitur obdi nostratibus alienum.

De Sardinia Facius de Vbertis, in Dittamondo, can. 12. lib. 3.

MOlto sarebbe l'Isola benigna
Più che non è, se per alcun mal vento,
Che soffia iui, non la fesse maligna.
Iui son vene, che fan molto argento,
Lì si vede gran quantità di sale
Iui son Bagni sani com' vnguento.
Io non la vidi, ma ben l'vdio da tale,
A cui do fè, che v'era vna fontana,
Che à ritrouar i furti molto vale,
Vn'herba v'è spiaceuole, e villana
La qual gustata, senza fallo vccide,
E così come, e rea, e molto strana.
Che in forma propria d'huomo ride
Gli cambia il volto, e scuopre alquanto i denti
Si fatto morto giamai non si vide.

Securi son da Lupi, e da Serpenti,
La sua longhezza par da cento miglia,
E tanto più quanto son venti, e venti.
Io vidi, che mi parue marauiglia
Vna gente, che alcuno non l'intende,
Ne essi sanno quel, che altri bisbiglia.
Quest'Isola da Sardo il nome prese,
La qual per se fù nominata assai
Mà più per lo buon Padre oue discese.
Vn picciol animal quiui trouai,
Gli habitanti lo chiaman Sole fuggi,
Perche al Sol fugge quanto può più mai.
E poniam, che fra lor, Serpi non bruggi,
Pur nondimeno alla natura piace,
Che da se stessa alcun verme lo fuggi.
Saßari, Buosa, Cagliari, e Stanpace,
Arestan, Villanuoua, e la Lighiera,
Che le sue parti più dentro al mar giace.
Quest'Isola secondo, che sia uera
Genoua, e Pisa al Saracin la tolse,
Le qual sentiron con l'hauer, che v'era.
Il mobil tutto à Genouesi tolse,
E la Terra à Pisani, e furon quiui,
Insino che Ragonesi ne gli spolse.
Parlar'vdimmo, e ragionar all'hora,
Che v'è vn bagno, il quale ripara,
E salda ogni osso rotto in poco d'hora.

Franciscus Berlingerius Geogr.
lib. 3. cap. 115.

MIra Sardigna, e dal figliuol d'Alcide
Sardo fù detta, e prima era detta Hico
Poi Sandaliothe, e il che si uide.
Questo fù il nome suo al tempo antico,
Che dall'Orientale, e'l mar Tirreno,
Da Noto hà l'Africano, o uuoi Libico.
Sardòo, e dell'Occaso, e dipoi il seno
Trà Cirno, e questa, e così si prescriue.
Vedi hora il lato Occidentale ameno.
Corditan canò in prima, il qual quì uiue
Detto Falone, e poi Tilio, Cittade
Detta hora Argente in quelle amate riue.
Porto Nimpheo, poi di Corte il nomate,
Poi Large, poi il promontorio Ecco Hermeo,
Marasso detto dalla nuoua etade.
Temo poi fiume, e forse, e Tisaneo
Appresso à Bossa, e Caracode porto:
Tarre Città dipoi Ptolomeo.
In Arborè Prouincia hor Thirso intorto
Fiume poi segue, e poi la Città Vesta,
Colonia Usele, e Città poi dicorto.
Fiume Sacro, indi Osea Città cotesta,
Sardopatoro, Tempio, quel fu detta
Neapoli hor si monstra, e manifesta.
Pachia estrema, e nel nostro conspetto;
Vedi hora il lato uolto à mezzo giorno
Città Pupulo hà nome quel ricetto.
Poi Città Solci, e Solci porto intorno
Detto Melsita, e Chersoneso pende
Bocia porto, sù Cagliari formo.
Hercole Porto, questo lito prende,
Nora Cittade, Cittade onde una Casa spero
Poter molto à Firenze, oue hoggi splende.
Cuniocario cauo, e la riuiera,
E litto Preche, e lato orientale,
Caralli estrema, e Città magna intera.
Questa fù posta d'Aristeo, il quale
Figliol d'Apollo fù, il suo fin hebbe,
Sol da Tiberio Gracco esitiale.
Caralitano sen ueder si debbe,
E Susalea Villa, e Sepro fiume
Sipicio Porto, questo mai sarebbe.
Agulliastro forse si presume,
E quello, e Cedro riuo, e Pherenda
Città nota secondo il mio uolume.
Philolao, Terranuoua, detta Olbia,
Fece il Porto Olbiano, e'l promontoro
Colimbario, & il cauo Artico poi sia.
Ellato Boreale, e dopò loro
Doue Erebantio Acrone in pria si fato
Poi Città Plubio, & interno il territoro.
Iuliola Città in su'l salo edace,
Tibula hà quì le pulitiche mura,
Torre Città di Bißone ui giace.
Trà longo Sardo, e Lossari indi cura
Gli habitatori, e ciascuna sua gente
Degna, che sia più uerso Cinosura.
E Tibulatij, e Corsij parimente
Sotto à lor Coracensii, & Cuncitani,
E poi Carensii successiuamente.
Cunusitani, e sotto Sulcitani
Luquidonesij, e poi Esaronensij,
Cornesi sotto lor meridiani.
Detti Achilensij, e dopò son Rucensij
Sotto lor, Celsitani, & il terreno hanno
Gli altri son nominati Corpicensij.
Poi Scapitani, e Siculesii stanno
Neapolite sotto à questi harai,
Et Valentini, e più uerso Austro stanno:
E Solcitani, e Noritani homai
Mira, e da Philolao, e nominati,
Ch'è nipoti d'Alcide Philolai.
Perche habitanti quiui eron mandati
D'Alcide co'figlioli, & co'nipoti
Di Thespio, ne mai furon soggiogati.
Non da Romani, non da Libonoti
Cartaginesi, hora à tutti comanda
Casa Aragona, alla qual son deuoti.
Hora infra terra ogni sua Città spanda
Degna di fama Sardo Isola molta
Ericino quell'altra si domanda.
Hereo, e l'altra, e poi Guruli ascolta
Guruli uecchia, e Macopsisa, e Bosa
In Turritana regione accolta.
Di sotto Menomeno monte posa

Sara-

Saralapi in quel sito, e non inane
Gurulis nuoua ancor non ti sia ascosa.
Corno, e costesto, e l'acque Lesitane,
E Lisa, e l'acque Hisitane hora mira,
E quelle altre acque Neapolitane.
Valeria, e Latta quale à se ci tira,
E quell'altra, e Gisarde, & Ottauena,
E questa, e Iusta, che più alto aspira.
Gallatellina, e Ciuita, e Castrena
Arborena, e Tirena, e Plonacensa,
Suella, e solcitana, e Doliena.
All'Isole più degne intorno pensa
Linagra à Diebata, ad Asinara,
E questa è detta d'Ercole onde immensa.
Ninfea, e l'altra in mezzo all'onda amara
Ilua, questa è Fintonte, detta quella;
Quell'altra è Figo, e quell'altra Tolara.
Figo dalla età prisca Hermea s'appella
Vedi Ficaria quella detta, e forse
Serpentaria hoggi dall'età nouella.
Ma perche troppo in Austro transcorse
Non ardisco affermare à lei appresso
Coltellazzo oue Sardo il monte torse.
E Molibode, qual è detta adesso
Palma di Sole, e l'Isola San Piero
Hieraco detta, hor vedere, e concesso.
E Vacca, e Toro, Scagli, che nel vero
Con altri molti, à cui parlarne lice
Si perde il tempo rapido, e leggiero.

Sardinia status ante diluuium.

PRimę orbis ætatis monumenta perpauca extant, quòd Noe inundatione inter ciderint fere omnia. Quę autem habet hæc sunt. Ab eius ætatis hominibus artes tam ingenuas, quàm Mechanicas fuisse repertas indicat Moyses Gen. 4. Oracula Enoch. B. Iudas refert in sua Canonica, quum ait; *Prophetauit autem de ijs septimus ab Adam Enoch, dicens: Ecce venit dominus in Sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerunt, &c.* Ipsius libros Christiani Æthyopes ostentant. Seth, & Enos inuenisse Astrologiam duabusque columnis inscripsisse, characteresq; Hebraicos excogitasse, vetus est traditio, e Cedreno, Iosepho, Rabbinis, &c. Homines erant longęui quia natura simplicior, & incorruptior erat. Actum autem diuina prouidentia, vt ad filios Dei notitiam propagarent, & suo exēplo Deum colere sacrificijs placare, fidemq; in Christum retinere docerent. Longęuitatem autem illam Rabbi Leui scribit, opus fuisse prouidentiæ, non naturæ; sic ferè Iosephus, vt posset experiri, & obseruare disciplinarum, artiumq; rationes, causas, principia, &c. Nam artes, & experimenta difficilia non possunt satis colligi nisi obseruatione syderum, ad sua principia reditu.

Diu viuebatur ad multiplicandum genus hominum, & ad scientiarum principia iuuenienda: nemo tamen ad mille annos peruenit, vt August. lib. 15. de Ciuit. Vbi quidam Bacchon frustra putauit annorum Hebraicorum alios fuisse lunares, alios semestres, alios verò bimestres. Scriptura enim nōnisi annos mensium 12. agnoscit; & quando sunt Embolici, 13.

Frāt fęcundi, vt scriptura significat Gen. 5. dum eos ait genuisse filios, & filias; etiam traditiones Hebręorum, dum narrant, eorū penitus; fuisse perpetuò geminos, & tergeminos ob corporis molem, & copiosos humores, sic prouidente Deo, humani generis multiplicationi, ob quam gradus cognationis, matrimonium non prohibebant, sed nec alij casus, præter disparitatem religionis, vt colligitur ex Gen. c. 6.

Erant ingeniosi, nam pauco tempore repererunt artes liberales, & Mechanicas, quod Moses c. 4. Geneseos significat; dum inuentores rerum, quarum vsus est præcipuus inter homines, notat.

Erant proceri, & quasi gigantes, vnde & Berosius Chaldęus Noeum gigantem appellat: statura enim hominum post diluuium, paulatim contracta est, vt & vita, cum propter climata, & inclinationes cęli varias, ad quas dispersi sunt, Gen. 10. & 11. tum propter sequentium ætatem intemperantiam, aliasq; vitiositates; tum ob assiduum naturę fluxum, diminutionem, & quasi defectum. Quare qui Gigantes Gen. 6 dicuntur ita appellantur per comparationem aliorum.

Cętera traduntur primis quinq; aut sex capitibus Geneseos Mosaycę ad quę licet nihil certò possit adijci, quòd Mose nullos habeamus Auctores antiquiores; tamen hic sex autem possunt interseri, præter ea, quæ ex historijs, & traditionibus Hebraicis suo loco, & ordine depromemus. Primùm vt Arnobius lib. 1. contra Gentes Platonis in Critia, imaginationes de bello Atlātico, quod Solon in Ægypto audiuit extitisse ante diluuium, Moses sanè scribit, tum fuisse Gigantes, & quamuis taceat an se mutuis bellis confecerint; hoc tamen innuere videtur, dum eos, ait, fuisse potentes a sęculo, Hebraicè, *Gibborim*; quod Epithetum est Heroum, etiam strenuorum bellatorum; dūq; addit fuisse famosos siue magni nominis. Hac etenim formula videtur notari, eorum fortitudo tyrannica esse rerum gestarum magnitudo. Quòd autem hæc ætas (omnia ex Genebrardo) referatur tota traducta intra orbis mediterranea, nec verò ad mare

Atlan-

Atlanticum ideſt fines Africę, Europę aut etiam Aſię perueniſſe, nihil obſtat; quam huius Gigantomachię cauſa, victi in extremas horas profugere, & victores illuc victos perſequi potuere, non tam habitandi, quam ſe vlciſcendi.

Secundum de columnis coctilibus, de quibus Ioſephus lib. 1. nempe lapides coctiles pro ſyderum ratione inſcriptos, ante Ninum ſeptingentis annis fuiſſe in Babylonia repertos; vt liqueat ante diluuium, literarum præſertim mathematicarum vſum extitiſſe.

Tertium de Chaldęorum diſciplinis. Nã eos ante Græcorum Monarchiam, quadraginta tribus millibus annorum menſtruorum, qui ter mille ſexcentos triginta quatuor ſolares conficiunt, literarum & Aſtronomię principia coluiſſe memorant. Hi autem ducti per imperium Perſicum, Babylonicum, & quinq; primas ſcripturæ ætates in Adam centeſimum quinquageſimum primum, & Sethi vigeſimum incurrunt; è Chaldęorum hiſtoriis.

Quartum de libris Henoch, è quibus Tertullianus citat integras paginas.

Quintum de quindecim Ægyptiorum Dynaſtiis, vt regnum eorum antiquiſſimũ, & cum primis ferè hominibus, natum eſſe videatur. Nempe quia decimaſexta, & vltima Thebanorum dinaſtia, qui ante *Hicſos* (vt appellat Manetho apud Ioſephum) imperarunt, exactè in diluuij principium incidit, vt obſeruant apud Euſebium.

Sextum apud Rabbinos de gemina fame, vna ſub Adam ob peccata Cain, & filiorum eius; altera, ſub Lamech propter Gigantum ſcelera: Et de diluuio Enos, quo tertia hominum pars interijt.

Septimum de Epicureiſmo, ex Luc. 17. & Matth. 24. edebant, & bibebant, vxores ducebant, adusque diem quo intrauit Noe in Arcam, venit diluuium ac omnes perdidit. Addunt Hebræi, tyrannides, violentias, direptiones, raptus nuptarum, & innuptarũ, ex. 6. Gen.

His iactis; Sardiniam Gigantibus cultam non dubium, vt ex Beroſi teſtimonio liquet dum in Antiquitatibus, Gigantes circa Libanum Enos ædificaſſe vrbem, eoſq; illinc ad Orientem, Occidentemq; vſque dominatos, affirmat. Quàm verò Beroſij (non Anniani ſcriptorum ſcholæ exotici, exoſique) auctoritas polleat, probatione non indiget: eſt is enim in re antiquaria ſummus, quippe qui ex Annalibus Chaldęorum, tã fideliter quàm ſuccinctè multa poſteris abſtruſa, quin & incognita, ſęculis enodauit.

Inter alios Ioannem Nauclerum Chron. gener. 11. c. Metaſthenes Perſa, libet hic inſeri, de Beroſo. *Fuit Sacerdos, Notarius, & Scriba publicus, quia penes Sacerdotes ſolos, erat publica fides Annalium, temporum, geſtorum, & Regum. Beroſus omnem Chaldaicam deflorauit hiſtoriam, ſcribitq; de temporibus ante diluuium, & ad hunc modum exorditur. Ante, inquit, aquarum cladem famoſam, qua vniuerſus periit orbis, multa præterierunt ſaecula, quæ à noſtris Chaldaeis fuerunt fideliter ſeruata. Scribunt illis temporibus circa Libanum fuiſſe Enos vrbem maximam Gigantum, qui vniuerſo orbi dominabantur, ab occaſu ſolis ad ortum. Hi vaſtitate corporis, ac robore confiſi, inuentis armis omnes opprimebant, libidiniq; inſeruientes inuenerunt papiliones, & inſtrumenta muſica, & omnes delicias: manducabant homines, & procurabant abortus in eduliumq; præparabant, & commiſcebantur matribus, filiabus, ſororibus, maſculis, & brutis; & nihil erat ſceleris, quod non admitterent; contemptores Religionis, & Deorum. Tum multi prædicabant, & vaticinabantur, & lapidibus excidebant de ea, quæ ventura erat orbis perditione. Sed enim illi corridebant omnia, cœleſtium illos ira atq; vltione perurgente, pro impietate, atq; ſceleribus.*

Anno igitur, vt ex multis habemus, 295. à mundi opificio, gigantes geniti ſuper terram, genus humanum flagitijs aſpergentes exoſum Deo reddere ſategerunt. Hoc ab vſque tum tempore giganteis colonijs omne mare, Aſiaticis, Europæis, Afriſq; littoribus interiectum ſimul ac ipſæ regiones orſæ repleri. Propagatum eſt ſiquidem genus iſthoc non modò poſtquam filij Dei, ideſt Sethi, ad filias hominum, hoc eſt Caini, ingreſſi; verùm & ante quoque, auctore Auguſtino, lib. 5. de Ciuit. cap. 23. Quocirca nil mirum quòd omnem per ambitus latitudinem ſeſe diffunderet, augeretur & creſceret. Strenuiſſimè certat Chroniſta Regius Eſcolanus, par. 1. Decad. 1. per totum orbem gigantes ædificia conſtruxiſſe, vrbes muniſſe, terramq; populis conſeuiſſe. Affert Toſtatus varios vrbium è ſcriptorum, nationũq; decertatione primatus; aſt Enochia, ſceleſti Caim aſylum, primas. Hac in vrbe, ait Methodius, Ionicum, alterũ Caim natum, literarum ſtudia erexiſſe. Stat Gigantium genus, ante poſtquam diluuium extitiſſe, longè latèque ſuum oceano imperium terminaſſe. Patet ante ex cap. 6. Geneſis: poſtea ex. 2. Deuter. 13. Num. 15. Ioſue Refert Auguſtinus gigantis molarem, lib. 15. de Ciuit. cap. 9. dicens. *Vidi ipſe non ſolus, ſed aliquot mecum, in Vticenſi littore molarem hominis dentem, tam ingentem, vt ſi in noſtrorum dentium modulos, minutatim conſideretur, centum nobis videretur facere potuiſſe.*

In

In Creta terræ motû rupto monte inuentum corpus stans, 46. cubitorum, tradit Ludouicus Viues ex Plinio: Horestisque corpus oraculi iussu refossum, cubitorum 7. ex monumentis. Iulius Solinus meminit corpus inuentum in Insula Candiæ, 33. cubitorum altitudinem habens. Paucis ab hinc retro actis annis Insubriæ circa montes, cadauer maximum gigantæum, incredibili mole petrificatum repertum fuit. Et tandem in Sardinia ossa longitudinis eximiæ inuenta sæpissime scimus: quin etiam intus in illis rotundis, ex grandibus saxis, turribus, quas Noraces vocant, eiusmodi magnitudinis ossa effossa non fugit. Sulcitana insula spelunca Sancti Antiochi Martyris, hactenus seruat ossa: ex ijs proculdubio colonis pristinis, qui Sardiniam post diluuium tenuere.

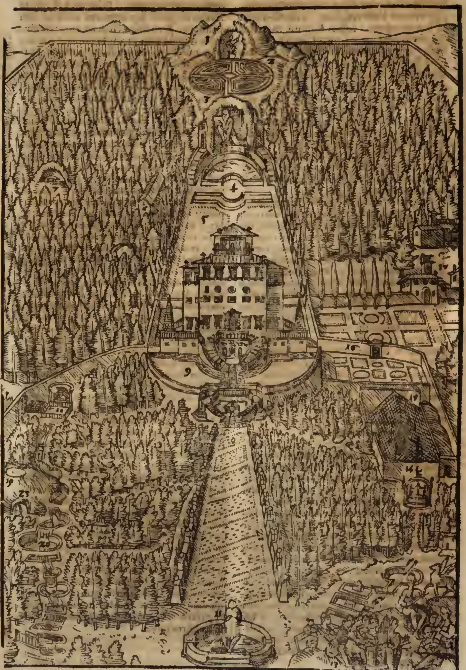
Iam ad rei claritudinem deueniamus, Berosum aliosque perplures, patrios testes afferri, qui ante diluuium Sardiniam Gigantibus habitatam affirmant. Reuerendissimus Dominus Doctor eximius, rerum Sardiniæ vindex, Ioannes Franciscus Fara, lib. 1. de rebus Sardois. *Condito orbe gentium- que multitudine repleto, Gigantes ad cataclysmum vsque Sardiniam aliasque mediterranei maris insulas incoluisse ex Beroso, satis constat.* Doctissimus pater Dimas Serpi, Franciscanus virtutum numeris absolutus, diuinæ, humanæque literaturæ exercitationibus exculus, in quo reconditæ exquisitæ scientiæ multæ, patriæ decor, ac decus, eiusce sapientiæ radijs collustrator, in Chronico Sanctorum Sardiniæ, lib. 1. cap. 1. *Entre lasdemas*, inquit, *fue habitada esta nuestra Isla de Sardeña, primeramente por los Gigantes, y estuuieron en ella, y la habitaron hasta el diluuio general. En que parte de la Isla ayan habitado, nolo he podido descubrir.* Magister Theologus, prædicator insignis, morum elegantia præditus, vitæ probitate conspicuus, R. P. Antiochus Brundo Mercenarius in historia de Bonayre, cum alijs, quorum partus, auspicati tametsi, nondum auras salutarunt, idipsum tradunt.

Ad hæc vsque tempora memoria in lingua Sardoa Calaritnensi, viget; perstatque Gigantum vetustissimus incolatus. Saxeas enim structuras illas, quæ primæuis colonijs sepulchra fuere, *Domus de Orcus* appellitant. Orcus autem apud eos, gigantem sonat. Traditio hæc antiquissima est, rotundas ipsas, pyramidum instar, moles, gigantium esse opificia; pollet admodum, authoritatis eximiæ quidem est traditio veterum. Ast si talia, non ante, sed post diluuium credimus condita cedat vulgatum, Noraces ipsos, sic dici, quòd à Noræ ciuibus eorum euersa vrbe, in habitacula facti fuerint. Huic tria præsertim, ne plura sint moræ, opinioni repugnant. Primum; si deleta Nora, dispersis per Insulam ciuibus, sibi domicilia perquisita, sedesq; tutæ selectæ; secus oppida iam præculta (imò in ianuis) ipsas nullatenus arripi foret ausum. Porrò si Noraces oppidis imminent fere cunctis; eaq; ante Noræ excidium iamdiu iam dudum, quàm pridemq; stabant; quo tum pacto eorum limina circumscribere potuere Norenses? *Noraces antiqua sepulchra.*

Secundum. Nora ciuitas populosa, ciuium multitudine præpollebat; Calarisq; ne potentiã metuens (hic enim aduersus Norã studium peruigebat) vicinas hostibus partes effugio deuitabat, remotaq; sibi loca petebat: atqui Noraces propè Calarim plures erãt: vt *Nuraxiãni* ad Calaritonẽ littus, & alijs igitur Noritanotum opificium esse nõ possunt. Dimas Serpi, de Sanctis Sardiniæ lib. 1. cap. 47. de Nora. *Es de notar que en Nula fue edificada aquella gran ciudad llamada Nora: y de alli tomaron el nombre los Nuragos que estan por la Isla disparsidos; y fue que viniendo los à conquistar los Carthagineses, para gozar de sus riquezas, ellos dexando la ciudad de Nora desamparada, huyeron, y metieronse por la Isla à dentro, con sus mugeres, y ganados: edificaron cada qual su morada, en la qual habitauan, y apassentauan sus ganados: y por ser ellos de la ciudad de Nora, los llamaron Noraces.* Propè Calarim (dictum iam) extabant Noraces multi; ex ijs ille, qui villæ de Septimo, super collem ibi situm, conditus erat. *Nuraxiauni* apud Gallitas. *Anno* prope Calagonis, iugum; Pellias quoq; *Noraxeasori* habet, Murauere Norax imminet, &c. Omnesq; in montibus Calaritanis. Oppida populosa, vetustaq; imò eo quo Nora tempore diruta, iam nonnulla. Vnde stat, Noraces illos opus non esse Norensium.

Tertium. Ossa, metallaq; in Noracibus, tumulata, clarè indicant habitacula non fuisse; bene receptacula defunctorum: effodiuntur enim diuersarum imaginum vetustissima cupra, vnà cum cranijs, humanisq; pergrandibus ossibus cohumatis; quod quidem omne sepulchralia fuisse demonstrat fastigia; quod & legimus, dum patriarum, in antiquissimo codice, cuius inscriptio erat. *Transito dela agonia dela muerte.* Quodlibet oppidum, sepulchrum habuisse, in quo eius incolæ, sua corpora terræ mandabant; ægreque inuenies vllum, qui oppido non impendeat Norax. Satis hucusq; iam, de Apparatu ad Annales, quos in nomine Domini aggredimur.

Pratolinum Magni Ducis Hetruriæ.

D. O. M.

ANNALES SARDINIÆ.

Auctore Fratre Saluatore Vitale Marensi, Regularis Obseruantiæ Franciscano.

PARS PRIMA.

An. M. 1880. SARDINIA primis accolis occupata, à Cethim, Insularũ Mediterranei maris Principe, Regnũ Cyptico coçuum, Cethina seu *Citia* nomenclata planè creditur, & firmatur. Italia siquidem, iuxta Berosi pluriumq; sententiam, anno circiter 1757. Noè fit sceptrum; dehinc anno 1798. Gomer primogenitus Iapheti, successit, regnauitq; 58. annos. Quin & Hispaniã Tubal colonijs à se cõsitam, suscepit imperio; anno, ex Beroso, alijsq; 1911: Africa pariter à Chamæis inculta, omnisq; ferè terræ superfities habitata. Innuit Hieron. de Traditionibus Hebraicis in Genes. *Legamus* inquit, *Varronis de Antiquitatibus libros, & Sinnij Capitonis, & Græcum Phlegonta, cæterosq; eruditissimos viros, & videbimus penè omnes insulas, & totius orbis littora, terrasq, mari vicinas, Græcis accolis occupatas: qui, vt supra diximus, ab Amano, & Tauro montibus, omnia maritima loca, vsq; ad Oceanum possedere Britannicum.* Neque vlaterius animo inducendum; nondum genus humanum, tum temporis propagatum.

Iam enim Europa tum culta, Asia quoq; & Africa repletæ gentibus; Principatus effecteq; regna. Accedit illud Philonis Hebræi in suis Antiquitatibus; ante Noe obitum annis decem, (qui 340. post diluuium cõtigit) familiarum Principes gentẽ quęq; suam numerasse, centenaque septem cum 32. mil. hominum, demptis mulieribus puerisq; in matriculam redegisse. *An. Dil. 224.* Abben Ezra super Genes. suffragatur admodùm, necnõ Genebrardus lib. 1. de Iaphetanis *quo factum,* inquit, *vt Duce Iaphet, mari se audacter commiserint, repleuerintq Occidentis insulas.* Habemus etiam è *Fasciculo Myrrha,* quòd quamuis Iapheti progenies gentibus, linguisq; nomen dantes, initio paucę fuerint, tandem tamen cęteras, numero, & multitudine superarunt vi paternæ benedictionis, *dilatet Dominus Iaphet,* idest multiplicet eius sobolem, & amplificet eius fines supra reliquos. *Hinc,* ait Genebr. *effusiones incredibiles populorum è septentrione in Europam, Africam, Asiam, & omnes orbis partes. Hinc amplissima regna Macedonum, Græcorum, Romanorum, &c.* Ecquid ergo illa, 560. annorum Sardiniæ solitudo ventiuola? Incongruum planè plenitudini gentium, Iaphetanæq; fæcunditati consentaneum prorsus nihil. Magis magisq; quòd tum Veterum, cum Recentium fide constat; ruptis omnino moris, faciem terrę, lõgè latèq; diffusum, benedictione pręditum, Sanctum genus opplesse.

An. M. 1390. *An. D. 234.*

Cultus veri Dei Sard. RELIGIO ad vnum Deum conferens in Sardinia fulget, cultus vnius Dei ab incolis inibi propagatur, & emicat, ab vsque

Cornos, 15. mil.
Tharpos, 18. mil.
Othoca, 12. mil.
Neapolis, 18. mil.
Metalla, 30. mil.
Sulcis, 30. mil.

Item à Sulcis.

N*Vra, 69. mil.*
Tegula, 34. mil.
Nura, 35. mil.

Item à Calaris.

Nura, 22. mil.

Item inter Sardiniam, & Africam.

I*Nsula Galatha à Calaris de Sardinia, stadia, 730.*
A Braca ex Africa, stadia, 300.
Insula Palmaria inter hanc, & Galatham, stad. 45.
Insula Phalaris, insula Vulturia, ante promontorium Apollinis, Egimurum insula Carthagine, stadia, 230.

ANtoninus sicuti allorū relationē scripsit, ita facillimè potuit aberrare. Nō tamen eius incuriæ notamus indicia. Scimus *Forum Troianum* (vt suo loco) esse Tortolyū; ecquid ergo illuc explosum? Et hoc genus alia: obiter ex prælibatis aliqua vindicamus. *Vlbiam*, & *Olbiam* inuenimus, hæc vanuit, illa', vestigium seruat nominis, *Hula*; *Phanocarisi*, Fanadiga; *caput Thyrsi* Frumentorxu; *Forum Troianum*, Villanoua Foru, male relatum Augusto, *Troianum*, bene *Forum*; quod quidem nomen vetustas violauit, adijciens gramma .r. Erant hic enim publicę nundinæ; Calaritnensibus, Arrensibus, alijsque districtus, opportunus emporij *Forum*, locus non quidem *Troianum*; Duas *Othocas* tradit; & quidem vnam Othocesos insigne quondam, oppidum, arbitramur. *Erurium*, Vrieſt; *Cornos*, Corru olim insignis ibi populus: *Tegula* Teulada Auctore Ortelio, quondam *Forte Antein*; Notandum verò *Bioram*, & *Biæam* distinctas: illam, quidem Terram portumque, contra *Tegulam*, fuisse iuxta Ptholomæum, pluresque alios; *Bioram* autem oppidum celebre, nunc *Bisarchium*, vel *Birole*. *Turabolum minorem*, Turalba; maiorem verò, Terralbam.

Idioma Sardiniæ.

MVltiplex ſanè eſt: olim Sardis peculiaris fuit, primiſq; lingua colonijs Arameçæ; posteris adeò violata, vt iam pristinę nulla supersit indago. Huiusmodi autem linguę varietas, à diuersarum nationum commercio, quin & Principatuum successione, prouenit: à multis enim extitit exteris imperium vsurpatum; idcircò Iesum penitus idioma. In ciuitatibus Calari, Sasseri, Bosa, Alguerio, & Arborensi, Tarraconensis, lingua perniget. Etrusca tamen, & Hispanica in sacris concionibus vtitur. Oppidani genuinam, suo quisq; more, retinent linguam. Calaritani, latini sermonis modulos, Itali mixtos, habent. Logudoresij Italicè propè loquuntur, itemq; & Gallurenses: ita vt lingua Italica tum in vrbibus, cum in oppidis habeatur: vnde & quum Sanctę Cruciatę gratię prędicantur, Italus sępius assumatur, prędicet, audiatur. Montani Ilienses, Barbaricini appellati, latinum adhuc sibi retinent idioma. Idque sic; quia Imperatores Romani, in illis partibus, vt referunt, L. c. 2. de offic. Præ. Afr. & Leäder Albertus in Descrip. Ital. munitissima præsidia magno ære sustinebant. Nihilominus aliqua malè tenent vocabula, in proferendis Græcè se gerunt, siquidem pro Angelus, Anguelus, pro celos, quelos, &c. In multis igitur vocibus Campania Calaris, Mōtanos excellit: quippe meliùs profertq; latiniùs. Dicunt Montani, *Abba*, *pisqui*, *pisquina Anguelus, quelu, Limba, nois, bois, querbu*, &c. id genus alia. Campani autem, *Aqua*, *pisces, piscina, Angelus, Celu, lingua, nos, bos, cerbu*. Non eò tamen Iliensibus emendatioris sermonis institutione præcellunt, imò nec parificantur. Illi siquidem clariores, nec sat longè à latinitate vernacula.

In'mō tibus barbarię præsidia Romanorū.

Magistratus Ecclesiasticus.

COnstituti sunt iuxta Pontificias sanctiones, Archiepiscopi tres, Episcopi quatuor: Inquisitor contra hæreticam prauitatem, cum priuilegijs multis iuxta Hispanię constitutiones & mores, vltra ea, iure communi Pontificum, & Imperatorum cōcessa. Olim Calari quoque residebat, extantq; hactenus carcerum monimenta, quin & oculis exposita in Ecclesia Cathedrali Calaritana, tremendi tribunalis insignia, cum exolutis reatuum penis. Postmodum propria S. Inquisitionis, Sassaritana Ciuitas, extitit sedes. Ministri Sancti Officii, vocantur Familiares, inceduntq; crucigeri, eisq; summum exhibetur obsequium maximi ductis. Enim verò, audito Sancti Officij nomine stat cęsaries, homo tremiscit. Valeat, vigeat, fulgeat, vibretq; rompheam fulguream, veri Ligni Vitę custos, excubitor, almus

Che-

Cherub. Habet Sardinia Apostolicum iudicem appellationum, & grauaminum, qui olim defensor Sardiniæ nuncupatus; quod quidem officium postea lapsum, Paulus Papa, Calaritanorũ instantia, & petitione restituit. Habet quoq; Cõmissariũ Sanctę Cruciatę, subdelegatus Hispanici; Apostolica, Regiaq; auctoritatibus pollens. Assignemus iam Archiepiscopos cum suffraganeis populisq; Archiepiscopi tres sunt Calaritanus, Turritanus, & Arborensis. Est nunc sermo de Calaritano qui de primatu cum Pisano, & Turritano iamdiu controuertit; allegatque Pontificum, & Sanctæ Ecclesiæ Procerum, in opem suę dignitatis elogia; nec non alii alia; cuiusmodi rei decisio ad nos non pertinet; siquidem institutum nostraq; professio circa litigia, non versatur: habet eorum quisq; suos acerrimos conflictores, & propugnatores; ecquid Acarus? Omnes & singuli Domini mei sunt.

Archiepiscopatus Calaritanus.

FErt in processionibus Vexillum S. Romanę Ecclesiæ, tituloque *Vexillarij* gaudet de quo suo loco: Habet Episcopatus annexos Suellensem, Sulcitanum, Galtellinẽsem, Doliensem, Iulij 2. Pont. Max. concessione. Habuit olim Ecclesia Calaritana Archidiaconatus dignitatem, vt ex Gregorio lib. 3. in Regest. epist. 26. patet ad Ianuariũ Episcopum Calaritanum ijs verbis. *Archidiaconum verò tuum, vt audio, cùm mulieribus habitare prohibuisti, & nunc vsq; in ea prohibitione despiceris; qui nisi iussioni tuæ paruerit, eum à sacro ordine volumus esse priuatum.* Fuit insuper Archipresbyteratus dignitate ipsa Ecclesia decorata, sicuti ex lib. 7. in Regestro, in dict. 2. epist. 7. eiusdem Gregorij habemus, qui ad eundem Ianuarium scribens, ait. *Et dum Sanctitatis vestræ solicitudine quereremus, cur res monasterio competentes, ab alijs pertulerit detineri, communis filius Epiphanius Archipresbyter vester præsens innuentus respondit; memoratam Abbatissam, vsque ad diem obitus, indui se monastica veste noluisse, sed in vestibus quibus vtuntur presbyterę permansisse.* Ecclesia Calaritana habet Decanatum, & Prioratum, & Baronias cũ iurisdictione temporali, vt suo loco diffusè.

Calaritanæ Diœcesis populi.

CAller; Mara Calagonis, Pœnitentiariæ dignitatis honore prædita, cunctis Cãpaniæ Calaritanensis Villis antiquior mater Hilarij, vt ex antiquissimo Michaelis comprat codice manuscripto accepimus.

ASsemini.	Serri.
Decimomãno.	Silvus.
Decimo puzo.	Saffay.
Furtey.	Vssana.
Lo Mas.	Villanoua Tullo.
Murauera.	Villa Salt.
Nuraxi.	Iglesias.
Nuraminis.	Villa Massargia.
Pauli.	Domus Noas.
Pirri.	Mussey.
Quarto.	Arsana.
Quartucho.	Ardaly.
Silicua.	Bauney.
Samassi.	Bary.
Selluri.	Elyni.
Serrenti.	Gayto.
Samazzai.	Girasol.
Serramanna.	Hierso.
Sant Esperat.	Ilbono.
Sesto.	Lotzoray.
Setimo.	Locheri.
Sinnay.	Mannorri.
Selargius.	Osini.
Santo Vitto.	Orgosolo.
Vtta.	Pedras de foch.
Villa Speciosa.	Scala plano.
Villa Sorris.	Strezili.
Villa Chirdo.	Sadali.
Villa Grega.	Sehulò.
Villa Puzo.	Sehuy.
Arixi.	Talana.
Armungia.	Tortoly.
Ballao.	Tartani.
Donnigalla.	Tryei.
Gesigo.	Vsazai.
Gergey.	Villamannastrisayli.
Guasila.	Vrsulè.
Guamalor.	Bitti.
Monestir.	Bonifay.
Mandas.	Dorgaly.
Nurri.	Galtelly.
Orroli.	Gorofay.
Paulis de Gerrei.	Irgoly.
San Pantaleo.	Locula.
Sitxi.	Lodè.
Serdiana.	Lulla.
Senorbi.	Locoe.
Segolay.	Onifay.
Seligas.	Olyena.
Segariu.	Onany.
Suelly.	Posada.
Sant Basili.	Siniscola.
Syuni.	Torpè de Galtelly.
Sisini.	Torpe de Posada.
Syurgus.	Orusey.
Scolca.	

Episcopatus Alensis, suffraganeus Calaritani.

EPiscopatus Alensis, est Alas in vrbe, olim Alesia, cõstitutus. Legimus in Annalibus Pisanorum, ipsorum temporibus adhuc superstitem Vssellensem vrbem, nunc oppidulum. Fuit Vssellus vrbs antiquissima, cuius hactenus extant reliquiæ populorum; nomen, & regio, *Partenss-ddus* ab incolis appellata. Romanorum colonia, municipijs locuples, nulli (Calari, Turribus, Olbia, Sulci, Noraq; demptis) Sardiniȩ ciuitati cedebat. Huic Alesiæ (iam nunc Ales) huic Turabolis maioris (nun iam dierum Terralba) Antistites suffragantes, in omnibus obsequuti. Solo tandem (Martij horridis. turbinibus conuoluta, excursibus occulcata, funditus tremefacta) ȩquata, in Alensem abijt eius infula, illuc est translata tiara Huiusmodi translatio, quando, quomodo, & à quibus sit facta, nullibi Dimas noster, inuenire se potuisse in Apodixi Sanctitatis B. Georgij, minimè diffitetur. Traditio autem Maiorum translationem hanc, Donnæ Violantis Carros, Comitissæ de Quirra, earundem Vssellis, & Alesiæ vrbium dominȩ tẽpore, factam perhibet. Quippe quæ magnis eam muneribus auxitq; prouentibus Heroina. Verùm, Ecclesiam Terralbensem, Alexander 3. Pont. Max. Vssellensi annexuit: Terralba autẽ Turabolis maior erat, ȩquatanunc solo; Vras ibi vicus. Alesia tandem, Ales dicta, vtrumq; mutatum nomen, ab Aleria, Læso .r. mansit Aleia dehinc Ales. Est in Corsica alia vrbs Aleria à Sylla colonia ducta, teste Botero cum alijs multis. Huius Antistes Ecclesiȩ fuit doctissimus ille, Vir, nulli probitate secũdus, Cassianus, qui Arelatensi Concilio interfuit, primusque ibi relatus habetur. Alensis Diȩcesis hi sunt populi.

ALes.	Baresa.
Cepara.	Atzeni.
Pau.	Vssaramanna.
Banari.	Vssaredda.
Vssellus.	Sizamus.
Scobedu.	Pauli.
Ollasta.	Lunamatrona.
Genosuo.	Mara arbarei.
Figu.	Villanoua Forru.
Cracuris.	Morgonioy.
Sini.	Pompu.
Genuri.	Syris.
Setzu.	Massuddas.
Tuyli.	Moguru.
Prazzas.	Forru.
Turri.	Cercela.
Baladiri.	Onostremaza.

Gonosolina.	Arbus.
Genuzi.	Cerru.
Simola.	Gonosfanadiga.
Vras.	San Gauino.
Pabilonis.	Sardara.
Guspini.	

Archiepiscopatus Turritanus.

ECclesia Turritana ex antiquissimis est, à tempore Apostolorum erecta, quoto ȩuo, ad Annalismum, quin etiam ad Chronicon de Sanctis Sardiniȩ, partum nostrum; remittimus. Translata fuit ad Ecclesiam S. Nicolai, ab Eugenio IIII. anno Domini 1441. vt patet ex Motu proprio Eugenij 4. à quo translatio facta; cuius exordium est. *Venerabilibus, fratribus Plouacensibus, & Bisargensibus Episcopis &c. Super vniuersas Orbis Ecclesias nostræ vigilantiæ. Diuina dispositione commissas, &c. Pro parte venerabilis fratris nostri Petri Archiepiscopi, & dilectorum filiorum capituli Turritani nobis expositum est. &c. Dat. Florentiæ, Anno incarn. Dom. 1441. Pon. nos ann. 11.* gloriosè meminit Dimas noster in Apodixi translationem hanc, dicens, *Ex hac igitur Bulla apparet, quare huiusmodi translatio facta fuerit, & quo tempore in fidelissimam, & nobilissimam Ciuitatem Sassaris. Et sanè meritò, cum inter omnes Sardiniæ ciuitates, tum felici aura, & frigida, tum hortorum amænitate, tum fontium multitudine, tum omnis generis fructibus gaudeat. In hanc ergo S. Metropolitana Ecclesia Turritana translata est.*

Ecclesia S. Nicolai Sassaris erat tum temporis Plebania, adeò pinguis, vt Dorgodorius Archiepiscop. Turritanus anno Domini 1278. eam in quatuor Parochiales, nimirum S. Catherinæ, S. Sixti, S. Donati, & S. Apolinaris (relinquens tamen dictȩ Ecclesiȩ Sancti Nicolai, populi multum) diuiserit. Tunc Sassaris facta est ciuitas cum omnibus, & singulis præeminentijs Cathedralis, & vrbis antiquæ Turrium. Habet Ecclesia Turritana Archipresbyteratus, ac Decanatus dignitates. Abbates mitræ duos, Sanctissimȩ Trinitatis de Sacargia, & S. Michaelis de Saluenoro. Gaudet quoque se penes Turritanus Antistes, Vexillarij tituli sibi à Sede Apostolica datum afferens, refertque ad hoc Pauli 3. Breue dat 9. Maij, 1539. Calaritanus autem contra à Regibus Aragoniæ, quibus à Sede Apostolica Ecclesiasticus Labarus datus fuit cum potestate donandi, vti Primatialem se accepisse: vterque tamen in processionibus defert. Nos hic nonnisi recitatiuè loquimur, neutriq; decidimus; *porque el que escriue, refiere; es Autor, y no juez de Rota.* Habet Abbatiam S. Mariȩ de

Paulis,

Paulis, Ordinis Cifterciensis Prioratus temporale dominium Baronię dela Nurra, & villæ de Lequili. Habet Episcopos suffraganeos, Algarensem, Bosanensem, & Ciuitatensem, & Bisarchensem, & Castrensem; populos autem subsequentes.

Sacer.	Siligo.
Soffo.	Villa noua.
Senari.	Bonannaro.
Ofilo.	Bona.
Ploagre.	Turralba.
Condrongiano.	Mores.
Saluenari.	Laquesos.
Florinas.	Todoraque.
Cargiegue.	Itari.
Mures.	Iaue.
Bedas.	Cossayni.
Sacarjas.	Terquido.
Offi.	Babeco.
Tiesi.	Bonorua.
Vssini.	Semestona.
Vry.	Tressi.
Itiri.	Queremula.
Colmedo.	Besude.
Banari.	

Episcopatus Algarensis.

DE hac vrbe voluptuosè admodū multi equidem pietatem, Religionem, nobilitatem, opulentiam, auræ bonitatem, lociq; felicitatem, portus denique capacitatem, frequentiam nauium, fidele commercium præconijs afferunt. Episcopatus illustris, nonnisi decumanę celebritatis viris ad scribi solitus; sub se Bisargensem habens, Turritano suffragans, hosce continet populos.

Alguer.	Orotelli.
Scano.	Otana.
Berquida.	Benetuti.
Ala.	Bultey.
Duduso.	Anella.
Patada.	Bono.
Biducau.	Bottida.
Bantine.	Spulurato.
Bidufe.	Bortyocoro.
Ozier.	Burgo.
Nuguedu.	Illoray.
Butule.	Bolotane.
Fustialuo.	Ley.
Ofida.	Norogugume.
Nule.	Duarque.
Monte.	Silanos.
Nuoro.	Bortigale.
Loloe.	Byrole.
Orani.	Boroli.
Sarule.	Molarja.
Vniueri.	Macomer.

Episcopatus Ciuitatensis seu de Ampurias.

PHausiana, quę, & Olbia, antiquissima Ciuitas, à Paulo Apostolo ad fidem conuersa, ecclesiaq; erecta, Episcopos habuit doctrina, & sanctitate cōspicuos, Victorem aliosq, per plures. Florebat adhuc B. Gregorij tempore, quem penes ad Ianuarium de Phausiana epistolę. Vidimus rudera, mœnorum ambitum. situm, portum eiusq; celeberrimę magnificentiæ monimenta. Extant ibi ad hęc vsque tempora delubrorum vestigia, quin & ibi phanulum peruetustū: Portam sanctam, &c. Translata fuit Ecclesia hæc in eam, quę nunc, de Ampurias, dicta. Emporium autem, districtus & vrbis nomen antiquum. Habet sub se loca.

Castel Aragones.	Setini.
Nului.	Tempio.
Chiaramonti.	Carongiano.
Martis.	Agios.
Cairo.	Nugues.
Perfugas.	Luras.
Burzi.	Bortigiada.
Spilunca.	Terranoua.

Episcop. Bosan.

BOsa antiquissima Ciuitas, nullum annexum Episcopatum: Habuit semper laudabiles pręsules; nulli cedit qui hodie sedet Doctor Sebastianus Carta, cuius opera, diligentia, cura, Sanctuarium Calaritanum elaboratum; Sanctorum corpora, quo iacebant, ab æterni obliuij prorsus iniurijs vindicata ad auras euocata, dignisq; Fidelium honoribus obsequuta. Habet hæc loca.

Archiep. Arbor.

Bosa.	Santo Lusurgiu.
Modolo.	Scano.
Tres Nuragues.	Sennariolo.
Suny.	Fruxio.
Tenuri.	Padria.
Magomadas.	Mara.
Sindia.	Putzo major.
Sagamo.	Monteleoni.
Sindya.	Villanoua.
Culler.	Romaña.

ARborea, ex reliquijs Tarrę constructa, vna ex quatuor Regijs Sardiniæ curijs, in quas olim diuisa; magnificētissima Marchionum Alagonum sedes. Pisculētissimis Ichthyotrophijs affluens, insigni pollet Ecclesia. Cui annexa est Sancta Iusta. Ibi in Mareponti à seculis retroactis immodicis, Mugitus horrisonus auditur assiduè, ab illis paludibus ītonās, quo tractus propè omnis tremiscit, horrescit; nec alia rei huiusmodi causa potuit assignari, quàm ibi Dei iudicio phan-

phantaſma ſuburſum, quandoquidem animans tot iam ſęculis periſſet. Habet hęc loca:

ORiſtan.	Aydu mayor.
Sancta Iuſta.	Guilarſa.
Palmas.	Abbaſanta.
Finuguida.	Boneddu.
Allay.	Norguiddu.
Buſaqui.	Domusnoas.
Hula.	Pauli Latinu.
Ardauli.	Muguredda.
Ortueri.	Senis.
Azara.	Aſolo.
Sorgunu.	Nurechi.
Meana.	Aſuni.
Nuracraba.	Ruynas.
Solanas.	Genoni.
Ceddiani.	Nuragus.
Nutaqui.	Laconi.
Riola.	Iſili.
Baratali.	Nuraddau.
Santhuerumilis.	Villanouafranca.
Narbolia.	Sannugueu.
Sinigui.	Tonara.
Bonorcado.	Talaſeri.
Milis.	Troneri.
Bauladu.	Deſulu.
Tramatza.	Aritzu.
Maſſama.	Belui.
Nuraxinieddu.	Gadoni.
Simagior.	Auſtis.
Sily.	Teti.
Solaruſſa.	Tiana.
Serfaliu.	Hoȷiodda.
Zant Eru congios.	Fonni.
Ollaſta.	Loddini.
Simagis.	Mamoyada.
Villaurbana.	Gauoy.
Villanoua Truiſqued (du	Ololai.
Fordongianu.	Olzai.
Neoneli.	Geſtori.
Sorradili.	Batuni.
Nogueddu.	Sedilu.
Biduni.	Cabras.
Yuri.	Iſuria.
Loddi.	Valazu.
Iadaſuni.	Aſſudi.

Magiſtratus temporalis.

MAgiſtratuum princeps ſupremus eſt prorex, qui omnem fere Regis tenet authoritatem; ſoluſq; Hiſpanus magiſtratū iſthunc gerere ſolet. Iuxta conſtitutiones antiquas. Habet à Rege aſſignatum Aſſeſſorem iuris vtriuſq; Doctorem, quem Regētem vocant. Habet quoq; alios Regios Cōſiliarios, quorum conſilio cuncta diſponit, Appellatur eius tribunal, Regia Audientia. Olim iuxta priuilegia Regni, Magiſtratus hic triennalis; impręſentiarum autem ſexēnis eſt. Cumq; Sardinia in duas partes diuiſa ſit, caput ſcilicet Calaris, & Logudorii, vnaquęq; ſuum habet gubernatorem: nec refert an is Sardus ſit aut Hiſpanus. Pręſente tamen Vicerege, nullus eorum habet authoritatem: abſente verò omnimoda pollet: licet autem prouocare ab eo ad Vicem Regem. Committit Rex, gubernatorium id munus cui vult, quiq; idoneus, ad id gerendum videtur. Eſt & alius in vrbibus Magiſtratus, qui ab incolis Veguer, ſeu Vicarius Regius nuncupatur: qui etiam pręſente Vicerege ſuam nō perdit iuriſdictionem tam in cauſis capitalibus, & pœnis infligendis, quàm in aliis ciuilibus controuerſiis. Durat ſolum per vnum annum, vt reliqui ciues eo munere potiantur. Durauit olim quinquennio; deinde triennio. Concedit Rex, aut Prorex hanc functionem ſingulis ciuitatibus. Habet autem Veguerius Aſſeſſorem, iuris vtriuſq; peritum; tituluſq; ipſius eſt, Veguerius Regius, & iudex ordinarius ciuitatis. Calaritanus habet iuriſdictionem 10. mil. extra vrbē in aliquot caſibus.

Conſiliarii Regii ętate noſtra ſex: Regēs, Aduocatus Fiſcalis, duo iudices Rotę, Iudex Curiæ, & Iudex Criminalis. Habet quoque Sardinia Iudices patrimoniales, Duces, militię, alioſq; miniſtros. Sunt etiam per oppida, Iudices minores locales, qui officiales nuncupantur, Poteſtates, & Capitanei. Cāpania Calaritana officialem; Sāgauino Mōreal, Poteſtatem: Sarrebos, Armentarium; Vllaſta, Capudianu, ſeu Capitaneum: Poſaga Poteſtatem, Parte montis officialem, & ſic de cæteris. Eſt in Regno Iudex competentiarum, quum ſe ſe offerunt inter ſpiritualem, & temporalem curias controuerſię, ſeu differentiæ, iudex ille, cui Cancellarius titulus eſt, decidit, ſententiat, & declarat; iſq; auctoritatem Apoſtolicam habens, à felicis recordationis Gregorio XIII. Pont. Max. confirmatus: pacem inter tribunalia firmat. Comitia Regia quolibet decennio Calari celebrautur, quam quidem totius inſulæ caput, & principem apud Auctores, Regumq; diplomata, ſæpe norimus celebratā. Gubernatur autem Regnum iſthoc legibus, conſtitutionibus, atq; Pragmaticis, communi iure nitentibus. Amabò hanc (cuius è ſerie, ſeueritatem, honeſtatis in re, iuſtitiæ, colliges) auſculta legem.

Seut.

Seu: ra lex in Sardinia in castitatis, honestatisque opem.

SI quis vxorem alienam inuaserit, zonamq; violauerit sacram, pes illi abscindatur. *Volemus & ordinamus, qui si alcuno homini leuarit per forza mulieri coyuada, o ver alcuna atera femina, qui esseret iurada: ò sponxelarit alcuna Virgini per força, &c. Decat esser juygadu, e siat illi segadu sumo pedi, pro modu qui lu perdat* Si quis autem domum alicuius mulieris ingrediatur ad finem prauum, amputetur ei auricula tota. *Item ordinamus, qui si alcuno homini intrarit per força à domu d'alcuna femina coyada, etenerent tellu. & non lappat appida carnalmenti, & est inde binchidu legitimamēte, siat juygadu, &c. Decat esser juygadu, e seguent illi vna origa tota.* Si quis tandem inuito coniuge vxorem publicè domi habeat, reclamante marito, abscindatur ei tota auricula. *Volemus & ordinamus que si alcuno homini reeret, ouer teneret femina alcuna coyada palesamenti, cun sa quals haueret ad fagbere carnalimenti, contra sa voluntadi de su maridu, & dimandandu silla cussu marido, decat esser juygadu: siat illi segada vna origa in totu.* Legislatores huiusmodi fuere Pisani, quorum adhuc legibus, & statutis Sardinia in.u la fere tota ad hosce vsque dies pacifica gibus moderatur, & regitur. Erat tum temporis Tetrarchia, quot membra tot capita, nempe Reges. Eleonora verò Regina Arboreæ ex nobilissimo genere Pisanorum, tulit has leges; qua de re, Deo auspice, suo loco diffusè. Leges quędam hactenus extāt, & apud Ciuitatem Ecclesiensem, quędā ita lica lingua scriptę reperiuntur a tempore Pisanorum qui ibi rerum potiebantur. Leges etiam Genuenses ibi condiderunt, sed modicas. Sunt in Sardinia 25. Baroniæ. Prima est Baronia de Quarto, Regio quidem oppido sic à Romanorum tempore nuncupato, *Quarto ab Vrbe lapide*; Calari siquidem lapis milliariùs erat, vt hactenus monimentum antiquitatis eiusce præferunt nomina oppidorum, Quarto, Sexto, Septimo, Decimo, & nonnulla alia, iuxta Brundo in historia Bonayrę, deletorum, Quartillo, Sextilo; &c. Quartillum stare non latet.

Carta de logu Sardisca c. 21.

Carta de logu c. 22.

Carta de logu c. 23.

Baronia Sardiniæ.

BAronia de Quart.
B. de Sant Miquel.
B. de Vssana.
B. de las plassas.
B. de Vilaxirdo.
B. de Serramanna.
B. de Samassi.
B. de Pauli, y del Mas.
B. de Posada.
B. de Suelli, y Sant Pantaleo.
B de Gestori.
B. de Agua freda.
B. de Vilaspeciosa.
B. de San Gauino de Monreal.
B. de Tuyli.
B. de Sitxi.
B. de Serdiana, y Sant Esperat.
B. de Monte Leoni.
B. de Osilo.
B. de Ploagre.
B. de Puzzumajor, y Itiri.
B. de Vsini.
B. de Ossi, y Muros.
B. de Bonannari.
B. de Planarja de Bosa.

Incontratæ Sardiniæ.

INcontrada de Ollastre.
In. de Sarrabus.
In. de Partebarigadu Susu.
In. de Parte barigadeyossu.
In. de Orusci.
In. de Gallura.
In. de Parte Alensa.
In. de Partemontis.
In. de Marmilla.
In. de Barbarja Belui.
In. de Mandralusay.
In. de Barbarja Schulo.
In. de Gerrei.
In. de Parte Offier.
In. de Tiesi.
In. de Romaña.
In. de Bonuey.
In. de costa de Valls.
In. de Opia.
In. de Canals.
In. de Macomer.
In. de Anglona.
In. de Montagut.
In. de Monteueno.
In. de Bitti.
In. de Nuoro.
In. de Oranimanno.

Titulares Sardiniæ Status.

DVcatus de Mandas.
Marchionatus de Oristaneo.
Marchionatus de Terranoua.
Marchionatus de Villa Sorris.
Marchionatus de Quirra.
Marchionatus de Lacono.
Comitatus de Gotiano.
Comitatus de Sedilo.
Comitatus de Cullar.
Vicecomitatus de Selluri.

parę cultus. Scimus Hispanias, callemus Italiam; Marsiliç (quę deuotionis, & pietatis prę[illegible] nobis creditur ante signana) aliarumq; districtus vrbiũ nõ latet Religio: nullibi nę compertũ, hebdomada qualibet ter in honore Virginis vetitis, vt in Sardinia abstineri. Dies ibi Martis dicatus est Dominę liriç (hoc est istriç) quę ipsamet Lauretana est, sexusq; vterq; à carnibus, & lacticinijs abstinet, tota vita: idipsum fit Mercurij die quolibet, in honorem Sanctissimę Virginis Carmelitanę; Sabbatis verò inuiolabiliter iam de more. Gloriosos Altissimi Diuos, Cęlites almos, quali quantaq; pietate prosequatur, silere potius prestat quàm parum dicere non enim hoc amplius, volumen sufficeret.

Adagium ludicrum Surdi venales, in Sardiniensi censes enatum.

HVmores liuidi, dicacium trinsulę, Sardinię, tot amplitudinis titulis decoratę, celebritatis encomijs perhonustæ, ludicram notam inurunt, *Sardi venales*, obiectũ. Ast id sanè Sardiniam minimè dehonestat, cum apud Auctores illustres, Romanis, Carthaginensibus, Pisanis, Genuensibus, Hispanis deniq; nomen huiusmodi, coaptatum legimus: quamobrem, estò Sardiniæ priscis affixum, nihil dedecoris, nihil iniurij. Verùm enim verò à Sardis nostratibus hoc Epithetum alienum. Si quidem prouerbiũ memoratum, Romuli tempore, quum de Veijs, qui & Sardi dicebantur, victoriam reportauit, emersit. Testes occurrunt 12 numerum transcendentes, qui nostros huiusmodi rei compatrios reddunt omnino ieiunos. Quinq; satisdant: Marcus Varro, verbo *Surdinia*, Plutarchus Gheronęus, de Romulo, fol. 21. num. 44 Marius Nizolius Brixellensis, in *Thesauro*, verbo *Sardinia*. Ioannes Rosinus Isennacensis, lib. 5. Romanarum antiquitatum, cap. 18. Episcopus Bosanensis Fara, de rebus Sardois, fol. 50. En Plutarchum. *Sardi venales* habes in margine, *à Surdibus Lydiæ vrbe*. inde procedens, *huic mansit cum ob partam*, inquit, *victoriam sacrificant, vt senem per forum ad Capitolium traducant prætextatum, cui bullam puerilem addunt, & proclamat præco, Sardeis venales; nam Sardianorum famu est Hetruscos colonos esse; sunt untem vrbis Veij Hetruriæ. Hoc nouissimum quod gessit Romulus bellum fuit.* Rosium nunc accipito sic loquentem. *Capitolini ludi dicti fuerunt quòd in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius lib. 5. vbi cum de Camillo scripsisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia, cum hac quoque retulisse, Senatusq, consultum fecisse dicit, vt Ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter Opt. Max. suam sedem, atque urcem populi Romani in re trepidu tutatus esset: collegiumq; ad eam rem M. Furius Dictator constitueret, ex ijs qui in Capitolio atq; urce habitarent. Et paulò post Camillus verba ad populum faciens, eique oratione suadens ne deserta Roma ad Veios cõmigrarent, inter cætera sic loquitur &c.* subditq; *Templum propter cælestem vocem exaudituam, in Noua via, iussimus fieri Capitolinos ludos solennes alijs addidimus. Hæc Liuius. His ludis, præconis voce Sardianos Venales proclamari, & Senem quendam ludibrij gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem. Plutarchus in quæst. Rom.* 9. 53. *habet eiusq; moris causam inquirens ait, id eam ob causam fieri, quòd cum Veientes Etruscorũ populus per longum tempus Romulo bello restitissent, Romulus hanc vltimam vrbem cepetit, multosq; captiuos, sub hasta vendiderit, vnà cum ipsorum Rege, fatuitatem eius, & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria vrbs sit Sardes, ideircò, Veientes Sardianorum nomine proclamãtur, & in hunc vsq; diem, ludicri gratia, morem istum conseruant. Quod idem fere etiam Festus docet; cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam. Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior, ex hoc natum prouerbium videtur, quòd ludis Capitolinis qui fiunt à Vicanis prætextatis, auctio Veientum fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus, producitur à præcone in medium Senex, cum toga prætexta bullaq; aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est ab Sardibus ex Lydia,* En hìc Varro, Plutarchus, Marius Brixellẽsis, Ioannes Rosinus, Festus, & Fara. Cesset igitur obdi nostratibus alienum.

De Surdinia Facius de Vbertis, in Dittamondo, can. 12. lib. 3.

MOlto sarebbe l'Isola benigna
Più che non è, se per alcun ma l vento,
Che soffia iui, non la fesse maligna.
Iui son vene, che fan molto argento,
Là si vede gran quantità di sale
Iui son Bagni sani com' vnguento.
Io non la vidi, ma ben l'vdio da tale,
A cui lo so, che v'eru vna fontana,
Che à ritrouar i furti molto vale.
Vn'herba v'è spiacevole, e villana
La qual gustata, senza fallo vceide,
E così come, e rea, e molto strana.
Che in forma propria d'huomo ride
Gli cambia il volto, e senopre alquanto i denti
Si fatto morto giamai non si vide.

D 2 Secu-

Securi son da Lupi, e da Serpenti,
La sua longhezza par da cento miglia,
E tanto più quanto son venti, e venti.

Io vidi, che mi parue marauiglia
Vna gente, che alcuno non l'intende,
Ne essi sanno quel, che altri bisbiglia.

Quest'Isola da Sardo il nome prese,
La qual per se fù nominata assai
Mà più per lo buon Padre oue discese.

Vn picciol animal quiui trouai,
Gli habitanti lo chiaman Sole fuggi,
Perche al Sol fugge quanto può più mai.

E poniam, che fra lor, Serpi non bruggi,
Pur nondimeno alla natura piace,
Che da se stessa alcun verme lo fuggi.

Sassari, Buosa, Cagliari, e Stanpace,
Arestan, Villanuona, e la Lighiera,
Che le sue parti più dentro al mar giace.

Quest'Isola secondo, che sia uera
Genoua, e Pisa al Saracin la tolse,
Le qual sentiron con l'hauer, che v'era.

Il mobil tutto à Genouesi tolse,
E la Terra à Pisani, e furon quiui,
Insino che Ragonesi ne gli spolse.

Parlar'vdimmo, e ragionar all'hora,
Che v'è vn bagno, il quale ripara,
E salda ogni osso rotto in poco d'hora.

Franciscus Berlingerius Geogr.
lib. 3. cap. 115.

Mira Sardigna, e dal figliuol d'Alcide
Sardo fù detta, e prima era detta Hico
Poi Sandaliothe, e il che si uide.

Questo fù il nome suo al tempo antico;
Che dall'Orientale, e'l mar Tirreno,
Da Noto hà l'Africano, o uuoi Libico.

Sardò, e dell'Occaso, e dipoi il seno
Trà Cirno, e questa, e così si prescriue.
Vedi hora il lato Occidentale ameno.

Corditan canò in prima, il qual quì uiue
Detto Falone, e poi Tilio, Cittade
Detta hora Argente in quelle amate riue.

Porto Nimpheo, poi di Corte il nomate,
Poi Large, poi il promontorio Ecco Hermeo,
Marasso detto dalla nuoua etade.

Temo poi fiume, e forse, e Tifaneo
Appresso à Bossa, e Caracode porto:
Tarre Città dipoi Ptolomeo.

In Arborè Prouincia hor Thirso intorto
Fiume poi segue, e poi la Città Vesta,
Colonia Vsele, e Città poi dicorto.

Fiume Sacro, indi Osea Città cotesta,
Sardopatoro, Tempio, quel fu detta
Neapoli hor si monstra, e manifesta.

Pachia estrema, e nel nostro conspetto;
Vedi hora il lato uolto à mezzo giorno
Città Pupulo hà nome quel ricetto.

Poi Città Solci, e Solci porto intorno
Detto Melsita, e Chersoneso pende
Bocca porto, sù Cagliari formo.

Hercole Porto, questo lito prende,
Nora Cittade, Cittade onde una Casa spero
Poter molto à Firenze, oue hoggi splende.

Cuniocario cano, e la riuiera,
E litto Preche, e lato orientale,
Caralli estrema, e Città magna intera.

Questa fù posta d'Aristeo, il quale
Figliol d'Apollo fù, il suo fin hebbe,
Sol da Tiberio Gracco esitiale.

Caralitano sen ueder si debbe,
E Susalea Villa, e Sepro fiume
Sipicio Porto, questo mai sarebbe.

Agullastro forse si presume,
E quello, e Cedro riuo, e Pheronda
Città nota secondo il mio uolume.

Philolao, Terranuona, detta Olbia,
Fece il Porto Olbiano, e'l promontoro
Colimbario, & il cauo Artico poi sia.

Il lato Boreale, e dopò loro
Doue Erebantio Acrone in pria si fato
Poi Città Plubio, & interno il territoro.

Iuliola Città in su'l salo edace,
Tibula hà quì le pulitiche mura,
Torre Città di Bissone ui giace.

Trà longo Sardo, e Lassari indi cura
Gli habitatori, e ciascuna sua gente
Degna, che sia più uerso Cinosura.

E Tibulatij, e Corsij parimente
Sotto à lor Coracensij, &, Cuncitani,
E poi Carensij successiuamente.

Cunusitani, e sotto Sulcitani
Luquidonesij, e poi Esaronensij,
Cornesi sotto lor meridiani.

Detti Achilensij, e dopò son Rucensij
Sotto lor, Celsitani, & il terreno hanno
Gli altri son nominati Corpicensij.

Poi Scapitani, e Siculesij stanno
Neapolite sotto à questi harai,
Et Valentini, e più uerso Austro hanno:

E Solcitani, e Noritani homai
Mira, e da Philolao, e nominati,
Ch'è nipoti d'Alcide Philolai.

Perche habitanti quiui eron mandati
D'Alcide co'figlioli, & co'nipoti
Di Thespio, ne mai furon soggiogati:

Non da Romani, non da Libonoti
Cartaginesi, hora à tutti comanda
Casa Aragona, alla qual son deuoti.

Hora infra terra ogni sua Città spanda
Degna di fama Sardo Isola molta
Ericino quell'altra si domanda.

Hereo, e l'altra, e poi Guruli ascolta
Guruli uecchia, e Macopsesa, o Bosa
In Turritana regione accolta.

Di sotto Menomeno monte posa

[illegible]

Sarelapi in quel sito, e non inane
Guruli nuoua ancor non ti sia ascosa.
Corno, e coteslo, e l'acque Lesitane,
E Lisa, e l'acque Hisitaue hora mira,
E quelle altre acque Neapolitane.
Valeria, e Latta quale à se ci tira,
E quell'altra, e Gisarde, & Ottouena,
E questa, e Iusta, che più alto aspira.
Gallatellina, e Cinita, e Castrena
Arborena, e Tirena, e Plonacensa,
Suella, e solcitana, e Doliena.
All'Isole più degne intorno pensa
Linagra à Diebata, ad Asinara,
E questa è detta d'Ercole onde immensa.
Ninfea, e l'altra in mezzo all'onda amara
Ilua, questa è Fintoute, detta quella;
Quell'altra è Figo, e quell'altra Tolara.
Figo dalla età prisca Hermea s'appella
Vedi Ficaria quella detta, e forse
Serpentaria hoggi dall'età nouella.
Ma perche troppo in Austro transcorse
Non ardisco affermare à lei appresso
Coltellazzo oue Sardo il monte torse.
E Molibode, qual è detta adesso
Palma di Sole, e l'Isola San Piero
Hieraco detta, hor vedere, e concesso.
E Vacca, e Toro, Scagli, che nel vero
Con altri molti, à cui parlarne lice
Si perde il tempo rapido, e leggiero.

Sardiniæ status ante diluuium.

PRimę orbis ætatis monumenta perpauca extant, quòd Noe inundatione intercciderint fere omnia. Quę autem habet hæc sunt. Ab eius ætatis hominibus artes tam ingenuas, quàm Mechanicas fuisse repertas indicat Moyses Gen. 4. Oracula Enoch. B. Iudas refert in sua Canonica, quum ait; *Prophetauit autem de ijs septimus ab Adam Enoch, dicens; Ecce venit dominus in Sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerant, &c.* Ipsius libros Chritiani Æthyopes ostentant. Seth, & Enos inuenisse Astrologiam duabusque columnis inscripsisse, charactéresq; Hebraicos excogitasse, vetus est traditio, e Cedreno, Iosepho, Rabbinis, &c. Homines erant longęui quia natura simplicior, & incorruptior erat. Actum autem diuina prouidentia, vt ad filios Dei notitiam propagarent, & suo exēplo Deum colere sacrificijs placare, fidemq; in Christum retinere docerent. Longęuitatem autem illam Rabbi Leui scribit, opus fuisse prouidentiæ, non naturæ; sic feré Iosephus, vt posset experiri, & obseruare disciplinarum, artiumq; rationes, causas, principia, &c. Nam artes, & experimenta difficilia non possunt satis colligi nisi obseruatione syderum, ad sua principia reditu.

Diu viuebatur ad multiplicandum genus hominum, & ad scientiarum principia inuenienda: nemo tamen ad mille annos peruenit, vt August. lib. 15. de Ciuit. Vbi quidam Bacchon frustra putauit annorum Hebraicorum alios fuisse lunares, alios semestres, alios verò bimestres. Scriptura enim nōnisi annos mensium 12. agnoscit; & quando sunt Embolici, 13.

Erāt fęcundi, vt scriptura significat Gen. 5. dum eos ait genuisse filios, & filias; etiam traditiones Hebręorum, dum narrant, corū penitus, fuisse perpetuò geminos, & tergeminos ob corporis molem, & copiosos humores, sic prouidente Deo, humani generis multiplicationi, ob quam gradus cognationis, matrimonium non prohibebant, sed nec alij casus, præter disparitatem religionis, vt colligitur ex Gen. c. 6.

Erant ingeniosi, nam pauco tempore repererunt artes liberales, & Mechanicas, quod Moses c. 4. Geneseos significat; dum inuentores rerum, quarum vsus est præcipuus inter homines, notat.

Erant proceri, & quasi gigantes, vnde & Berosus Chaldęus Noeum gigantem appellat: statura enim hominum post diluuium, paulatim contracta est, vt & vita, cum propter climata, & inclinationes cęli varias, ad quas dispersi sunt, Gen. 10. & 11. tum propter sequentium ætatem intemperantiam, aliasq; vitiositates; tum ob assiduum naturę fluxum, diminutionem, & quasi defectum. Quare qui Gigantes Gen. 6 dicuntur ita appellantur per comparationem aliorum.

Cętera traduntur primis quinq; aut sex capitibus Geneseos Mosaycę ad quę licet nihil certò possit adijci, quòd Mose nullos habeamus Auctores antiquiores; tamen hic sex autem possunt interseri, præter ea, quæ ex historijs, & traditionibus Hebraicis suo loco, & ordine depromemus. Primùm vt Arnobius lib. 1. contra Gentes Platonis in Critia, imaginationes de bello Atlātico, quod Solon in Ægypto audiuit extitisse ante diluuium, Moses sanè scribit, tum fuisse Gigantes, & quamuis taceat an se mutuis bellis confecerint; hoc tamen innuere videtur, dum eos, ait, fuisse potentes a sęculo, Hebraicè, *Gibborim*; quod Epithetum est Herorum, etiam strenuorum bellatorum; dūq; addit fuisse famosos, siue magni nominis. Hac etenim formula videtur notari, eorum fortitudo tyrannica esse rerum gestarum magnitudo. Quòd autem hæc ætas (omnia ex Genebrardo) referatur tota traducta intra orbis mediterranea, nec verò ad mare Atlan-

Atlanticum idest fines Africę, Europę aut etiam Asię peruenisse, nihil obstat; nam huius Giganto machię causa, victi in extremas horas profugere, & victores illuc victos persequi potuere, non tam habitandi, quam se vlciscendi.

Secundum de columnis coctilibus, de quibus Iosephus lib. 1. nempe lapides coctiles pro syderum ratione inscriptos, ante Ninum septingentis annis fuisse in Babylonia repertos; vt liqueat ante diluuium, literarum præsertim mathematicarum vsum extitisse.

Tertium de Chaldęorum disciplinis. Nā cos ante Græcorum Monarchiam, quadraginta tribus millibus annorum menstruorum, qui ter mille sexcentos triginta quatuor solares conficiunt, literarum & Astronomię principia coluisse memorant. Hi autem ducti per imperium Persicum, Babylonicum, & quinq; primas scripturæ ætates in Adam centesimum quinquagesimum primum, & Sethi vigesimum incurrunt; è Chaldęorum historijs.

Quartum de libris Henoch, è quibus Tertullianus citat integras paginas.

Quintum de quindecim Ægyptiorum Dynastijs, vt regnum eorum antiquissimū, & cum primis ferè hominibus, natum esse videatur. Nempe quia decimasexta, & vltima Thebanorum dinastia, qui ante *Hicsos* (vt appellat Manetho apud Iosephum) imperarunt, exactè in diluuij principium incidit, vt obseruant apud Eusebium.

Sextum apud Rabbinos de gemina fame, vna sub Adam ob peccata Cain, & filiorum eius; altera, sub Lamech propter Gigantum scelera. Et de diluuio Enos, quo tertia hominum pars interijt.

Septimum de Epicureismo, ex Luc. 17. & Matth. 24. edebant, & bibebant, vxores ducebant, adusque diem quo intrauit Noe in Arcam, venit diluuium ac omnes perdidit. Addunt Hebræi, tyrannides, violentias, direptiones, raptus nuptarum, & innuptarū, ex. 6. Gen.

His iactis; Sardiniam Gigantibus cultam non dubium, vt ex Berosi testimonio liquet dum in Antiquitatibus, Gigantes circa Libanum Enos ædificasse vrbem, eosq; illinc ad Orientem, Occidentemq; vsque dominatos, affirmat. Quàm verò Berosij (non Anniani scriptorum scholæ exotici, exosique) auctoritas polleat, probatione non indiget: est is enim in re antiquaria summus, quippe qui ex Annalibus Chaldęorum, tā fideliter quam succinctè multa posteris abstrusa, quin & incognita, sęculis enodauit.

Inter alios Ioannem Nauclerum Chron. gener. 1. c. Metasthenes Persa, libet hic inferi, de Beroso. *Fuit sacerdos, Notarius, & Scriba publicus, quia penes Sacerdotes solos, erat publica fides Annalium, temporum, gestorum, & Regum. Berosus omnem Chaldaicam desflorauit historiam. scribitq; de temporibus ante diluuium, & ad hunc modum exorditur. Ante, inquit, aquarum cladem famosam, qua vniuersus perijt orbis, multa prætererunt sæcula, quæ à nostris Chaldæis fuerunt fideliter seruata. Scribunt illis temporibus circa Libanum fuisse Enos vrbem maximam Gigantum, qui vniuerso orbi dominabantur, ab occasu solis ad ortum. Hi vastitate corporis, ac robore confisi, inuentis armis omnes opprimebant, libidiniq; inseruientes inuenerunt papiliones, & instrumenta musica, & omnes delicias: manducabant homines, & procurabant abortus in edulium q; præparabant, & commiscebantur matribus, filiabus, sororibus, masculis, & brutis, & nihil erat sceleris, quod non admitterent; contemptores Religionis, & Deorum, Tum multi prædicabant, & vaticinabantur, & lapidibus excidebant de ea, quæ ventura erat orbis perditione. Sed enim illi corridebant omnia, cęlestiū illos ira atq; vltione perurgente, pro impietate, atq; sceleribus.*

Anno igitur, vt ex multis habemus, 295. à mundi opificio, gigantes geniti super terram, genus humanum flagitijs aspergentes exosum Deo reddere fategerunt. Hoc ab vsque tum tempore giganteis colonijs omne mare, Asiaticis, Europæis, Afriiq; littoribus interiectum simul ac ipsæ regiones offæ repleri. Propagatum est siquidem genus isthoc non modò postquam filij Dei, idest Sethi, ad filias hominum, hoc est Caini, ingressi; verùm & ante quoque, auctore Augustino, lib. 5. de Ciuit. cap. 23. Quocirca nil mirum quòd omnem per ambitus latitudinem sese diffunderet, augeretur & cresceret. Strenuissimè certat Chronista Regius Escolanus, par. 1. Decad. 1. per totum orbem gigantes ædificia construxisse, vrbes muniisse, terramq; populis conseuisse. Affert Tostatus varios vrbium è scriptorum, nationūq; decertatione primatus; ast Enochia, scelesti Caim asylum, primas. Hac in vrbe, ait Methodius, Ionicum, alterū Caim natum, literarum studia crexisse. Stat Gigantium genus, ante postquam diluuium extitisse, longè latèque sinum oceano imperium terminasse. Patet ante ex cap. 6. Genesis: postea ex. 2. Deuter. 13. Num. 15. Iosue Refert Augustinus gigantis molarem, lib. 15. de Ciuit. cap. 9. dicens. *Vidi ipse non solus, sed aliquot mecum, in Vticensi littore molarem hominis dentem, tam ingentem, vt si in nostrorum dentium modulos, minutatim consideretur, centum nobis videretur facere potuisse.*

In

In Creta terræ motu rupto monte inuentum corpus stans,46.cubitorum, tradit Ludouicus Viues ex Plinio: Horestisque corpus oraculi iussu resossum, cubitorum 7. ex monumentis. Iulius Solinus meminit corpus inuentum in Insula Candiæ, 33. cubitorum altitudinem habens. Paucis ab hinc retro actis annis Insubriæ circa montes, cadauer maximum gigantæum, incredibili mole petrificatum repertum fuit. Et tandem in Sardinia ossa longitudinis eximiæ inuenta sæpissime scimus: quin etiam intus in illis rotundis, ex grandibus saxis, turribus, quas Noraces vocant, eiusmodi magnitudinis ossa effossa non fugit. Sulcitana insula spelunca Sancti Antiochi Martyris, hactenus seruat ossa: ex ijs proculdubio colonis pristinis, qui Sardiniam post diluuium tenuere.

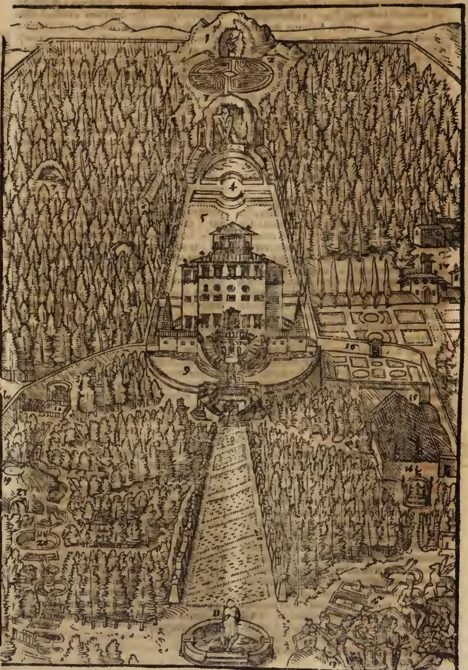
Iam ad rei claritudinem deueniamus, Berosum aliosque perplures, patrios testes afferri, qui ante diluuium Sardiniam Gigantibus habitatam affirmant. Reuerendissimus Dominus Doctor eximius, rerum Sardiniæ vindex, Ioannes Franciscus Fara, lib. 1. de rebus Sardois. *Condito orbe gentiumque multitudine repleto, Gigantes ad cataclysmum vsque Sardiniam aliasque mediterranei maris insulas incoluisse ex Beroso, satis constat.* Doctissimus pater Dimas Serpi, Franciscanus virtutum numeris absolutus, diuinæ, humanæque literaturæ exercitationibus excultus, in quo reconditæ exquisitæ scientiæ multæ, patriæ decor, ac decus, eiusce sapientiæ radijs collustrator, in Chronico Sanctorum Sardiniæ, lib. 1, cap. 1. *Entre las demas,* inquit, *fue habitada esta nuestra Isla de Sardeña, primeramente por los Gigantes, y estuuieron en ella, y la habitaron hasta el diluuio general. En que parte de la Isla ayan habitado, nolo he podido descubrir.* Magister Theologus, prædicator insignis, morum elegantia præditus, vitæ probitate conspicuus, R. P. Antiochus Brundo Mercenarius in historia de Bonayre, cum alijs, quorum partus, auspicati tametsi, nondum auras salutarunt, idipsum tradunt.

Ad hæc vsque tempora memoria in lingua Sardoa Calaritensi, viget; perstatque Gigantum vetustissimus incolatus. Saxeas enim structuras illas, quæ primæuis colonijs sepulchra fuere, *Domus de Orcus* appellitant. Orcus autem apud eos, gigantem sonat. Traditio hæc antiquissima est, rotundas ipsas, pyramidum instar, moles, gigantium esse opificia; pollet admodum, authoritatis eximiæ quidem est traditio veterum. Ast si talia, non ante, sed post diluuium credimus condita cedat vulgatum, Noraces ipsos, sic dici, quòd à Noræ ciuibus eorum euersa vrbe, in habitacula facti fuerint. Huic tria præsertim, ne plura sint moræ, opinioni repugnant. Primum; si deleta Nora, dispersis per Insulam ciuibus, sibi domicilia perquisita, sedesq; tutæ selectæ; secus oppida iam præculta (imò in ianuis) ipsas nullatenus arripi foret ausum. Porrò si Noraces oppidis imminent fere cunctis; eaq; ante Noræ excidium iamdiu iam dudum, quàm pridemq; stabant; quo tum pacto eorum limina circumscribere potuere Norenses? *Noraces antiqua sepulchra.*

Secundum. Nora ciuitas populosa, ciuium multitudine præpollebat; Calarisque potentiã metuens (hic enim aduersus Norã studium peruigebat) vicinas hostibus partes effugio deuitabat, remotaq; sibi loca petebat: atqui Noraces propè Calarim plures erãt: vt *Nuraxiani* ad Calaritonẽ littus, & alijs; igitur Noritanorum opificium esse nõ possunt. Dimas Serpi, de Sanctis Sardiniæ lib. 1. cap. 47. de Nora. *Es de notar que en Pula fue edificada aquella gran ciudad llamada Nora: y de alli tomaron el nombre los Nuragos que estan por la Isla dispersidos; y fue que viniendo los à conquistar los Carthagineses, para gozar de sus riquezas, ellos dexando la ciudad de Nora desamparada, huyeron, y metieron se por la Isla à dentro, con sus mugeres, y ganados: edificaron cada qual su morada, en la qual habitauan, y apassentauan sus ganados: y por ser ellos de la ciudad de Nora, los llamaron Noraces.* Propè Calarim (dictum iam) extabant Noraces multi; ex ijs ille, qui villæ de Septimo, super collem ibi situm, conditus erat. *Nuraxiani* apud Gallitas. *Anno* prope Calagonis, iugum; Pellias quoq; *Noraxeasori* habet, Murauere Norax imminet, & c. Omnesq: in montibus Calaritanis. Oppida populosa, vetustaq; imò eo quo Nora tempore diruta, iam nonnulla. Vnde stat, Noraces illos opus non esse Norensium.

Tertium. Ossa, metallaq; in Noracibus, tumulata, clarè indicant habitacula non fuisse; bene receptacula defunctorum: effodiuntur enim diuersarum imaginum vetustissima cupra, vnà cum cranijs, humanisq; pergrandibus ossibus cohumatis; quod quidem omne sepulchralia fuisse demonstrat fastigia; quod & legimus, dum patriatum, in antiquissimo codice, cuius inscriptio erat. *Transito dela agonia dela muerte.* Quodlibet oppidum, sepulchrum habuisse, in quo eius incolæ, sua corpora terræ mandabant: ægreque inuenies vllum, qui oppido non impendeat Norax. Satis hucusq; iam, de Apparatu ad Annales, quos in nomine Domini aggredimur.

Pratolinum Magni Ducis Hetruriæ.

D. O. M.

ANNALES SARDINIÆ.

Auctore Fratre Saluatore Vitale Marensi, Regularis Obseruantiæ Franciscano.

PARS PRIMA.

An. M. 1880.

SARDINIA primis accolis occupata, à Cethim, Insularũ Mediterranei maris Principe, Regnũ Cyprico coęuum, Gethima seu *Citia* nomenclata planè creditur, & firmatur. Italia siquidem, iuxta Berosi pluriumq; sententiam, anno circiter 1757. Noè fit sceptrum; dehinc anno 1798. Gomer primogenitus Iapheti, successit, regnauitq; 58. annos. Quin & Hispaniã Tubal colonijs à se cõsitam, suscepit imperio; anno, ex Berosõ, alijsq; 1911. Africa pariter iã Chamæis inculta, omnisq; ferę terrę superficies habitata. Innuit Hieron. de Traditionibus Hebraicis in Genes. *Legamus* inquit, *Varronis de Antiquitatibus libros, & Sinnij Capitonis, & Græcum Phlegonta, cæterosq; eruditissimos viros, & videbimus penè omnes insulas, & totius orbis littora, terrasq, mari vicinas, Græcis accolis occupatas, qui, vt supra diximus, ab Amano, & Tauro montibus, omnia maritima loca, vsq; ad Oceanum possedere Britannicum*. Neque vlterius animo inducendum; nondum genus humanum, tum temporis propagatum.

Iam enim Europa tum culta, Asia quoq; & Africa repletæ gentibus; Principatus effectęq; regna. Accedit illud Philonis Hebræi in suis Antiquitatibus; ante Noe obitum annis decem, (qui 340. post diluuium cõtigit) familiarum Principes gentẽ quęq; suam numerasse, centenaque septem cum 32. mil. hominum, demptis mulieribus pueris q; in matriculam redegisse. Abben Ezra super Genes. suffragatur admodùm, necnõ Genebrardus lib. 1. de Iaphetanis *quo factum*, inquit, *vt Duce Iaphet, mari se audacter commiserint, repleuerintq Occidentis insulas*. Habemus etiam è *Fasciculo Myrrhæ*, quòd quamuis Iapheti progenies gentibus, linguisq; nomen dantes, initio paucę fuerint, tandem tamen cęteras numero, & multitudine superarunt vi paternæ benedictionis, *dilatet Dominus Iaphet*, idest multiplicet eius sobolem, & amplificet eius fines supra reliquos. *Hinc*, ait Genebr. *effusiones incredibiles populorum è septentrione in Europam, Africam, Asiam, & omnes orbis partes. Hinc amplissima regna Macedonum, Græcorum, Romanorum, &c.* Ecquid ergo illa, 560. annorum Sardiniæ solitudo veniuola? Incongruum planè plenitudini gentium, Iaphetanæq; fæcunditati consentaneum prorsus nihil. Magis magisq; quòd tum Veterum, cum Recentium fide constat; ruptis omnino moris, faciem terrę, lõgè latèq; diffusum, benedictione prẹditum, Sanctum genus opplesse.

An. Dil. 224.

An. M. 1890. *An. D. 234.*

Cultus veri Dei Sard.

RELIGIO ad vnum Deum conferens in Sardinia fulget, cultus vnius Dei ab incolis inibi propagatur, & emicat, ab vsque

Asia, vbi rerum grauissimarum onere premitur orbis Monarcha, salutiferis Principes præceptionibus imbuit, almisq; suos Noe filios, nepotesq; vt ex multis habemus, documētis instituit. His itaq; magna Citia, Sardinia inquā, Hesperię vtriusq; colonijs nec nō Africę, circumsita (imò assiduis nauigationum excursibus hospitata) in Dei cultu, rebusq; se suis feliciter gerit.

An. M. 1916. *An. D. 260.*

POstquam res Africę Sanctissimus Patriarcha rite constituit, ad Celtiberos se cōferens, Sardiniam nostram sua dignatur illustrare præsentia, optimum regimen stabilire, ęqua sancire, leges ferre, nepotem denique Regem in Religione Dei viuentis instruere. Quòd ipse ex Africa in Hispaniam transfretarit, Berosus (non Annianus) lib. 5. cum alijs propè 20. scriptoribus affirmant. Duas ibi, *Noelam*, & *Noeglam* reliquisse colonias, ibidemq; Leges Celtiberis condidisse, literasq; docuisse (hasce Strabo meminit, suamq; ante satis ætatem, à 6000. annis literas leges, & versus Celtiberorum asserit) memoriç prodidere. Sardiniam verò insulam appulisse, verisimilitudinem maximam prefert, congruentia suadet; eiusque peregrinationibus eliquet. Tunc Vestam illam, quam in Apparatu habes ex Geographia Berlingeri, conditam ab eo vrbem, minimè dubitamus; quæ quidem tempore Romanorum, Vestalibus sacra fuit. Vestam autem à coniugis suę nomine, Vestæ: ceu Noelam à Iapheti vxore Noela; Noeglam tandem ab vxore Cham sic dicta, nūcupauit. Tunc etiam Tetym oppidum à Titea seu Tethi eius coniuge.

Noe Sardin.

An. M. 1924. *An. D. 268.*

CHam (Saturnus, Cameses, & Zoroastes Ethnicis) regno potitus Italię, vti scelerum teterrimus machinator, imbutusque diabolo, à Noe, ex Armenia celerante, propulsus, Siciliam, Libiam, marisque insulas peragrans, idolatriam seminat. Hoc sub tempus Sardinia Religionē, & cultū vnius Dei amittere cępisse creditur; quam & tota simul Italia perdidit: etsi Noe iterum moderator eam in meliorem frugem restituerit, & redegerit.

Cham I Sardin.

An. M. 1931. *An. D. 275.*

IDolorum cultū Mortalibus ingruente, eriguntur statuę, inhabitant Dęmones, hominesq; decipiunt. His diebus Cham cælestes sibi honores arrogans, vbiq; terrarū ac gentium, quas elustrat, simulachra nāciscitur, Saturniq; sub titulo veneratur, & colitur. Encęnia pessima Sardinia celebrat, populusq; fidelis, Chamęis aspersus flagitijs, eiusq; sceleribus contaminatus, superstitiosus, ethnicus, & paganus euadit, decedēteq; Cethim per successores idolatras gubernatur. Ex varijs Antiquar.

An. M. 2010. *An. D. 354.*

MEsraim secundogenitus Chami, ab Ægyptijs Osiris, atrorū deformiumq; sator, vt è Rabbi Selo in Genes. 12. Genebrardus tradit, paternæ maledictionis hęreditatem aggressus, aterrimis moribus turpat orbem. Certò extat, nigredinis originem, non à regionē propriè, vt existimatur, ob solis ardores, sed à stirpe, & sanguine prouenire: à Chus videlicet, & Mesraimo. Siquidem, sub æquatore, locisq; vtriq; Tropico vicinis (docet Genebrardus) inter nigerrimos homines, alij sparsi reperiuntur albi vel cineritij, qui illic in sua albedine perseuerant, vt qui manarint è sanguine Abrahę, Salomonis, Iudęorum, & aliorum inquilinorum. Isthic itaq; sceleratus *gloriæ studiosus magnum exercitum contrahit quo totum orbem hominibus frequentatum peragrat: plantationesq; vitis, tritici, hordeiq; sementem, genus hominum edocet. Sic enim ab agresti, & fera viuendi consuetudine ad mitiorem victus rationem homines auocasset, fore sperabat, vt hæc beneficiorum magnitudine ad immortalis sibi honores viam præmunire et quod & euentus rerum fecit. Totum denique orbem Osiris emensus, mitissimorum fructuum commutatione, de vita communi benemeritus est; quod si qua tellus plantam vitis non admitteret, conficiendum ex hordeo potum docuit, vini fragrātia & efficaciter haud multò inferiorem.* Ex Diodoro lib. 1. Ad eius Sepulchrum, columnam hisce inscriptā literis ibidem tradit Diodorus. *Sum ego Osiris, Rex ille, qui exercitum duxit in omnem regionem, vsque ad inhabitabiles Indorum terras; & ad Arctum vergentes plagas, vsque ad Istri amnis fontes & porrò ad cæteras terræ partes, Oceanum vsq; sum autem Saturni filius, nec est locus in orbe ad quem ego non peruenerim, qui meo inuenta beneficio distribui.* Ex Ber. Euf. Fab. &c.

Osiris in Sardinia.

An. M. 2030. *An. D. 374.*

PEragrans itaq; totum orbem, Sardiniā quoq; Osiris adueniens, eique nigerrimos colonos intulit: proceros quidem, gigantęam staturam præferentes, quæ deformitas tunc dierum, omnem propè terræ ambitum, Ægyptię maximè, formidabilis opprime-

primebat. His à lustris, montana Sardiniæ Titanes Æthiopes habitarunt, molesq; tũc Saxeas eduxere, magalia passim fixere, binoq; sæculo Sardiniæ populos conflictarũt. Extat de iis hactenus trina traditio, totque nostratibus vetustissima monumenta. Horum vnum prægrandium illę structuræ Saxorum, quas vernaculum Idioma *Domos de Orcos* vocat Orcus autem Pluto à Græcis dictus; Sardis verò genericum nomen est ad Gigantea monstra quæcumq; Cyclopes nimirum Siciliæ, fratres Atneos: Androginos Africę, Astromos Indię, Atlantes Libyę deserti: Chenolophagos Carmaniæ: Tanephios Oceani Borealis; Himatopodas Libyæ: Trogloditos Phaunos, Satyros, & genus hoc alia.

Alterum est nomen Osiris in prouincia Pellidorum, violato vocabulo, *Osini*. Nomenq; illustrisimę Terrę *Filius*, ab Iside Osiris coniuge. Tertium tandem, apud Sarrabensem regionem, in loco qui dicitur *Villamayore*, Ægyptij Regis hucusq; viua memoria, quòd ibi Rex Monoculus, rustico more *Su Rey Eguicu*, nuncupatus extiterit: bellumque ibi acutis arundinibus initum; quod sanè antiquissimis prælijs, ligneis verubus ac sudibus, actis, alludit. Comperimus nos ibi sępius patriantes, rei vestigium nil deleri; dum adhuc Regis domus Æthiopis nominatur *Sa Ome su Rey*. Quem alium ab Osiri certissimè scimus: siquidem Osiris inducias non pertraxit, quin Regnum inuadens, illudq; sibi arrogans, relictis pro se suis, abscesserit.

His temporibus illa, quę in dedecus actitatur Sardoa lex, orta: non quidem apud incolas sed apud Zoroasticos inoleuit. Hi Bactriani Zoroastis, seu Chami, paucissimi, populi, qui senio, vel morbo confectos, canibus deuorandos homines obiectabant, parentesq; cędebant. Ab iis in Sardinia, vnà cum Berbicis, ab Osiride constitutis, inhumana lex in posteros deriuauit; confectos parentes senio trucidare. De hac lege Rauisius in officina: *apud Sardos, inquit, parentes senio confecti, fustibus cædebantur à filijs, & mox cõtumulabantur. Turpe siquidem putabant, multo senio confectum superesse diutius. Magistratibus cogebantur ratiocinari unde uiuerent.* Ludouicus itidem Lelius Rodiginus, lib. 19. lectionum antiquarum, cap. 26. *Sardoa lex est senescentes iam parentes fustibus lethaliter à filijs cędi, ac mox tumulari. Turpe siquidem arbitrantur multo confectum senio superesse diutius, quum in pluribus aberret corpus annis fessum.* Marangonius in codice Pisanorum manusc. ait. *Mendacium insigne excogitatum est, Sardoa lege parentes senectute confectos à filijs enecari, &c.* Nil tamen obest, quandoquidem non Sardi sed Æthiopes id aggressi. *Verùm, ait ille, si uerum est, monstra Titanica feritatis huiusmodi obseruantia indicamus.* An. D.

An. M. 2080. *An. D. 404.*

Æolij vetustissimi Greci, ab Elisa primo Iauani filio, teste Iosepho lib. 1. cap. 11. Ant. orti, qui (vt multi, quos meminit Benedictus Pererius in Gen. lib. 15. cap. 10. nu. 22. perhibent) toto mediterraneo mari emenso, insulas Fortunatas penetrantes, Elisias nuncuparunt, Sardiniæ quoq; oras attigere, coloniasq; adductas, Elisias edixere: quæ postmodum violato vocabulo Lisitanę, et Elisitanæ dictæ credũtur. Enim verò soboles Iaphetana omnis, ad colẽdas insulas incũbere iugiter gloriata, ipsas vel animi gratia, vel accultus, vti paternam hęreditatem peramarunt, inuiserunt, & peragrarũt. Profectò hinc sacer codex, apud Ezechielem cap. 27. Sardiniam comprehendens ait, *de insulis Elisa*, vbi Latinus interpres vertit, *de insulis Italiæ*. Quòd Elisa, vt Cithim, Tharsis, alijq; Iaphetij, insulas cordiq; animoque tulisset. Doctissimus Pererius ibi, hęc. *Certe non est improbabile Elisam, & posteros eius peruagasse totum illud mare Græcum, & insulas eius, inhabitasse, & de parentis sui nomine appellasse. Nec solùm insulas aut loca eius maris, sed etiam cæteri maris Mediterranei. Solet enim scriptura cum de insulis agit, trans marinas etiam regiones intelligere, in quibus insulas maris Mediterranei comprehendit. Nec mihi uidetur plane futilis eorum coniectura qui opinantur Elisã, aut eius posteros emenso Mediterraneo mari, extraque Gaditanum euectos &c.* Hector Pinto, Arias Montano, alijq; expositores, Elisam cum fratribus insulas mediterr. mar. occupasse concordãt, Cithim maximè, à quo ipsæ denomiuationem acceperunt.

Æolij in Sard.

Elisa in Sardin.

An. M. 2100. *An. D. 424.*

Cilices, à Tharse, secundo Iauani filio, orti sub hæc tempora, totum mediterraneum mare permensi, insulasq; & maritima eius loca peruagati, testante cum multis Pererio in Genes. lib. 15. c. 10. num. 24. ea colonis, & habitatoribus compleuerunt. Interq; ipsa, Sardiniam maximè collustrantes, Tharsum ibi seu Tharrum iam erutam, non vanè creditur condidisse. Namq; Cilices, teste Solino cap. 39. latè mari terraque dominati sunt, gentemq; suam felicissimè propagarunt. En Iaphetiadum propè omnium benedictio Sardiniæ ingruit; en sese omnes eius ad beneficentiam aggregant, accolunt, incolunt, & honorant. Verùm & Thor-

Cilices in Sardin.

Thorsus, vel Thyrsus, minacissimi fluuij Arborensis, nomen quanquam alij à Sardo Rege putent sic dici, ipsum vetustate, a, in o, vel, i. mutato conijcitur: ita vt Tharsus, nô Thorsus. Amnis isthic, Tharrum versus effluit; estq; eadem positus regione.

Thar sis di cta est Sardi nia.

Tunc Sardinia sic ut, & Mediterraneum totum mare, ipsique omnes finitimę terræ, *Tharsis* dicta est: colligitur ex Iosepho lib. 8. Ant. cap. 3, asserit Franciscus Ribera in Ionam; probat Gaspar Escolanus, lib. 1. cap. 6. fol. 27. colum. 2. circa medium; dicendumq; inferius anno congruo. Non ab alio quàm à Tharse, eiusq; posteris tale mediterraneus gurges côsequutus est nomen Tharsim verò Indię locum esse, vt pugnant alij, neq; ex scripturis, neq; ex Geographis, aut veteri aliquo auctore, vt etiam ait Theophylactus, neq; vero probabili aliqua potêst ratione probari. Quando enim Tharsigeni mercatores Indiam penetrarunt? Item si Tharsis Indię locus est, quomodo Ionas Tharsim iturus petijt Ioppen? Accedit illud Ezech. 27. *Tharsis negotiator tuus*; idq; quonam intelligendum sit modo? Ex India Tyrum negotiator venire solitus? Est Tharsis Carthago, estq; Mediterraneum mare, suntq; Tharsis, quibus est consitum insulę, vt multis ex sacris patet expositoribus almi Codicis. Eccere Cithini, Elisę, Tharsis imperium, Sarda tellus,

Medi terr. Thar sis di stum.

An. M. 2117. *An. D. 431.*

Phor cus Rex Sard.

PHorcus Thoosę Nymphę, Neptumniq; Ægyptij filius, Mesraimi, Chã filij, nepos, anno mundi 2117. vt ex Beroso lib. 5. Antiq. constat, Sardiniam colonijs cum Thuscis aduenit. Ait enim anno 10. Balei Regis Babyloniæ 11 Phorcum Cadosene insulam (hæc Sardinia) vetulonicis complesse colonijs relicta partę Liguris posteritati: Decimum verò Balei regni. Hieronymus Bardi Camaldulensis, Franciscus Sansouinus, & alij tumq; veteres, cùm etiam recentiores, anno mundi 2117. constituunt. Fuit hic Phorcus (Probo enim alter est Africæ Rex Phorcus) vt dictum est, Ægyptij Neptumni proles, qui 35. filios habuit, tertius Phorcus, ex Thoosa vt Seruius, perhibet, Homerus autem in Odis. Thoosam Phorci statuit filiam. Genuit Batillum, Scyllam, Medusam, Stennionen, & Euriale,

Vocabulum isthoc Aramęum potiùs quàm Latinum est, *Porcus*, côtractum quidem à Porcus, Latinè portitor; Transportabat enim, vt ait Berosus, & Sansouinus, in illustrationibus, per Italiam, & Insulas colonias. Ad hæc nam vsq; tempora, in Thuscia, Porcarenses, Porcarilium, & Porcifera manent oppida, à Porco sanè. Quod, ne vilis animantis nomen id Regium dedecoraret, aspirationem posteri adiecere; Meminit Virgilius Æn. 5 & Georg. 4. illic Phorcum Scythicè, hic Portitorem Latinè: Iuuenalis autem, Sat. 3. Porthmeum Græcè, vocant. Attulit Rex secum filias in Sardiniam, ibiq; dum ageret, Regnumq; Insularum pater haberet, omnes cum eo fuerunt; postmodum verò Reginę, Insulasq; Gorgonidum atq; Scyllam, paterno succedentes iure, tenuerunt. Occupans igitur Insulam Phorcus, Vetulonicis accolis replet, & *Cadossene*, seu *Cadasone*, hoc est sacra Crepida, Rex appellat. Testantur Phorci Regis in Sardiniam cyrnumque aduentum, Varro, Berosus, Seruius, Authoresq; exteri, nostratesq; per plures. Allucinati tamen primũ fuisse rati, annoq; 2220. seu 2216. venisse Regem, cum antea plures extiterint.

Vetulonicam gentem Phorcus aduectat, vt ea sibi firmet Regnumq; stabiliat: aliam namq; ipsam, quàm Viterbiensem, asserimus extitisse. Vetulonia enim, Brondi aliorumq; pace, Hetrurię populis cunctis antiquior, à Turreno Rege, per orbem sæculo aureo coruscante, Lydorum colonijs occupata, *Etruria Regia*, vrbs nimirum totius Hetrurię caput, & Princeps effecta est: vt Leander Albertus, & Annius attestantur. Fuit etiam vrbs Vetulonia Currule Tozebe, adhuc & Vitrium Vrbium, Vita Vita Vrbium, Vita Herbum, Vita inermiũ, Vithermarum, vt ex Annio, & Leandro habuimus, nuncupata. Inter alios, colonos pręcipuè Veios Rex aduexit. Titus Liuius lib. 5. Veijs seu Veientibus hisce populis ab orbe Romę, vsq; ad Faliscos, & Falerios, (quorum Solinus, Cato, Ouidius pluresq; legitur meminisse) terminos adscribit. Inficias nemo ierit, Vetulonicos, Veiosq; populos, Thuscos esse, Beroso, Plutarcho, Annio, Leandro Alberto, priscis neotericisq; multis, nos ab omni reuocantibus dubietate. Verùm enim verò Veii, Veientesue ii, Sardiani quoq; dicti sunt, auctore Plutarcho, retroq; relatis, in adagio *Sardiani ales*. Ab ijs tum referta est insula Sardianis; quodq; Sardus hinc dedit, gradatim sensimq; nomen asciuit. Argumento sunt propè Calarim Sardiani, vulgò Serdiana, populi quidem Veij, illam Insulę portionem suscepisse primam, antiquitatis huiusmodi monumentum non leuem sanè fidem statuit.

Isthoc igitur mane sub rerum, Vetulonici per Insulę corpus effusi, ciuitates, & oppida condidere. Pausanię quippe constat

elo-

elogio priusquàm Libyes aduentarint, vrbes iam in Sardinia substitisse. *Vrbes certè non plus Libyes tunc quàm in ipsa insula genitus populus norant condidere*. Erant igitur vrbes iã; Quas nisi Vetulonicis adscribamus; anteactis sæculis, (eorum, qui primum faciunt Regem Phorcum, mentem iuxta) abnuemus. Nos uerò exactè probauimus.

An. M. 2130. *An. D. 454.*

Phorcinas, Citias, Elysias, atq; Tharsicas colonias præcessisse. Vrbes autem à Turrenis Vetulonicis extructas non læuè, Caradim, seu Caralim, Curulim, Pupulum Turres Ferentium, & Feroniam, credimus. Curulim namq; vrbem, Ptholomeus veterem nouamq; assignat, Curulis autem vetus hęc, illa est quę nunc dierum Culler dicta. Habemus & Curulim Vetuloniam, vt dictum est supra. Pupulum à Populoniæ dicta nomine, vrbs antiqua fuit, ab Hetruscis iisdem colonis extructa: Populonia siquidem vna ex 12. vrbibus fuit, quibus Vetulonia, quæ & Curulis, & Etruria, pręerat. (A Populonia Corsicę, & Sardinię montes videntur.) At verò non dicẽdum, solos Vetulonię ciues Sardiniam occupasse; veriùs, ex omnibus ditionis suiq; districtus gentes, imò quotquot potuit, Vetuloniam in colonias ex finitimis glomerasse. Caradim, seu Aradim iuxta Ortelium, iam nũc Calarim, proculdubio Sardiani Protopolim Veij cõdidere; & si postea, Ioleã nominans, auxerit Aristęus, passim enim apud Historicos pro componere, amplificareq; legimus condere, vt Romę Romulum condidisse, communiter dilatasse legitur, & ornasse. Ianũ siquidem, & Euandrum primos antiquarij celebrant graniores. Turres igitur non Hercules sed fortè Turreni, quibus proprię annatæq; turres, ędificarũt. Iamq; priusquã Hercules à Libya fines penetrasset nostros Turrigeras vrbes, Turrenis Hercule antiquioribus, construendi mos & vnica fuit cura. Berosum, Portium, Annium, Leandrum, Sansouinum, pluresq; consulito. De Turribus ampliùs loco suo. Ferentium oppidum, nunc Serrenti existimatum, Thusci Veij condidere. Feroniam oppidam, de quo retro, Feroniam templum, Feroniam lucum, est qui credat Feronianum esse, quod nunc violato vocabulo, *Fordonianum*. Hę vrbes. Oppida verò ac populi subsequẽtes, verò simile vetustissima Vetulonię regionis Hetruscæ constituunt, arguunt, probant nomina. Thyrsus nomen Hetruscum est, idq; Annius, Leander, & alii meminere. Et quidem Thyrsus fluuius, à Thyrsis Thuscis: Thorsus seu Tharsus pristinum abolentes, ita nominasse creduntur, à Thyrso oppido, illac structo. Thyrses autem, tuguria sunt, vel magalia, teste Leandro, in 2. regione Italię, fol. 23. quæ tunc aureo illo quo Aborigines offigebant. Condiderunt etiã Baratium oppidum in montibus Calaritanis, cuius nomen extat, Baratij, in Monteceleta, vulgo *Montegresia*. Erat autem Baratus Thuscorum à Populonia mil. 3. distans vrbs. Est insuper in prouincia Arborensi Baratili oppidum, iisdem extructum Baratijs Thuscis. Osa, seu Osea quoq; tunc ab ipsis condita. Habes Osam apud Hetruriam littoralem. Ceparaitem à Ceparano Thuscię. Angilis, ab Agilla dequa Plin. Cato. Trogus, & Dionys. Angilis autem in territorio Calaritano fuit, superstatq; nomen. Segalium, vulgò Segariu, à Segalari antiquę Hetrurię castro, meminit Plin. Annius, Leander in Hetr. Medit. Senorbi, vel Senobij, à Gallis Senonibus, nunc Senarũ vrbs. Estq. ipsum Senorbi. Ab iis quoq; Senonibus Hetruscis, Senis, & Senigui, oppida. Rosellum oppidum, cuius nomen fons insignis retinet, à Rosella Hetrurię inter 12. Hetrurię vrbes, à Plin. & Catone numerata. Meminit Ptho. Rusellam vocans cum Senensi deductam coloniam: haud oblitus Liuius, lib. 10. de Rosellanis loquens. Armunzia, seu Armungia, oppidum à Veientium Aremuza, à Plinio cap. 98. Catone, & alijs Arx Mutiæ nominata. Mæonium, montesq; Męonij, à Turrena Męonia, de qua Ouidius, lib. 3. Meta. Annius, Leander, & alij. Est impręsentiarum Meonium, Meylogu, est quoq; Meana; quod quidem nomen Meana habes in Hetruria mediterranea, apud Annium, & Leandrum Albertum, fol. 75. pag. 2. *Da Meone*, inquit, *acquistò il nome la pianura di Meana*. Plubium à Populoniis, quorum Deus Pupius erat, corruptęq; Plubium à Pupio. nunc Pioaga. Cerij à Ceretanis, Veientibus Sardianis, finitimis; Trossalorum oppida, à Trussulo, vel Trossulo in regione Vetuloniæ; Quæ quidem oppida farraginata, primam nomenclaturam amittentia Striffaili, Streffilij dicta sunt: ab iliensibus occupatas se seq; intermixtis incolis Trossulanis, & Iliis, vtriusq; gentis nomen attractum. Striffaili quasi Trussa Ilij, & cętera, vt suo loco; Tunc & Tressi oppidum à Trossanis iisdem; tunc Aruminum, seu Aruntium, ab Aruntinis propè Vetuloniam milliario distantibus incolis, oppidum in Sardinia celebre, tulere primordia, Barumini postea dictum. Tunc Herus amnis, ab Eri, Hetrurię fluuio: tunc etiam à Lunę colonia oppidum Lunamatrona.

trona nomina contraxere. Luna autem conditorum nomen est, matrona autem motrona quędã Hetrurię arx vetusta. Putant alij, Lunæ templum ibi constructum, quam Hetrusci Matronam colentes, quolibet nouilunio, vt Annius 3. instit. æquiu. tradit, omnes Vetuloniam, seu Volturrenam, ad Iani ostias confluebant. Tunc Atlao, idest Ballao volunt sortitum nomen ex Atlao Vetulonicę regionis amne. Alia oppida tunc ab Hetruscis extructa sunt, pręsertim iugosis in partibus Orgosolijs vbi super Montenouo arcem inexpugnabilem condidere: vnde non deest, qui Orcosoliũ, P. detracto, dictum Porcosolium, seu Porcosoppolis à Porco seu Phorco Rege. Baleus XI. Assyriorum Rex, dictus etiam Xerses, vt Sansouinus ait, suum longè lateq; protendens regnum, Sardoę flagrans ditionis amore, tentitat, non attingit.

Melinus, cuius tyrannis Beroso teste, loca maritima profligauit, Siciliam, Sardiniamque affectans, nullo negotio non sortitus, à Phorco retunditur, & fugatur. Hoc ipso met ęuo Gigantes Sardiniam infestantes, acie cum Rege congressi, montibus dominantur, & agris. Id ipsũ Lestrigonij per Italiam gerunt bellum, quorum insolentijs agitata, labat iam iam, quorum tyrannidem finitimi persensere, Sardinia non ięiuna. Vide Antiquat.

An. M. 2160. An. D. 484.

Ligur Ægyptiam coloniam Italię destinat, proficiscitur, introducit; potiundamq; à Iano Liguriam suscipit, anno 2160. *Ligur in Sardin.* Verùm, & Sardiniæ obijcet affuisse, colonosq; nonullos Sardoo littori credidisse, conijcitur. Gigantes Sardinię, vnà cum cęteris orbis terris in Osirim cõspirantes, eius fratrem Typhonem in perniciem asciunt; isq; expediens, ira quin & odijs cumulatus, Osirim è medio tollit, scribit Berosus lib. 5. Antiq. Hoc tempore per Ægyptum, partesq; alias Gigantum insolentia plus assumit, infestat, nec non turbine furialiũ Prouinciarum Principes conuolutus, in summam exasperat calamitatem. Sunt qui rẽtur, anno 2206. transpadanum Regem fuisse Osirim, reuersumq; in Ægyptum anno 2222. suarum peregrinationum columnæ incisam, ęternitati seriem consecrasse Hunc & illum haud obscuri nominis Chronologistę Apim credunt, qui regnum Italię consequutus ab anno 2206. ad 2216. vsq; perduxit, Gigantumq; peste Italiam expiauit.

An. M. 2253. An. D. 567.

Densam, & amplam, circa annum Itali Atalæ, seu Atlantis, cum Hespero preliorum, sententiatum syluam precurrimus, egressi rubetum, Farę vestigijs inhęrentis, præsentem admittimus annum, supputationi legitimæ pergermanum. Italus Atlas, quem teste Beroso, Ianigeni Kitym appellarunt; ast non Iaphetanum hunc putes, sed alium, vt facilè poteris apud Historicos experiri: Kitym enim, seu Citim Iapheti nepos, non accessu temporis, sed à pristino sic vocatus: hic autem cognominatum potiùs quàm nominatum Berosus insinuat. *Kitim Ital.* Iste igitur è Sicilia veniens, Quinti Fabij Pictoris elogio, Romę in monte Auentino subsistens, Capenam oppidum cõdidit, suoq; de nomine Italus Italiam appellauit: filiamq; Romam (quę quidem, teste Plutarcho in Romulo, Hispanica fuit, filia Leucarię eaq; item Hispanica) Siculis, & Aboriginibus pręfecit, quę Capenam destituens, in monte Palatino Romam condidit, quam postea Rex amplificauit Euandrus, exin Romulus. Inuasit igitur Atlas Italus Hesperi regnum; quem iam pridem Hispanico pulsum regno, ambitiosus frater ad Hetruscos vsq; fines adegit, ibiq; non modò regno, sed etiam vita exuit; non iam ferro sed crebrò illatis molestiæ causis.

Phorcus ęuo sat grauis, vtriusq; Insulæ, Sardinię, putàq; Cyrni, opibus & potentia valens, Hespero suffragatus, Atlantis adeò incurrit in odium capitale, vt eum aduersus ingentissima fretus classe, deuenerit, naualiq; tandem prelio superatus, vndaq; obrutus Phorcus, neq; vspiam inde visus, Gentilicę leuitati Deus habitus, honores cęlestes adeptus, marinorum Archon Diuùm, obseruantia cultus maxima, figmentum celebre sæculis prębuit, & reliquit. Qua stante re, Sardoa littora, iure Regia manent Phorco.

Medusa Phorci filia, patri succedit in Regno. Hæc non illa, quam Diodorus in Africa bellicosarum Gorgonum Principem, quam Perseus interfecit, enarrat; sed alia Medusa hęc, alterius inquam Phorci, Lybię Regis, Probo teste gnata; cęquis omnibus, vt Isacius, & Theontius referunt, pulchrior fœminis, in venatione libenter exercita, fortunę mirificis affluens bonis studijs habenas tractat aureas, auget, sospitat Regnum. *Medusa Regina Sardiniæ.* Procul hinc Persei fictile bellum, absistant leuia blaterantes; anguicomam scilicet rati Gorgona. Horum ad fabulas animus aggregandus? Calamus inflectendus ad menda? Medusa fictitia, Pegasi mater; ad insulas

las Dorcadas quæsitetur; ad hortos Hesperidum fluat sanguine. Nostra non ea, non meretrix, haud sacrilega; nec tandem vllatenus Perseo visa, cum nedum isthic nostratia littora salutarit.

Madeant Cyrrę o liquore, constrepant Persei Musęorum, & pro saxifico vertice Medusę, Poetę disceptent: nos quippe nō Perseo sed è Gerionibus vni Cadasonęę Medusæ truncum adscribimus. Quanquam enim Geriones Gaditanam, Balearesq; cum Hispania, insulas ditione tenuerint, Sardinia tamen eis (vt Iustinus verbis illis lib. 44 *In alia parte Hispaniæ, et quæ ex insulis constat, regnum penes Gerionem fuit*, videtur innuere) iura pendebat. Renam satis vera, Geriones totum propè Sardoum, ac Libycū, nec haud Iberum, ac Balearicum imperabant, *Diuulgata enim* (inquit Diodorus lib. 4.) *per totum orbem fama erat, Chrysaorem ab auri opulentia nomen adeptum, per vniuersam regnare Iberiam, eiq; præstò esse tres filios, et viribus corporū et facinoribus bellicis præstantes, quorū vnusquisq; magnas circum se copias, pugnacibus viris constantes habebat.* illud, *magnas circum se copias*, mediterranei gurgitis ijsdē insulas circumfusas, aduertit anonimus. M. S. codex bibliot. ex quo facile patet ausa in Sardiniam Gerionum. Refert Annius, Berosum Geriones ad Balei xxxvi. annum regnasse innuētem, annosq; 42. regnasse. Aduersum tamen è consentanea temporum digestione compertum; nec facile conseamur; quum ab vllo, qui à cunctis proficisci non renuit, videamur abscedere varia enim est tempora circiter via scriptorum, arduum sanè quęnā sit via quęnam sit semita nosci. Balei regnum alij sic, aliter statuunt alij.

An. M. 2278. *An. D. 592.*

Noras in Sardinia. SVblata è medio Regina Medusa Norax illico soluens Iberis ab oris, Sardiniam occupat. Hunc Pausanias lib. 10. ex Erithęa Gerionis filia, Mercurio natum hoc prodit eloquio. *post Aristæum Iberi in Sardiniam ex Hispania transmiserunt duce Norace, à quo nouam vrbem Noram vocarunt, & hanc primam omnium, quæ in ea insula fuerint, vrbem norunt. Filium Noracem fuisse, dicunt Mercurij ex Erithæa Gerionis filia.* Solinus Polyhistor cap. 9. ante Aristęum, postq; Sardum, Noracem mauult; *Nihil ergo*, ait, *attinet dicere, vt Sardus ab Hercule, & Norax à mercurio procreati, cū alter ab Libya, alter ab vsq; Tartesso Hispaniæ in hos fines permeassent, à Sardo terræ, à Norace Noræ oppido nomen datum. Max Aristæum regnando his proximum in vrbe Corali, quam condiderat*, & quę subdit. Haud displicet nostro Fara, Solinus, quem præstantiæ gratia, sequi se fatur. Cæsareo autem Chronologo Floriano nos potiùs credimus, qui Hercule Geriona premente, eiusque potentiam in Hispania contundente, Noracem eius ex vnguibus in Sardiniam effugam transuolasse, ibique Noram vrbem adstruit condidisse. Non tricorporis Gerion, sed vnanima trium corpora fratrum, quorum sententiæ mentes, & animi, concinebant; quos inter, arctissimo quodam modo conformitatis annexos, dissensio nulla. *Porrò Gerionem ipsum, non triplicis naturæ, vt fabulis proditur, fuisse ferūt, sed tres fratres tantæ concordiæ extitisse, vt vno animo omnes regi viderentur. Nec bellum Herculi sua sponte intulisse sed quia armenta sua rapi vidissent, amissa bello repetisse.* Inquit Iustinus in Epitome Philippicarum historiarum Trogi Pompeij lib. 44.

Animaduersū esto in illa Pausanica verba *post Aristæum: iberi ex Hispania transmiserunt: hanc primam omnium vrbem*. In illa quoq; solini verba sit cautum, *Sardus, & Norax*. Auia quippe sunt, exteris planum inuisarū rerum aberratio nata. Primas vrbes coloniç primæ, vt diximus, condidere.

Hispanus itaq; Norax vrbem tum Norā condidit tumque Sulcim (quæ & Tulcis) Palmas, Cornuq; habes Tulcim apud Melā lib. 2. in prouincia Tarraconensi, vtroq; similius tunc dierum: (quàm post ipsam erutam vrbem prouagos profugos per Insulā Noritanos: Noramen, Noragos, Norum, seu Nuoro vulgò, aliaq; hoc genus oppida construxisse) vnde nostratibus nequicquā scriptoribus innitentes, oppida isthæc vnà cum Nora fundasse, firmamus. Stabat siquidem Nora Vespasiani temporibus; meminit Plinius, lib. nat. hist. Florebat hæc ciuitas sub Antonini Diocletianiq; imperiis, vt variis ex monumentis elicitur, asseritq; noster Arca, in vita S. Ephysij Martyris, *constat*, inquiens, *quàm longè fuerit Nora ciuitas posita. Rursus illa tunc ciuitas florebat non parum*. In vita S. Potiti, *cum illa*, ait, *ciuitas, hostili bello iacere Pisas, pro sua libertate deportant*. Eccere ad Pisanorum vsq; tempora Norę Florentiam protrahit. Oppida verò illa antiquissima sūt & ab vsque Norensibus fabricata, sic traditur, ita credimus, ac tenemus. Serpi ratio, ideo B. Potiti corpus Noram aduectum, quia erat idolatrarum locus, haud placet. Siquidem & Calaris, tametsi Ethnicis Romanis videlicet subdita, Christianos, vt nūc Iaponia, plures tum occultos cum publicos continebat; & corpora quidem Martyrum aliorum felix illa tellus seruabat arcana: ita quòd nullum, ad ibi Potiti Martyris corpus humandum, repagulum esse poterat, cum

gnitatem atq; præstantiam non hæsitando, didicimus. Est præterea in prouincia Calaritana memoria Herculis nomenclata, plures siquidem ex nostratibus Sardis, Hercules, nuncupati; nobisq; sat notus, vir optimę cõuersationis, Hercule cannas, vitaleis pascit auras. Certius tamen est, Herculem in Sardinia transeunter & obiter extitisse: nullaq; ibi ædificia construxisse, certissimum. Quòd si Turrim Libysonis ab Hercule structam Fara lib. 1. de rebus Sardois affirmet, reuera non probat, neq; vllum sibi secundum cõperimus esse scriptorem, qui vrbem antiquissimam illam, ab ipso conditam Herculé vel afferat, vel saltem opinetur. Si autem aliquis insurrexerit, etymologię nominis Libisonso propinquitate pellectus, Fareq; pedisequus, eiusce etimologię, odore suffitus, nulla vtiq; ipsi accommodanda fides, infirmo veluti fundamento nixo, arundineo fulto bacillo. Hoc nobis potiùs de nomine Libysonis arridet, vrbem illam Turrim à Turrenis, conditam, Herculi postmodùm fuisse dicatam. Enim verò adhuc inter humanos agenti Herculi vrbes ac templa legimus consecrata non pauca, quin etiam functo iam vita, ceu Gaditanum illud insigne delubrum, vti Carthaginensem Hispaniç Libyfocam, quam Plin. 3. cap. 3. Forauguftanam appellitans meminit quamq; Berosus lib. 5. simul ac Libysosonam, Libuncam, vocitat & Liboram. Celtiberorum hunc morem Cadasonenses Sardo, Herculis filio, forsitan absq; forsitan excitente imitati, Turrim dicarunt. Verùm haud respuimus, qui montanos Orculesios, Herculesios existimant nuncupãdos, affirmant: imò Thuscis ammixtos. Erat quondam in Vrbe Calari Herculeus obscurissimis caracteribus inscriptis atlas, quò abierit ignoramus. Quę quidem indicia contemnenda non sũt, potius maximi perpendenda, vti Herculis incolatus ibidem, fidelissima monumenta. Hęic & plura, hęic & firma: nimirum Gerionis nepos in Sardiniam effuga Norax, Floriano cum alijs teste: portusq; Herculis iuxta Noram, eiusce illuc perspicuum appulsus indicium: non enim cum hoste Norace (quin & forsan cum aliquo ibi cum ipso ex Gerionibus existente) prælium consertarus, oras auias Boreales arriperet, qui, vbi hostilis erat neruus, munimẽ, & robur, nempe Nora, potẽtissimus armiger ingruebat E Nora itaq; per insulam omnem, concludimus fusum Herculem; Nora Calarim nil dubium tunc & vrbem, tunc & spelęa vrbica circumquaq; ciuibus habitata, tumq; demum Cadasone, nominata, quod in posteros violatum Carados abijt, nomen. Retinent hucusq; memoriam aduentusq; Herculei monimenta sunt, communis traditio, portus Herculis, spelunca Herculis, simulachrum Herculis, epitaphiũ nomen, lapis, inscriptio prælibata.

Calari, per insulæ relíquum se corpus effundens, Turres accessit eamq; perinde ob aliquod Turrenis beneficium impensum, vrbem incolæ *Libysonis* appellatam, Herculi dedicarunt. Cęterum Hercules Sardinia summè pacata, regnoq; pro tum viris inter populares optimis, vt Iberico, tradito; cum exercitu pergit in Galliam, Sardinięq; adiacentes, prope promontorium Gordianum insulas suo nomine consecrat, ita vt stationis ergo, hactenus Herculis insulę nuncupentur.

An. M. 2292. *An. D. 737.*

Herculis in vtraq; Hesperia regnum varia se temporum digestione reuoluẽs, hac illac nostrum rapuit animum, ancipiti mẽte, scriptorũ discordia, subornauit. Inducta demum quies, comparata serenitas, figit anchoram, sistit agitata nauicula mentis nostrę, dum illum annalismi ordinem pretium duximus obseruare; quin & hunc. Hercules aliquorum placito, hoc anno apud Hispaniam Fato cõcedens, diem obijt; ast non sic: Rex enim Italiæ adhuc (quicquid Annius, cum exteris vllis asseclis, autumnet) 300. sponte annos Herculi adscribendos elicimus è diuersis) mirificentia facessebat: hic non ille, quem Diodorus & alij Habebat in Libya magnus Heros cum liberis Iolen amasiam, Hanc & hosce saltem finitimos optans, in Sardiniam statuit euocare. Cadasonęum interea Regnũ sub Herculis auspicio, tutela & protectione directum, à Dynastiis (Ægyprij, quin & Italici instar imperij) gubernatur. Gerebat in sinu, ferebat in oculis Sardiniam Hercules; in cuius rei monimentum cum Sardo, vnà cum ipsius Herculis natis multis, Iolen, sui oculi dextri pupillam, eandem in insulam iussit adduci; eamq. Regiam sibi destinans sempiternam, priuilegijs inclytis cumulauit. Quòd autem, cum Herculis Ægyptij liberis, Iole in Sardiniam ex Libya sit aducta *Epitome operum sex dierum, de mundi fabrica*, cuius fidei libenter addicti, subscribimus & firmamus, clarè testatur. Haud verò, Iolen Alcęo à Scriptoribus multis nescimus adscriptam; nil tamen præstat quandoquidẽ Ægyptio eam qui referant nulli desint.

An. M. 2374. *An. D. 819.*

Græci Mercat. in Sard. SAnctam plebem truciùs Pharaone premente, Moyses liberator obortus, Græci hoc ipso tempore mercatores, amplis honusti mercibus, Sardiniæ gentiles inuexere colonias. Pausanias lib. 10. *Qui illuc, ait, è Græcis, commercij causa aduauigarunt, Ichnusam, quòd formam habeat humani vestigij, insulam vocarunt.*

Liquidò constat ex ijs, Græcos hosce, dominos fuisse Sardiniæ: quippe, vt auctor est Fabius Pictor, lib. 1. Regibus, Principibusq; duntaxat, locis & Gentibus fuit nomina fas imponere. Vnde cum Pausanias Græcos hosce Ichnusam vocasse dicat insulam, pro fectò ipsis nomen indendi, ius erat, auctoritas, & potestas. Non autem nomen tale, quoad nominis rem fando, primi dedere Græci; antea namq; iam indirum scimus à Thuscis, qui primùm, vt diximus, Insulam coluere. Ast illud Sandaliotis erat, à Sandalio gentilitio, quo ipsi crepidati incedebāt; hoc autem, synonimum fere, humani vestigij formę alludens, non id quidem sed crepidam referebat.

An. M. 2409. *An. D. 854.*

Osiris i Sardin. ISis, quæ & Io, Osiris soror, Inachi: Regis filia, Heroina Ægyptia (Ceres Legifera, Plinio) omnem propè, vt ait Berosus superficiem terrę, pręsigni cum honorificentia comitatus emensa, Sardiniam creditur aduenisse, eidemq; selectam panificij inuchēs artem purgare, cribrare, incernere, tandēq; molere triticum, Sardos pistrix edocuit. Ceres hęc Dodoni, vt habemus apud Berosū, præstitit annis 100. isq; vt Plinius lib. 7. cap. 40. scribit 500. annos inter Mortales egit; vnde ad annos 600. liquet Cererem à natura perductam.

An. M. 2454. *An. D. 899.*

Sard i Sardin. SArdus Herculis filius, hæresq; ab ipso iādiu Sardiniæ constitutus cum alijs Herculis filijs ex Africa colonias copiosas aduehens, Sardois ingruit oris, Iolenq; illam parentis amasiam, vt *Epitome sex dierum de mundi fabrica* meminit, Regno intulit oblectandam. *In eam transmigrasse nauibus*, ait Pausanias lib. 10. *Libyes dicuntur duce Sardo Maceridis filio, cui apud Aegyptios, & Libyas Herculis cognomen fuit. Sardus Ichnusam, coloniam Libyum deducendam suscepit: quare priore nomine obsoleto, est de Sardi nomine insula appellata. Non tamen indigenas eiecit ea Libyum manus, sed in domicilio rum societatem recepti sunt noui inquilini, atq; id necessitate magis quàm beneuolentiæ gratia. Vrbes non plus Libyes, tunc, quàm in insula genitus populus norant, condidere; dispersi in tugurijs, & speluncis, vt sua cuiusq; sors tulerat ita habitabat.* De Sardo vniformis Antiquarijs est consensus, dempto, quod vlli Græci Herculis, alij equidem aliqui putant filium. Floruit Moyfis æuo, scriptorum propè omnium choro cū Rabano, Anselmo, decumanisq; Auctoribus accinente. *Sardinia à Sardo Rege Herculis filio dicta contra Numidiam sita est.* Ait Ansel. lib. 1. de imag. mundi cap. 29. Tantum annis inuolucrum atq; varietas. Genebrardus in suo Chron. lib. 1. sub annum 2670. Monarchia Ecclesiastica annum circiter 1493. alij aliter ab huiusmodi temporum digestione profecti fidelem veracemq; recentiorem, quem circa temporum seriem non modò vindicem, verùm & verticem veneramur, doctissimum uni Camaldulensem Hieronymū Bardi in Chronologia 3. ætate sequentes, libato 1454. anno, Decalogum Israeliticę plebi datum, libentissimè confirmamus.

Sardus itaq; Ichnusęum nactus Regnū, in Australibus insulę partibus cum Libycis accolis primò consīdit, Pulæ nimirum oras nauibus obtegens, Noram incoluisse, rei omnimoda dubietate propulsa, nobis creditur & fulcitur. Quippe tunc Nora floridas quippe Herculis patris Regia; quippe Ptholomęus, Ortelius, Niger, quotq; quot insulam descriptionis graphicę radijs illustrarūt, *Sardopatoris*, vel iuxta alios *Sardopatris*, tandemq; *Sardopatris* phanum, Australem eandem ad plagam, (ad Occiduam propè vergentem, Sulcim versùs) assignant.

Verum fandum lęuę nihil mētis eructat, animus parturit, quod concepit. Non equidem Libyum circa Sardiniam incolendam vacua studia, accessus inanis Oppida namq; per plura, quicquid Pausanias dicat, condidere. Ita sentimus, adstruimus, & firmamus. Nec enim obstat, vt in speluncis atq; tugurijs dispersi habitarint, vt eò ciuitates & oppida non condiderint; id enim ad tempus fieri potuit, non verò ad æuum penitus euolutum. Hoc ad in animum inducendum, idq; ipsum scriptis ad indubiè consignandum, diuersorum quę apud Libyam extant vrbium & locorum, nos germanitas nominum stimular, quin & cogit. Nonne apud Regium Cosmographum Ortelium, in nomenclatore Ptholemaico, heic habentur? *Olrastrum* promontorium; *Septemsfrattes*, mōs *Tyrrus*, populus, *Banassa, Gontiana, Erpi*, vrbes: *Hermæa*, promontorium; *Tricrum* promontorium: *Vzare* populi; *Busara* mons, *Saffura* vrbs *Sorræi*, populi *Gitlui* vrbs; *Bunobora*, vrbs; *Tarrum* vrbs; *Vsilla* vrbs; *Barathia*, vrbs; *Thysdrus, Putea, Murnis, Butta, Darga Cararos, & Carago*

rago vrbes Ardari promontorium; *Azar*, mons; *Nurrum*, vrbs; *Pythi*, promontorium, *Girgiris*, mons; *Zamassi*, populi, *Calita*, populi, *Silica*, vrbs.

Est & Sardiniç, Oleastrum, regio nobilis, & insignis: est itidem apud Calaritanum, mons excelsus *Septemfratres*, *Tyrrus*, populus sub Calaris fimbria iacet; *Banasa*, Banari, oppidum: *Gonttana*, Gotianum celebris regio Gothis adscripta; *Erpiləsum* Berbi; *Hermaa*, insula, retro patet: Calarimq; propè, *Hiera Hermaa*, vulgò Chercmeas, à Mercurij quod ibi erat phano dictum: oppidum insignisq; portus; hiera, enim grecè, sacrum, est. *Trierum*, ex promontorij ad oppidi nomen obuersum: apud regionem oleastrinam compertū est, Tryei niuitum populosum quōdam, bellaxq; oppidum, viculus nunc dierum: *Vzara*, Vsara, *Buzara*, Busa vrbs: *Sorrai*, Sorres: *Gilui*, Sily; Silius, Girisuil: *Bunobara*, Bonorua, Bonannaro: *Tarrum*, Tarrus: *Vsilla*, corruptiuè, Guasilla, Vsellus; *Barathia*, Baratali in Diœces. Arbor. Barati, in montibus Calaritanis, vulgò *Montegresia*, in cuius cliuo, templum S. Petri de Paradiso, territorijs patriæ nostrç situm est. Barati autem, siue *Barathia*, vocabatur oppidum illud, quod incolç, *Saiddesantuperdu*, appellitant; ex quo mōs quoq; dictus est Barati *Thysdrus*, Thyrsus, oppidum, & fluuius. *Putea* Puteus, vulgò putzo mayore, Deximuputzo, Villaputzo. Ly, *decimus*, Romani peruetusto oppidi Putei, nomini affixere à milliario lapide, Calaris capitolio subhærente. *Muruis*, Mures, Nurui; *Buta*, Butule, Buta, vulgò, Vta, quæ & Vtica. *Durga*, Durgali: *Cararos*. Cararis, Caralis, Carados, Calaris: *Carago*, Caragonis patria S. Hilarij prope Calarim 10. mill. *Ardari*, Ardana, Ardali, Ardaulis; *Azar*, Azara, *Pythi*, Bithi; *Nurrum*, Nurri; *Girgiris*, Gergei, *Zamassi*, Samassi; *Cauta*, prope Calarim, iuxta mare ad portum Sanctæ Luriç *de Nuraxiannys*, oppidum de Calitus; de quo nil aliud nunc dierum superstes quàm templi nomē *Santu Miali de Calitus*, Quartensis districtus. *Silica*, Silicua, Sily, & hoc genus aliç, quæ à Libycis accolis, si non conditç, nomenclatç vrbes, montes & oppida extitere.

Tunc, Ichnusa, nomine obsoleto, de Sardi nomine, Sardinia vocata est Insula, ita Plin. lib. 3. nat. hist. cad. 7. Solinus cap. 9. Pausanias Eusthathius, & Marcianus Capella alijq; perplures in re antiquaria proceres. Extat hac de re Sylij lib. 102. carmen. *Mox Libyci Sardus, generoso sanguine fidens; Herculis ex se se mutauit nomina terra*. Tum quoq; Sardoum Pelagus de nomine Sardi; vt Plinius alijq; perhibent, dictum proditur.

Corroborat, & confirmat ad priorē prouinciam Calaritanam Sardi cum Libyacis colonis accessum, statua illa quam ære conflatam occidentales Sardiniç populi Delphos misere. Testatur Pausanias lib. 10. *Barbari*, inquiens, *qui ad Occidentem, Sardiniam incolunt, statuam eius, à quo ipsi nomen acceperunt ex are Delphos miserunt*. Donarium inquam inclytum, pretiosum Regium Xenium, Apollinis templo sacrum. Hinc itergo, tum Apollinis cultum, eiusq; delubrum Calaritanç fuisse prouinciç Sacrosanctum: quandoquidem sui Regis effigiem consecrat offert, ac velut omnium orbis ædium caput, & princeps, quin & matricem templum Delphicum recognoscit obsequio. Fuit autem ipsum anno mundi 2455. ab Eristhone structum ingentibus impendijs phanum.

Hac eadem, insula Corsica, tempestate, virescens, ab alio Herculis filio, Cyrnus dicto, qui fratre cum Sardo, Sardiniam venit ex Africa, Cyrnus dicta fuisse traditur. *Corsica à Cyrno, Sardi fratre Herculis filio, dicta; qui, vt Rabano placet, ex Libya veniens insulam ipsam habitauit, & suo nomine nuncupauit, ait Auctor Epitome operum sex dierum de mundi fabrica*. Diuus Anselmus de imagine mundi lib. 1. c. 20. *Hac & Cyrne a Cyrno Herculis filio est dicta, quia ab eo est inhabitata*. *Cyrn⁹ Sardi frater*

Sardus itaq; Sardiniç Rex octauus, eam Libyacis oppletam colonijs, varijs legibus. ac sanctionibus, Deumq; ritibus institutam, per multorum haud breue annorum curriculum satis inermiter, atq; pacificè gubernauit. Ast ea, quç nostris Libyum manus affluxit oris, e sedibus non eiecit. sed in domiciliorum societatem, necessitate potius quàm beneuolentiç gratia, noui recepti sūt inquilini.

Defuncto Sardo, Sardiniæ tellus immugijt, pacificum Regem, verumq; patriæ patrem gratissimis lacrymis prosequuta, eiusce præsigne donis amplissimis cumulans monimentum, æternum çquitatis & nominis memoriale reliquit. *Sard⁹ obit.* Aderat tunc dierū Thebis, Apolline ac Cyrene, Hypsçi filia, natus, Aristçus nomine, quem & Nomium Argeumque Nimphç nutrices appellauere. Hunc, vti Libyem congentilem, ingenio, mentis integritate, omniq; eruditione præcellentem, virum, in Regem sibi asciere Sardicolç, ad quem Delphos æreum simulachrum, talis vt gloriç pabulis inescatus, eos asciscat subditos, qui suos sic Reges honorare, & reueteri suescunt, destinauere litandum. Mausolçum autem, quod Sardo Sardinia astris eduxit, à maiestate Regia dissentaneum creditur non fuisse: quandoquidem Sardopatris, seu iuxta alios Sardopatiris, vel

tan-

tandem Sardopatoris phanum ex egregijs, atq; magnificis Sardinię vrbibus vna fuit: eaq; vt insigniori esset titulo condecorata, sepulchri Regij maiestate pręfulgida, talis tantiq. nominis excellentia condonata. Isthac verò vrbem Marius Niger *Are* appellitans ait: *& in sinu Osrapolis, nunc Salinę, & alio sinu vbi Sardopatoris phanum fuit, castellum modò, Are nomine est cum fluuio.* Geographi omnes ad Occidentem constituunt vrbem ipsam eaq; nil alia quàm Alguerium, nostram penes mentem est. Marius enim aliò Are, alibi Algue, scribit, castellum autem Algue, vel Are, proculdubiò Alguerium ipsa est: cuiusmodi rei robur elicitur, eo, quod Niger inquit, *nunc Salinæ* genuino vrbis eiusce alludens nomini, Saliguera, aut propter Salinas quondam illic forsitan existentes, aut potius ob nimiam ac diuturnam ad Hispanias oris ab illis Salis vectationem. Si autem Sardopatris phanum, Alguerium esse inficias itum fuerit, Bosam esse cum fluuio, iuxta Nigrum annuere cogeremur; ast ea quid Salis? Quid Are? Quid Algue? stemus Alguerio.

Præterea, optimè merito iure Libyem, nuncupauimus Aristęum, vti Libyaca Cyrene vrbe genitum, ortum enutritumq; vt Diodorus lib. 4, num. 82. scribit. Cyrene autem vrbs anno mundi 2503. à quodam Batho condita est, in honorem præsignis formæ puellę, Cyrene nomine ex qua iampridem pastor Apollo susceperat Aristæum. Illic igitur natum, Nymphis educandum genitor dedit, a quibus coagulatio lactis, & aluearium structuram, oliuarumq; cultum edoctus, ea postea cum hominibus communicauit: quos huiusmodi inuentorum commodis ita demeruit, vt diuinis pariter ac Bacchum honoribus eum venerarentur. Profectus Aristęus è Libya Thebas adijt, ibiq; Autonoe, Cadmi filia, ducta substitit. Hac ex fęmina, quem à canibus trinsant fabulæ laniatum, Actęonem genuit. Quod quidem satis à vero dissentaneum est, gentile figmentum, veritatis ansa pręfultum. Enim verò, vt Fulgentius Anaximenes lib. 2. de antiquis picturis edisserit, cum satis superq; voluptuosius venator esset Actęon, omneq; in consectandis, captandisq; feris tempus impenderet, heic ad studia sic animum viresq; intendit, vt rem familiarem iã totam vnà cum vita disperderet. Hinc prodijt fabulamen, veri se fulcro tenens, non quidem ipsum molossorum dentibus laniatum, sed nimia excessiuaq; exercitatione venatus absortum, à Mortalibus vanuisse.

Sardum modicissimos annos regnasse cõstat *aliquot annis post Libyas è Græcia in insulam eam venerunt, qui Aristæi ductum, & auspicia sequuti fuerant; Apollinis & Cyrenes Nymphæ fuisse filium Aristæum tradunt, eumq; ob Actæonis casum aeri confectum, ac Bœotię iam & Græcię infensum, in Sardiniam migrasse.* Pausanias lib. 10. Innuit quoq, Solinus Polihistor, cap. 9. dum ait: *mox Aristęum regnando his proximum in vrbe Carali, quam condiderat.* Hinc haud gratum tẽporis interstitium illud quod Fara inter Sardum, Noracẽ & Aristæum, quodq; Dimas, anno vterq; 2591. Aristęi constituens regni primordium, ponunt. Quippè cum tenue fuerit Astęi regni curriculum 369. anni Sardo, Noraciue, Aristæoq; interstites eiuscemodi paucitati mirum in modum aduersãtur. Ecquid ergo? Sardiniam accessurus quàm Dimas & Fara putarunt, Aristæus magis diluculauit: atq; adeo regno Sardo nõ plusquàm decem, ęquiorem iuxta temporũ seriem, assignamus; ita vt anno 2463. concesserit Sardus fato: annoq; sub orto 2464. (quo equidem pullo sole vniuerso noctuit orbi, ità magnum, vt homines excidium affore formidarent) Aristęus ad Sardinię clauum sedere contenderit, interimq; dum insulam congentili pręsidio munire molitus suos illuc proreges ablegarit.

Circa rem isthanc extrema omnia perlustrata, verius nobis offerunt exploratum; quod quidem lynceis oculis penetrantes, duos in Sardiniam Aristæi comperimus aduentus: primum, quo Caralim in magnificentiorem redegit molem: alterũ quo Græcorum classe instructa Regno manus inuexit. Hi planè aduentus duo è Solini videntur elici verbis ijs. *Mox Aristæum regnando his proximum in vrbe Carali, quam condiderat, ipse coniũcto populo vtriusq; sanguinis se tugeis vsq; ad se gentes ad vnum morem coniugasse; imperium ex insolentia, nihil aspernatas.* Pensatore beneuoli ly *quam condiderat*, ergo tum non condidit? Arrident Solineis Pausanica verba illa qui Aristęi ductum, & auspicia sequuti fuerant. En hic primus, illi Solineo *condiderat*, aduentus alludens. De secundo Aristęi aduentu hunc in modum Diodorus. *Progenie deinceps in ? o relicta, in Libyam remeauit, & classe a matre Nympha instructus in Sardiniam transmisit, eamq; pulchritudine insulæ captus inhabitandam sibi delegit, & plantis excolens, antea barbaram & agrestem, ad mansuetiorem cultus rationem traduxit: vbi & duorum parens filiorum factus est, Charmi, & Calacarpi.* Proculdubiò Aristęus nostras bis auras salutauit. Profectò cum Dedalo Atheniensi prius aduenit, vrbemq; tum Caralim auxit, mãgnificentiorẽ in molem redegit, structuris inclytis exornauit, amplioribus ędificijs illustrauit. Isthæc nœ cuius meminit Salustius est aduentus;

refert

refert noster Fara de rebus Sardois lib. I. *Salustius*, inquiens *& aliqui putant his temporibus Dædalum Atheniensem, Cretensium arma metuentem in Sardiniam aufugisse, & coloniæ ac domicilij consortem Aristæo fuisse*. Venire exinde Aristęus è Libya, tumq; Insulam Græcorum multitudine locupletauit, & auxit. Idq; ipse est, quem Solinus, Diodorus, Pausanias, centumq; alij contestantur, accessus. Eunt inficias Pausanias, & Leonicus, tempestate videlicet isthac, Dędalum, qui Oedipodis vixit ætatem, multosq; post annos Thebis imperauit, cum Aristęo Sardiniam aduenisse. *Sunt, qui putent*, ait Pausanias. *eodem tempore Dædalum, Cretensium arma metuentem, in Sardiniam aufugisse, & coloniæ, ac domicilij consortem Aristæo fuisse; probari verò nulla ratione possit, Aristæo, qui cum nupta erat Cadmi filia Autonoe, Dædalum, qui eadem fuit ætate, qua Thebis regnauit Oedipus, potuisse vel coloniæ, vel alius cuiusdam rei participem esse*. Inuolucro Pausanias implicatus annorum, sire tandem, vt ocyus expedire se posset, inficias maluit, quàm sibi non infimos inquam viros, animi paritate sectari. Perrexit auiè tantus iteris obseruator æquati, dum perlongæuum fuisse Dędalum non aduertit.

An. M. 2480. *An. D.* 925.

ARistęus igitur Dędalo comite è Græcia veniens Calaritanam planiciem contemplatus vrbem Calarim illustrare Dędaleisq; aggreditur exornare structuris. Erat proculdubiò Calaris tum extructa, nobisq; quàm maximè probabile Scriptorum dictis efficitur: perpensentur isthæc. *Vrbes certè non plus Libyes tunc, quàm in ipsa insula genitus populus, norant, condidere*. Pausanias lib. 10. No rat genitus populus, idest posteri primorum conditorum, indigenæ scilicet insulæ, accolarum soboles. Erant igitur vrbes iam? Proculdubiò. Quæ? Hæ: *vrbium antiquissimæ Calaris, & Sulci*, asserit Mela lib 2. cap 5. Dominicus Marius Niger in Geogr. Commen. 8. antiquissimam Sardinię vrbem adstruit esse Ca larim, quin & omnis insulę Regnum *Caralis Ciuitas, siue vt alij, Carados, ciuium Romanorũ in Saxo existens, antiquissima, atq; cæteris huius insulæ dignissima, quam Aristæus Solino teste condidit, eamq; Insulæ Regnum fecit*. Philippus Bergom. in Supple. lib. 3. *Habet multas Ciuitates inter quas prima, & præcipua Calaris est*. Christophorus Landinus in Commen. super lib. 22. infer. Dante, antiquam per antonomasiam vocat. alijq; tum prisci cum cum noui.

Calaris Ciuitas prima, antiquissima Scriptoribus editis.

An. M. 1488. *An. D.* 933.

ARistęus Sardinia perlustrata Calarisq; iuxta Dędalię artis prestantiam, suis commissa, mole struenda, ipso cum Dædalo in Siciliam insulam velificatus, indeq; repetens Gręciam, multitudinem Græcorũ aglomerans, eam in Sardiniam transuectauit. Tangit (alias tametsi) Diodorus Aristęi hanc in Siciliam traiectionem. *Post*, inquiens, *alias quoq; insulas accessit, & in Siciliam aliquandiu subsistit. Hic vbertate frugum, & multitudine pecorum adductus, solertiæ suæ beneficia insulanis nota fecit: ideoq; summos Aristæo honores tum alij Siculi, tum in primis, qui fructus oliuæ comportant, tanquam Deo exhibuerunt. Ad extremum in Thraciam ad Bacchum profectus; &c.* Tangit Fara; *deinde ad Siciliam, & alia loca accessit*. Dædalus autem in Sicilia pedem figẽs, ibi Cretensium hostium turbines declinauit, quò postea in Sardiniam à Iolao iterum accersitus, eam opificijs inclytis insigniuit, faberrimis ędificijs decorauit.

An. M. 2500. *An. D.* 945.

ARistæus Gręcorum Libiacis mixtas Sardinię colonias inuecturus, è Libya trãsfuolat cita classe, felixq, appellens, Calaritana littora complet. De hoc Sylius.

Fama est cum laceris Actæon flebile membris
Supplicium lueret spectatæ in fonte Dianæ
Attonitum nouitate mali, fugisse parentem
Per freta Aristæum, & Sardoos isse recessus?
Cyrenem monstrasse ferunt noua littora matrem.

Fara de Rebus Sardois *Hic insula amænitate captus, consitis arboribus ex agresti, & quæ imprimis magnis omnium copiis occupabatur cultiorem teste Diodoro, & Aristotele, reddidit. Vrbem tamen nullam in ea condidit: nam qui eius ductum, & auspicia sequuti sunt pauciores, imbecillioresq; erant, quàm ad instituendam, defendendamq; si opus esset ciuitatem sufficere possent, vt Pausanias & Leonicus opinantur. Cæterum Solinus asserit Caralim, insignem vrbem ab eo constructam, contudoq; populo vtriusq; sanguinis seiuges ad se gentes ad vnum mores coniugasse. Ibi duos genuit filios Carinum, & Calicarpum, multaq; vtilia docuit, loc coagulare, mel, atq; oleum conficere.* Hęc ipse; in quibus & verum impugnat, & secum pugnat. Verum impugnat ibi, *vrbem tamen nullam in ea condidit*, quòd si de prima fundatione dixerit, optimè; non enim ipse Calarim à fundamentis Aristęus extruxit, sed maioribus, illustrioribus, & nobilioribus, vti Dędaleis, ædificijs ampliauit: nostram penes ita est mentem, non quidem lęuam; dum verosimile, quin

& probabile ex di..is habemus. Si tandem de amp... ratione sit sermo, anitusquidem est. Constat tiquidem grauium morum, cum recentium ... torum testimonio Calarim Aristęi opus, & Regiam extitisse. Pugnat secum duobus locis Primo dum ait Aristęum venisse cum quodam Grecorum exercitu in Sardiniam, ibi, *cum quadam Grecorum manu in Sardiniam venit*. Manus autem exercitus est vt apud Virgil. *hic manus ob patriam pugnando vulnera passi: iuncamus manus ...* Claretq; apud Ambrosium Calep. Thesaurum & Apparatum linguę latinæ: Antonium Nebrissensem, cęterosq; alios grammatistas. Nec potest hic defendi Fara, ac si manum pro quadam gentis quātitate posuerit: nititur enim Diodori elogio; isthic verò, sic ait: *classe instructa*, seu instructus, *in Sardiniam transmisit* Classis autem, etsi abusiuè pro ... vna interdum, idq; à Poetis (vt a Virgilio Æn. lib. 6. *ductorem ...*) ponatur, nauium vtiq; multitudo est. Verum nec Pausanias, nec Solinus de manu a...itant. Fara igitur sibi, tanti Viri pace, non constitit, dum pag. 9. cum exercitu Aristęum adstruxerit accessisse: pagina verò 10. pauciores fuisse Grecorum accolas, non quidem recitatiuè, sed assertiuè subdiderit. Ad condendā, tuendamq; vrbem exercitus hominum nonne sufficit? Et quidem Æneia parua 7 duntaxat nauium classis, ad Ostia Tyberina condendam vrbem sufficeit; & quidem minor, vt ex historijs habemus, hominum numerus extruxit sępius vrbem. En Farę pugna.

Redarguit Fa... Secundò ipse is delet sese, ibi *vrbem nullam condidit* deinde subsequitur. *Ibi duos genuit filios Carmum, & Calicarpum.* Ly *ibi*, supra Calarim appellat, quia de Calari Solini verbis loquens ait: *Caterum Solinus asserit Caralim ... vrbem ...* &c. vsq; ad *... asse*. Hucusq; recitat, nempe Solinum: cum autem inquit, *ibi duos genuit fi...* non refert sed asserit, non alienis, sed suis ... nec ly *ibi*, de Sardinia intelligi debet ... alium; jam supra sensum ab... ... rum sensum alium; pro Sardinia ... stare non potest.

Condita, structurisque amplius ... aucta, Aristæi Regia, totius insulæ caput ... priuilegijs ... titulis decorata, vrbs ... princeps ... nimirum insulæ) Calaris ... æniterni principatus insignijs redimitur. Tres in ea Principes oriuntur Carmus, Calicarpus, & Iolaus, Aristęi vtiq; ... omnes. Duos illos Diodorus, Fara, Scipio cum multis alijs attestantur: Iolaum autem Solinus Polyhistor. c. 9. iis verbis: *Sed & hic Aristęus Iolaum creat*. Ly hic aduerbium est locale, Calarim, de qua loquitur, signans: Hermolaus barbarus in castigationibus ..., Ioannes Boccacius de genealogia Deorum, lib. 5. *Iolaus*, inquit, *iuxta Solinum ... Aristęi & post eum Sardiniæ don. natus est*. Iolaum autem hunc, non quidem eum, qui Thespiades in ... diniam duxit, inibiq; præclara, ac memorabilia gessit, intelligas, sed alium ab ipso ... Aristęi videlicet, suo loco ... maiorem. Calaritana campestria ... Aristęus, Phęacum pomorū omni ... regioni; Thessalico ... ciarum omnium promptuario ... emporio generoso; hortis Hesperidum ... decantatis apposité locis, æquauit. Adeò vt non immeritò, Maro ... ei, aptatu dissentaneum minime audiemus.

Hic ver assiduum atq; alienis mensibus ęstas
Bis grauidę fruges, & Bacchi Massicus humor,
. . . . bis pomis vtilis arbos.
Non liquidi fontes ..... non gramina desunt
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet,
... suo viridi semper se gramine vestit,
Illa tibi lætis intexit vitibus vlmos
Illa ferax ... est, illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem vomeris vnci
Nigra ... & presso pinguis sub vomere terra
Optima ...

Isthac ... pręiunè solum, varia formans virentia spatia: illac tellus irrigua ... felicitate conspicua ... deo vt nisi ipsę flosculorum pi... ... placidę satis aurę flati... ... discriminant elegantiam, ... nobilitatis maiestate putares, ... oculis oblectamentum. Per ... egregiæ pulchritudinis arbore ... Acari nos imprę̄sentiarum ... diurno? Nobilissima nę vi... ... prata cęrulea, rosida ... sapientissimi Regis inge... ... vt si ea sereno fueris a... ... nequicquam effari de... ... studio atq; industria, nō quidem ... sed eius Opificem ... in ... conformandis, se gessisse ...

... triumphalemq, imperij ... ceatiam seculorum tem... ... ac decus, Laurum pro... ... suum reuereri; Hāc ... nobile, Palma, Cypressus. Hic Platanus, Cedrus, Oliua; hic Robur,

bur, hic Fraxinus, hic fermè omnium, opacum intexens nemus arbor[illegible] di[illegible]s, Feracissimi planities vniuersa, Popul[illegible] consita, fru[illegible] thesaurus, [illegible] ar[illegible], Regia de[illegible], voluptatis dolium, aquæ Castalæ, argentei fontes, [illegible] prenitentes; marmoreis [illegible] perambitu, plumbeis fistul[illegible] adnuo la[illegible]ntes: vbi ramo[illegible] ambitiosa hedera semel sese iterum[illegible] retiolans, à [illegible] bo riual[illegible], ne ipsas, radiorū penet[illegible], aquas inflammet, sua s[illegible]tur [illegible] fons ille, nouem spiraculis [illegible]s latices, celebratissimus cunctis[illegible] A[illegible]rum seculis gloriæ cantatissimus pro[illegible] tamen Thucydico facimus di[illegible] si Calaritanensium Xystorum, qu[illegible] felicissimam celebritatem æquaret. Quid vniuersæ lætitiæ Maij visu tempore [illegible] cum Sidonius Taurus ab Eoo [illegible] per Saphirinum Oceanum refert terri[illegible] reiq; gemmantisq. lumin[illegible]s Mort[illegible] affert merces, ad redimendas nimirum, quas prędatrix hyems, vinculis ac si tandiu pectore terræ suppressas fruges habuit [illegible] bet equidem, vt vno sit dictū, hortos, Vi[illegible] delectabiles, ad omnem ferme vsum, voluptatemq; cuncta ex parte consitos, habet fontium riuulos, Calaris Aristæia, tristissimis penitus curis fugandis nihil inepta, viridis, herbida, frondea, graminea, florida tellus.

Campaniam Calaritanam amnes aliquot tum temporis perluebant: flumen Vrei [illegible] Bahuarena, pagum omnem subitallensem irrigans, Calarisq; plateam ad littu[illegible], *P[illegible] sangosu*, dictum præteriens suburbana vi[illegible]ta atq; vineta singularem in modum fæcundabat, lætiora, fertiliora reddebat. Iuxta [illegible]eptimum, tunc Egas dictum, ab ipsis quidem Græcis conditum oppidum, qui mod[illegible] subterfluit, è Montedolia, progrediens, amnis circumfluus percurrebat. Callegoner[illegible] agrum (qui nunc altissimum, & profundissimum Serrianum efficit puteum, quiq; sub Templo Sancti Thomę permeans, non procul ab oppido, quem incolę, Santu [illegible] nuncupant, loco, emerg[illegible]it, & redit[illegible]) fl[illegible]uius alluebat. Alius tandem amnis è [illegible]rpelli[illegible] labens nunc iam dierum suppressus, Marésem planitiem tractumq; illum quem Coronghi vocant, præterfluebat: Ille demque, qui [illegible]uius Sancti Basilij dicitur, propior agris effusus, non paruam ipsis vtilitatem cōferebat. Fontes nec non plurimi, [illegible]uo[illegible] ærumnę bellorum attritio oppid[illegible]ru[illegible]que vastatio, terra obruit, & suppre[illegible]t, passim vtiq; nectarea pocula ministrabant, rigabant, iucundioraq; arua nostratia [illegible]

bant. Tangit huiusmodi iucunditatem Aristoteles de admirandis in natura auditis, dice[illegible] *[illegible]ssima quidem superiori illa a[illegible]te atq; omn[illegible] rerum con[illegible]fissima; ideoq; [illegible] in qu[illegible] ab Ar[illegible]o f[illegible] [illegible] fabul[illegible]ntur* (hoc est inqu[illegible]nt iuxta D[illegible]onistas, apud quos fabulari idem est ac fari, & loqui: eos consulito) *[illegible] quibusd[illegible] in [illegible] ata [illegible] c[illegible]pus, qu[illegible] [illegible] dis berent: quem quidem ferunt p[illegible]stantissimum omn[illegible]um agr[illegible]*. Fuisse autem campaniam Calaris Aristęi delicijs, eamq; sibi cultu præcipuam, clarissimè tradit Solin[illegible]s ip[illegible]s quę retro sunt verbis. *In vrbe Cora[illegible] quas condiderat[illegible] [illegible]*

Tūc procul dubio campestria C[illegible]ris oppidis consita C[illegible]conis Calicarpo filio dedicata Syenne iuxta Maram E[illegible]s, postea Septimus à Romanis appellitata: Cypari[illegible]um, vulgo Separas[illegible] Sydonia, vulgò [illegible] ple raq; oppida circum circa; nonnulla ab ipsis Aristęi colonis à fundamentis extructa; vilaq; nomenclata

Calaris a calle aliqui dictam volunt, ex Claudiani carmine; *vrbs Libyam contra Tyrio fundata potenti. tendit in longum Calaris*. Alij verò ab inexhausta corallorum piscatione, ali[illegible] aliter. Calaris autem vt apud N[illegible]tthæum Syluaticum in lib. cibali & medicinali pandectarum, habemus quandam species scrigni est, [illegible] *onotius* nuncupatis à Dyas, idest sommiferus, quem Latini Rupis concinnum, quia in rupibus oritur, vocitant. Est herba, vel frutex, habens hastas spissas, & multas sarmentosas, & non fragiles: folia pin[illegible]uia cum flore rufo: nascitur asperis petrosisq. locis: corium radicis eius cum vino bibitū, somnum præstat. Aspero colle Calaris eminet, hastas habet non fragiles, arx munitissima, vrbs bellicosa, inuincibile, & inexpugnabile castrum. Rufis ea floribus purpurascit, Martyribus inclytis generosa; fęta sūt enim corporibus Martyrum subterranea Calaritana; inexhaustas habet Calaris fodinas cū marmoreis Diuūm titulis sepulchrorum; adeo, vt extaticum propè somnum gignat incredulis oblectamentum beneuolis opes grati[illegible] Religion[illegible], cultum p[illegible] inc[illegible]lis largiorem. Mirifico somno artus irrigat, tot nam seculis Heroes illi non absq; intuentium oculorum dormiere stupore. En quàm verè Calaris. Legitur Calaris vrbs in Corsica apud Diodorum lib. 5. *Duæ etiam vrbes insunt Calaris, & Nicea: al[illegible]rim Phocenses condidere.*

Vocauit Calarim Aristæus, Iolæam è maioris videlicet natu Iolai (non verò Ioles) nomine. Quanquam desit nemo, qui Herculis amasia isthęc Iolé nomen dederit ciuitati, reatur, & astruat; prorsus à vero dissentaneum hocce teneatur. Iole siquidem, cū

Sardo Rege tametsi Calari vixerit, non ea tamen principem egit vllibi; exilis oppetijt. Hanc modò Ægyptio, modò Argolico non nescimus adscriptam; illi tamen annuimus æquiori. Non autem Aboriginum instar Italię, terrę latibula, scissuras montium, hiatus rupium, stipitum cauas, Sardinię primicerios quin vrbes erigerent, habitasse putãtandum. Non enim sanctum, & benedictũ Japheti semen, insularum vtriq; princeps, Caimico, Chamico, (quin & ipsis Caimo, Chamo, Nembrothoq;) inferius extitisse ciuicæ scilicet rationis in lumine. Enim verò maior benedictis, quàm maledictis lux emicare debebat; qua planè socialis vitæ ciuilisq; consortij vtilitas clarescebat. Caim vrbem Enochiam condidit; munijt arcem Nembroth. Ecquid amabò non Cithim, Elisæ, Tharsiq; ad structuram dictamen? Et quidem Cithim Citiam condidit Cypriam; equidem Thubal, Noeniq; nepotes ciuitatum opifices perhibentur. Vnde igitur Sardiniæ patribus illis inscitia? Vnde re queso inertes inepti, impotes, inindustrij? Probat exactè veridicus Escolanus in hist. Valentię cap. 2. ante diluuium, omnem superficiem sicut postea, cultam gẽtibus, cataclysmoq; exutum orbem, ocyùs vrbibus consitum probat, quas quidem à retro notas iam Noe minimè dubitat, hasceq; posteris primis incultum, in prouinciarum partitione dedisse, nominatimq; sigillatimque. Non igitur credimus Noram primam; fuisse vrbem, neq; Turres, pręfuit Calaris, (vti primaria semper habita, talisq; à vetustioribus celebrata) non ab alijs, quàm à primis insulæ Iaphetanis colonijs conditam fuisse, credimus.

Cauendus Solinus, allucinatus quidem, Sardum pręmittens Noraci, quippe sic ille patentem Herculem pręcessisset aduentu. Venit Sardus Noracem post. Ly autem *iberi*, Pausaniam ferit, dum *ab vsq; Tartesso*, Noracem in Sardiniam trahit, quòd si Iberi trãsmittunt, *duce Norace*, quonam pacto ipsi Tartesiam retrocedunt, in Sardiniam soluturi? Iberi ex Iberiæ littore transmiserunt. Hoc & Faræ iam offendiculum interiectũ; qui à Bethica, nũc Andaluzia, cum suis Noracem populis aduenisse, confirmat.

An. M. 2530. *An. D.* 975.

Iolai Sard. Reges, duo.

IOlaus, Aristęia proles maior, patre in Gręciam abscedente, in Regno succedit, annosq; feliceis dominatur. Sunt proculdubiò duo Iolai, quem pręsenti habemus elogio, quęq; vlteriùs edicemus. De Aristęi filio. Solinus aduertit, dicens: *Hic* (vdelicet Calari) *Aristaus Iolaum creat, qui ad id locorum agros, ibi insedit.* Substitit Solinus, *ibi*, in Calaritana prouincia, de Calari enim actitans, nectit sensum *ibi insedit*. Creare autem pro gignere, & procreare accipiẽdũ intelligẽdũq; est, non enim fas tanto viro, sibi non stare, dum lib. 3. de alio Iolao Iphiclis filio dixerit pro genuisse, eodemmet; creo, verbo quo certissimè pro gignere, & procreare vsus fuisse patet; quippe qui fatus: *Hic Iphicles Iolaum creat*; ecce procreare, & gignere *qui Sardiniam ingressus palanteis incolarum animos*, & quę protrahit; ecce regnare, apertissimè, clarissimeq; dinoscitur, creare Regno, sed pro sobole suscepta, posuisse Solinus. Fuit itaq; Aristæi Iolaus hic filius, vt Ioannes Bocacius de Genealogia Deorum lib. 5. Iosephus Betussi da Bassano, alijq; per plures affirmant.

Rex Sardi nię Iolaus, filius Aristęi, Calaritanus. Iolaus Iphiclis filius.

Abscedit igitur Aristęus in Thraciam, vt auctor est Diodorus Siculus lib. 4. num. 84. *Orgiorum particeps factus est: & per familiarem cum Baccho, consuetudinem, vtilium rerum multarum cognitionem ab eo percepit. Cumq; ad Hæmum, quem vocant; montem aliquandiu habitasset, ex mortalium oculis tandem abreptus fuit: cui diuinos non modò barbaræ illic gentes, sed etiam Græci, honores dedicarunt.* Hęc Diodorus de Iolai huiusce regno, Bocacij vulgaris Genealogia sic habet. *Iolao secondo Solino, delle cose marauigliose del mondo, fu figliuolo d'Aristeo, e dopò lui signoreggiò in Sardigna.* Longa isthic Regno incolumis æua protriuit, annosq; ipsũ ad 140. natura perduxit: ita vt parentis, sibi admodum Sacrosanctum, lacrymis prosequutus occubitum, affecta ætate in suo Regno, dulcissimæ lucis amisit vsuram.

Aristęus in Gręciã redit, regnũq; Sardinię Iolao filio relinquit.

An. M. 2650. *An. D.* 1095.

ANno, iuxta libram temporum ęquiorẽ, 2650. circiter, Galates Olbij filius, Galliæ Rex, cum ingenti Græcorum colonia Sardiniam aduenìens, Olbiam vrbem, Septemptrionalem, Orientalemq; Insulę plagas extruxit, vnde portus Olbianus, Gallura, fretumq; Gallicum nominati. Quippe qui omnem prouinciam Gallurensem Illustrissimis, bellicosissimisq; populis locupletarit; vnde & nomen hucusq; retinet idque seruat. Meminit Annius in supplemento Manethonis, relatus à Fara de rebus Sardois lib. 1. Habet Franciscus Sansouinus in annotationibus ad Manethonen, cuius hæc sunt verba. *Galata figliuolo d'Olbio, il quale soggiogò i Sarmati, gli Asiani, e denominò da Olbio suo Padre diuerse colonie nella Gallia, nella Sardigna, nella Sarmatia maggiore, nell'Asia, e nella Cilicia, doue sono diuerse Città chiamate Olbie si come si legge in Tolomeo.* Manethon post Lemanum

Galates Rex Sard.

Regem

Regem Olbium deinde Galathen ponit. Res equidem satis vera est, Olbias esse plures: Habemus enim apud Abraham Orteliũ Antuerpianum in Geographia, Galliç vnã, Sarmatiç alteram, Asiç aliam, Pamphyliç aliam, Olbias; easdéq; in tabula Ptholomæi. Duas in Sardinia, hanc primam, aliam, de qua infra; vtramq; nobilem, & insignem, Olbias reperimus extructas. Galates hic Herculis Ægyptij filius creditur, ex Iberia siquidem Galliam veniens, ibi, teste Beroso, ex Galatea puella, Galaten, suscepit; qui postea Galliæ sceptrum habuit. Franciscus Sãsouinus in annotationibus in Berosi lib. 5. ait. *Diodoro Siculo dice questa historia in questa maniera, che signoreggiando altre volte à Celti vn'huomo egregio, e di valore, hebbe vna figliola grande di corpo, e di bellissima forma. Costei fatta illustre per molte qualità sue, sprezzò tutti coloro, che cercauano di hauerla per moglie; ma essendo Hercole venuto fra Celti per far guerra con Gerione, marauigliatasi costei del valore, e della bellezza di Hercole, chiesta licenza à suo Padre, hebbe da far con lui, e fatta pregna, generò Galateo, così dice Diodoro*. Agit de nostro Galate Genebrardus in Cron. lib. 1. non germana quidem, cum ea quam ponimus, hic ætate: Diodorus lib. 6. cap 9. Amianus Marcellinus, lib. 15. Nonnulli hunc, non Galathen, sed Galathęum potiùs vocant, Galathis Herculis filij natum: qui quidem Galatæus à patre in Siciliam delegatus, inibi Galatinis, quos Plinius meminit, populis principans, Galatæq; insululę nomen dedit. Et quidem in Sardinia Galtellium læsè ab ipso Galathe nominata vrbs: Calarimq; propè, iam eruto nunc dictum, *Calluas*, oppido prębuit Galathes ipse nomen: idq tum tempo ris ab eo conditum forsitan, certiùs vocitatum. Longonem insuper, munitissimam arcem, à Longonibus, vetustissimis Galliç, in Sardiniam vectis, populis de quibus aduertit Ortelius à se vel conditam, vel munitã, appellitauit. Tunc etiam verosimile probabileq; videtur, Segossinum oppidum, quod nunc Sinnay iuxta Calarim 10. mill. Gallus extruxit. Habentur apud Ortelium Segussinum, itemq, Lugodonum, seu Lugodinum, Galliç vrbes. Habet Lugodones populos Sardiniæ Abraham Ortel. Præterea insulam Galatham inter Sardiniam, & Africam contra Calaritanum, in suo itinerario Antoninus Augustus assignat.

Plures Olbiæ.

Galates. Herc. filius.

Longo nes po puli, Galliç

Gala tæ insula.

Regnauit Galate, seu Galatęus in Sardinia per se, Gallosq; per alios suę stirpis, vsq; ad Iolaum Iphicli filium, qui cum ingenti Gręcorum manu Sardiniam venit, vt expli- catiùs suo loco.

An. M. 2694. *An. D. 1139.*

CVm ad Iasonem diuulgata suę gloriosæ expeditionis opinione, totius ferme orbis, vt scribit Iustinus historicus, lib. 42. certatim principes iuuentutis affluerent; exercitumq; is fortissimorum virorum, qui Argonautę cognominati sunt, compararet, Sardiniensis quoq; pubes ad sic nobile com militium, vires, atq; animum aggregantes, Iasonis eiusce imperium adorantes, rebus strenuissimè gestis eiusce, fortiter inhæsisse, affuisse, & Argonautarum nihil ingloria pars, ex Apollonio Rhodio, Orphęo, Valerio Flaco, Diodoro, Iustino, multisq; alijs, & Latinis, & Gręcis historicis, conijcitur extitisse: id credimus, & firmamus. Eusebius annis 90. ante Troię excidium Theodoretus anno 40. vitę Herculis Græci, constituunt hanc historiam. Nos verò, Camaldulensis amplexi seriem, hoc anno 2694.

An. M. 2700. *An. D. 1145.*

ARgonautę post vellus abreptum, cognito ostium Ponti ab Aeta nauibus preoccupatum esse, mirificum, & recensione dignum, facinus edidere. Tanaim enim ingressos, ad fontes eius ascendere, nauique per aliquod loci interuallum protracta, per aliud flumen in Oceanum sese effundentes ad mare deuenere, & tum ab Arcto, versùs Occasum ita cursum flexere; vt à sinistra continentem haberent; & tandem iuxta Gades in mare Sardoum inueherentur ipsumque deuerrerent; quin & ad nostras quoq; oras appellerent, commeatusq; reciperent. Sunt adhuc appellationes non paucę, in regionibus Oceano propinquis, ab Argonautis, & Dioscoris; continensq; intra Gades manifesta horum reditus signa ostendunt. In Tyrrheniç enim transitu, ad insulam quç Æthalia dicitur, aduecti, pulcherrimum ibi portum, Argoum, de naui sua, Argos, dicta, nuncuparunt; quod nomen Diodorus, qui hęc tradit, ad suam vsq; tempestatem durasse testatur; vbi de Argonautis diffusè scribit. In Hetruria itidem portum octigentis à Roma stadijs Telamonem nominarunt. Ad Formias deniq; portui nomen Ætę, qui nũc Caieta est, indidere, vt ipse refert Diodorus. His addunt Scriptores multi, procellarum vi ad Syrtes abreptas, à Tritone, Libyę tunc Rege, quę natura maris esset, & qua ratione periculum effugerent; illos didicisse. Ob quod æneum ei tripodem donarint, qui pri scis inscriptas literis, non ita pridem apud Hesperias superstes fuerit. Habentur isthęc

Argonautę in Sardin.

H apud

Argos nomen i Sar. oppid.

apud Diodorum lib. 4. num. 58. Est & in Sardinia appellatio, iuxta mare ad Occidentem oppidi, Argos, vulgò *Arbos*. Arguer item, quę & Alguerium, vrbs, Argo, germanum habet nomen: non quòd eam Argonautę condiderint; sed quòd eorum ob classem, illuc applicitam, vllosue ob inibi relictos accolas, locis illis nomen forsan indiderint; Cum Argonautis Orpheus Trax, Lini auditor, Sardiniam accessit, vt Genebrardi verbis elicitur, lib. 1.

Orpheus i Sar.

An. M. 2752. An. D. 1197.

HOc sub tempus Dionysins Bacchus, à B. Augustino, alijsq; per pluribus Liber dictus, ex Semele natus, Sardiniam, vnà cum Hercule Amphitryoniade, aduenisse; viniq; à se repertum vsum, vitiumq; plantandarum rationem, Sardos, creditur docuisse. Enim verò, vt auctor est Diodorus, multiq; tum veteres, tum Recentes, orbem totum cum Hercule peragrauit. *Ægyptij*, inquit Diodorus lib. 4. *eum, quem ipsi Osirim nominant, eundem esse, qui Gręcis Dionysius appellatur, & hunc totum peruasisse orbem, viniq; à se reperti, vsum, & vitium plantandarum rationem homines docuisse; & ob hoc beneficium, omnium consensu immortalitatem adeptum esse contendunt*. Et lib. 3. num 3. is ipse Author ait: *Herculem & Bacchum, peragrato terrarum orbe toto* (intellige superficiem) *solos Æthiopes bello non inuasisse*. Et quæ subdit. Hinc duo exeruntur; aduenisse nimirum cum Hercule nostras oras; quod apertè ly *orbe toto*, indicat; & Sardiniam inuasisse, quod ly, *solos Æthiopes bello non inuasisse*, supponit Bergomensis in Supplem. Chron. lib 4. *Dionisio*, inquit, *per altro nome chiamato Bacco, o Libero, come dice il nostro Padre Sant'Agostino, in questi tempi di Semele figliuola di Cadmo; il quale essendo cresciuto, commciò in Grecia à trouare l'vso del vino. Dopò trascorrendo per tutto il mondo, s'ingegnò andare per tutti i paesi, nelli quali similmente trouò, & insegnò à loro l'vso di fare il vino, & insegnò alli Tedeschi fare la Ceruosa, e fece edificare molte Città*. Natum Herculem hunc, anno 2716. habemus (videas Camaldulensem in Chronol.) annoq; ætatis suę 15. Italię ingruit armis, eam deuicit, varijsq; legibus institutam, imperio moderatus est. Exin mare prędo excursans, insulas conflictauit: isthanc maximè, quę mediterranei maris maxima est, violento marte perurgens, subegit, exuit, deflorauit. Meliorem tamen Dionysius hic vini vsum edocuit: cinsq; tum Sardis, cum aliis quoque gentibus, gratissimum Mortalibus donum ita contulit, vt inde, aut potus iucunditate, vel quia bibentium corpora firma redderet, inter cenam, quando meracum omnibus porrigitur, boni Genij mos accinendi nominis inoleuerit. In Africam pergens Hercules ipse cum Libero Sardiniam tunc accessit. Agit Diodorus de ijs non parcè, in Libyamq; traiectioni sermonemq; non subtrahit; è Creta perhibens armato cum milite discessisse; cum insulæ situs ille, ad expeditiones in totum orbem sit opportunus. Purgauit Cretam, expiauit & bestijs Libyam: quin & nostram tunc lupis, Elephantibus, immanibusq; refertam anguibus, sic purgauit insulam, vt in posterum huiusmodi animantibus ipsa caruerit. Ita credimus facessitū: quod quidem postea cruoribus Martyrum consecrata, affatim penitusq; extitit, perseuerat immunis. Testes sunt adhuc immanium, quę olim erant in Sardinia belluarum, Colubraria, Elephantaria, Serpentariæ insulę appendices, quas apud Geographos inuenimus.

Magnus Liber pater i Sar.

Hercules Amphitryonius in Sard.

Inuasit Sardin. Hercules.

Nascitur Hercules.

Ritus Bacchi

An. M. 2769. An. D. 1214.

HErcules Amphitryonis filius, Alicęus nomine, Heraclius cognomento cum iam felix Sardinię solum didicisset eius amore flagrãs, mirum in modum expetit ardet; fixumq; stat mente, insedit animo regnum eius: idq; sibi pro dignitate, ac viribus asciẽdi, grauis in ipso incubuit solicitudo; adeò næ, vt ab huiusmodi cogitatione se nulla tenus posset traducere. Ad Diuos igitur diutissimis fusis precibus, responsum accepit, vt priusquam ad ipsos emigraret, suos è Thespiadibus genitos filios, in Sardiniam destinaret. Gerit extemplo Dijs morem, Iolaūq; ex Iphiclo fratre nepotem cum quinquaginta, vnam et cunctis nocte susceptis adolescentibus, quòd immaturæ adhuc essent ętatis, emittit. Venit ergo Iolaus ingenti cũ Atheniensium manu, aurasq; nostras, bonarum artium, legum, morumq; delator, cum 50. Heroibus salutauit, sospitauit, omnigenisq; frugalibus editauit. Pulcherrimũ Insulę tractum, Calaritanam inquam campaniam, vt auctor est Diodorus lib 4. num. 29. tenuit. Hic sistit, hic Regnum firmat; hinc terram diuidit: vrbes emunit; omnemque insulam locupletat perditat. Audiamus super iis Diodorum, qui circa rem istã hoc modo segerit. *Certaminibus iam absolutis, dei oraculo ex re fore admonitus, vt priusquam ad deos emigraret, missa in Sardiniam colonia, ex Thespiadum complexu sibi natos, insula praficeret. Iolaum nepotem, cum adolescentibus, quòd immatura adhuc ætatis essent, illuc misit. Heic verò de procreatione illorum quędam pramittenda esse ducimus, vt narrationẽ de colonia liquidiùs exponere queamus.*

Historia Diodori de Thespiadibus.

Iolai nepotis Herculis.

Thespis

Thespis nobilissima Athenis gente, Erecbtheo scilicet patre, ortus, & denominatæ a se regionis Princeps, e multis vxoribus quinquaginta filias genuit. Is cum ex Hercule adhuc quidem adolescentulo, sed corporis tamen viribus supra vsitatum naturę modum pollente, filias sobolem tollere percuperet: ad epulas quusdam sucras mutato, lautéq; tractato, singulatim puellas submisit. Quibus omnibus ille congressus, quinquaginta mulierum uir iuxta, & quinquaginta filiorum inde factus est. Hos communis Thespiadum nomine appellatos, cum adoleuissent coloniæ in Sardinium, responso diuino morem gerens, destinauit. Quia uerò classis totius præfectus, & omnium ferè expeditionum socius fuerat Iolaus, coloniam ei Thespiadurum commendauit. De quinquaginta igitur duo Thebis substiterunt, quorum posteros in hunc quoq; diem in honore illic esse, dictitant: septem præterea in Thespiarum urbe, quos Demuchos (præsides populi) uocant: quorum posteri ad recentem usque memoriam urbis Principes fuerint. Cæteris omnibus, & quicunq; præter eos coloniæ participes esse uellent, assumptis, Iolaus in Sardiniā uelificauit, indigenisq; pugna deuictis, PVLCHERRIMVM INSVLÆ TRACTVM, ET MAXIME CAMPESTREM (qui etiamnum Iolaei nomen tenent) sorte diuisit. Ab hoc itaque tellus ita exculta, & fructiferis arboribus consita fuit, ut certatim deinceps insula appeteretur. Nam ubertate frugum usq; adeò celebris euasit, ut Carthaginenses opibus postmodùm uucti, multa potiunda eius desiderio certamina susceperint. Pausanias, Phocica X. de ijsdem hunc fatur in modum. *Quarta inquilinorum cohors, Iolao Duce, in Sardiniam contendit, è Thespiensibus, & Attica terra. Hi Olbiam munierunt, Ogrillen etiam dictam, vel translatitio ab aliqua de Atticis cury nomine, vel quòd vnus de classis ducibus Grillus fuerit. Hac ipsa etiam ætate in Sardinia vici manent, qui Iolay nuncupantur, & ab incolis honores Iolao habētur,* Erat hęc Olbia, vt Apparatus, vrbem versùs, opinante Fara, 16. mil. propè, vt ex Antonini viario liquet. Heic nę aureè Fara lib. 1. fol. 13. *fuit etiam,* inquiens, *ab Atheniensibus seorsum condita, Ogrillen vrbs, ab vno de classis Ducibus sic nominata; qui, vt Pausanias, & Leonicus opinantur, Grillus dicebatur.*

Olbia Sulcitana.

Iolaus igitur Calarim vrbem tunc Iolea, Principum Regiam constitutam colit, & prębabet hęc ipsorum 50. Heroum curiā residentia, munimentum. Hinc ad suam quisq; prouinciam destinatur; hinc metandis colonijs meta est. Verùm Ogrillem, à Grillo Duce, Pausanię visum dici; verius nobis ab vno de Thespiadibus, Grillo, Olbia, seu iuxta Antoninum, Vlbia, ab Vlbio, ex ipsis Heroibus, forsan, alio. Iulius Solinus cap. 3. dulcem Sardinię infert Iolaum paciferum eius commendat ingressum, dum *Hic* ait, *Iphicles Iolaum creat, qui Sardiniam ingressus palanteis incolarum animos ad concordiam eblanditus, Olbiam, & alia Gręca oppida extruxit.* Oppida isthęc celeberrima vtiq; perlōga fuere ęua; eaq; circum circa prouinciam Calaritanam pręcipuè subsistebant, insunt & nunc, genuinis atq; primarijs vocabulis obsoletis. Gręcium *Valdeyglesias*, eiusq; districtus, Atheniensium consitus oppidis: Villagręca, vulgo *Biddarega, &c.* Sulcis etiam cum suis finitimis Gręcorum iurisdictio, vrbes & pręclia. Campania insuper Calaritana Heroum, Iolaiq; pupilla. Testantur inscripta grammatibus Græcis, quę vbertim à ruderibus, Calagonęis, ad sacrarum ædium nostræ Marę delata, vidimus marmora: ex quibus, ad hos vsq; dies, in Sacristiæ, baptisterijq lateribus fabricata extant non modica. Erat omnis illa planities Calegonis, paradisus vti oculis admodùm voluptuosus; Xystis, pomęrijs, hortis, virctisq; pulcherrimus. Quin etiam municipium Calegonis, ex celebrioribus insulę quidem erat. Legitote mi Lyncei, Epitaphia, quæ cōtinent illa marmora; quæ si penes nos hic, vbi scribimus haberemus, summè frugi essent fidei nostris hisce scriptis inserta.

Calaris 50. Thespiadū Regia

Ogrilla vrbs à Grillo Thespiade

Inscriptiones Gręcę in oppido Calagonis

Calegonis oppidi gentis &c.

Calegonis municipiū Romanorū

Prosequēs Diodorus à Iolao in Sardinia clarè gesta; *horum*, inquit, *Princeps Iolaus, Herculis ex fratre nepos, insulam occupauit, & præclaras in ea ciuitates condidit, agrisq; sorte diuisis, Iolaeios, à se gentem appellauit. Gymnasia præterea, Deumq; templa, & alia quęuis monimenta, quæ ad felicem hominum vitam conducerent, in ea construxit; quæ ad hanc quoque tempestatem perdurant. Amænissimi enim campi, ipsius nomina Iolai, nuncupantur: imò populus nomen suum ab Iolao deductum adhuc conseruat.* Hactenus Diodorus. Populus hic non alibi quàm in regione *de Partiola*, ab incolis nuncupata, erat. Hæc enim Iolai sedes fuit; vnde locus ille ad hęc nostra vsque tempora, tametsi lęsum nomen retinet. *Partiola*, pars, idest, terra di Iola: Iolum enim, & Iolam appellitare solent Historici. Dictio vero *paris*, Sardensi idiomate, terra, vel regio significatur; vt quum dixerit homo Sardus, *Parteuseddus*, *Parteippis*, *Parte Montis*, *Parteurigadu*, & hoc genus alia, prouinciam quidem dicit. *Partiola*, pars Iolæ, vel Iolai; *Monti di Ola* (altissimus ille Mons propè Sinnay, nostrę patrię quoq; imminens) idem est ac Mons Iolę, seu Iolai. Non rapimur hac illac, nobisq; non fluctuat animus, nec mens, hęsitat, Partiolensem tractum, Iolai fuisse sedem; agitasseq; inibi æuum; fati demum munus implesse, Mausoleum tandem sibi cum templo illic extructum fuisse tenemus. Calaritanam enim curiam Principi, ex Thespiadibus natu maiori, gubernator prudentissimus assignauit: diuisit enim

Partiolla Iolę ditio & sedes.

Monti de olla mons Iolę.

In Partiolla teplū Iolai

singu-

singulis vrbes, regniq; prouinciasinec ratio ni cōsentaneum sed neque Polyticę, quam sic magno Athenienses profitebantur, Philosophiæ primogenitum Regis abijcere, videtur honestū. Enim verò Diodorus agros à Iolao sorte diuisos, affirmat; eosq; colonijs; hasce Principibus. Quorum vt laus, atque memoria mori non possent, in Sardiniam Oraculi iussu deuecti sunt. Audiendus de hoc Diodorus lib. 5. *In oracula de colonia etiam hoc continebatur, quicunq; sua in eam nomina tradidißent, his libertatem, per omne æuum partam, testãmq; fore. Inconcussam igitur iurisdictionem adhoc vsque tempus veritas Oraculi conseruauit.* Ad vsque Diodori ętatem, vt ipsemet asserit, gymnasia cuncta Deorumque delubra, à Iolao constructa manebant: hæc autē qua Diodorus floruit, ętas sub mundi annos 5148. 5149. 5150. deuoluta est; ante Expiationem 51. 52. 53. annis: tum nimirum, quū Romani cùm etiam Cartaginienses pro Sardinia dimicabant.

De huiusmodi ędificijs Aristoteles lib. de admirādis in natura auditis, fatur hac scrie. *In Sardiniæ insula multa extare adhuc inquiunt vetustissima quidem monimenta superioris ætatis, Græcoque illo perantiquo more laborata; ac inter alia nonnullos etiam fornices, & inarcuata domicilia cōspici posse, modulatis quibusdam, sed disparibus confecta numeris. Quę ferunt olim ab Iolao Iphiclis filio fuisse constructa: eo potissimam tempore quo ille Thespiades, quos ab Hercule commissos acceperat, illuc deduxerat, tanquam qui sibi affines essent, ob eam, qua cum Hercule coniunctus erat propinquitatem. Tum etiam ob id quòd Hercules tunc vniuersas ad Occidentem regiones subegerat.* (En & hic Hercules, vt diximus, in Sardinia extitit, eamq; subegit.) Structuras mirificas istas, per totam insulam fuisse certum est facessitas: in Calaritana tamen prouincia, (vbi Iolaus, vt ex Diodoro, Pausania, alijsque per pluribus constat, metatus curiam, substitit) mirificentiores operum moles eductas, certissimum. Calari enim plura, quàm alibi alijs cęlo fabèrrima ęquauit. Per vtramque campaniam Calaritanam, ędificia, quibus opera æternam memoriam cōciliauit, astris erexit. Tunc, est mens, Noraeeas illas ex lapide fornices, à Iolao, Dædaleo opificio, fieri iussas; dehinc Norentibus effugis, atque profugis, habitatas. Mens hęc, etsi non lęua, nostra non est. Templum autem Iolai, Sepulchrum, & Regia in Partiollēsi agro, vbi nunc oppida Sancti Pantaleonis, Sitxi, ac Serdiana extant, fuisse minimè dubitamus. Apud Græcium ędificia celeberrima, olim videri suetum; Turritanam quoque vrbem structurę consimiles decorabant. Quæ omnia bellorum attritus ad cadauera rędegere: eaque Carthaginensium turbines exoluere.

Arist. testimon. de ędificijs Sardinię à Iolao cōstructis.

Hercules Gręcus in Sard.

Gręcum structurus. Ędes Iolai e ornata,

De optimis Iolai rebus, quibus eximiam sibi adeptus est laudem, quarum, ex omni memoria, celebritate gloriosius nihil, Fara prèclárè profatur. *Gymnasia insuper magna & sumptuosa Deorum templa erexit; iudicia instituit, regionem cultiorem, arboribusque fructiferis vberem effecit, gentem bellicosam reddidit; ac cætera omnia effecit, quæ ad vrbium diuturnitatem spectant. Quare hi populi celeberrimi, teste Plinio, fuerunt, & ab Oraculo responsum habuerunt, eam coloniam liberam semper futuram, vt Diodorus, & Arist. referunt; qui etiam testantur, vsque ad eorum tempora, verum fuisse.*

Studiorum Vniuersitas in Sard.

Oraculum isthoc, qualecumque fuerit, de Iolaicis, in Calaritana prouincia verificatum est. Quippe vt ex Diodoro, Mario nigro, Fara, Calepino alijsque Scriptoribus liquidè patet, sola Calaris, eiusque districtus, Iolea, Ioleique appellati sunt. Nec in alia Insulę parte (legito quos volueris) Iolaeios populos inuenies, quàm in ipsa prouincia Calaritana. Ea siquidem è Grecia recto tramite venti tanti prior est pars; hanc verò primo tenuit Iolaus appulsu. Audias Faram *magna nauium claße priorem Insulæ partem campestrem tenuit, eamq; Ioleam à se denominauit.* Nos ab alio denominatam, ab hoc potissimè confirmatam (vt à sententia grauissimorum, vti Solini, aliorumque virorum, non discedamus) adstruimus. Diodorus vt superiùs, idipsum Campestrem videlicet Insulę, quæ Calaritana quidem est, partem, tenuisse, firmiter asseuerat. Vnde liquet, Calaris vrbem, Calarisque prouinciam, totius insulæ genium, omnis eiusce fatalem, (vt libato iam, quidquid id, Oraculo priscis intonuit) verticem, fuisse promeritam. Hinc tot ipsa penes authoritate pollenteis viros, elogia, titulos, encomia, laudes consequuta; hinc tot pręsignia nacta pręconia, ex quibus hæc vlla, multis.

Calaritanæ [illegible] *celebritas atq. dignitas.*

IOle, Inuersum, *Eloi* Hebraicè reddit latiè *Deus meus*: Ciuitas Dei mei, es ò Calaris, tot inquam ratione Sāctorum, quorum potiris corporibus. Ciuitas solis etiam dicta: quippe quę solis, hic est Apollo, nati structura. Aristęus enim, seu extructor, siue amplificator, Apollinis filius non nescitur. Exin epithetorum encomiorumque torrens, Calaritanę magnificentię fertilissimum irrigās fęcundansque agrum.

Calaris. Iole. Eloi. Calaris Ciuitas solis.

Anti-

Antiquissima.	Pompo. Mel. de sit. orb. lib. 2. cap. 5.
Antiquissima.	Marius Niger, in Geogr. Comm. 8.
Beata.	Oldradus ep. ad Carolum Magnum.
Caput Insulæ.	Ioan. Boterus.
Clauis Regni.	Rex Petrus in Priuileg.
Caput Sardiniæ.	Rex Petrus in Priuileg.
Caput Regni.	Calixtus 3. in constit.
Dignior.	Strabo de situ orbis.
Dignissima.	idem ibidem.
Ditior.	Cosmograph. vniuer. cap. Sardin.
Decor Sardiniæ.	Rex Alphon. in Priuileg.
Emporium.	Pius 4. in Priuil. Rom. 8. Octo. 1565.
Fidelissima.	Hieron. Zurita in Annal.
Firmamentum.	Rex Alphon. in Prileg.
Fortitudo totius insulæ.	Idem ibidem.
Insignior.	Rex Petrus in Priuileg.
Libera.	Leander Albert.
Metropolis Insulæ.	Adrianus in Theatro, Ciuit. orbis.
Metropolis Insulæ.	Lauren. de Anania, de fabr. mundi.
Metropolis vtriusque Sardiniæ.	Ioan. Cabiloni in Geogr.
Nobilior Insulę.	Thomas Procacio.
Nobilior cæteris vrbibus	Leander Alber.
Nobilissima.	Cornelius de Iudęis, in tab. Europ.
Nobilissima.	Ioan. Stadius in annot. Flor.
Opulentissima.	Zacharias Lilius in breu. orbis.
Præclarissima.	Franc. Gonzaga in Chron.
Præclarissima.	Ioan. Camertus in Melam.
Præcipua omniũ ciuitas.	Bergom Strab. & Harmanus Schedel.
Primaria Ciuitas.	Abraham Ortelius in Cosmograph.
Primaria Sardiniæ ciuitas.	Georgius Brauhum. & Franciscus Hengelberius.
Princeps omniũ Sardinię.	Petrus Galesinus in Sulpitium.
Robur totius Insulæ.	Rex Alphonsus in priuileg.
Restauratio.	Rex Hernandus in Priuileg.
Regnum Insulæ.	Marius Niger in Geograph.
Sedes Regum.	Aubertus Miræus de notit. Episc. orbis.
Vrbs vrbium.	Lucius Florus de gest. Roman. cap. 5.
Vrbs vrbium.	Iornandes de Regn. succes.

Quia Corsica olim altera Sard. vocata, ideo vtriusq; Sardiniæ dixit Cabilonensis.

Harmanus Schedel de insulis.

HAbes ex ijs plura penes Dimam Serpi de Sanctis Sardiniæ: apud Illustriss. & Reuerendiss. D. Franc. Squinel Archiep. Calar. in Relatione Sanctorum, ad Paulum V. P. M. apud Ioan. Carnicer, de Primatu Ecclesię Calaritanę; penes tandem Archiuium Ciuitatis Calaris.

Quin, & Sacrorũ Canonũ Scholiastes in c. *si diligenti*, singillatimq; August. Barbosa, in Collectan. Doctor. sup. ius Canonicum, & Ciuile, fol. 600. per hęc verba, Calarim cohonestat, titulisq; insignibus condecorat, dicens. *In Sardiniæ insula, ciuitas Calaritana; de qua Textus meminit, prima & principalis est, vulgò ab Scriptoribus appellatã ciuitas antiquissima, nobilissima, opulentissima, fidelissima, cæteris Insulæ Sardiniæ dignior, ditior, atq; insignior, Metropolis Insulæ, caput Regni, per quam cætera loca, ciuitatesq; Sardiniæ nobilitantur, & decorantur. Nã in ea residet Prorex, & suprema Iudiciaria potestas, cum magno numero Baronum, & Nobilium, in eaque fiunt comitia generalia, seu parlamenta, pro bono totius Regni; cuditur moneta aurea, & argentea; sunt scholæ publicæ* (est & Vniuersitas impræsentiarùm bonarum artium, literarumq; celeberrima studiorum) *domus deputationis, & Procurator Regius. In ea denique decretantur omnia, quæ ad commune bonum, & regimen optimum totius Regni spectant.*

Aragonum Reges, vt in pręfato Archiuio videre licet, egregijs isthanc titulis cohonerunt vrbem. Hęic ex pluribus hos paucos referamus. Rex Petrus in quodam diplomate, *pręhabito*, inquit, *super ijs maturo consilio nomine auri monetam impressione nostri nominis; titulis, atque signis decoratam, ac præsentis edicti nostri priuilegio roboratam, in dicto Regno Sardiniæ & Corsicæ, videlicet in nostro Calaris, quod caput præcipuum, & notabile esse conspicimus.* Archiu. Calaritan.

Rex idem Petrus in alio diplomate, dat. Cęsaraugustę, die 1. Martij 1357. ait. *Circa custodiam, & fortificationem castri nostri Calaris; quod caput est, & fortitudo totius Insulę Sardiniæ, &c.* Refert Martinus Carrillo Hispanus, Regius Sardinię Visitator, in Relat. §. 6. extat in Archiu. Calar.

Idem Rex in Priuil. dat. Valentiæ, dię 26. Martij 1362. *Quia loca insignia, eorumq; Rectores, dignis merentur prærogatiuis, & titulis decora*

vt: Ideo ad castrum Calaris, quod ex sua nobilitate, caput est, & locus insignior totius Insula Sardinia, nostrum intuitum dirigentes, &c. Refert Ioan. Carnicer v. 1. Doctor. in suo discursu de Primatu. Archiuium Calar.

Idem Rex, in diplom. dat. Cęsaraug. die 30. Nouembris 1359. *Archiuium reponatur per administratorem generalem Calari, tanquam in loco insigniori, & tutiori, quia Calaris est caput, & robur totius Insula, & vnica clauis Sardinia.* Refert Illustriss. Comes D. Ioan. Baptista Sctrillas, in suo tractatu, de stam. milit. Archiuium.

Idem Rex, in alio Priuil. dat. Barchinone sub die 23. Decembris 1369. ait. *Castrum Calaris, caput & præsidium totius Sardinia, & insignitum nobilitate, & decore, & præcellenti fortitudine roboratum.* Archiuium Calaritan.

Remittimus auidos ampliùs explorandi animos, Scriptoribus celebritate cõspicuis; dum hæc Leandri Alberti, in descrip. Italię, testimonio sigillamus; *E questa Città di Cagliari molto priuilegiata d'esentioni dalli Re di Aragona, per la sincera fedeltà de' Cittadini à detti Re dimostrata. Sono in questa Città gran torri, con vn molto magnifico tempio fatto già da i Pisani. Hà questa Città l'Arciuescouato, à cui sono soggetti alquanti Vesconi. Et questa Città hà il suo gouerno particolare del quale non s'intromette, ma da se stesso si gouerna.* En oraculi complementum, Iolea ecccre nacta promissum. De Nora, Sulcide, Cotno, Turri, egregijs vtiq; longęuisq; vrbibus impræsentiarum oratio torpet. Quippe qui diu, de Turri prætertim, si non ad cuncta ad nonnulla saltem celebritatis elogia suspirantes, in Sardiniam consultò, qui nobis illinc de ipsis si qua fuerint memoranda deferrent, adhuc optata, legauimus. Non enim, nisi Sulcis & Noræ longæua primordia diluculascunt; Turris autem neminem penes, qui fide polleat: recẽtium paucorum, hiq; indigenę, dumtaxat è nominis etymo, coniectamina deprehendimus, exilia quidem nitentia fulcro.

Turritanæ prouincię dignitas.

AST vnquam Turritana prouincia grauis assurgit, decorataque pellucescit. Fuit enim, vt sua res loco, Pisanorum æuo Sardinia Insula, Tetrarchia, in quatuor videlicet iudicatus, & Regna, diuisa; Calaritanum, inquam, Logudorium, Arborense, & Gallurense. Calaritanense apud Scriptores obtinuit iugiter principatum. Verum aliqui Logudiorum ceteris præhabent: ex ijs est Gregorius VII. qui ad Sardinię iudices scribens. Turritanum prenominat, in hunc modum. *Gregorius Episcopus seruus seruorum Dei, Mariano Turrensi, Orzoco Arborensi, item Orzoco Calaritano, & Constantino Gallurensi, Iudicibus Sardinia, salut. & Apost. bened.* extat in Regestro Gregoriano, Bibliot. Vatican. Hieronymus Landinus in comment. super 22. Cant. inferni Dante, eandem premittit, dicens. *Li Pisani, i quali diuisero l'Isola in quattro parti; e questi chiamarono quattro Giudicati. Il primo Giudicato Logodoro, cioè luogo d'oro, perche era la più ricca parte dell'Isola. Il secondo Cagliari, da Cagliari Città nobile & Antica. Il terzo Gallura, perche da principio fù dato à Certi Conti Pisani, che portauano il gallo per insegna. Il quarto Arborea.* Gabriel Volterranus, suæ geogr. lib. 6. *tres nunc, inquit, Metropoles Turritana, & Arborensis, sub qua Sancta Iusta, & Ciuitatensis, tertia Calaris.* Doctor Carrillo Hispanus, in sua Relat. §. 6. *Està diuido el Reyno en dos cabos, que son el de Sacer y el de Caller.* Eodemq; §. Calarim tamen omnibus prefert vrbibus dum ait. *Caller es la cabeça del Reyno.* Hieronymus Zurita tom. 1. lib. 5. cap. 6. Arborensem iudicatum, nominatione primaria cohonestat, dicens. *Sardeña diuidida en quatro Regiones, que en lo antiguo tuuieron titulo: y eran Arborea, Gallura, Caller, y el de Turri.* Imitatus quidem Scriptores alios, qui Arboream ipsam prænominant. Sed nec læua opinione ducti sunt ij, qui eam tametsi scriptis non consignarint, antiquæ vocis oraculo nixi, ab Arista o antiquissimum Oristanci oppidum cõditum sentiunt, & affirmant. Vnde huc vsque conditoris ciuitce, vestigium nominis, locus de *Santuane Arista*, seruat.

An. M. 2775. *An. D. 1220.*

ID sub quo Iolaus Dædalum è Sicilia propellatum, structuris inclytis, cumulandis ornandisq; ciuitatibus addicat. *Post constitutam inde coloniam Iolaus accersito ex Sicilia Dædalo, multis Magnifica substructionis operibus animum intendit. qua hodieq; ætatem ferunt, & de architecti nomine, Dædalea vocitantur. Gymnasia enim magna sumptibus non modicis extruxit, & tribunalia, cum multis alijs, qua ad felicitatem vita conducerent, instituit.* Hæc Diodo. lib. 4. Hisce de rebus Fara sic: *Has vrbes* (Olbiam scilicet, & Ogrillen) *Iolaus accersito è Sicilia Dędalo, pluribus operibus, qua ab artifice appellantur, Dædalea, exornauit. Quorum monumenta, etiam temporibus Aristotelis, & Diodori, vt ipsi testantur, in Sardinia apparebant; & inter alia, nonnulla fornices, & inarcuata domicilia, modulatis quibusdam sed disparibus, compactis numeris, conspiciebantur.* Has vrbes ac si duę duntaxat, quas ipse memorat,

Dædalus ædificijs Sardiniam exornat.

morat

In Sard. vi est marmor quam ais apud Calarim e monte s. Elig quondam fuisse nonnulli perhibeat.

morat, vrbes Principibus quinquaginta fatis extiterint, Fara memorat. Plures extruxit Iolaus, plurimas nouis è candida Dędalei ingenij vena, ædificijs illustrauit. Lapides autem ad structuram, Dędalus, non aliunde quàm inde met Sardinię latomijs, excidebat marmor verò quò ibi desideratum, eò cunctis operibus defuit. Romana sed enim quia se circa Sardinię molem potentia vertit, quę adhuc visuntur, ex Italia marmora sunt eue cta, illucq; vsque structuris Sardinię selectorum lapidum genera, non verò marmoris, seruiere.

An. M. 2784. *An. D. 1229.*

ANno isto res Asię, Priamiq; euertere gētem, immeritum visum est Superis, ceciditq; superbum; Ilium, & omnis humo iacuit Neptumnia Troia; Diuersa exilia, & desertas quęrere terras, augurijs actus Diuū, classemq; sub ipsa Antandro & Phrygia molitus montibus Idæ; incertus quò fata ferār, vbi sistere detur; Æneas Anchisiades Cythereia proles; quem generosa cohors vatum sub sydera cantu, extulit; Italiam profugus cęcum omne per æquor; tempestate graui iactatus. Classeq; quassa; fluctibus, ac ventis excussas dum mare sęuit; & Notus abreptas naueis in Saxa retorquet (saxa vocant Itali medijs, quę in fluctibus Aras) ingenti cum Teucrorum multitudine Sardinię littus appellit. Hinc Sylius: *affluxere etiam, & sedes posuere coactus, dispersi pelago, post eruta Pergama Teucri.* Aræ illæ, Saxa quędam sublitentia mari sunt, vbi Romani & Carthaginenses, vt Fasclus de rebus sęculi meminit, amico fędere dextras iunxere. Et quidem ea inter Siciliam Sardiniamq; iacent. Hinc Æneas directo in Sardiniam cursu venit ibiq; Iliēsem coloniam Iolai permissu locauit. Meminit Salustius huiusmodi Æneæ in Sardiniam aduētus; adstruit Pausanias, refert ara. *Post Ilium euersum,* inquit ille, *ex Troianis, & alij profugerunt, & y cum Ænea incolumes euaserunt. Horum pars vna acti tempestatibus in Sardiniam, Gręcis, qui ante illic consederant, permixti sunt. Quominus verò cum Gręcis, & Troianis Barbari bello confligerent, id primum vetuit, quòd belli apparatu neutra pars alteri cedebat. Deinde Thorsus fluuius, qui insulam mediam praterfluit; vtrāq; aciē transmittere metuētem, coercebat.* Pulchriùs fusiusq; Fara ijs verbis enarrat. *Æneas magna cum Iliensium manu Sardiniam Pausania, & Salustio teste, applicuit. Hi Gręcos in Insula offenderunt accolas, illosq; adire non dubitarunt, à quibus benignè hospitio suscepti, populariter illis sese permixti sunt, necessitate magis, quàm gratia; ne si alteri disiungerentur ab alteris, aut deficerent, nullo negotio Sardis accolis sese opprimendi facultatem darent; qui tam sumptis armis, & acie instructa, ad Thorsum consederant fluuium, qui ab hostili tractu medius labens, illorum separabat agrum: qua res vtriusque belli dirimendi causa fuit, cum neuter exercitus flumen transire, & in hostem ferri primus ausus fuerit, vt Pausanias & Leonicus referunt.*

Æneas in Sard.

Ary Saxa

Æneas, suam tametsi gentem Gręcis ad mixtam, non eò prorsus, quin alibi peculiari constitutam sede, reliquit. Ollastriacam enim regionem Iliensibus, Iolai, Heroumque sponte, selegit, eamq. ipsis tellurem adscripsit altricem. Quàm bellè, quàm dextrè Fara! *Discessit, inquit, postea è Sardinia Aeneas, relicta Iliensium colonia, qua teste Pomponio Mela, Solino, & Plinio in ea celeberrima fuit. A qua existimatur nomen sumpsisse forum Troianum, quod in Sardinia Meridiem versus fuisse testatur Antoninus Pius.* Troianum hoc forum, non aliud quàm Tortoly oppidum fuisse credimus, & firmamus. Profectò meridiem versùs extat nomen, q; hactenus, etti lęsum, retinet. Siquidem Tortuely, seu Tortoly, procellosa atque turbinea variarum nationum, gētiumq; posteritas violatum, erronea stabilitate firmauit, non enim, Tortuely, sed, Portus Ilij, à nuperrimis Romanorum accolis municipium ipsum (quod quidem Thespia, dum per ætates prouinciæ caput erat) nuncupatum extitit. En hic planè, in regione videlicet Ollastrina, plura Ilio per germana, sub alto corruptelę latibulo cōserua͡tur. Ardana, seu Arsana, vt extat ī Archiuio Calaritano, Dardana: Ilbono, Ilij boni: Triei, Troes vel Troci: Tartanij Dardanij: Giriruili, gyrus Ilij: Ardalij, ardua Ilij, idest inaccessibilia loca Iliesiū, quò iuxta Scriptores sese Ilienses receperunt: Oliena, Iliena: Bari, Paridis, vel Paris: Elini, Ilini, seu Ilienses: Pedraliana, petra Iliana: idēq; multis de alijs. Dardanij siquidē regionem hanc omnium primam tenuere, vnde & Ilij nomen traxit: Iliastes, seu Iliastica regio, vel colonia. Æneas itaq; recens enictis periculis, Gręcorum humanitate sibi conciliata, fractos iam iam maris laboribus Ilienses Dijs oratis, accolas exposuit abijtq; *Discessit postea,* inquit Fara, *è Sardinia Aeneas, relicta Iliensium colonia que teste Pomponio Mela, Solino, & Plinio in ea celeberrima fuit.* Animaduertant qui veraciora sitiunt comperire Iolensis, & Iliensis nomina, propinquitatis, & similitudinis ergo, tum exteris, tū nostratibus amphibologiam Scriptoribus inuoluisse. Vnde cum omnem strenuitatis gloriam solis Iolensibus tribuendam omnino debuerint, Iliensibus adscripsere; auieq; re uera tramitem veritatis amplexi, exilem planè, tot actam, fractamque ictibus fortunæ, plebeculam, Troum inquam coloniam sale

Tortoli forum Troianū.

Tortoly portus Ilij.

Tortoly casus prouinciæ Romanorum municipiū.

Troianorū oppidorū nomina vicia.

le tabentem, celebritatis eximię decorarūt; quodq; Iolensibus Diuûm oracula concessere, modicis accolis pręstitere. Non Ilienses igitur, sed Iolenses Carthaginensibus, Romanisq; inexpugnabiles testiterunt, inuictique per amplitudinem sęculorum permanserunt: de quibus hęc Diodorus. *Ac tametsi Carthaginenses magnis sæpe copijs in eos mouerint; locorum tamē difficultas, & inexplicabiles speluncæ subterraneorum meatus, à seruitute tutos hosce præstitere. Tandem cum etiam Romani rerum potentes sæpius Marte illos tentarent, nulla tamen vi bellica ob easdem causas subigi potuerunt.* Franciscus Fara de rebus Sardois: *nam cum Carthaginenses prius, mox Romani Insulam cepissent, nunquam tamen eos subegere: & licet ab eis fuerint armis sæpius lacessiti, difficultate tamen locorum inuicti permansere.* Dimas Serpi in Chronica Sanctorū Sardiniæ, *nunca fueron conquistados.* Quam ob causam Romani montana impetus coercētes, tutissimis muniere pręsidijs; cuius rei meminit Leander Alberto in descript. Italiæ, ibi de Sardinia, dicens. *Vero è che hanno ancora alcuni vocabuli latini, & massimamente ne' monti di Barbaria, oue teneuano gl'Imperatori Romani li suoi presidij.* Habes etiam in l. 2. C. de offic. Prę. Afric. in montibus fuisse munitissima pręsidia Romanorum: eaque ad Iolensium (erroneè iuxta alios, Iliensium) vires, & audaciam contundendas.

An. M. 2787. *An. D. 1232.*

Vlysses Laertę filius, Rex Ithacæ, & Dulichij insularum, sub hæc tempora, euerso Ilio, tempestatibus huc agitatus & illuc, Sardiniam creditur appulisse. Quippe qui grauī exorta tempestate primùm in Ciconum littus appulsus, indeq; rursus soluēs simili tempestate eiectus in Africam, rursusque illinc velificans in Siciliam delatus; hinc & circum circa concitis vndiq; fluctibus aberrauit, omnemq; mediterranei vastitatem ad oceani vsq; fauces peragrauit, vrbemque Vlysiponem, auctore Strabone, lib. 3. ędificauit. Aduentus Vlyssis in Insulā nostram è Pausanię verbis elicitur, qui lib. 6. sic ait. *Vlyssem aiunt errantem, euerso Ilio, tempestatibus huc, illuc ad alias Italię, ac Siciliæ vrbes, & Themessam etiam appulsum.* Alias Italię partes, insinuat insulas; cùm iam reliquas per decennium explorarit. Et quidem Italię pars Sardinia; quippe quę adiacet. Adstruit Fara, *circa hæc tempora*, inquiens, *Vlysses decennio naufragus errauit, & in Sardiniam vectus, paruis Sardiniæ insulis adiacentibus, quæ Ithacesiæ Vlyssis specula, teste Plinio, vocantur, nomen dedit. Leucosia etiam, Insula Sardiniæ à Syrene ibi his temporibus sepulta nomen accepit, vt idem Plinius, &* *Marcianus Capella referunt.* Satis pulchrè, satis superq; veraciter Fara fatus; cui nos libentissimè subscribentes, vtrumq; firmamus.

Vlysses in Sard.

An. M. 2788. *An. D. 1233.*

Vlysses ab Oceano vela torquens, Sardiniam iteratò veniens, Græcos suos inuisit gentiles, indeq; Siciliam, Scylla Charibdiq; transactis, accedit. Extat apud Ambrosium Calepinum Vlyssicę peregrinationis epithome; ex quo eiusce habemus viarium eoq; bis ipsam Siculam Insulam attigisse compertum. Tunc Iolaum cum Vlysse arbitramur è Sardinia Siciliam ad nauigasse, iterq; tum quoque in Græciam contendisse. *Iolaus, ait Fara, ijs, quæ ad statum coloniæ pertinebant compositis, in Græciam est profectus, postea in Siciliam nauigauit.* Prępostero ordine Fara se gerit, Sicaniam prius, deinde Græciā pertigisse, potiùs effaturus. In Græciam de abscessu Diodorus lib. 5. sic ait: *Iolaus effectis coloniæ negocijs, in Græciam reuersus est.*

Vlysses iterum in Sard.

Haud immodicum Iolaus in Græcia tempus impendit, cum ad fatalis Regni Sardinię dexteritatem, felicitatemq; torus incūberet, efflagraret; sed ocyus omnigenis supris moris, repetens Insulam, in ea mortalę consortium dereliquit; ibiq; sepultus, honores cœlestes, ethnico more, nactus, insigne templum magistra constructum arte, cum superstitiosa solemnitate ritus obtinuit. Iolai mortem vniuersa diutinis insula prosequuta est lacrymis, omnis immugiit tellus illa. Principum verò, talis ac tanti patris iacturā luctum digno sermone quis æquet? Patris næ; talem enim reuerebantur Heroes. *Qui tanquam patri*, ait Diodorus, *hunc ei honorem tribuebant. Illi enim, ob egregium bene de ipsis merendi studium, tanta eum beneuolentia complexi sunt, vt genitoris eum nomine dignarentur. Inde factum, vt qui posteris temporibus rē diuinam huic deo faciunt, Iolaum, patrem, eum nuncupent, quod Cyro à Persis quoque præstari solet.* Iolai in Sardinia obitum, sepulchrum, phanumque, virorum pręsignium elogio confirmamus. *Editur etiam*, ait Pausan. lib. 9. *eo loco Iolai heroicum monumentum: id vita verò illum in Sardinia excessisse, simulq; ex Atheniensibus, & Thespiensibus, qui cum eo illuc transmiserant, ipsi etiam Thebani confitentur.* Iulius Solinus cap 3. Iolai mausoleo templum à Sardis Iolensibus additum asseuerat. (is est Hercules) *Iolenses ab eo dicti sepulchro eius templum addiderūt; quòd, imitatus virtutes patrui* (is est Hercules) *malis plurimis Sardiniam liberasset.* Testantur recentiores inter quos Fara, Boccatius de Diis gentium perpluresq; Tactum obiter, Iolenses nobiles Calaritanum circiter orbē

Obitus Iolai in Sardinia.

Sepulchro Iolai templum additur.

lares

Iolenses præcipuè Calaritani lares fixisse. Calarimq; Ioleam eam, præcipuè coluisse: gregarios verò montes. Retinet hactenus, montana quędam Sardinię nomen,& gentem: isthęc planè, *Barbarija de Ololai*, vulgò dicta est. Læsum autem vocabulum, *Ololai*, aduertimus sumptum iri; *Ololaij populi.* nimirum à Iolaij, seù,yolaij; ijq; vici, ijq; sunt populi quos memorat, quando ait; *hac ipsa ætate vici manent, qui Iolaij nuncupantur*. Non excludimus Iolai Regiam Partiollensem; *Particula Iolea vera.* ea siquidem Iolea vera; profectò ipsam illustriores Iolaei, veluti Calarim, coluere; sed rusticos commendamusq; barbaros yolenses, strenuos & inuictos. Tangit obiter Diodorus Sardiniæ montana barbaros hosce sibi asciſſe pręsidia. *Cum enim barbari complures, colonię immixti eſſent, longinquitate temporis factum eſt, vt populus ille, totus in Barbarorum mores transiret, & sedibus in montana translatis, ardua quadam loco, & acceſſu inhabitaret: vbi lactis,& carnium nutrimentis aſſueti: ſiquidem ex re pecuaria vitam ſuſtentant, frumentorum vſu non indigent. Cumq; ſub terra habitantes, ætatem ſuam in effoſſis humo ſpeluncis degant, bellorum diſcrimina facilè deuitarunt. Idcirco, quamuis & Carthaginenſes, & Romani ſæpe armis eos appetuerint, nihil quicquam tamen effecere.* Hin educimus; non Ilienses, sed Iolenses esse, qui oraculi libertate potiti sunt. Hinc & Ololaensem regionem, Iolaicam esse. Cauendus est autem Diodorus, in illo quod ait, populum *Diodorus ca vetus* illum totum in barbarum mores transiſſe: dissentaneum enim à ratione conuincitur, & à vero. Calaris enim cum omni districtu Iolea, eiues eiusce Iolenses. Quin etiam Ogrillensis, Olbiensisq; regiones, necnon ciuitatis Grecorum ambitus, atque tractus; tandemq; planities Arborensis, vbi nunc oppida, *Monreal. Uras*, ipsaq; vrbs, &c. vnde non omnis Iolensis colonia in barbaros ijt mores; minusq; omnes in ardua accessuq; difficilia se loca, formidine præliorum, recepere. Patet, quia Iolenses Thuscis barbaris immixti sunt, ij verò ciuitates handquaquam incolebant, sed montana quidem loca, vt accuratiùs noster Serpi, in sua Chronica, alijque perplures tradunt. Liquet etiam, ex eò, quòd Calaritanam vrbem à Carthaginensibus occupatam, à suis ciuibus derelictam fuisse non legitur; imò oppositum, Calaritanos, qui & Iolei (Calaris quippe Iolea) in Carthaginenses fortiter atq; strenuè se gessisse; æuiternosque Iolenses hucusque fuisse superstites, Calarique perpetuò fruitos patria lineatim. Capaces ne adeò erant *Ratio cuius certæ,* multitudinis tantę, effossę illę humi, in quibus degere speluncę? Et quidem sola Calaris cum districtu capi nequibat ab antris. Et quidem non à Carthaginis ciuibus, sed ab ipsismet indigenis, Calarim, bellorum turbine vanescente, scimus exultam. Vnde Titus Liuius Calaritanos quidem, non Carthaginenses meminit prelatos, Romanisq; fideles eos illustri commendat elogio; *Alia cumcens ratio.* strenuam laudat Calaris iuuentutem, quæ tot Romano sub duce, Carthaginensium strauit copias (inter Maram inquam, & Septimum oppida.)

Iolenses igitur nobiles, & præclari, montium latebras arripuere; haud vnquam neque in barbarorum mores iere, sed in Calaritana vrbe atq; districtu se bene gerentes, spectatiq; ad nostram vsque tempestatem, celitus præstitam, celebritatem sibi tenaciter æternarunt. Gregariam ergo gentem, quę Ololaica montana proripuit, existimemus; non vtique generosam Atheniensium claritatem, quę suo splendore Calaritanum hemisphęrum illustrauit, armorum instruxit boniarum artium studijs informauit. Cecinit Sylius de Iolensibus: *nec paruum decus aduecto cum classe paterna; agmine Thespiadum terris Iolae dedisti.*

Inficias it non nemo, Iolaum in Sardinia obijsse; certiùs obijt, eiusq; sepulchrum, aris ac votis extitit honoratum. Quo autem ea sint facta tempore, fugit penitus: non enim penes Authores, liquet vel saltem conijci nobis indultum.

An. M. 2791. *An. D.* 1236.

FRanciscus Fara, Lydos populos, qui & Męones dicti, inter Phrygiam, & Cariam *Meones non Sard. fuerunt.* seu Lyciam iuxta Mæandrum viuebant, mareq; vt Eusebius tradit, & ex Manethone, Liuio, & Valerio Maximo colligitur, in Sardinia dominatos esse, & Męonum locū, qui corruptè *Mellogu* nunc dicitur, ab eis nomē sumpsisse, existimat. Quod nos haud quaquam credimus, imò abnuimus, in Sardinia dominatos; quandoquidem hac ętate quinquaginta Principes Thespiades Sardinię domini erant. Regesq; Dynastieisnec sic facilè Regnum exteris herulis oblaxarent, quin & proprijs, quin & paternis pollentes viribus vsque ad sanguinem dimicarent. Quàm dissentaneum ab Oraculi (quale vis fuerit) pollicitatione, vt genus Herculeum tam fatale, ad tot ętates, Sardiniæ dominans dęstinatum, 22 dumtaxat annos ad clauum sederet imperij! Et quidem, Diodori testimonio, per multas ætates insulę pręfuere. En quid ipse lib. 5. lib. 15. de hisce perhibeat. *Thespiadæ autem*, inquit, *cum per multas ætates insulæ præfuiſſent in Italiam tandem expulſi, finitimum Cumæ agrum inſederunt.* Eccere Lydos Sardinię non dominos, forsan accolas. Si-

K qui-

Aetas quid. quidem plures ętates, 22. annorum satis superque excedunt; ętas enim spatium 30. annorum est, iuxtà Plutarchum: item annorum 100. iuxta Ouidium 12. Meta. Longissimum itidem humanę vitę tempus, iuxta Plautum, *ętas mala*, inquit, *dicta est senectus*. Mundi ne tritas nescimus ętates? Quot hę queso annis conflatę? Labamur ab Adæ ad Noe: exin ad alias. Nec insurgat ętatem pro anno accipi posse, iuxta Virgil *vbi quarta accesserit ætas*: minusq; pro decennio, iuuentæ senectęq; interstite; quam quidem ętatē Auicenna ;, ętatem pulchritudinis vocat: quę fere à trigesimo vsque ad quadrigesimū currit annum. Non igitur ętates illas, quibus Thespiadę in Sardinia regnarunt, curtas exilesque putemus; vtpote Cumanum agrum, Diodoro teste, insederunt: ipsa verò ciuitas à multis Authoribus ædificata traditur anno mundi 2893. (consulatur Hieronymus Bardi) à multis demum annum circiter 4037. iuxta supputationem ab Hebraica dissentaneam (consularur Bergomensis in Supple.) eliquet ijs Lydos Sardinię vnquam Dominos non censendos; imò & Farametipse, anno 2912. Thespiënsium è Sardinia discessum staruit, ita fatus. *His temporibus Thespienses ex Sardinia in Italiam nauigantes, circa Cumas, teste Diodoro, tenuere, & Dædalum Cumas detulere, vt Saluftius refert.* Stabant igitur Cumę? Decumanæ igitur euolutæ ętates?

An. M. 2912. *An. D. 1357.*

Locrenses populi hodie locbis i Sardin. LOcrenses hoc anno collocat Fara, Parnassicolas populos, nostris aduectos oris. Adstipulamur Solino, Locrensium Sardinię inuectam coloniam lib 9. asseueranti. Farę autem iudicio non annuimus circa annum; ęterno siquidem sub latibulo penes Scriptores id extat. Tutius, veroque similius arbitramur, Cum Thespiadibus à Iolao, tum Lydos, cùm Locrenses, Phrygesque demum, illorumq; Gręcię finium gentem, in Insulam fuisse deuectam. A Iolao, inquam, primo, secundoq; in Sardiniā velificatu. Quin & Hercules, ad filiorum Regni decus, felicitatemq; totus incumbēs, colonias illuc transmittere satagens, proculdubio, ex ipsis Asię gentibus, immodicas ablegauit.

An. M. 2958. *An. D. 1403.*

Thraces in Sard. THraces Europę populi, Scytes prius dicti in Sardinia imperasse, vrbesq; condidisse, eò quod iuxta Eusebium, mare obtinuerint, à Fara creduntur. Idipsum est Authoris huiusce obtentum pelagus, Lydos, Rhodios, Phryges, Cyprios, atque reliquos, ab eo memoratos, populos, dominos fuisse Sardinię, opinandi ansa. Verùm, tanti viri pace, fundamētum exile habet opinio hęc. Nam etsi mare populi illi obtinuisse dicantur: non tamen Libycum, Tyrrhenum, Sardoum, Gallicum, tandemue Ligusticum, Sardiniam perluallantia; accommodare fidē ob tria renuimus. Primum: quia mare finitimum, & interstes, hoc est Creticum, Hellespontiacum, atq; Ponticum, obtinuisse, verius. Secundum; quia Thespiadę ad clauū Sardinię tenacissimè consedebant: patet Cumarum ędificationis ex tempore; Cumas verò iuxta Salustium, Faramnecnon, ipsum Dædalum Thespienses detulere. Tertium denique illud est, quòd post Thespiadas ijdem Sardi regnauere. Testis est Diodorus, lib. 5. num. 15. vbi sic fatur. *Thespiadæ autem cum per multas ætates, insula præfuissent, in Italiā tandem expulsi, finitimum Cumæ agrum insederūt. Reliquum interim vulgus ad barbariam redactum, indigenarum optimos Reipublicę præficiens, libertatem ad nostram vsque ætatem defendit.* Ergò non Lydi, Thraces, Rhodij, Phryges, Cyprij, Ægyptij, Milesij, Cares, Lesbij, Phocęique, regnarunt; sed Proceres, ijq; Sardi: vnde Sardiniam liberam fuisse Rempublicam, expressè patet; Regnumq; Sardinię per ipsosmet Sardos, torsæculis (at non tales per hosce popellos, tali tantoq; nullatenus aptos Regno) dexterrimè gubernatum. *Sard. multis sęculis. Resp.*

An. M. 3047. *An. D. 1492.*

TEmpestatem sub hanc, ex Rhodijs insulę maris Carpathii, Sardiniam accolas adpulisse, vrbes extruxisse, imperasseque & ab eis Rhodium Sassaritanę regionis locum nomen sumpsisse credit Fara. Accolatum admittimus, imperitasse autem, vrbes que condidisse negamus. *Rhodij in Sard.*

An. M. 3070. *An. D. 1515.*

PHryges minoris Asię, populi Cariæ, Lydię, Mysię, Bithynięq; finitimi Sardiniā aduenisse Idonesijq; qui vt refert Ptholomęus, in Sardinia sunt, tum quoque accessisse, opinatur Fara, dominatumq; existimat habuisse in Sardinia, quod abnuimus, & abijcimus. Reuera venere, Idonesiosq; ibi (quorum nomen, tametsi læsum, *B.donq*, seruare aliqui arbitrantur) populos condidisse, & promontorio Gorditano nomen dedisse nihil ambigimus. Siquidem Gordien vrbem Iustinus; Curtiusque lib. 3. Gordiū oppidum nominant. Est autem Gordium *Phryges in Sard.* *Promont.*

oppidum

Gordi tanū à Gordio oppido ibi extructo à Gordijs.

oppidum siue vrbs Phrygiæ; ita Franciscus Fabritius in annot. in Pauli Orosij lib. 3.

An. M. 3098. *An. D.* 1543.

Cypriotæ in Sard.

CYprij populi per id qui Sardiniam pene trasse, quin & regnasse existimantur à Fara; nimirum, quòd, Eusebio teste, mare obtinuerint. Nos quidem eorum accessum non, sed regnum vtiq; inficiamur.

Non sic facilè aduenę, Sardiniæ Regnum adipisci poterant; non tam absq; sanguine triumphare, tam breui successione diuelli alterutris. Non sic vnquam vilnere Nostrates, quippe qui alijs nationibus bello ful gureis vti Romanis, & Carthaginensibus strenuissimè restitere, plebeculis istis ita inermiter succumbere nesciere. Fara itaq; Sardinię Regni ambages inuoluit indignè cumq; iuxta scriptorem petauristę videntur Sardiniæ Magistratus. Ecceręq; pilæ instar, Insula mediterranei maris princeps, hac incongruis à req; sua dissentaneis temporis spatijs, volutatur. Phryges enim ab anno 3070. ad 3098. Cyprios hinc ad annum 3138. Phęnices inde ad 3179 Ægyptios exin ad 3210. Milesios ad 3220. Cares ab inde, ad vsque 3241. istinc Lesbij ad 3289. Corsos ab anno 3350. vsq; 3416. Phoceos ad 3433. nimirum vsque ad Carthaginenses. Quàm volubilis orbita, quàm gyrouaga? Talem imperij labilitatem, à verosimili satis auiā, nostris finibus absterremus, explodimus obdignantem. Quia tametsi popelli isti, mare obtinuisse dicantur, finitimum est cēsendum, nullatenus totum. Nulla etenim Monarchia, adhuc Romana, mediterraneū omne possedit. Nonne Libycum atq; Sardoum habuere Carthaginenses? Nonne totum Romanis Eoum pelagus desideratum? Nunquam ipsis vniuersum Mediterraneum paruit ęquor. Ecquid Lesbij, ecquid Cares, Phocæi, Milesii, Rhodij, Cyprij cum Romanis? Totum propè ij pelagus nacti forent, si suis ab vsque, nostros ad vsque fines, eorum se ditio effudisset.

An. M. 3138. *An. D.* 1138.

Phęnices i Sardin.

PHenices, in re Martia pręcellentes, anno isthoc, iuxta Farę supputationem, quæ nequicquam displicet, in Sardiniam ductis colonijs secessere; ibique non regnum, sed coloniarum, ibi consistentium, Sardiniæ Magistratus gratia, pręfecturam vel consulatum; habuere isq; potius est, quod Diodorus innuere videtur imperium, refertq; Fara. Neque enim tunc Syri, tale sibi nancisci potuit Regnū, firmis oraculis (tametsi ethnicis, prima tamen rerum omnium permissis à Causa, Herculeo sanguini, i hespiadibus vtpotè stabilitum. Protectò colonia Syra hęc tractum illum, in montibus Calaritanis, *syrgerju* nuncupatum, tenuere: tūq; forsan honorificum illud propè Calarim oppidum, mutato nomine, *syrarjus*, idest Syrarius, traxit. Phænices, vt refert Hieronymus Bardi, octies mare obtinuerunt; toties igitur Sardiniæ Domini? Absistat quęso imperium gyrouagij, regnum pilulę.

An. M. 3179. *An. D.* 1624.

Aegyptij i Sardin.

HOcce anno Fara Ægyptios vetustissimos populos, Sardinię dominos credit amplectimur annalistmum; nam iuxta veriorem supputationem, fidelem deprehendimus: regnasse autem (nisi fortè, vt dictum est de Phęnicibus) dissentimus. Tenuerunt Ægyptii Australem Sardinię plagam ad mare, Sarabinensem videlicet polo soloq; tristissimam regionem, Elaronesijq; vt optimè notat Fara, appellitati sunt: ab Elare inquam, Ægypti vrbe, retinetq; hactenus etsi lęsum id nomen regionis eiusce incolæ, *Sarrauejos*, seu Sarouesos, mutata, n, in u. Erant ij populi quondam plures; non primi quidē accolę, sed immixti indigenis præualuere.

Sarabensis regio Aegyptiorum colonia.

Oppida Sarabinensia. Villamaior. Olim episcopus in Sarabo. Horrea Romanorum.

Erant per totam illam, Sartuy oppidum bellicosum; Petretum; Eringiana, Horrea, Pellia, Cannas, Bulluy, aliaq; oppida, vrbes, & castra, quibus insignior Susabęa, seu Susalęa, hęc est Villamaior, sęuientibus eruta bellis. Habuit aliquando Sarabinensis regio suum episcopum Calaritano suffraganeū; cuius aulę hucusque traditio manet, penes Villæmaioris districtum, localesque *saomesu Biscabu*, nuncupant. Horrea oppidum, vulgò Orria, parcat Squirro, ad nostram adhuc ætatem oppidulum tot bellorum incendijs, turbinibusq; extat: Vocatum autem Horrea, Romanorum tempore fuit, eo quod Gerreia, ipsaq; contigua Sarabinensis tractus plebs, triticum Romam nauibus deuehendum, horreis inferebant. Erant autem horrea loco illo, tutiori atq; securiori vallis illius. Quam ob causam Romani fossas è ductas quas Sardi *foxis*, appellitant, onerandis commodas rebus, vsque ad mediam vallem, quò omnia plaustris imposita veniebant, effecere.

An. M. 3210. *An. D.* 1655.

Milesij in Sard.

HOc anno credit Fara Milesios potentes, opulentosq; populos, Ionię Cariæque fines egressos, in Sardinia imperasse eiusque colonis nomen dedisse; quod & nos

nos

nos vltrò concedimus, absq; regno; non enim domini, sed accolæ fuerunt, humanitatis, vrbanitatisque gratia à Sardiniæ magistratibus excepti. Milesij apud Scriptores Sardiniæ populi memorantur: quos in Militano tractu substitisse ambigua nobis res non est; etsi Fara subticeat, Milis oppidum seruat nomen, retinet posteritatem Milesiorum.

Milis oppidum Sardiniæ celebre. Est Milis oppidum celebre, antiquitatis præstantia decoratum, strenuitatis auitæ monimentis insigne. Planities inter ipsum Arboreamq; vrbem, elegantissima prospectu, longè lateq; Malis vicatim citreis consita, ad tria milliaria nemus egregium; sua met sponte nascentibus, nulla cultus industria, redolentibus vndiq; spatijs, arboribus illis voluptas amasia tota prostituit. Doctor Carrillus in Relatione Sardiniæ ad Regem Philippum III. de hac Malorum medicarum sylua sic refert. *Ay vn llano entre Oristan y Milis de largo y ancho de mas de tres millas, todo lleno de Naranjos, que con no se cultiuar, y adreçar estan con vn orden à calles, y carreras, que parece auer se hecho à mano: en tiempo de la flor ay tanta amenidad, y fragrancia, que se siente mas de dos leguas el olor: y con auer tanta flor, no se aprouechan de la agua que della se podria sacar, sino que se queda y pierde.* Habes apud Polybium lib. 1. Mylis oppidum in Sicilia.

An. M. 3241. *An. D. 1686.*

Cares in Sard. Carenses, seu Cares, Herodoto Leleges, Asiæ populos Sardiniam tempestate hac adpulisse, imperasse, vrbesq; extruxisse creditum, Fara perhibet. Nos verius oppida *Carg. Cared de far dinie clarũ genus* quędam non vrbes condidisse, nequaquam regnasse firmamus. Refert Cares Ptholomęus; nosq; non fugit, Murraueranum Sarrabinense, Maracalagonense, aliaque oppida, Carasgenus: quin etiam Iliensium regionem Careddas, à læso iam nomine Carenses, habere.

An. M. 3289. *An. D. 1734.*

Lesbij in Sardin. Lesbios, maris Ægęi insulanos hoc anno, in Sardinia regnasse vrbesq; condidisse existimat Fara. Reijcimus vrbes, reiectamus & Regnum.

An. M. 3350. *An. D. 1795.*

Corsi i Sardin. Sequimur vltrò Faram, Corsos, hoc circiter æuum factionibus ciuiliq; lacessitos bello, pulsosq; patria Sardiniam aduenisse, montuosamque insulę partem, quę Septentrionem respicit occupasse, oppida construxisse, & ab incolis patrio nomine Corsos dictos. Pausanias lib. 10. *Abest, ait, non longè à Sardinia, insula Cyrnos ab inquilinis è Libya, à Græcis Corsica nominata: ex hac non parua vtique manus, seditione pulsi in Sardiniam transiere, montibusq; occupatis, oppida sibi muniere. A Sardis certè patrio ipsorum nomine, Corsi appellantur.* Hos, *Cossi genus insigne i Sard.* dempto, r, grammate, Coso, vel Cossu, appellitant: in Sardinia, progenies opulenta, Cossorum; quę apud Sarabinensem triangularem regionem, diuitiis olim pręppollebat; ex Aritzo quidem oppido oriunda. Carpitur Fara, ibi, *Hi viciniori montuosa insula parte, quæ Septentrionem respicit, occupata duodecim oppida sibi muniere eodem Pausania teste.* Duodecim hæc Pausanias oppida? Parcas Fara: tale siquidem Pausanias, dixisse non legitur.

An. M. 3367. *An. D. 1812.*

Supputatio temporum hàc iactauit, & illac; donec Bardi tutissimo prenso scopulo, tempestatibus tot euictis, hunc subsistimus annum circiter acientes. Sub isthæc igitur tempora Nabuchodonosor Rex in *Nabuchodonosor in Sard.* Hispaniam iter instituit, ingentique exercitu territator, mediterraneum sulcans mare, Iberis oris applicuit, magnam Hispaniæ partem subiugauit, vsq; ad columnas Herculis peruenit, inde Tarraconem reflectens copias in Thraciam, Pontumq; deduxit. Valeant Alderete lib. 3. antiq. Hispan cap. 4. Mantuanus in animaduersionibus, ad historiam Ioannis Marianę. Credimus Megastheni lib. 4. rerum Indicarum: Iosepho lib. 10. Antiq. cap. 11. libro quoque contra Apionem: Straboni lib. 15. Geographię, tandemque Biuarium, Flauij Dextri Commentatorem anno Christi 37. vtraque amplectimur vlna, subscribimus, firmamus. Ingressu itaque, & egressu Rex Nabuchodonosor, nostram ostendens insulam, eam salutauit, inuisit, commeatumq; ex ea, afflua vtiq; omnigenis terræ bonis, accepit.

An. M. 3370. *An. D. 1815.*

Nabuzardan, eiusdem Nabuco Regis Pręfectus exercitus, in Hispaniam sub id æui cum immodica captiuorum Iudæorum multitudine se contulit, eamq; regionis illius atq; finitimis terris inuexit. Timuit namq; Rex, vt tangit Biuarius in Commentarijs, tot Iudæorum millia totq; millia captiuorum in suo consistere Regno, rebellionis ergo: pręsertim quòd ipse extra Babylonem cum copijs longos annos in armis agere cogebatur. Testatur Diuus Athanasius primus Cęsaraugustę, Episcopus, in Fragmento,

mento, vt refert Biuarius. *Hic venerat*, ait Athanasius, *cum 12. Tribubus, à Nabuchodonosor in Hispaniam Hierosolymis, duce Nabuzardan, vel Pyrrho, Hispanorum Præfecto*. Inexpugnabilem penè reddunt opinionem istam, in re antiquaria decumani viri, Florianus de Ocampo, Stephanus Garabay, Ioannes. Mariana, & alij, in Hispanicis Chronicis. Lucius Dexter in suis Annalibus, ann. Chris. 36. de Diuo Iacobo loquens, ait. *Multi ibidem Iudæi conuertuntur ex 12. Tribubus transmigrationis ex Babylone*. Rasis denique, natione sectaq; Maurus, in historia debellationis Hispaniç, scribit, Nabuchodonosorem Regem, Hierosolymam inuasisse, atq; euertisse, Tarquini Romanorum Regis, temporibus: venisseq; ipsi Nabucho suppetias, Combenem, potioris Hispaniçe partis Regem, interfuisseq; ipsius almç ciuitatis excidio, & Salomonis mensam pretiosissimis lapidibus exornatam; secum in Hispaniam detulisse. Tunc igitur eni, captiuis ex ipsis Iudeis, à Nabuzardan seu Pyrro deuectis, multi Sardiniç, Corsicç, quin etiam Balearibus insulis illati sūt. Elicitur verum isthoc Philonis è verbis, in legatione ad Caium. *Metropolim esse, tantis Ierusalem non modò Iudeç, verùm & Prouinciarum exterarum quoq; propter colonias inde olim ad eam deductas*. Patet Rabinis è multis, qui super lib. 4. Regum. Annuit Benedictus Arias Mōtano super Abdiam Prophetam, alijq; nuperrimi, Hispaniç rerum vindices adstruūt: veterumq; Rabinorum authoritate freti; omnes Italiæ, Hispaniæq; prouincias, multis ante Christum sæculis, Hebrçorum colonijs fuisse refertas, tradunt. Quod quidem penes vetustissima manuscripta, in Ecclesia Toletana asseruata, nimia claritate pellucet. Hinc tunc dierum, Optimi Maximi Dei cultus, in Sardinia viguit: eò quod fides quę Idolicę superstitionis efflante Zephyro, iam aruerat, Sanctę plebis inuectu, ad Expiationem vsq; reuiruit. Mediterraneum pelagus euertisse Nabuco, asserit Monarchia Ecclesiastica, Ioanne Pineda authore: vnde nonnihil innuitur eius in Sardinia classis appulsus.

Iudæi in Sard.

Religio, cultusq; veri Dei i Sard.

An. M. 3416. An. D. 1861.

HOc anno, Phocenses Ioniç populos, assiduis Persarum bellis exagitatos & ab Harpago obsessos, communi consensu patriam relinquentes; mare ingressos, ipsum obtinuisse, & in Emporia, Sardiniæ regione, imperasse, quòd propinquam Corsicæ insulam, Herodoto teste, occuparint Fara scribit. Nos verò, qui satis superq; nostratium rerum origines atq; primordia indagamus, Genebrardo, alijsque vetustatum excubijs adhærentes, Phoceorum Sardiniam (nedum imperium) negamus accessum. *Cyrum namq; Zarem Medum, & Harpagum mittit, vt Ioniam, Cariam, Lyciam occupent. Harpagus Phocenses in Corsicam, Rhegium, Veliam, & agrum Massiliæ eijcit*. Genebrardus lib. 2. Antonomaticam insulam, si eam Phocæi aduenissent, non equidem reticeret: reticuit; reijcimus Phoceorum, non modò imperium, verùm & aduentum quoque nullo fundamento eos admittendi fulsulti.

Phocæi in Sard. no venerūt

Pergens Fara, tempestatibus hisce Iones Grçciæ populos, à Cyro in seruitutem redactos, Sardiniam, Biantis Prienæi hortatu, petijsse: ijs vtens verbis. *His temporibus Iones, Græciæ populi, fuerunt à Cyro in seruitutem redacti: qua re Bias Prienæus, ex septem sapientibus vnus, illis suasit, vt communi classe soluentes Sardiniam peterent, ibidem vna quadam ciuitate omnium Ionum constructa, absq; seruitute liberi, feliciterq; viuerent, nimirum insulam, inter omnes maximam, recepturi, alijs imperaturi. Quod saluberrimum cōsilium Iones spreuerunt, cui tamen si obtemperassent, licuisset, vt inquit Herodotus, Græcorum omnium felicissimos viuere*. Hactenus ille Consultum nobis, Herodoriq; fidem exploratam minimè diffitentur; huiuscemodi tamen de Sardinia rem nullatenus approbamus: quā doquidem, Herodoto consulto, non de Sardiniç, sed de Sardicæ populo sermo est. Ita ipse Author lib. 1. insinuat: vbi ad Sardos, Mitilençus, aut Bias Prianęus contendisse: apud quos à Crefo Rege quæsitus, rogatusq; narratur, decemque in prælium æquorum millia insulanos coemisse Bias describitur respondisse. Nullibi autem Rex Cresus Sardiniæ astuisse; nec Mitilençusue, nostris auris fruitus legitur. Satis explicitum hinc, de Ionijs Aeolijsque, vt inibi, insulanis Herodotum loqui. Atq eò nequaquā Faram penitus meusamus, cum typicum sępius offendiculum scriptoribus casum incutiat.

Iones i Sar din.

Carpitur Fara

An. M. 3419. An. D. 1864.

MArcomirus Scytharum Rex, qui anno 20. Regni sui cum Gallis cruentissima bella gessit, annoq; 24. occidentalē Galliam ingressus, cuncta ferro, & igne va stauit (vnde per annos ferme 900. Scytharum Reges, Romanos diutius Gallosque infestarunt, tandemq; totam propè, in suam potestatem armis, Europam coegere) Sardiniam quoq; insulam etsi minimè subiugarit; afflixit; vt ex Abbatis Tritemij Compen. lib. 1. elicitur.

Marcomirus Rex Scytharū i Sar din.

L Heic

Heic illa Thespiensium nouem dormientium fabulatio, à retro actis nimirum æuis, excurrit. Dormire siquidem vulgus tot sęcula credidit; cum verum sit non dormientia quidem, sed vita potius iam persuncta cadauera, dormientium speciem pręseferebant. Sed enim quia integra, absq; vlla corruptionis læsione perstabant, somno diutino consopitos, eoq; perpetuò sic absortos fama vulgauit, vbiq; terrarum ac Gentium fabulatum. Vnde nil stupor, quòd talium tantorumque armitonantis inclyti Herculis filiorum, Thespiensium inquam Heroũ, corpora, membris integra, à gentibus vndique confluentibus colebantur. Auditote Faram de rebus Sardois. *Simplicius tamen, in Commentarijs, quos in octo Aristotelis, de Physica auditione, libros exquisitissimè conscripsit, refert nouem ex illis, qui Heroes Sardi dicebantur in Insula permansisse, & diem suum obijsse: quorum etiam corpora, omnibus integra membris, & illæsa, dormientium præseferentia speciem, vsque ad Aristotelis perdurasse tempora refert. Ad hos etiam responsorum prædictionumq; gratia, quæ per insomnia darentur, & Insulæ accolas, & multos etiam conuenas, & externos accedere solitos fuisse, auctor est Simplicius, & Leonicus refert.* En Aristotelem lib. 4. Physicorum, cap. 11. *Sicuti neq; ijs, qui in Sardo fabulosè dicuntur dormire apud Heroas, cum fuerint experrecti, Simplicius autē in Cōment. eisdem lib. & cap. Sed Aristoteles, inquit, ex longissimo somno eorum, qui vt fabulæ narrant, in insula Sardo apud Heroas dormierunt, fidem, facit. Cum enim essent nouem filij Herculis quos Thestia Thespiensis filiabus habuit, corpora permanentia ne putrediue, & integra habuerunt, qua videbātur dormire, vt fortè Aristot. & eius interpres Alex. dicunt: & ij filij Herculis erāt Heroes in Sardo, apud quos gratia dormiendi, vel alicuius vtilitatis erant. Equidem quosdam longissimos somnos dormisse, & symbolicum scilicet quod aliud significat, ac profertur; quidam profecti ad Sardum copulantes, nunc ipsius somni initium cum ipso fine, & vnum facientes. Veruntamen Eudemus, cum prętereat fidem facere ex ijs, qui dormierunt in Sardo, fidem facit ex quodam casu, qui Atheniensibus acciderat.* Idipsum ferme Leonicus scribit. Notandum verò est, fabulosum id, Aristotelem eiusq; scholiasthen Simplicium non quò ad nullam cadaueris corruptelam, membrorumq; integritatem, sed quò ad somnum, arbitratos esse. Fabulę siquidem vniuersum orbem, dormientia corpora blaterabant, cum verius ea iampridem expertia motus, membris illęsa, tot sęcula superarent. Astum id Sathanæ iudicamus: naturali aliqua vi adhibita eadem corpora, ad gentilitatis perniciem conseruasse, somnique speciem apparentem pellectorũ oculis effinxisse, nihil ambigimus.

Quo sed loco? Insulam hisce pedibus semel atq; iterum peragrauimus, mireq; magnitudinis, ossa perspeximus: quorum inspectu Gigantium moles in ea extitisse, certiores facti, aliquando Sulcitana cadauerum receptacula, Heroum fuisse putauimus monumenta: non enim alibi, quàm Calari ipsa colebantur. Extat hactenus ibi, nequicquam despicabilis, famæ locus, spelunca videlicet, vulgò *sa Ruta deis Reis*, appellitata; vetustissimis circumcirca, Gręcis nimirum, inscriptionibus consignata; ita vt cunctis æternum rei monimentum, posteritatibus protendatur.

An. M. 3430. *An. D. 1875.*

CArthaginenses, asperrimis belli studijs, opibus, viribusque pręcipui, cum inter cętera mala, peste etiam laborarent, cruenta sacrorum religione, & scelere pro remedio vsi sunt. Quippe homines, vt victimas, immolabant, & impuberes (quæ ætas etiam hostium misericordiam prouocat) aris admouebant, pacem Deorum, sanguine eorũ exposcentes, pro quorum vita Dij rogari maximè solent. Hinc primam rerum Causam irritantes suę omnipotentis dexterę flagra perpessi, tot scelerum pęnas diuersis exoluere iacturis. Exprimunt Pompeius Trogus, & Iustinus lib. 18 & Paulus Orosius lib. 4. cap. 6. *Cum inter cętera mala,* ait Orosius, *etiā pestilentia laborarent, homicidijs pro remedijs vsi sunt. Quippe homines, vt victimas immolabant, ætatemq; impuberem, quæ & hostium misericordiam prouocaret, aris admouebant. De quo sacrorum, imò sacrilegiorum genere, quid potissimum dicutiendum sit, non inuenio. Si enim huiusmodi ritus aliqui Dæmones pręcipere ausi sunt, vt mortibus hominum, occisione hominum, satisfieret; intelligendum fuit se operarios, atque adiutores pestilentiæ conduci, vt ipsi, quos illa non corripuisset, occiderēt. Itaque Carthaginenses aduersis Dijs, propter istiusmodi sacra, præter præsumptionē, impietateq; ipsorũ, irato Deo, cū in Sicilia, diu infeliciter. dimicassēt, trāslato in Sardiniā bello, iterū infelicius victi sunt. Propter quod ducem suum Mezeū, & paucos qui superfuerant, milites exulare iusserunt. Exules veniā per legatos petentes, repulsi, patriam bello, & obsidione cinxerunt. Ibi tunc Mezeus Dux exulum, Chartalonem filium suum, Sacerdotem Herculis, quod sibi velut insultans purpuratus occurreret, in Crucem sub oculis patriæ, vt erat dignus, cum purpuris, infulisq; suspendit. Post paucos autem dies vrbem ipsam cepit; qui cum interfectis plurimis Senatorum cruente dominaretur, occisus est. Hac temporibus*

poribus Cyri, Persarum Regis. Iustinus loco citato rem, tametsi obiter, exprimit, subactosque à Sardis enarrat. *Itaque aduersis tanto scelere Numinibus, cum in Sicilia diu feliciter dimicassent, translato in Sardiniam bello, amissa maiore exercitus parte graui praelio victi sunt. Propter quod Ducem suum Maleum* (Fara Macheum nuncupat) *cuius auspicijs, & Siciliae partem domuerant, & aduersus Afros magnas res gesserant, cum parte exercitus, quae superfuerat exulare iusserunt.* Potiebatur Sardinia multis retroactis saeculis libertate: nil mirum, vt genuinae strenuitatis acritudine vteretur in hostem. Bellatum bis validè, totiesq; Sardinia triumphatrix. Videas amabò lector, quonam casu, plebeculis illis aduenis Sardinia cederet, quę Carthaginensium viribus inuictam, inexpugnabilemq; se reddidit? Cyri temporibus, ait Orosius, Carthaginensium furias ingruisse: Cyrus autem anno 3410. Persarũ habenas arripuit, regnauitq; annos 30. annoq; 3439. diem obijt suum.

Imperiti reuera, nedum ignaui à multis habiti Carthaginenses, cùm vitijs, atq; sceleribus polo soloq; exosi, Sicilię, Sardinięq; vires experti, fractiq; cladibusq; exinaniti eas tandem amiserint. *Oriundus itaq; Anniual.* (ait Aphtonius in Progymnam.) *ex horrido, & tam infausto loco patriam sortitus est Carthaginem: cuius ciues odijs semper, atq; vitijs propè maioribus, certarunt, quàm viribus, ac virtutibus. Vnde per ignauiam, & rerum omnium imperium, amiserunt Siciliam atq; Sardiniam, prouincias omnium florentissimas.* Ignaui næ, ac imperiti, bello tamen fulgurei: neque ab re Maroni asperrimi belli studijs, decantati.

An. M. 3440. *An. D. 1885.*

HOc anno colligimus è Iustino lib. 19. Carthaginenses Hasdrubale, & Hamilcare Magonis filijs, Ducibus Sardinię furialibus copijs ingruisse: quo bello Hasdrubal lethaliter sauciatus, occubuit, fugatisque Carthaginensibus, victores euasere nostrates. *His Ducibus*, inquit Iustinus, *Sardiniae bellum illatum* subditq; ibidem: *in Sardinia quoque Hasdrubal grauiter vulneratus, imperio, Hamilcari fratri, tradito interijt. Cuius mortem cùm luctus ciuitatis, tum & Dictaturæ vndecim, & triumphi quatuor insignem fecere. Hostibus quoque (Sardis videlicet) creuere animi, veluti cum Duce, vires Paenorum cecidissent. Dum hęc aguntur, legati à Dario Persarum Rege Carthaginem veneruni, afferentes edictum, quo Pœni humanas hostias immolare, & canina vesci prohibebantur, mortuorumque corpora cremare potius, quàm terra obruere, à Rege iubebantur: petentes simul auxilium aduersus Graeciam, cui illaturus bellum Darius erat. Sed Carthaginenses auxilia negant, propter assidua finitimorum bella, &c.* Quę quidem annum hunc circiter eueniſſe, Hieronymus Bardi, Monachus Camaldulensis (quem ob eius auctoritatem, & fidem libentissimè sequimur) innuit, dum in Gręciam nouam classem gentemq; anno 3477. Darium Regem molitũ fuisse describit. Haud mirificum, tot annos bello intersitites effluxisse, cum finitimi populi, quin & Siculi, eos totos armis imbiberent. Prȩliatos quidem alias cum Sardinia annorum hoc interstitio, Carthaginenses minime dubitandum; sed vti minus pręcipua scriptores bella isthæc silentio prætetiere.

An. M. 3449. *An. D. 1894.*

CArthaginenses, tot cruenta post bella Sardiniam obtinent, & in suam redigũt ditionem. Quam furialiter quamque lymphaticè: pro Sardinia, Carthago certauit! *Nam*, inquit Diodorus lib. 4. *vbertate frugum vsque adeò celebris euasit, vt Carthaginenses opibus postmodùm aucti, multa potiunda eius desiderio certamina susceperint.* Miramur Apianum Alexandrinum, qui in libro Libyco ita fatur. *Postea in breui tempore, condita Carthagine, occuparunt Siciliam, & Sardiniam, & alias aliquas insulas maris, mittentes colonias vsque ad Iberiam.* Et quidem anno 2918. iuxta verius computamen (vt pretermittamus iam varias de vrbis huiusce ędificatione sententias) constructa est, vt optimè tradit Camaldulensis, in sua Chronologia: non igitur breue tempus intersitit. Verum verò est, Sardiniam, vti finitimam, quàm alias ocyùs insulas Carthaginensibus debellatam. Recessimus vltro ab eis, qui anno 4128. quiq; anno 441. ædificationem Carthaginis statuere.

Iolenses Montani, Ilienses, & Corsi Carthaginensibus adeò restitere, vt nulla penitus vis, & solertia frugi fuerit. Mirum nihil: cum enim iugorum inaccessibiles vertices rupiumq; fissuras, hiatusq; sibi asciscerent, inexpugnabiles perstitere armentorum lacte & carnibus victitantes. Semper ij populi strenuitate pręsignes extitere. Importat namq; ipsis, longè plus vtilitatis, quàm incommodi loci asperitas, quin & immitis aeris tempestuositas rigentissima. Sic enim ad quascunque truculentioris fortunæ impressiones assuefiunt: sic ad euincendos morbos (nunquam enim apud eos medicina nec medicus: illinc extorris Galenus, exul Hipocrates) sic deniq; ad durissimos perferendos labores, exercentur, ac edurantur corpora. Darius maior, populum suum, regionis asperitatem atq; scabritiem, campestri

ac

ac molliore tractu,commutare cupientem, nunquam permisit: hominum habitus, vt plantas & semina, ad regionis naturam immutari,affirmans: sentiensq; se malle duros homines,& laboribus accommodos, quàm molles, quàm ignauos, effeminatosq; quales regio mollis gignere solet.

Rem Diodorus excurrens,lib. 5. ait. *Carthaginenses,quamuis in summo potentiæ suæ vigore, insulam hanc cepissent,pristinos tamen eius possessores ad seruitutem redigere nequibant. Nam Iolaei ad montana confugerunt: & habitaculis sub terra structis,multos pecorum greges aluere. Hinc larga victus copia,lactis, caseiq; & carnium esu contentis,suppetebat. Itaq; dum campestribus excessere, simul agriculturæ etiam molestias declinarunt; vitamq; in montibus extra laborum ærumnas, tenui (quem diximus) ciborum apparatu tolerare pergunt. Ac tametsi Carthaginenses magnis sæpe copijs in eos mouerint; locorum tamen difficultas, & inexplicabiles specuum subterraneorum meatus, à seruitute tutos hosce præstitere.* Audiamus nunc Pausaniam lib. 10. *Multis post annis Libyes maiore classe in Sardiniam appulsi, Græcosq; bello adorti,omnes ad internicionem exciderunt. Vel certè quàm paucissimos reliquos fecere. Nam Troiani cum in montanam insulæ regionem confugissent, ibique se rupium confractibus, & vallo iacto munitionibus,tutati essent,Iliensium nomen adhuc retinent; facie illi quidem, armatura, atque ipsa victus ratione, Afris persimiles.* En interstitia præliorum quę,dum Libyes,nimirum Carthaginenses, Siciliam infestarent, Sardiniam alternatim affligtabant. Ast, illud, *omnes ad internicionem exciderunt,*non vt aliqui intelligimus, sed aduersò, *exciderunt,* siquidem Actiuò potius quā Neutro vti velimus,& meritò. Omnes propè Libyes excidio satis inglorio, cum Sardis prælium absoluerunt: conciderunt, imò & exciderunt omnes Libyes, vsque ad halitum. Hæc est illa, quam supra tetigimus, cum Sardis victoribus, Carthaginensium pugna Deliquium autem passus est calami Pausanias, dum Afris persimiles Troianos abnarrat,fugamq; cępisse, procul à verò me morer. Non enim hoc Troes montana conscenderunt,tergiuersarunt minus. Nonne iampridem Montani erant Ilienses? Re satis vera semper Ilienses montani. Ecquid ergo in montanam regionem confugium? Amplexus est tramitem, submittendo. *Carthaginenses cum essent maritimis rebus præpollentes,omnes è Sardinia,præter Ilienses, & Corsos eiecerunt. Nam illos,quominus potuerint in potestatem redigere,prærupti,& ardui montes obstiterunt.* Sed neque hic veridicus Pausanias: nunquam enim ciuitates Sardinię defloratæ, exutę orbatæq; affatim ciuibus. Si omnes eiecti sūt, præter Ilienses,& Corsos, tota remansit insula derelicta,montana dumtaxat acquisita? Quid de vrbibus? Auiè satis pergit. Qui si omnes è Sardinia eiecti sunt incolę, quò agedum effugerunt? neque de Carthaginensibus dictum, inficiandum est: Libyes enim,nonnisi cum Hercule, Sardo, & Carthaginensibus Sardiniā penetrarunt: Troes autem post Herculem, eiusq. filium, Sardū Regem. Carthaginenses igitur Libyes sūt? Marius Niger, in Commen. 8. *Habitant, inquit,insulam varij populi, quorum Iolenses supra omnes antiquissimos,ac celeberrimos fuere. Namque memoriæ proditum est, Iolaum, plerosq; adducentem Herculis filios, huc appulisse, & cum insulæ accolis barbaris cohabitasse; cuius campestria cultiora, vberioraq; fructiferis arboribus effecisse, Incolæ hoc modo diuites facti; mouit fama Carthaginenses:quare magnis copijs insulam inuadunt,qua potita veteres colonos, exceptis Iolensibus, partim trucidant, partim eijciunt*, Ferit Marius Pausaniam,ly *veteres colonos*, nō inquiens omnes, Pomponium Mela,dum ait, *Iolenses supra omnes antiquissimos*:Mela siquidem, cunctis alijs Ilienses antiquitate pręhabet, dicēs, *in ea antiquissimi populorum sunt Ilienses.* Contra quod omnis propè Scriptorum chorus, antiquiores proclamat Etruscos.

An. M. 3450. *An. D. 1895.*

HOc anno, Carthaginenses cum Romanis, Sardiniam obtentam singularem in modum inuidentibus,primo percusso fœdere, de Sardiniæ rebus in conditiones adductis,pacta sanxere.

Scribit etiam Alexander ab Alexandro dierum Genialium lib. 2. refert Fara de rebus Sardois Carthaginenses partæ Sardiniæ adeò fuisse Zelotypos, vt exteros insectarentur,& quotquot in eam adnauigarent mari demergendos curarent.

Eodem anno, Iberos, Carthaginensium ad Sardiniam debellandam auxiliares,parta victoria,rebusq; in tuto Regni Sardinię cōstitutis in Pœnos constrepuisse, victorięque gloriam & lętitiam, tumultuoso turbine conuoluisse, luctus atque mestitię nubibus obtexisse,legimus. Hos enim manubiorum distributionis iniquitas in diffidia, prædalis lucri direptio, traxit in iurgia: ita vt correptis in Pœnos armis, à pristinis fœdere, menteque abducti,ab eis deferent,& ad montiū iuga secedunt, ibiq; considunt. Vnde Balares, hoc est transfugę, dicti sunt. *Orta autem de præda controuersia, Libyes & Hispani ira accēsi, cum à Pœnis defecissent, & ipsi montium iugis occupatis seorsum consederunt. Eos patria lingua sua Balaros Corsi appellarunt, quòd eodem nomine exules vocant. Atque hæ quidem gentes, & in eas quas*

diuisi vrbes Sardiniam incolunt. Pausanias hęc lib. 10. eądemq; Polybius, Diodorus recentioresque alij. Fara idipsum adstruit; verùm non à Corsis, vt Pausan. sed à Cyrenensibus Balares appellatos fuisse Iberos tradit, & me litis: His temporibus in Sardinia multę nouitates fuerunt, eiectis enim immodicisque trucidatis incolis, sedes eorum Pęni, Balares, aliiq; nationes Carthaginensibus pugnaces admixtæ, occuparunt, varijsq; nominibus oppida, fontes, montesq; nuncuparunt. Balares, vti montium sibi tutas latebras elegere, ita formidine posita, oppida inuadentes, ea sibi cum prædijs asciuere. Tunc, volunt nonnulli, Ballao oppidum Gerrehense, nomen à Balaris accepisse: loca siquidem illa, pulsis indigenis belli tempore, post defectionem sibi, vti iugosa, habitacula rapuere. Quorum opinionem libēter amplectimur: regionem quippe Iolensium, & Iliensium declinantes, Gerreyos interioresque Insulæ tractus occuparunt. Hispaniam, loca, vrbes, & oppida, quæ oppidorum Sardinię nominibus alludunt, quondam habuisse, apud Hortelium inuenimus: ea sunt. *Barbarium* promontorium: nomen assimile Barbargię. *Turulis* fluuius; apud Sarabos, Turus oppidum, atq; fluuius. *Beduneſij* populi; Bidunij Sardin. *Lungoni* populi: Lugudonēs Sard. *Serretani* populi; Serrenti, Serrela, Serra oppida, genusque Sardin. *Seria* vrbs, Serri oppidum Sardin. *Oleastrum* vrbs, ollastra Sard. *Urbono* vrbs; Ilbono opp. Sard. *Arsa* vrbs: Arsana opp. Sard. *Asila* vrbs; Guasila opp Sard. *Suel* vrbs; Suelli opp. Sard. *Turres* vrbs, Turres, in Sardin. *Aritium* vrbs; Aritzu in Sardin. *Selyum* vrbs; Silius opp. in Sardin. *Norba* vrbs; Bonorba opp. Sardin. *Gerea* vrbs: Gerrei, regio & oppidum, in Sardin. *Olina* vrbs Tarraconensis; Oliena opp. in Sardin. *Libunca* vrbs; Libysonis, in Sardin. *Calaguris* vrbs; Calagonis opp. Sardin. *Celsa* vrbs; Setzu opp. in Sardin. *Bigerri* vrbs; Chigerri opp. Sardin. *Bedunia*; vrbs; Biduni opp. Sard. *Ispinum* vrbs; Vspini opp. Sard. *Valeria* vrbs; Valeria, opp. siue vrbs, in Sardin.

Haud quidem aliter Sardinia retinet nomina, quę à diuersis varijsq; nationibus, quę ad eam inermiter occupandam seu bellaciter expugnandam, confluxerunt, vero simillimum est accepisse: cuiusmodi sunt, quæ subdimus. Symbrici populi antiqui in Corsica: in Sardin. *Symbirici* locus, olim portus, & oppidum. *Leoneni* populi Corsic. Leoneli opp. Sardin. Mora vrbs Corſ. Moras opp. Sard. Hyerus fluuius Corſ. Hyerzu, opp. Herus fluu. Sardin. *Cuqueni* populi Galliæ; Cucu, genus in Sardin. *Segosiuum*, & *Segosiani*, populi, & vrbs: Gallię: Segosini opp. Sardin. *Berbi*, vrbs Pannoniæ inferioris; Berbi opp. Sardin. *Salis* vrbs Pannon. Salis genus in Sardin. *Siculotę* populi Illyrici, Sigola, genus in Sardin. *Boy* Italiæ populi; Boi genus in Sardin. *Loddi* Italię opp. & genus: Loddi genus in Sardin. *Abella* vrbs Ital. Abella genus in Sardin. *Salapie* in Appul. vrbs: Saralapis vrbs Sard. *Pinna* opp. & genus in Appul. Pinna oppidum, & genus in Sardin. *Turni* vrbs Calabrię; Turnus opp & promon. in Sardin. apud Sarabos, *Monte Turnu*. *Frateria* vrbs Dacię: Fraterias opp. & regio in Sardin; *Cincij* populi Dacię; Cincia oppid & portus in Sardin. *Lianum* vrbs Sarmatię; Liana in Sardin. *pedraliana*. *Acra* vrbs Sarmatiæ; Aera opp. Sardin. apud Annales Pisanos, *Acra*, nunc Busachi. *Osili*, Sarmatię populi, & vrbs; Osilu oppid. Sardin. *Lula*, seu, *Ouulus*, vrbs Peloponnes: Lula, & Ololai, opp Sardin. Ololaij autem potuitè Iolaij, & olulis vnum sibi conflare nominibus *Tonara* vrbs, *&* *Nymphaeum* promon. Macedoniæ; Tonara opp. Nymphæa insula, & Nympheum promon. Sardin. *Chersonesus* vrbs Cretæ: Chersonesus vrbs Sardin. *Hermaeum* Cretense promontorium: Hermęa insula, Hermęū promon. Sardin *Hiera* vrbs. Cretæ; Hieraeon insula, Hiera opp. Sard. Hierermea, vulgò Cheremeas. *Oleastrum Septem fratres*, mons: *Pyrrus* populus: *Zilia* vrbs; *Gontiana* vrbs; *Hermaea* promon. *Trierum* promon. *Machini* populi; *Uza* populi; *Syur* portus: *Usilla* vrbs; *Baratbia* vrbs; *Putea* vrbs; *Nurnis* vrbs; *Buta* vrbs, *Durga* vrbs; hęc omnia, in Mauritania Tingitana, & Cęsariensi; eaq; ipsa in Sardinia reperiuntur: oleastrum alia ab illa, quam diximus regio. Septemfratres mons Calaritanus. Pyrrus oppidum. Zię oppida; Gotianū regio. Hermea insula, Hermęum promon. Trierum oppid. Machini, seu Mancini, genus. Vssara opp. Syurgus opp. Vsellus, & Vssella; Baratzi: Putzo: Nurui: Vta: Durgali, oppida. *Samassi Calitae*: *Arroca*, Dardani populi Libyæ inferioris; Calitæ, Corroij, Samassi, & Dardani, oppida Sardinię. Silica vrbs Libyę, Silicua Sardin. *Syene* vrbs Ægypti; Sienni apud Calarim, oppidum. *Axilis* vrbs Libyę Marmaricę; *Ardari* promon. *Azar* mōs apud Marmaricam. *Angilis*, locus propę Maram Calagonensem, Ardara, Azara, opp. Sardin. *Nurum* vrbs, *Sassura* vrbs, in Numidia *Bunobora* in Maurit. Cęsar. Sassaris vrbs, Nurum opp. Bonorba opp. in Sardin. Habes alia, quam plurima apud Hortelium, Sardinię pluribus nomina consona: quę quidem nos haud quo illæ in Sardiniam gentes venere, tempore cuncta firmamus imposita; cum ad placitum fuerint, (casualiter aliqua, consultò plurima) locis indita: sed germa-

M nita-

nitatem, eorumq; similitudinem assignamus.

An. M. 3451. *An. D. 1896.*

CArthaginenses igitur, Sardinię Domini, partim quidem auxere constructu: partim verò diminuere destructu, suaque pulchredine, qua ipsam Aristęus, Iolausque ornauerant, exuere. Scribunt enim Aristoteles, Raphael Volaterianus lib. 6. Geograph. Marius Niger pluresq; alij Viri celebres solemni edicto indictam ceruicis pœnam, qui arborem implantaret; iussumq; Sardis omnes arbores extirpari, nec amplius vllā seri, vel inseri. *Nunc vero haud quaquam huiusmodi vigere rerum copia, & fertilitate: postquam à Carthaginensibus fuerit occupata; eum ipsi veteres illos omnes colonos partim eiecerint, partim trucidarint: pœnamq; deinceps mortis addiderint, quicunq; implantarit quidpiam quale antea: præter quàm quod ipsa tellus sponte produxerit.* Hęc Arist. lib. de Admiran. in natura, quibus illud *omnes*, abnuimus. Idq; ipsum Niger in Geogra. *Pœnam deinceps*, inquit, *mortis statuunt, ne quis implantet quippiam, quale antea, præter quàm quod ipsa tellus sponte produxerit; ex quo postea squalida ac deserta multis in locis insula effecta est.* Volterranus autem *nunc autem: nihil tale fit, quòd in manus Carthag. venerit, qui indigenas quicquam agriculturę attingere prohibuerunt, ipsi sedulò ei rei studentes.* Fara pomiferas, esuiq; natas duntaxat arbores, vetitas esse Aristotelem perhibere refert; *tradit etiam* inquit, *Aristoteles, eo tempore Carthaginenses in Sardinia iussisse omnes arbores cibo idoneos, ex insula extirpari, nullamque in ea amplius plantari, pœna capitali trucidando eos, qui secus faciebant.* Nos verò, qui Aristotelem consulentes, huiusmodi arborum discrimen minimè reperimus, omnigenas arbores, proceras comantesq; præsertim, hostilis gratia suspicionis, & belli, verius adstipulamur, & æquiùs.

En quàm verum? non omnes, videlicet Iolensibus, Iliensibus Corsisq; seclusis, iuxta Pausaniam: minusq; veteres, iuxta Principem Stagyritam Sardinię colonos eiectos. Quod si verum, quibus agedùm arbores amplius non plantandi, pęna capitalis indicta? Iolenses, vt vidimus, Iliensesq; inaccessa montium iuga tenuere, (quos neque Carthaginenses, neq; Romani contundere, in potestatemq; suam redigere potuerunt) arbores igitur nunquam seri, non Iolensibus neque Iliensibus, iussum est: si ergo nō hisce, quibus? Alij, iuxta Pausaniam, & Arist. eiecti, trucidatiq; sunt. Verum igitur, non omnes Sardiniæ pulsos incolas, non peremptos: multos concedimus, Inficiamus cunctos.

Sed & Calaritanam vrbem, Carthaginensium opus esse reijcimus: refert quippe Fara, *His temporibus, vt refert Pausanias, Carthaginenses condiderunt in Sardinia Syllos vrbem, Vicecomitatus Syllurensis caput, & etiam vrbem Calaris vnde Claudianus. Vrbs Libyam contra Tyro fundata potenti: tenditur in longum Calaris.* Iuuasset parum tot antici nationum appulsus ad Calaritanam oram, vt retrogradus tradit co dex, ni tutam illac sibi muniuissent sedem. Improbabile prorsus est, Calarim ab ipsis Carthaginensibus conditam: redarguit se Fara, dum ait. *Alij tamen grauissimi Auctores longè ante ab Aristæo fuisse conditam scripserunt*, Hoc, non illud verum est: longè ante ab Aristæo conditam esse Calarim. Vbi notandum, Faram hic non fari, quod Aristæus eā cōdiderit, sed lōgè ante; Aristęū: hicce hic est Farę verborū sensus. Nec probationē efficit Claudiani carmen, *Tyro fundata potenti*. Tyrij enim quoque ex illis fuere multi, qui Sardiniam, ante Iolaos, & Aristęum, accolę tenuerunt. Tyrus enim Syrię Pheniciæque princeps, anno 3. Gedeonis iudicis, auctore Eusebio Cæsariense, condita est, ante Salomonis templum 240. annis; Sara prius dicta bello opibusq; præcipua, multis Europę, Asię, Africęq; prouincijs gentem peperit accultricem. Nonne etiam Cadmus, & Phęnix, Agenoris filij, Tyrij Reges? Consule Bergomensem, aliosq; tum veteres, tum modernos. Nonne Phœnices, antiquissimi Syriæ populi, nauali & bellica arte pręstantes, Plinio teste, mare sunt nacti annis 41? Nonne ipsi colonias, vt refert Diodorus, anteq; Carthaginenses Fara teste in Sardiniam destinarunt? Igitur, Tyrus potens, Carthaginensis non erit: Claudianus autem vti poeta, Musarum choreas ducens, à Terpsicore supplantatus, in cęna mendorum corruit. Concludimus fabulosum carmen; eiq; talē fidem accōmodandam, qualē Virgilio de Didone, & Ænea; alijsq; figmentis. Nunquam Tyrius Calarim struxit, nisi dicere velit Claudianus, in honorem Herculis Libyci fuisse constructam; siue ab ipso Hercule, quem Tyrij præcipuis aris templisque colebant, dicente Theodor. Cyren. *Multa Tyrij ingentia templa Herculi excitarunt; neque ei solum festiuitates annuas celebrabant: sed quarto quoque anno ludos eidem ac certamina dedicabant; etsi mortalem hominem fuisse scirent, nec temperatum, nec sapientiæ amatorem; sed qui vitam in licentia, & libidine transegisset, Vt enim cętera eius flagitia taceantur, hoc narrare satis est, quòd vna nocte quinquaginta virginibus stuprum intulisse dicatur.*

ne. Tyro potenti, ideſt Herculi, ratione cultus, potenti in vrbe Tyro, fundatam Claudianus Calarim ſuſpicatus, non Tyrio ſed Tyro potenti cecinit: quandoquidem latinitati non congruit, niſi dicatur, quòd in honorem ciuitatis Tyri fundata fuerit: claudicaret aliter Claudianus, dum ſubſtantiuũ pro affixo nomine ſumpſerit. Tyri potens Hercules, eiq; Tyro (more poetico, pro in Tyro) potenti fundata eſt Calaris, ad Claudiani mentem. Pauſanias vrbes duas ſcribit ædificaſſe Carthaginenſes. *Muniuerunt in ea Inſula Pœni vrbes duas, Carnalin, & Syllos*. Carnalin (ſic enim habet editio Lugdunenſis, an. Dom. 1558.) non Calaris, ſed alia procul dubio eſt: Syllos autem, non Sylluris quidẽ, ſed alia proculdubio eſt. Syllos autem, non Sylluris quidem, ſed alia, & forſan Syllanas, ad Calaritonem. Quę ſi ea Sylluris, aucta quidem non extructa fuiſſe putetur. Iam enim antè, vt diximus, conſtructa erat.

Porrò ſi, Carnalin, Calarim intelligamus, nil inde vt Calaris ciuitas ſit, inferri poteſt; legimus enim apud Antonium Nebriſſenſem (ibi de propriis nominibus) Calarim vrbem, & oppidum. Vrbs nota eſt: oppidum autem 10. mil. diſtabat ab Vrbe: idq; Calariò ſeu Calarõ nuncupatum; quod poſtea Calagonis nomen aſciuit. Hinc aliquoties æquiuocatio Scriptorum obrepſit: ac de B. Hilario Papa; quem Calaritanum Auctores inſcribentes, vrbis, non oppidi, cenſuere natiuum: ita habuimus ex antiquiſſimo codice, ſeu Cathalogo, MS. apud Michaelem Comprat, ciuitatis Calaris Optimatem, ſeruato: in quo expreſsè hoc: *B. Hilaris Papa Sardus ex oppido Calarione, ſeu Calagone, iuxta Calarim vrbẽ ſito*. Huiuſce rei monumentum, (Sacerdotis iuſiurando teſtamur) nobis exhibitum à Senioribus Marę noſtrę, quos ſæpe ſæpius, quin & ſpiſſimè de antiquitatibus conſulere ſolebamus. Contulit etiam valde nobis vetuſtiſſimarum peragratio ſcripturarũ, quas Matrona illuſtris Marianna Garzia, de rebus antiquis Illuſtriſſimi, ac Reuerendiſſimi Domini Ioannis Sanna Archiepiſcopi Turritani, Epiſcopi Alenſis, & Inquiſitoris Generalis Sardiniæ, nobis exhibuit lęctitandas: quin etiam Archiuium Eccleſiæ Parochialis Marę Calagonenſis: (neq; enim omnes eiuſce ſcripturæ incendio periere, quin plurimę apud Operarios conſeruatę, ad noſtras tandem peruenerint manus) de multis ignotis lumen adauxit.

Darius Hydaſpes Monarcha Perſarum II. ſubactis Lydis, Sardicę vrbis in ſpeculo Sardinię pulchritudinem, & excellentiam contemplatus, tributariam ſibi reddere anhelabat, tanteq; ſub pectore preſſę rei flammam ſemel iterumq; vaporans, ab Hiſthæo, Tyranno Mileſio, huiuſmodi deſiderij impetu; fallaci nimirum pollicitatione, cohibitus eſt. *Per Deos Regales tibi iuro*, ait Hiſthæus Dario Regi, vt Herodotus lib. 5. cap. 8. ſcribit, *quòd hac me veſte prius non exuam, quàm tibi Sardiniam, Magnam diuitemq; inſulam, tributariam reddam*. Animo ſic fatus inſenſo, Ioniã protinus ablegatus eſt, vt rem promiſſam exequeretur, quam nedum exorſus eſt.

Hinc ad aliquot res Darij fortiùs geſtas, Ariſtagoras Mileſii quoq; tyrannus, ſuorũ habitis comitijs optimatum, efficaciter ſuaſit vt relicta Mileto in Sardiniam profugi ſe conferrent, vt ſic Darij potentiam declinarent, ſuamq; illuc transferrent coloniam. Abnuit: Hechatęus verò, Hegeſandri filius, cuius ore in illis Reipublicę ſalus comitijs dependebat: in Lerum potius, quàm in Sardiniam, abeundum fore ſuadens, Ariſtagorę conſilio, atque ſententię aduerſatus eſt. Auctor eſt Herodotus, lib. 5. cap. 9.

Perſas, Africam, Siciliam atq; Sardiniam in ſuam poteſtatem atq; imperium redegiſſe: perhibent nonnulli, quod quidem de Sardinia apud Hiſtoricos verum minimè reperimus. Interfuit autem ipſe Polybius, vt ex lib. 3. paret, Perſicis bellis multis; oculatuſque vti teſtis ſcriptis omnia conſignauit.

An. M. 3489. *An. D. 1934.*

XErxes Perſarum Rex V. quicquid Græcorum eſſet, internectione delere conſtituens, vt Diodorus lib. 11. refert, ad Carthaginenſes de re communi gerenda, legatos miſit, atq; ita cum illis conuenit, vt ipſe Grecię incolas inuaderet. Carthaginenſeſq; magnis contractis copijs, Græcos, qui Siciliam, & Italiam tenebant, opprimerent. Hi ergo, prout conuenerant, magna pecuniarum vi collecta, ſtipendiarios vndiq; præſertim ex Iberia, Liguria Sardinia, & Corſica, conducunt: trienniumq; in apparatu occupati, exercitum coegere ad 300. hominum millia, & ad naues 200.

An. M. 3491. *An. D. 1936.*

CArthaginenſes, rebus probè paratis, Amilcarem, Annonis Carthaginenſis Ducis, filium, belli ducem eligunt, qui copijs, quæ & terra mariq; rem gererent, quin & potioribus belli commeatibus è Sardinia ſumptis, Carthagine ſoluit. Habes, o lector, apud Herodotum lib. 7. cap. 13. Sardos huic bello

bello afcitos. Habes apud Polybium lib. 1. Carthaginenfes è Sardinia fubfidij plurimū fuis affumere bellis affuetos.

Amilcar Carthaginenfis exercitus Imperator, dum Libycum traijcit pelagus, tempeftate coorta, nauigia quibus equi, & currus tranfuehebantur, amifit, & Panormum, Siciliæ portum inuectus, bellum fe confeciffe ait. Ibi per triduum exercitu recreato, refartifq; naufragij damnis aduersùs Himeram duxit: vbi ad vrbem peruentum, bina ponit caftra, hęc terreftribus, illa nauticis copijs deftinata. Diodorus lib. 11. num. 20. exactè rem hanc enarrans, ait: *Cumq; totam ab occafu partem ita circumuallaffet, commeatu naues onerarias euacuat; & quicquid harum eft reliquū ad annonam, cæteraſq; venales, ex Africa & Sardinia conuehendum emittit.* Obfeffa Himera, terrorem ingentem incutit Amilcar: ftrenuè fe gerunt Sardi. Theron Agrigentorum Princeps, magno; fatis præfidio Himeram tutandam acceſſerat, ad Gelonemq; Syracufas opem rogitans fibi ferri, miferat.

An. M. 3492. An. D. 1937.

HOc anno habemus apud Authorem Diodori Chronologię Carthaginenfes à Gelone fub Himera cęfos. Habemus itidē apud Herodotum Amilcaris occubitum, apud Diodorum autem aliàs inuenimus eodem lib. 11. num. 25. in patriam, qui armis lethoq; euafere, reuertentibus Pœnis, aduerfis procellis vexati, omnes naufragio ab fumpti funt, vix pauci exigua erepti fcapha Carthaginem rediere, ftrictoq; ciuibus affatu nunciarunt, omnes in Siciliam tranfmiffos internecione periiffe. Carthaginenfes tanta præter fpem clades perculit, adeò vt pro cuftodia vrbis excubando, noctes vniuerfi infomnes exigerent, non aliter quàm fi Gelo cum omnibus copijs Carthaginem iam iam inuafurus effet. Id planè ipfum in Sardinia lugubre oftentum; cæforum ob numerum tellus immugijt, omnifq; in publicum luctum effufa eft. Nonnullos Scriptores hanc pugnam à Græcis ad Platæas cō miffam non imparem, exiftimare citato loco Diodorus refert.

An. M. 3495. An. D. 1940.

HEpifafpes, Theafpij filius, clariffimum Achemenidum genus, Xerxis ex Duci bus vnus, qui, vt Herodotus lib. 4. fcribit, Libycum emenfus gurgitem, Herculis columnas, totam circuiturus Africam, tranfgreffus eft; omneifq; Libyci maris interftitas, e Xerxis ipfius imperio, explorauit, Sardiniam, maris Libyci facilè principem Infulam, quin iuxta Regium inftitutum, velut & reliquas Sardoicas hafce oras, attingeret prętergredi nequaquam potuit.

An. M. 3497. An. D. 1942.

XErxes idem, qui 1200. nauium claffe totum terme noftri interftitium longè lateq; maris enerrit, & vt fides eft apud multos, vfque ad Herculis, zelo videndi, columnas peruenit, Auftrales, Afrafq; Sardinię oras elambit. De huiufmodi claffe Diodorus lib. 11. ita fcribit. *Quare minimè vtique miranda funt ea, quæ de multitudine hominum, à Xerxe coactorum memorantur, fluuios enim perennes affiduo multitudinis exhauftu deficcatos, & maria velorum obtentu contecta fuiſſe perhibent.* Si maria obtecta velis, eaq. mediterranea funt, profectò mare Sardoum quoque velis obtectum.

An. M. 3519. An. D. 1964.

TYrrheni latrocinijs ęquor infeftant, graffantefq; Sardinię Cyrniq; oras euaftant. Syracuffani ad ipforum infolentiam confouendam, claffis Prętorem Phaylum quendam eligunt, eumq; in Tyrrhenos trāfire præcipiunt. Ifthic inftructu cum claffe profectus, primo incurfu Æthaliam populatur. Clanculum autem ab Etrufcis accepta pecunia, in Siciliam nihil memorabilis gefto, recedit. Quem Syracufani proditione damnatum exilio mulctant; aliumq; Apellem nomine, Claffi præfectum cum lx. triremibus contra Tyrrhenos emittunt. Hic Tyrrhenię maritima populatus, in Corficā, tempeftate hac Etrufcis parentem (vbi graffantia piratarum nauigia, vt plurimum refidebant) tranfmittit. & plerifq; Infulæ peruaftatis direptifq; locis, Æthalia etiam in poteftatem redacta, Syracuffas ingenti cum numero captiuorum, opulentus reuertitur, & honuftus. Huiufcemodi rei medullam Diodorus lib. 11. & in Chronologia quoque porrigit exfugendam.

An. M. 3530. An. D. 1975.

CArthaginenfes cum Romanis iteratò fędus ineunt, cuius hęc fumma eft. *Amicitia ...ifto populo Romano, focijq; & Carthaginēfibus, Tyrus, atq; Vticenfibus, eorumq; focijs. Romani focijue Romanorum vltra promontorium Pulchri, nec præda, nec mercaturæ gratia nauiganto. Si quod oppidum in Latio Carthaginenfes ceperint, quod populo Romano non fit fubiectum, prædam omnem ipfi habento, oppidum Romanis reddunto. Si*

qui

qui captiui abducti fuerint ex libero populo: qui cum fœdus populo Romano sit, in portum populi Romani non adducito: siquis adductus fuerit, atque à Romanis deprehendantur, dimittito. Idem Romani in locis, vbi Carthaginensis imperant faciunto. In Sardinia atq; Africa nulli Romanorum, sociorumue negotiantor, neue oppidum possidento, nihil emunto præter res ad sacra, & ad nauigia necessarias. Et cætera quæ Polybius lib. 3. subdit, in quorum absolutionem hæc. *In hoc quoque fœdere Carthaginenses Sardiniam quidem, atq; Africam suas prorsus ostendere videntur: Siciliæ verò duntaxat eam partem, quæ ipsorum imperio pareat. Post hæc tertium fœdus inter Romanos, ac Carthaginenses ictum est, tempore quo Pyrrhus Epyrotarum Rex in Italiam traiecit, ante initium primi belli Punici. Hæc sunt igitur fœdera, quæ inter Rom. & Carthaginensem populum inita sunt ab initio vsque ad 2. bellum punicum. Ita post hæc per summam iniuriam indictum Carthaginensibus à populo Rom. bellum, facile quisq; perspexerit tum, cum fœdus de Sardinia percusserunt: siquidem nulla ratio eius belli assignari potest, sed manifestè deprehenditur; Carthaginenses præter omnium fœderum iura iniquitate temporum coactos, & Sardinia excessisse, & auxisse stipendia.* Hæc Polib. loco citato.

Hoc ipso anno, Diodori annalistica teste, bellis sæculo mitescente, pax vbique gentium viguit.

An. M. 3559. *An. D. 2604.*

CArthaginenses Siciliam armis impetunt, multaq; Siculis damna inferunt; hinc vlterius, imperij magnis instructi opibus, crebrerrimis expeditionibus, Siciliam pro viribus, & posse tentantes, Sardiniæ regnum vectigalibus, atq; oneribus extorsere Hinc femina nata malorum, hunc illis Sardiniæ claui amissus origo.

An. M. 3563. *An. D. 2008.*

CArthaginenses Ægestanorum, Selinūtios contra, auxiliarem opem ferentes, in Siciliam copias destinant, belliq; curam Annibali tradunt. Annibal autem per æstatem hyememq; subsequentem, magnas ex Hispania mercenariorum copias collegit, nec exiguum ex ciuibus numerum conscripsit: totam prętęrea Africam obiens, per vnā quamque vrbem præstantissimorum delectus egit, adornauit naues, traiecit copias, Siciliæ ingruit, prosperèq; gesto, magna spoliorum onustus, honustusq; vt Carthaginē appulit: totaq; in eius occursum sese effudit ciuitas; cum plausu lętisq; eum excipiens acclamationibus. Auctor est Diodorus lib. 13. Sardorum autem, Afrorum, Hispanorumq; instar, bello præsentiam, quin & caussam, proticet. Quippe qui lib. 14 num. 96. Sardorum sub Magonis imperio, Carthaginenses, ex Africa, & Sardinia copias in Siciliam traiecisse diuulgat, hacce ducis Annibalis senioris, iuxta Orosium aliosq; conspicuæ rei vrgentia, Sardiniæ, armisonis copijs generosę, bellicam opem silentio præteriuit. Enatum iampridem erat inter Iolenses, Ilienses q; ex vna, Balares deinum parte alia dissidium non exile: ob Herculis nimirum sacra, quę Iolēses, Balaresq; dehinc (vti Iberi, Herculi deuoti præcipui) factitare solebant. Quare in montibus quoq; aras extructas lucosq. tum Herculi, tum Iolao, dicatos habebant. Ilienses verò, qui & Troiani, huiuscemodi sacra cultusq; ęgerrimè passi, sacrificulis valde perosi effero fremitu, veti tabāt, violētisq; repagulis obsistebant. Idq; sigillo, quòd esset Ilium Hercules ipse depopulatus. Hac è silice flamma excussa, hinc quo ipsi cum tota Sardinia conflagrarunt, exeitus ignis. Diutinis enim tumultibus æstuantes, sese cum insula deperdebant, hac eeq; toti in te erant. Hac de caussa Carthaginenses, Sardiniæ regnatores, militem aliò transferre non ausi; in plerisq; Siciliæ bellis strenuissimam gentem, Sardiniam inquam nostram potissimè cooptarunt. Tangit Alexander ab Alexandro Genial. dierum, lib. 2. eiusce rei fastigium, ita fatus. *Feruntq; templum Iolao nepoti ab Hercule constructum, tantę maiestatis incolis fuisse vt si à solitis deficerent sacris, mutt euaderent. Rursus si sacra vouerent, in pristinam restitui sanitatem. Ab Iliensibus Herculi sacra celebrari vetitum, quòd Ilium Hercules olim depopulatus esset. Eum propterea odio prosequuti perniciali.* Hęc Alexander.

An. M. 3576. *An. D. 2021.*

IMilco Carthaginensium Imperator, à Dionysio Tyrāno Sicilię marte deuictus aduerso, cum magno dedecore in Æfricam terga vertit. Siquidem in eius exercitum luegrassante, contagioq; erpente, caterruatim interiebant, turmatim sub hoste cadebant, vltionemq; cęlestem in tantam, quanta Sardiniæ populos extorquebant, tyrannidem experiebantur. Carthagine verò ciues paulatim, trepidis animis, congressi, supplicando Numen orare, irascendi finem, vt faceret: quippe qui palam à Dijs ipsis bello infestatos sese norint. Enim verò clade ista per Libyam diuulgata, qui armorum societate ipsis hactenus addicti fuerant, quanquā Carthaginensis Imperij grauitatem exosam iampridem haberent, tunc longè acerbiore, tanti, ac talis infortunij gratia, Carthaginen-

N siuum

sium odio exarsere. Ad hanc expeditionem Sardiniæ populos vectigalibus, oneribusque impositis commeatibus demum ingentibus inde desumptis, deglubere visi sunt. Videas Diodorum super ijs pluribus, lib. 14. Quàm feliciter, quamq; ex animo res Imilconi antea processere! Cuncta fermè sepulchra, quę circumquaq; erant demolitur Imilco, inter quæ cætera Gelonis vxorisq; eius Demaretę monimentum, mirifico ope re, sumptuq; extructum, subruit: tria insuper castella iuxta mare, vnum ad Plemmyrium, altera circa medium portum, vltimũ propè Iouis templum in Sicilia construxit, in quę vinum, & frumentum, cęteraq; necessaria congessit, ad diuturnam obsidionẽ. Onerarias præterea in Sardiniam ad frumẽtum, cęteramq; alimoniam perferendam, eodem referente Diodoro, misit. Incursat regiones; excidijs mulctat arborũ, totamq; Syracusanam prouinciam fœdè corrumpit; inijcit cunctis metum, Sardorumq; suffragijs Siculum sibi Regnum nil dubitat arrogare. Ast è contra: Carthaginenses terra mariq; profligati, clam Syracusanis à Dionysio per legatos petunt, vt quod reliquum de suis esset in Africam transmittere sibi concedat, pro quo 300 ipsi talenta, adhuc in castris reliqua, pollicentur. Tradit Imilco Dionysij ministris, noctu in arcem transportata, talenta promissa, toto post se relicto exercitu, cum 40. triremibus turpissimam arripit fugam.

An. M. 3579. *An. D. 2024.*

Carthaginenses, cum serò tandem à clade Syracusana vires recollegissent, res Siciliæ denuò vendicare sibi constituisse, perhibet Diodorus: & quia fortunam prælio tentandam planè decreuerant, longis nauibus, sed paucis traiecerunt; copias autem ex Africa, & Sardinia, Barbaris præterea ex Italia adiunctis contraxerunt: & cum hisin Siciliam transierunt, numero 80, mill. haud pauciores, quibus Mago cum summo imperio preerat. Exitus autem huius belli, pax, à Dionysio solicitata, inita fuit: quo percusso fœdere Mago ex Sicilia non inglorius reuectus est. Hanc pugnam Sardi primùm in Carthaginensium opem, eos ab elapso dedecore vindicarunt.

An. M. 3589. *An. D. 2034.*

Carthaginenses in Italiam transgressi, omnes exules ad se se vndecunq; congregatos, vt Author est Diodorus lib. 15. prolixo studio excipiunt, atq; fouent. Hoc ipsomet anno, ex Sardis, qui à Carthaginensibus expulsi fuerant, in patriam multi restituti, plures prælio adscripti sunt.

An. M. 3593. *An. D. 2038.*

Carthaginem pestilens lues inuadit, quę cum identidem magis magisq; ingrauesceret, magna Carthaginensium strage facta est: adeò quidem, vt periculum esset, ne imperium amitterent. Africani enim prę contemptu illorum defecerunt, & Sardi iam opportunam sibi datam occasionem rati, excussis imperij habenis conspirarunt, & vim Carthaginensibus (vti rei publicæ perniciosis velutiq; exlegibus heris, tanquam extremò tyrannis effrenibus) intulere. Diodorus id largè: qui postquam Carthaginensibus ea fatus, prosequens *quin, & calamitas*; inquit, *à Deo immissa Carthagini incubuit perturbationes enim ac terrores, Punicisq; tumultus ex improuiso vrbem corripere, & plurimi armis correptis, ac si hostes vrbem inuasissent, ex ædibus procurrere, & inter se velut cum hoste, ac de congressi, alios interimere, alios sauciare. Ad extremũ Numine sacrificijs placato, grauissimis debellarunt, & Sardiniam ditioni suæ iterum subiecere.* Non erant Carthaginẽses legitimi Domini, ideò rebellionis nota nec Sardi, nec Afri, nec tãdem alię, quę ab eis desciuere, nationes, inuri possunt. Lex naturalis, quæ Diuinarum humanarumq; fundamentum est, crudelis tyranni, illegitimi nempe domini, iugum in dulget excutere. Hinc Romani, illinc Hispani, Athenienses, Persę, alijq; perplures, non modò populi verùm, & status, aliquando tyranni imperij habenas excussisse leguntur; neq; idcircò defectionis notantur infamia. Sardinienses fidelissimi semper dominis, defectores nũquam veris, nisi non veris heris, ijsq; perpessi: quibus, ne bruta videren tur rationis expertia, neque stolidi, rem ostendere summè coacti.

An. M. 3649. *An. D. 2094.*

Alexander Magnus Macedoniæ Rex Babylonem reuersus ob magnitudinem ab eo fortiter strenuèq; gestarum rerũ, vbiq; terrarum gentibus terrore concussis, ex toto orbe, obedientiam exhibente, inter quos etiam ex Sardinia legatos accepit. Tũc vt scribit Froculsus tom. 1. Chron. lib. 4. c. 23. vniuersi terrarum orbis habitus, & reputatus est dominus. Tunc, vt Curtius alijque Scriptores referunt, comitia generalia de toto orbe celebrauit: nec alius, præter ipsum, in mundo fuit, qui vniuersas mundi prouincias iudicarit. Tangit Plutarchus, de fortuna

tuna Alexandri. Testantur Paulus Orosius lib 3 c.16. Iustinus lib. 12. Diodorus, lib. 17. num. 113. legationes ad eum à cunctis nationibus destinatas. *Indum ingressus*, ait Orosius, *Babylonam celeriter redijt, vbi eum exterritarū totius orbis prouinciarum legati opperiebantur: hoc est Carthaginensium, & totius Africæ ciuitatum, sed & Hispanorum Gallorū, Siciliæ, Sardiniæq; &c.* Iustinus inquit hoc modo *Ab vltimus littoribus Oceani Babyloniam reuertenti, nuntiatur legationes Carthaginensium, cæterarumq; Africæ ciuitatum, sed & Hispaniarum, Siciliæ, Galliæ, Sardiniæ, nonnullas quoq; ex Italia eius aduentum Babyloniæ opperiri. Adeò vniuersum terrarum orbem nominis eius terror inuaserat, vt cuncta gentes, veluti destinato sibi Regi adularentur.* Confirmat Diodorus dicens, *cuncti qui mare vsq; ad columnas Herculis accolebant, &c.* Sed & ordinem, quo se in respondendo legatis habuit, breuiter ipse describit, dum ait. *Hi omnes legatos miserunt; quorum Catalogo Rex accepto, quibus primùm & quibus deinceps, dum ad omnes perueniretur, ordine respondendum esset, constituit. Ac primum eos, qui sacrorum causa venerant, audiuit. Secundum locum his dedit, qui dona attulerant. Inde qui cum finitimis controuersias habebant. Quarti erant, qui restitutioni exulum refragabantur.*

Audita legatione, Alexander multa multis indulsit, Sardosq; à Carthaginensibus antea belli furore in alienas terras eiectos, reluctantibus, atq; renitentibus Carthaginensibus, in patriam, domosq; restituit. Nam propter hoc præcipuè, tota insula legationē misit: quin etiam, & propter asperrimam, grauissimam, & intolerabilem eorum tyrannidem, imperijq; sæuitiam, questus ad Regem detulere. Ex iis conijce intrepidos Sardiniensium animos, strenuitatem, & fortitudinem populorum: quòd sese agglomerent, impauidoq; aduersantium furiantiūq; Carthaginensium barbas consortio despuētes, nuntios eligant, nauigijsq; ipsos cum Regijs Xenijs, & commeatibus super bono communi imponant, remq; ad finem gloriosè perducant. Macedones multum sibi è nuntijs arrogantes Sardiniam prætendebār, eaq; potiunda valde lymphati, Alexandri morte, quę anno subsequenti contigit, cessere. Scribit Polybius Megalopolitanus lib. 1. hist. dicens. *Macedones in Europa quidem dominati sunt, ab Adria ad flumen Istrum, quæ prorsus exigua quadam eius regionis pars: postea debellatis Persis, Asię quoq; Principatum habuerunt. Sed tamen ij quoq; etsi complurium rerum atq; locorum domini sunt visi, magnam tamen orbis partem intactam reliquerunt: nam de Sicilia, Sardinia, & Africa ne contendere quidem cœperunt.* Hoc est, Alexandri occubitu ingruente, spe deposita, rem in Lethen proiecerunt, atq; penitus destitere, cristis excussis. Hanc assignant Antiquarij celebres, impletis Alexandri fatis, ętatem: isthanc in Monarch. Eccles. , ex alijs Auctoribus asportatam inuenies Diodori Chronologia, anno 3648. Camaldulensis verò cum aliorum anno 3642. Vnde Fara non ęquè se gessit, dum ad Alexandrum legatos sub annum 3450. destinat: incongruus quidem locus, egressio auia, intempestiua prorsus insertio.

An. M. 3672. *An. D.* 2117.

Rex Agatocles, vt scribit Diodor. lib. 21. castra in Libyam transportare nauibusq; frumenti ex Sardinia exportationem Pœnis intercludere nititur.

An. M. 3678. *An. D.* 2123.

Phaeton solis Ægyptij, Clymenisque filius, vt Ouidius in persona Clymenis: *per iubar hoc* inquit *radijs insigne coruscis; Nate tibi iuro; quod nos auditq; videtq; hoc te quem spectas: hoc te qui temperat orbem, Sole satum.* Ægyptum per Nilum egressus, Oceanum torquens Mediterranei maris æquora penetrauit, ventisq; compulsus Ligusticum mare tenuit; qui diutini naufragij vi fractus iam iam per loca illa substitit; quò suorum hortatu, alias inde terras exquirens, Insubriam contenderit, Paulus Perusinus, Io. Boccatius Bergomensis, & alij. Vnde & Sardiniā, quam Ligusticum alluit mare, cuius oras diutiùs exculcauit, accoluit: nomenq; tum Phyton, vrbi, nomen creditur inditum.

An. M. 3697. *An. D.* 2142.

Pyrrhus Epirotarum Rex; qui ob virium magnitudinem, in se virium, consiliorumq; summam belli nomenq; traduxit, cum Tarentum Orosio teste, (vtpote ex Lacedęmonijs conditam, cognatamq; Græciæ ciuitatem) vindicaturus totas vires Epiri Thessaliæ, & Macedonię, Elephantes etiam, vsque id tempus Romanis inuisos, numero 20. terra, mariq; viris, equis, armis, belluis, ad postremum viribus dolisq; terribilis, primus in Italiam inuexisset, & cum Romanis acerrimas pugnas commisisset, tandem tractus Agatocle, Syracusano Rege, mortuo, ad Sicilię accersitus imperium, Regię acclamationis elatus honore, Sardiniam quoq; ambijt, vt Ioannes Zonaras tom 2. alijque perplures enarrant, refertq; Fara; quamuis rei non æquum assignet locum. Per idæuū idem ac antea iam sancitum, paucis additis, fœdus inter Romanos, & Carthaginenses,

vt Polybius, alijq; perhibent, renouatum est. Polybius lib. 3. Olympiade 124. Pyrrhi in Italiam aduentum; Plinius lib. 8. cap. 16. anno Vrbis conditæ 472 constituunt; ipsumq; Pausaniæ authoritate, ex Græcis qui Romanos bello impetijt, habemus primū.

An. M. 3698. *An. D. 2143.*

Hoc anno enata sunt bella inter Romanos, & Carthaginenses, vt Plinius lib. 33, cap. 3. Gellius lib. 17. cap. 21. verificant; aiunt enim, ab Vrbe condita anno 490. qui Olympiadis 129. primo arridet anno. Charolus Sigonius in Fast. Roman. incępisse tradit anno Vr. con. 488. Adstipulatur Dionysius Halicarn. lib. 1. Solinus autem, cap. 2. Henricus Glareanus, in Chronologia, cum alijs, annum adijciunt, asserentes Vrbis anno 489. initium eadem bella sumpsisse. Horum inter has duas potentissimas Respublicas incendia præliorum, excitata sunt ob Siciliam, & Sardiniam. Cū enim vt scribit Polybius Romę Appij Claudij Consulis in Sicilia strenuè gesta nuntiarentur, quodquę ipse Messanam vrbem debellasset, Hieronē Syracusis obsessum, Carthaginenses euictos, Romanus populus Sicilię potiundę excitus optatu, Caium Octatilium, & Marcum Valerium, nouos creatos Consules, in Siciliam cum quatuor Legionibus ablegarunt, eq; vestigio multę Carthaginensibus vrbs addictæ, ad Romanos defecere. Exin Romanis faustus in Marte progressus, atq; de Carthaginensibus victorię triumphales, *Appio Claudio*, (inquit Lucius Florus de gestis Romanorum lib. 2.) *Consule populus Rom. primùm fretum ingressus est.* belli verò causę quid assignans, ait: *affectabat enim, vt Romanus, ita Pœnus Siciliam; & eodem tempore paribus vterque votis, ac viribus; imperium orbis agitabat.*

Hoc tempore Carthaginenses fędus cum Romanis, antea iam percussum, violarunt, vnde Romanorum conciti & animi, bellicus feruor accensus; in armaq; vis coacta. In fędere autem hęc ferè contenta; vt Polybius lib. 3. scribit ijs verbis.

Amicitia esto populo Romano Carthaginensique item Romanorum Carthaginensiumq, socijs Romani, sociique Romanorum vltra promōtorium Pulchri non nauiganto, nisi vel intempestatis, vel hostili impetu coacti. Si quis ob huiusmodi causas eò applicuerit, nihil emito, nihilue sumito, nisi quantum ad sacra, vel ad nauigia opus sit. Intra diem quintum inde abito. His qui mercimonij gratia aduenerint, immunitas esto, prater scribam, & praconem. Quotcunq; prasentibus his in Africa, vel Sardinia venū ierint, de his publica fides esto. Siquis Romanorum in Siciliam venerit, vbi Carthaginenses imperent aqua omnia funto. Carthaginenses iniurias non inferunto Ardeatibus, Antiatibus, Aricenis, Circeis, Terracinensibus, aliisue Latinis, quotcunque imperio populi Romani parent. Si qua ciuitas non pareat aliena esto. Si Carthaginenses ceperint, populo Romano integram reddunto. Presidium in Latio nullum adificanto. Si perduelles prouinciam ingressi fuerint, non pernoctanto.

Huiusmodi ferè primum fœdus fuit. Promontorium verò Pulchri Carthagini adiacens ad Aquilonem vergit. Vltra hoc Meridiem versùs nauigare Romanos, Carthaginenses non permiserunt, ea causa (vt mihi quidem videtur) ne in eorum notitiam venirent loca syrtibus propinqua, qua propter fertilitatem regionis, Emporia appellantur. Si quis verò intempestatis, vel impetu hostium huiusmodi locis applicuisset, nihil sumere licebat, prater ea tantummodo, qua ad instaurandas naues, vel ad sacrificia opus forent; cateris prorsus abstinebant; atque intra quintum diem inde abire cogebantur. Carthaginem verò, & ad catera Africa loca, quę eis promontorium erant, item in Sardiniam, atq; Siciliam, ubi Carthaginenses imperabant, nauigare mercimonij gratia licebat: dataq; ijs à Carthaginensibus de fernando iure publica fides erat. Verùm in hoc quidem fœdere Carthaginenses videntur de Sardinia, atque Africa, vt de proprijs Prouincijs sermonem facere, de Sicilia autem longè secus. Addunt enim in eam Sicilia partem, ubi Carthaginenses imperent. Eodem modo Romani de Latio fœdus ineunt: de reliqua verò Italia nullam faciunt mentionem, quòd nōdum sub imperio foret ipsorum. Hucusque Polybius.

An. M. 3709. *An. D. 2154.*

Romani in Sardinia debellanda toti, magnis congestis agminibus, iter expediūt Sardiniamq; pro viribus expugnandam oculis præferentes, hostes pugna fregere. Quippe cum Annibalem, Carthaginēsium Imperatorem, Caius Duilius, Consul Romanęq; ductor classis, in quodam Sardinię portu circumsedisset, ęterno dedecore victor, inuisit. Amisit hoc bello Annibal hic senior classem fere omnem, perq; hostium manus dilapsus, à Carthaginensibus qui euaserant captus, in crucem actus est. Audiamus de hoc Polybium lib. 1. *Annibal eum illis quę à pralio superfuerant nauibus Carthaginem rediit. Inde non multis interiectis diebus cum classe, & quibusdam claris triremium ducibus in Sardiniam mittitur. Hic paucis post diebus à Romanis in quodam portu inclusus, classem fere omnem amisit: ipse per hostium manus dilapsus, mox à Carthaginensibus, qui euaserant captus, & crucifixus occiditur. Romani, utpotè qui iam pelago dominari ceperant, omni studio Sardiniam inuasere.* Ioannes Stadius in cōmen. in Iulium Florum, lib. 2. cap. 1. hunc

in modum de ipſamet fatus re, ait. *Annibalem à C. Duilio prius victum, & nunc hoc anno claſſe, Punica in Sardiniam reuectum, ex improuiſo circumſedit, claſſemq; eius cepit. Annibal domum reuerſus ob rem toties male geſtam, in crucem ſublatus eſt.* Oroſius lib. 4. c. 8. poſtquam Annibalis huius malè geſtas res dictis adęquat aliàs narrat interitum, *Hannibal*, inquiens, *ſenior à Carthaginenſibus iterum claſſi prapoſitus infeliciter cum Romanis nauali prælio congreſſus, & victus eſt, ab exercitu ſuo ſeditione orta, lapidibus coopertus interijt*. Cuius è verbis clarè colligitur, Hannonis occubitum, Annibalis cruci ſeu lapidibus anteiſſe. *Poſtea*, inquit Oroſius, *Carthaginenſes, Caio Aquilio, Floro, & Lucio Cornelio Scipione, Conſulibus, Hannonem in locum Annibalis ſubrogatum, pro Sardis Corſiſq; defenſandis nauali prælio præfecerunt, qui à Scipione conſule victus, amiſſo exercitu ipſe confertiſſimis hoſtibus ſe immiſcuit, ibiq; interfectus eſt.* Verùm præpoſteram inuoluit Oroſius Chreiā; quam quidem inuertens, & à veritate profectus, cæterorumq; ſibi ſcriptorum fidem adhibuit impugnantem. Enim verò prius fuit Annibalis, Hannonis excidio. Henricus Glareanus in annotationibus in Eutropium veritatem hanc roborat, & confirmat, dum de Annibale ſic fatur. *Amiſit naues Annibal memorabili pugna ſub C. Duillio Coſ. Idem paulò poſt refecta claſſe, in Sardiniam miſſus, ſed in quodam portu, claſſem ferè omnem amiſit: elapſus tamen, cum Carthaginem veniſſet, crucifixus eſt.* Subdit Henricus de Hannone inferius, annoſq; plures Annibalis, Hannoniſq; lethis interititus innuit, dicens. *Hoc anno nihil dignum memoria in Sicilia geſtum. at Florus & Valerius, ille lib. 17. in Liuij Epitome, hic lib. 5. c. 1. manifeſtè fatentur, in Sardinia pugnaſſe Scipionem cum Pœnis, ac ante Olbiam Hannonem occidiſſe.* En iam Hannoni Annibal anteijt morte.

An. M. 3710. *An. D. 2155.*

HOc anno iuxta veriorem, quam æquè fideliterq; Hieronymus Camaldulenſis in ſua Chronologia, digeſtam tradit ſupputationem, Lucius Cornelius Scipio Conſul duxq; Romanus, Sardiniam Hannone, Carthaginenſi, Annibalis ſucceſſore perempto, vaſtauit: *Caio Aquilio Floro, Lucio Scipione Coſs. Scipio Corſicam, & Sardiniam vaſtauit, multa millia inde captiuorum abduxit triumphum egit.* Eutropius lib. 2. Ante Olbiam vrbem, Fauſianam ſcilicet, nunc Terranouam, Henricus Glareanus in Eutropium, Hannonis occubitum perhibet, *ante Olbiam*, inquiens, *Hannonem occidiſſe*. Venerat Hanno Olbiam pro Sardis Corſiſq; tuendis, venit & Olbiam Scipio, hoſtem quæſitans, ibiq; repertum fulmineo armorum turbine ſubuolutum, extinxit. Oroſius loco, verbiſq; citatis refert *Hannonem in locum Annibalis ſubrogatum pro Sardis Corſis defenſandis nauali prælio, &c.* Ioannes Stadius in Commen. L. Flori. *Hanno*, inquit, *eius ſucceſſor* (Annibalis) *fortiſſimè pro Olbia, Sardinia vrbe, pugnans, a Scipione quoq; victus, & occiſus eſt.* Iornandus Epiſcopus, *in Breuiario, de Regnorum ac temporum ſucceſſione*, Atericam, Sardinię vrbem, tunc dirutum euerſam a Scipione commemorat. *Lucio Cornelio Scipione, quum iam Sicilia ſuburbana eſſet populi Romani prouincia, ſerpente latiùs bello, Sardinia adnexa, atque Corſica; tranſijt Olbiam. Ibi Atericæ vrbis excidio incolas terruit; adeoq; omni terra, & mari Pœnos fugauit, vt iam victorię nihil, niſi Africa ipſa reſtaret.* Ateria, ſeu Aterica iſthęc apud Authores minimè reperitur: vnde Cyrni fuiſſe vrbem nonnulli exiſtimant, ſed falluntur; quippe Iyibi, in Sardinia ſatis exprimit, ibi, in Sardinia ſcilicet, Atericæ vrbis excidio incolas terruit. Erat igitur munitiſſima, inexpugnabiliſq; Ateria, quandoquidem eius excidium, terrorem cunctis incuſſit (aliqui Bonairę magnum tūc oppidum eſſe volūt.) Atqui Calaris, tum à falcia, cum à ſceptro, omnium Sardiniæ vrbium clauis & robur, inde nil alia, quàm Calaris, Ateria.

Nec obſtat inſuetum nomen; exteri ſiquidem facilè, imò facillimè lędunt nomina; vt paſſim legimus de quibuſuis. Res igitur eſt, Ateriam eſſe Calarim, cuius aburbicus vicus erat per pagum illum, tractumq; vineti, Sancti Iuliani, cum adiacentibus, citra, ciſq; latè longèq; porrectū; Regium iterq; publicum amplectentem. Regio iſta, Calaritanę vrbis burgus erat, ſeſe iam iam per illum, vulgò, *ſtalladas*, circumducens tractum quæ quidem ciuitatis portio, Frateria, ſeu Fraterię, dicebatur. Quamobrem Seraphinus Squirro Capucinus veridicus habendus eſt, & verax: dum in Sanctuario, de B. Luxorij Martyris paſſione loquens, Fraterias, illum adſtruit eſſe locum [Eſtq; reuera: adeòq; illa ciuitatis ala explicata erat, vt Iornandus, Authorq; præſcriptor pro Frateria, Ateriam, lęſiùſue Atericam, (parte, pro toto ſumpta) Calarim nuncuparit. Lucius Florus lib. 2. *de geſtis Romanorum*, in Calari nuncupanda ſe aliter habuit; non enim partem ſed totum quoad nomen; totum autē ſed non, vt par erat, quoad facinus partem exprimens. Et quidem non totam Scipio Calarim, ſed ſolum Fraterias, burgum fregit *Lucio Cornelio Scipione*, inquit Florus, *cum iam Sicilia ſuburbana eſſet populi Romani prouincia, ſerpente latiùs bello, in Sardiniam, annexamq; ei Corſicam, tranſit: vbi & ſic Carala vrbis excidio incolas terruit, adeòq; omneis terra mariq; Pœnos expugnauit, vt iam victoria nihil, niſi Africa ipſa reſtaret.*

flaret. Ioannes Stadius in Commentario super his Flori verbis, idipsum in Calari nominanda fecisse, non quidem partem à Scipione excisam, sed totam perhibens, *Anno*, ait, *eius successor, fortissimè pro Olbia, Sardiniæ vrbe pugnans, à Scipione quoq; victus, & occisus est. De Sardinia ob Caralin (ita enim apud probatos Auctores nomen habet) Sardiniæ nobilissimam vrbem, ab ipso expugnatam, triumphasse &c.* Innuit Stadius Calarim, Atericam nuncupari, sed nō apud Auctores probatos; non enim ab re parentesim illam interclusit, nisi ob maiorem, clarioremq; rei expressionem, qua illius à Scipione debellatę vrbis, nomen patefieret. Expugnatam, non quidem excisam Stadius asserit Calarim, & bene: siquidem multis alijs Auctoribus proclamantibus, vrbs ipsa euersa tum temporis nequicquā fuit. Nonne Iornandus de Regn. ac temp. success. Sardiniam à Gracco arreptam, sequitumq; ab ipso in Vrbem vrbium Calarim asseuerat? Lucius Florus lib. 2. *Sardiniam*, inquit, *Graccus arripuit: sæuitum in vrbes, Vrbemq; vrbium Caralim.* Et quidem Graccus Scipionem annis plurimis antecessit: & quidem Calaris, vt suo loco sermo, Vrbs ciuiū Romanorum. Non igitur excisa, seu euersa à Scipione Calaris; sed Frateria sola regio, vnde, & expugnata Vrbs tota: qua subacta, insula Scipioni tota succubuit; vti nimirum languēte capite condolent membra: caput Insulę Calaris a cęmentis; talisq; ipsa ab omnium Scriptorum schola, decumanis, & Regijs celebratur encomijs, titulis inclytis decoratur, effertur.

Subacta Calari, subacta non modò Sardinia verùm, & Corsica. *Corsicos etiam*, inquit Stadius, *vtcumq; a::nis fuisse edomitos ipse triumphus* (nempe Scipionis) *ostendit; etsi Scriptores quid à Cornelio in Corsica gestum sit, disertè non referant.* Magna huiusce vrbis inclytitas, magna celebritas, excellentia prima! Quod ea sit clauis, ea sit vectis ac sera, eaq; tandem ianua, qua clausa clausum, qua reserata Regnum Sardinię patet omne. Eutropius lib. 2. tempestate hacce vastatam à Scipione Sardiniam perhibet hisce verbis. *Cato Aquilio Floro, Lucio Scipione Coss. Scipio Corsicam, & Sardiniam vastauit; multa millia inde captiuorum abduxit, triumphum egit.* Iam Calaris pridem ciuium Romanorum colonia nobilitata erat: antequam enim cum Carthaginensibus bellum gererent, coloniam ipsam illuc deduxerant. Tangit Diodorus Siculus lib. 15. num. 27. dicens: *interea 500. ciuium coloniam Romani in Sardiniam, ita vt à vectigalibus prorsus immunes essent, deduxerunt.* Canit Sylius Italicus Scipionis victoriam, cum ait. *Scipio ductoris celebrabat funera Pæni; Sardoa victor terra.* Ioannes Zonaras tom. 2. hac in historia referenda Scriptoribus nimiùm dissidet *Scipionem*, inquiens, *exercitum in Sardiniam ducentem, classem Carthaginensium conspexisse, & in eam impetum fecisse, cumq; illa, priusquam ad manus veniret, fugisset, Olbiam vrbem inuasisse, & ibi nauium Carthaginensium cōspectu territum (nec enim peditatus satis ad pugnam paratus erat, domum versus iter intendisse.* Refert iis Fara Zonaram verbis. Verius est Calarim à Romanis debellatam, non tamen eiusce tum heri, neq; omnimodā dominationē, ac ditionē adepti tēpore: ingruētibus enim vndiq; Pęnorum agminibus, compulsus est Scipio recessum ab Insula maturare; Romamq; spolijs, gazis, & captiuis honustus, triumphatum abire.

An. M. 3711. *An. D. 2156.*

CAius Sulpitius Paterculus consul, & Dux Romanus, in Sardinia, referente Hieronymo Bardi in Chronol. V. æta mun. Carthaginenseis nauali prælio fatigauit, & vicit. Hinc ad annum 22. primum bellum Punicum eum vtriusq; nationis, & vrbis afflictione coarsit. Horum annorum interstitio, valde oppressi sunt Sardi, crudeles perpessi extorsiones.

An. M. 3720. *An. D. 2165.*

MArcus Fabius Buteon Consul Carthaginensium classem in Africo mari, apud Ægimurum, iam in Italiam vltrò nauigantem cęcidit Miratur Florus lib 2. triumphalis huiusce tempestatis molem: *quantus ò tum*, inquit, *triumphus tempestate intercidit, cum opulenta præda classis, aduersis acta ventis, naufragio suo Africam, & Syrtes, omnium imperia gentium, insularum littora impleuit. Magna clades, sed non sine aliqua principis populi dignitate, intercepta tempestate victoria, & triumphum perijsse naufragio. Et tamen cum Punicæ prædæ omnibus promontorijs, insulisq; allisa fluitarent, populus Romanus triumphauit.* Videre tunc nostra Sardoa littora, horribili Carthaginensium, quos horrebant, exacta classe, cadauerum tabes, & labes; fętidæ prorsus arenę, infectæ propè contagijs orę.

An. M. 3723. *An. D. 2168.*

LVctatius Catulus Consul huicce primo bello Punico imposuit apud Ægares insulas finem. Scribit enim ibidem Florus. *Lutatio Catulo consule tandem bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Aegates: nec maior alia in mari pugna: quippe commeatibus, exercitu, propugna-*

pugnacul s armis granis hostium. Classis, & in eis quasi tota Carthago, quod ipsum exitio fuit. Romana classis, prompta, leuis, expedita, & quodam genere castrensis, ad similitudinem pugnæ equestr.s, sic remis quasi habenis agebatur, & in hos, vel in illos ictus mobilia rostra, speciem viuentium præferebãt. Itaque momento temporis laccerata hostium rates, totum inter Siciliam Sardiniam.q, pelagus naufragio suo operuerunt. Tanta deniq, fuit illa victoria, vt de excidendis hostium mœnibus non quæreretur. Superuacaneum uisum est in arcem, murosq; sæuire, cum iam in mari esset deleta Carthago. Eutropius lib. 2. tam breuiter quàm disertè huius prælij rem adęquans ait. *Anno belli Punici 23. Catulo bellum contra Afros commissum est. Profectus est cum 300. nauibus in Siciliam: Afri contra ipsum 400. parauerunt. Nunquam in mari tantis copijs pugnatum est. Luctatius Catulus nauem æger ascendit; vulneratus enim in pugna superiore fuerat. Contra Lilybæum ciuitatem Siciliæ pugnatum est ingenti uirtute Romanorum: nam 73. Carthaginensium naues captæ sunt; 125. demersæ; 22. mill. hominum capta, 13. mil. occisa. Infinitum auri, argentiq; prædæ in potestatem Romanorum redactũ. Ex classe Romanorum 12, naues submersæ. Pugnatum est 6. Idus Martias.* Bellum Punicum iuxta veriorem æui supputationem, vtq; iã dictum, anno 3698. inchoatum anno autem 3722. terminatũ est. Siquidem, vt idem Eutropius lib. 3. testatur per 22. gestum est. Orosius verò hunc in modum narrat. *Luctatius cum classe 200. nauium in Siciliam transuectus, dum apud Drepanum ciuitatem pugnam inter primores Siciliæ cieret, transfixo femore ægerrimè, cum iam obrueretur ereptus est. Porrò autem Pœni cum 400. nauibus, magnisq, copijs ad Siciliam, duce Hannone* (alter hic Hanno) *concurrunt. Nec tamen Luctatius segnior, imò consilia Pœnorum celeritate mira præuenit. Postquam proxima sibi utrorumq; classes, apud Aegades insulas per totam noctem intertextis propemodum anchoris cõstiterunt. Orta luce prior Luctatius signum bello dedit. Crudescente pugna uictus Hanno nauem auertit, & dux fugæ primus fuit. Sexaginta tres Punicę naues captæ sunt, 125. demersæ 32. mill. hominum capta cęsa 14 mill. fuere. Romanorum autem 12. naues demersæ sunt. Luctatius deinde ad Erycinam ciuitatem, quam Pœni tenebant, venit; ibiq; 200. Carthagin. conserta pugna interfecit.* Hactenus Orosius.

An. M. 3724. *An. D. 2169.*

CArthaginenses Romanorum potentia territati, pacem exposcunt: vtq; Eutropius, Orosius, Polybius, Cornelius Nepos, Nauclerus, Volterranus & alij scribunt, quibusdam assertis conditionibus eam consequuti sunt. Quarum hęc pręcipua erat conditio, vt omnibus insulis Carthaginenses abstinerent, quę essent inter Siciliam, & Africam *Pœni* nquit Polybius lib. 1. *Sicilia, & omnibus insulis, quę inter Italiam, & Africam sunt excedunto 2000. & 200. talen. in annos 20. pendunto: in pręsenti mille.* Franciscus Fabritius, in adnotat. ad cap. 11. Orosij eadem voluit Henricus Glareanus in annot. in Eutropiũ, *Conditio,* inquit, *una pacis erat, ut omnibus insulis Carthaginenses abstinerent, quæ essent inter Siciliã, & Africam pacis conditiones huiusmodi fuisse, ut Sicilia cederent, Carthagin. Imò post adiectum omnibus insulis inter Siciliam, & Africam.* idem lib. 2. Orosius lib. 4 c. 10. calamum agitat hunc in modum. *Tunc Carthaginenses præcipiti festinatione ad Luctatium Consulem, ac deinde Romam mittunt: orant pacem, quam conditionibus ante illico consequuntur. Conditiones autem erant, ut Sicilia Sardiniaq; decederent; pro quo impensis bellicis puri argenti 3000. talentorum Euboicorum æquis pensionibus per annos 20. penderent. Huius pacis conditio habita est post annum tertium, & uicesimum ex quo bellum Punicum primum fuerat inchoatum. Quis rogo duarum ciuitatum unum bellum per annos 23. gestum fando explicet? Quos Reges Carthaginensium, quos Consules Romanorum, quot agmina exercituum, quantum numerum nauium contraxerit? Profligauerit? Oppreßerit? Et tum demum si illa ad plenum perpensa uideantur, de pręsentibus iudicet?* Locus isthic manifestè ostendit Francisci Faræ allucinationem, in eo quod hinc ad annum 3912. traducit. Ferit Faram Orosius, cumq; à vero dilatum clarissimè reprobat, dum ea quę ipse anno 3912. edicit, Orosius post annum tertium, & vicesimum adstruit cõtigisse. Haud is equidem acarius error; quandoquidem à 3723. seu extremò à 3730. anno, ad 300. desperatos annos contra communem Scriptorum torrentem diripiat. Quin etiam Henricus in Eutropij historiam intolerabilem Farę incuriam, sed errorem, explodit, dum sic fatur. *Carthaginenses eum se minimè potentes viderent ad bellum cum Romanis gerendum, cedentes tempori, relicta insula, multati, mille & 200. talentis (idest 720000. coronatis) quieuere vsque ad secundum bellum Punicum.* Secundum autem bellum Punicum satis superq; ante annum, quem Fara assignat, 3912. nemine controuertente, gestum est. Imò Fara met ipse secundum bellum Punicũ anno 3744. de Rebus Sardois, lib. 1. fol. 38. statuit. Tantum nę obmiramur Virum! forsan immerito? forsitan potius mendax prælum? Liuius tandem lib. 21. *Pœni ait, nauali ad Aegates clade accepta Sicilia, & Sardinia cessere.* Firmata pace, *captiui Romanorum qui à Carthaginensibus tenebantur illico redditi: Carthaginenses etiam petiere, vt redimi eos captiuos liceret, quos*

ex Afris

ex Afris Romani tenebant. Senatus iussit sine pretio dari eos, qui in publica custodia essent, qui ante à priuatis tenerentur, vt pretio dominis reddito, Carthaginem redirent, atq; id pretium ex Fisco magis, quàm à Carthaginensibus solueretur. Eutropius lib. 2. En tum Romano aliquantula quies à Marte eccere belli furor extinctus. Quò sed quies? Assignat Orosius: *Quando hoc? Post primum bellum Punicum. Post quantum temporis? Post annos 460. Quandiu? Anno vno. Et quid altero subsequuntum est? Vt de caeteris taceam, Bellum Gallicum, & Annibal cum bello Punico secundo. Heu mihi cognouisse hac, & denudasse! Quin etiam me pudet, pax ista vnius anni, vel magis umbra pacis; leuimentum miseriarum, an incentium malorum fuit? Stillicidium istud olei in medium magnae flammae cadens extinxit fomitem tanti ignis, an aluit?* Alia querulis atq; lugubribus verbis ipse prosequitur. Lucius Florus de gestis Romanorum lib 2. cap. 6. imbelles Romę annos plures adscribens ait. *Post primum Punicum bellum, vix quadriennis requies. Ecce alterum bellum minus quidem spatio (nec enim amplius quàm octo, & decem annos habet) sed adeò cladium atrocitate terribilius.* Ioannes Stadius, in Commentario super hunc Flori locum, sic fatur. *Rectè satis putat Florus, quatuor fere annos quieuisse Romanum, à tempore scilicet quo Iani porta secundùm clausa est, Manlio Torquato, & Atilio Bulbo Coss. anno DXVIII. & si interea cum Sardis, & Corsis sit bellatum. Alioquin si supputemus à primo vsque ad secundum Punicum bellum, erunt anni intermedij vigenti tres. Primum Punicum bellum cępit anno CDLXXXIIX. pax Pęnis data est anno DXII. sunt itaq; anni intermedij XXIV. Initum est hoc bellum P. Cornelio Scipione, Tib. Sempronio Longo, Coss. anno DXXXV. finitum debellato in Africa Annibale, & pace Carthaginensibus supplicibus supplicibus data, Cn. Cornelio Lentulo P. Ælio Pęto Coss. anno DLII. Sunt itaque anni intermedij in hoc Secundo bello Punico 17. nec amplius.* Quaenam, qualisq; aeuicae digestionis varietas!

An. M. 3725. *An. D. 2170.*

ROmani Sardiniam occupare absq; armis existimantes, magnis belli repagulis aditum interclusum inueniunt. Exosum enim illis Carthaginensium, trucium tyrannorum, imperium fuerat, vnde & Romanorum durissimum, iugum horrescentes perpeti, pristinam appetentes libertatem, eamq; sibi vendicare conantes, armis infrementant, deturbant hostem Tangit Fara dum ait. *Licet Carthaginenses Sardiniam Romanis reliquerint, Sardi tamen non sine armis, Romanorum imperio subesse voluerunt.* Exprimit Lucius Florus ibi *etsi interea cum Sardis, & Corsis sit bellatum*. Mirandum Henricum Glareanum iis, quę annotationibus in Eutropij lib. 3. intuoluit aduertimus. *Cum enim*, inquit, *Sardinia Carthaginensium esset, sed bello Afro cum Sardi sępe obtulissent se Romanis, ac repulsi essent, tandè transfugarum suasionibus pellecti Romani, nauigare in Insulam pergebant; cumq; id egrè ferrent Carthaginenses, ac suas copias ad Insulam, vt suam, occupandam adornassent, Romani eis bellum indixere. Carthaginenses, cum se minimè potentes viderent ad bellum cum Romanis gerendum, cedentes tempori relicta insula, multati mille, & 200. talentis, id est 720000. Coronarijs, quieuere usq; ad secundum bellum Punicum.* Quàm hic allucinatus Henricus! Quàm à vero distans! Quàm tandem secum ipso pugnans! Vnde isthanc Hërice duxeris lympham, mirum! Pugnas tecum, ibi, *suas copias ad Insulam, vti suam, occupandam adornassent; relicta Insula multati, &c.* Si Carthaginenses tunc, vt Scriptorum omnium schola docet, Sardinię dominatores, habitatoresq; erant, quo, dic, pacto, ad occupandam copias adornarunt? Si denique non occuparunt, quo amabò modo Insulam reliquerunt? Non verò bellum sed insulam potiùs asseris, reliquisse. Sed abnues tunc, temporis Carthaginenses Sardiniam occupasse iampridem? Reuera inficiaberis; satis tamen ingloriè: Romani siquidem, ipsa, de qua loqueris, tempestate, vt Scriptorum omnium est consensus, Carthaginenses, tot fœderum sanctionibus anteactis, Sardinia propulere.

Ast, & ibi, *cum Sardi sępe obtulissent se Romani, ac repulsi essent, tandem transfugarum suasionibus pellecti Romani*; à re prorsus abes, veroque penitus aduersaris. Nunquam Sardi se Romanis, aùt Carthaginensibus obtulere; vtrisq; imò antiqua pro libertate certantes, strenuissimè restitere. Patet è multis, Henrici error. Primò Sardi qui sese Romanis obtulere, ac repulsi sunt, de Calaritanis intelligi nequeunt: esset nempe à ratione mirificè dissentaneum, vt Romani, tanta praediti nobilitate, talibus animi dotibus praeditati, Calaritanos amicos qui se se tam vltrò ipsis Romanis obtulerint, hostiliter non modò impeterent, verùm & nuperrimis armis exciderent, vt retro citati Scriptores, iiq; pręcipui, contestantur.

Secundò Iolenses, Ilienses, ac Balares, sese Romanis obtulisse pulsique nequicquam existimandi sunt; haud etenim ipsi, vt tradidimus, nationis vllius se imperio se sub iecere: nunquam debellati, subactiue sunt. Ecquid hisce rei, vt sese Romanis offerrent, queis & Carthaginensium & Romanorum, non modò imperium, sed & nomen, semper exosa? Tertiò nec Sardi omnes, ij, qui Roma-

Romanum acclamantes imperium, se se vltro ipsis manciparunt, reiectiq; sunt, credēdi Eutropio namq; teste, multisq; tum priscis, cum recentioribus affirmantibus, Scipio consulis Romanæ imperator, Sardiniam deuastauit, multa inde captiuorum abduxit millia, egit triumphum. Vastatio autem vastatorum obnixum atq; resistentiam indicat. Restitere igitur Sardi? Non igitur sese illis obtulere? Nonne pro Sardis defensandis Hanno Carthaginensium imperator aduersùs Romanos missus est? Orosius, cum alijs multis elogizat. Si ergo Romanos compellant Sardi, quonam pacto contra Romanos defensores aduocant, excipiūt, hisceq; freti ad arma se conciti glomerant, prœliantur, obsistunt? Res planè stat, vt nunquam Sardinienses ita viluerint, vt se despicabile Romanis prædium exhiberent, neq; exhibiti pellerentur. Testis enim est Diodorus Siculus, retrocitato loco alijque perplures, pro Sardinia potiunda Carthaginenses (quin & Romani) certamina pericula; ingentia subijsse.

An. M. 3726. *An. D. 2171.*

Titus Liuius, Polybius, & multi alij scribunt, quòd inite pacis leges erant, vt Carthaginenses exercitus ex Italia, & Gallia deducerent, abstinerent Hispania, insulisq; omnibus, quę inter Italiam, & Africam sūt, decederent, &c. (Vide Liuium lib. 10.) Post hasce pacis conditiones, refert Henricus, legati Carthagine Romam iuere, sed pro speculatoribus dimissi nullum legationis effectum sortiti Sardiniam, insulam, ac antea, suam prętenderunt. Henricus in Eutropij lib. 3. rem insinuans *conditio* inquit, *vna pacis erat, vt omnibus insulis Carthaginensibus abstinerent, quę essent inter Siciliam, & Africam. At Sardinia non erat in insula Carthaginensium opinione. Verùm Romani tandem ita interpretati sunt eum articulum per malitiam, vt alia pleraque.* Tangit obiter Lucius Florus lib. 2. cap. 6. Carthaginensium ob Sardiniam ipsis ademptam, animi ęgritudinem, acerbitatem cordisq; amaritudinem, verbis istis. *Pudebat nobilem populum, ablato mari, raptis insulis, dare tributa, quę iubere consueuerat.* Hinc Annibal à puero inflammatus ad gloriam, patrię statuit lenire dolorem, eiusceq; vicem iurauit vlcisci. Ita ibidem Florus. *Hinc vltionem puer Annibal ad aras patri iurauerat, nec remorabatur.* Hinc secunda belli Punici procella desæuit; *cuius causas,* inquit Henricus in Eutrop. lib. 3. *tres enumerat Polybius lib. 3. Primam: Hamilcarem Annibalis parentem, & eius in Romanos indignationem. Secundam Romanorum iniuriam, qua eis Sardiniam ademerant. Tertiam: fortunam prosperam Carthaginensium in Hispania, qua ex illi sperabant se vlcisci posse Romanorum iniuriam.* Idcirco Carthaginenses, aduersò reluctantes faro, Sardinię populos ad rebellandum sollicitabant. Perhibet Eutropius lib. 3. dum ait; *Carthaginenses tamen bellum reparare tentabant; Sardinienses, qui ex conditione pacis Romanis parere debebant ad rebellandum impellentes.* Obijciunt Romani Consules, apud Apianum Alexandrinum in libro Libyco, Carthaginensibus Sardinię causam debellatæ. *Postea misistis exercitum in Iberiam, quo illam prouinciam debellastis; diripuistis & deprædati estis mercatores amicos, & confœderatos nostros, qui Iberiæ vrbes incolebant: & vt tantum flagitium celaretis, omneis ipsos pelago submersistis. Quæ nobis compertare, quod nostrum erat, vt iniuriam vindicaremus, effecimus. Vindicauimus itaque auferentes vobis Sardiniam insulam quam sæpe naualis industriæ studijs nobis eam surripere tentauistis.* Isthæc Romanorum alloquij Creia; seruata Apiani narratus anima, nostra reducta cothurno, ne vernacula, qua penes nos extat lingua, referamus.

An. M. 3727. *An. D. 2172.*

Sardi Romanorum potentię iugum formidantes ad pristinæ libertatis nobilitatem anhelantes, tota se virium mole tueri decertant. Quare cunctis Insulę finibus tyrannicum hostem extirpare, funditusque rumpos eiusce, auellere nixi Bastarem, & Pœnos qui Carthaginensium imperio præpollentes, aduenerant, militari, quod Sardinię adhibitum erat, prę̨sidio concito in potestatem redactos, tolli è medio permiserūt. Narrat Polybius lib. 1. cuius verborum substantia hæc. *Illo met quoq; tempore deportati illuc milites, qui erant ad Sardiniæ custodiam, Mathonem Spendium imitantes, omneis, qui erant in Insula, Carthaginenseis adorti sunt: inarcemq; delatis, paulò post trucidarunt, ducem Bostarum, & qui cum eo erant. Misso deniq. in Sardiniam cum exercitu Hannone duce, conducti milites vnà cum Veteranis in eum extemplò conspirarunt, deinde magnis eum affligentes cruciatibus, crucifixerunt. Postea reliquos Carthaginensis qui erant in insula cunctos occiderunt; omnesq; debinc arces, & loca occupantes, eisq; dominantes, seditione inter ipsos, Sardiniaq; incolis orta, in Italiam expulsi sunt. Hunc in modum Sardinia excellentiæ, & magnitudinis insulæ Carthaginensibus rebellauit.* Idipsum M. Antonius Coccius Sabellicus, idq; idem referunt alij; quod nec preterit Fara noster, qui inter alia, *huius,* inquit, *motus fama Carthagiem delata, confestim Hanno cum nouo exercitu est in Sardiniam missus. Hunc noui milites, inita in Sardinia* cum

P

cum veteranis coniuratione, cruci affigunt; nec du plici scelere contenti, tertium adiciunt: quoscumque Carthaginensium, qui in sota insula fuere, ad vnum strangulantes, interficiunt; arcibus inde, & oppidis potiti, insulam nonnihil tenuere: legatosq; ad Romanos miserunt, insulam daturi. Orta postea inter eos, & Sardiniæ populos discordia, milites expulsi in Italiam abierunt; atq; ita Sardinia à Carthaginensibus contigit alienari.

Duo sunt hic notanda. Vnum Polybij, Sardiniam Carthaginensibus rebellasse, dicterium. Alterum deniq; inter milites, & Sardiniæ populos orta dissensio. Quoad primum, Polybius rectitudinis lancem torsit, fandiq; improprietate labauit: quinetiam secum ipse pugnauit. Qui enim, milites conductitios vnà cum veteranis in Hannonem conspirasse, eum cruci affixisse, tandemque arces & oppida occupasse, ac tenuisse, asseruit, pugnam sibi grauissimam suborna uit, Sardiniam inquam sic rebellasse deducens. Nonne milites conspirant? Nonne ipsi perimunt, crucifigunt, arripiunt, retinent? Non igitur Sardi. Qui etsi permittant, non comittunt; quod si dandum: non inde rebellionis nota inurenda Sardinia: ita enim Prouinciæ aliæ, nobilitatis, & magnificentiæ claritate præstantes, possent haud ægrè huiusmodi notis astrari. At nil dandum. Quippe rebellio in verum ac legitimum tendit dominum: quando nam veri domini Carthaginienses? Vnde num Sardiniam legitimè possedere? Post Thespiadas, vt supra ostensum est, libertate pacifica Sardi potiti sunt, & ad tyrannicum Carthaginensium vsque dominium, quòd legerimus, sibi à Thespiadibus ipsis indultam, libertatis gratiam conseruarent. Hispania polo soloq; fidelis, apud Eutropium lib. 3. defecisse perhibetur, iis verbis. *Quare omnes fere Hispaniæ ad eum* (Scipionem videlicet) *vno animo transierunt*. Notat Henricus hunc locum sic. *Tum verò omnes propè Hispaniæ populi inquit Liuius ad finem libri 3. huius belli) ad Romanos defecerunt*. Ioannes Stadius in Iulium Florum ad lib. 2. cap. 17. *Eam*, inquit, *M. Porcius Cato fortitus est; qui bellum ab Emporijs exorsus, totam citeriorem Hispaniam, quæ rebellauerat, pacauit*. Rebellio isthæc non quidem ingloria, sed laudabilis commendatur apud Florum, ibi in argumento, per hæc verba; *Hispania ægrè per 200. annos edomita est, ea virtus populi illius, ea laborum tolerantia fuit*. Ibiq; eisdem libro, & capite, pagellę sub medium, per hæc verba: *ferocissimas, & ad id temporis liberas gentes, ideo impatientes iugi, multo labore, nec incruentis certaminibus seruire docuerunt*.

Italiæ orbis decor, fidelitatis, virtutum, & scientiarum fęcundissima parens, altrixque atq; amplissima propagatrix, apud Eutropium, Liuium alios que, defectrix interdū: nec exin vllum ei dedecus, nec inde quicquam inglorium nascitur. *Tum*, inquit Eutropius lib. 3. *multæ ciuitates Romanorum, quæ ad Annibalem transierant, se Fabio Maximo dediderunt*. Henricus hic ait. *Liuius, & Polybius, non eosdem populos enumerant, qui defecerint, & al quando diuersa; vt Polybius Neapolitanos defecisse enumerat. Quos secus Liuius, ita de Tarentinis quos postea proditos ait, vt Metapontum ac Crotonam: hic verò defecisse dicat, multas ciuitates, vt Brutij, Lucani Tarentini*. Lustremus antiquarios, consulamus Liuium, Salustium, Eutropium, Iustinum Florum aliosq; scriptores, & prouinciales, & vrbicas crebrerrimas, apud eos deprehendemus defectiones, nihil infamiæ, nihil dedecoris inferentes.

Carthaginienses inuasores illeges, obtentores iniqui; possessores tandem Sardiniæ perinfesti, ad defectionem calcaria perhibētes, tali sese dignantur obsequio, quod emeriti. Sardinia tamen cūctis prudentia ductis, apertę defectionis, si defectio iuris erat, notam vitat; Respublica equidem libera, à Thespiis, inquam, legitimis heris ac Regibus, libertate donata, vnde traducto iure potita, hoceeq; vtendi non impos, tyranno æquè reniti poterat, & obsistere.

Animaduertendum: nimirum milites presidiales, qui extinctis Carthaginensibus, Insulam tenuere, non quidem sibi, sed ipsimet Sardiniæ communitati tenuisse. Enim verò iolensiū, Balariūq; apud Historicos exploratam strenuitatem, tam exili militum manu, tam imbellè tamq; inermiter cessisse, nec verosimile, neq; credibile iudicandū est. Erat tunc æui Sardinia adeò populosa, vt ad bellum aptissimorum incolarū 1000. numerum satis excederet: horumque alias atq; alias animum viresq; in Carthaginenses ipsos, quos toties effugarunt, pugnaque fregere, inuenimus apud Historicos celebratos. Obtinuerunt igitur, & tenuerunt milites pro Sardiniensibus Insulam, quò Romanis prodituri re comperti sunt. Tunc enim orto inter eos, Sardosq; dissidio, pulsi Sardiniæ Italiam petiere: vti nimirum de patria male meriti, ad quam sese conferre, ob rem sic prauè gestam, nullatenus ausi, fatis offusi, exterorum sibi gratiam quæsitarunt. Hoc temporis interstitio, Sardi pristina libertate potiti, iura magistratusq; sanciunt; hostilesq; aduersùs minas, & arma se muniunt, tutantur, oppugnant.

Cæterùm, Annonis supplicij locus, ad mare proculdubiò propè Calarim mil. x. nostrę Maræ conspectu creditur, & absque fluctuatione firmatur. Vocant incolæ lo-

cum

cum hunc, vbi Anno crucifixus est, *sa Rusa que Anni*, corruptéq; *Ganni*; est enim iugum quoddam iuxta mare, portumque Sanctæ Luriæ; quem turris excubialis tuetur, *saturrennrxianni* appellitata. Siquidem non procul à portu noracium fuit, cuius adhuc extant rudera, in eiusceq; montis vertice quõdam aliud: à quo monte, seu iugo, noraciũ ipsum nomen asciuit, *de Anni*; ratio est, quia sicut in iugo ipso *de Ganni*, affixus est: ita & illo, qui propè littus erat Noracio sepultus est Anno vnde sibi æternum comparans nomen *Nuraxi Anni*, hoc est noracium Annonis, hucusque vocitatur. Videto mi lector, qualis & quanta vetustatum sit dignitas, quam neq; temporum, casuumue potuerit vis eradere; quin adhuc rei vestigium retinens, lesi, tametsi nominis etymon, sub latibulo corruptelę, cunctis posteris, conseruarit. Hò quot, quot, qualesque per illa campestria Calaritana, fortiter atq; strenuè gestas res! quot bella, quot arma, duces q; quales, & quantæ victoriæ! Cruoris effusio qualis, & quanta!

An. M. 3731. *An. D. 2176.*

Romani ad Sardiniam, armis obtinendam totis viribus incumbentes nonnihil offlicti, genuino cedunt astus sed neque tepescunt Sardi; quin recèns molestiis hostes afficiant, conflictentq; vincuntur tamẽ à Romanis Sardi, vt Bardi aliorum elogio fretus affirmat; *li Romani, furono molestati da Francesi, Sardi, e Liguri: contra de' quali andati i Consoli Tito Sempronio Graccò, e Publio Cornelio Faltone, gli superarono, e nel Piceno, un fiume corse sangue*. De hoc Sempro. dubitamus.

An. M. 3733. *An. D. 2178.*

Sardi egregiè sese gerentes, suum fortiter ius tutantur, tuendaq; pro legitima libertate, vires neruosq; adeo conferunt, & contendunt, vt Caius Licinius Varus, & Publius Cornelius Lentulus, Romani Consules, Sardiniam potentissima classe impetentes, nonnisi incassùm tempus obtriuerint, vanoque mare, terramq; studio verterint. *Vscitu*, ait Bardi, *li Consoli contra Sardi non fecero cosa notabile*.

An. M. 3734. *An. D. 2179.*

Romani hoc anno contra Sardos T. Manlium Torquatum expediuere, deinctos imperio subegere. Bis enim ipse Sardiniam armis inuasit, vt ex Liuio 3. Dec. lib. 3. patet his verbis. *Ad cuius rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis Consul Censorq; fuerat, subegeratq; in Consulatu sardos.* Quòd ipse hoc anno in Sardiniam destinatus extiterit, multi scribunt: refert Hieronymus Camaldulensis in sua Chronologia. Neque vltatenus fugit id quod Volterranus lib. 6. scribit dicens: *De iis quàm varij sunt Annales: alys L. Cæcilium Metellum vicisse Sardos, & Corsos legimus, teste Festo Rufo, in alys L. Cornelium Scipionem diruta Calari Sardiniæ vrbe, & Hannone superato de Sardis, & Corsis triumphasse.* Idq; à Fran. Robortello dictum ipsum non latet, quod Metellus Sardos, & Corsos primus vicerit; sed hic nos verius obseruamus. Metellus enim anno 3759. cõstat Sardos quadam enata occasione vicisse. Euicit Manlius omnes littorales Sardiniæ vrbes, Campaniam Calaritanam, & Arborensem, vt è Scriptorum dictis elicimus, & firmamus. Iolenses autem, & Ilienses, inaccessibiles Insulæ partes, & loca tenentes, inexpugnabiles persistere; eorumq; strenuitas hostibus formidabilis. Haecce de Manlij victoria, Caius Velleius Paterculus in historia Romana lib. 2. ait. *Sardinia inter primum, & secundum bellum Punicum, ducta Titi Manlij Consulis, certum cepit Imperij iugum.* Idipsum Franciscus Robertellus Vtinensis, de vita, & victu populi Romani, tom. 1. fol. 120. scriptis consignat. Bardi noster, fidelissimus, ac veracissimus temporum supputator: *Manlio Torquato, vscito contra Sardi, gli superò quell'anno, e trionfito di loro, &c.* Eutropius demum lib. 3. *Tito Manlio Torquato, C. Attilio Balbo Coss. de Sardis triumphatum est.*

Hoc ipsomet anno Roma pace, quieteq; potita, Iani Gemini clausit portam, Manliusque ingressus est lauriger, atque Magnificus triumphator. De pace, Ianiq; Ianuæ clausura sic fatur Orosius lib. 4. *Hoc anno porta Iani Gemini clausa est; quia nusquam eodem anno bellum erat; quod sub Numa solùm Pompilio Rege peruenerat. Hic demum nobis tacendum est.* Parcat Orosius errato defectionis anno; nõ enim isthoc, sed subdito defectio: Iani autẽ portæ clausio, paxq; Romæ, hoc proculdubiò contigit anno. Eutropius hac de re clarius, lib. 3. *de Sardis* inquit, *triumphatum est, & pace omnibus locis facta, Romani nullum bellum habuerunt: quod his post Romam conditam semel tantùm, Numa Pompilio regnante, contigerat.* Pensait Henricus ly *semel tantùm*, commentatus hoc modo. *Semel tantù nisi scilicet ante hoc tempus; quia nunc secundò, & sub Augusto, tertiò.* Latius Caius Velleius Paterculus in hist. Romana lib. 2. *Immane bellicæ ciuitatis argumentum, quod semel sub Regibus; iterum hoc Tito Manlio Consule; tertiò, Augusto Principe, certæ pacis argumentum Ianus Geminus dedit.* De Manlij hac

hac tempestate acto triumpho, Eutrop. lib. 3. Franciscus Robertellus tom. 1. fol. 129. Hieronymus Bardi in Chronol. aliiq; tum Veteres,cum Recentes.

An. M. 3735. *An. D. 2180.*

ROmani Sardiniam tot laboribus, & periculis comparatam, primam & Antesignanam,sibi Prouinciam consecrant;Pretoriam,inquam,solemnissimam, ritualem. Opus id ingens Marco Pomponio Ro. Cōsuli demandatum est, ab eoque in primariā præ dignitate, Prouinciam Romanorum, euecta est. Præ dignitate inquam:nimirum quòd, (in Apparatu) Mediterranei pelagi Insula facilè maior titulo decorata; coeua Aridę; Nationum Gentiumq; stadium, palęstra,brauium poliq; tandem soliq; diuitijs opulenta; Italię demum Gallię, Hispaniæ, atq; Africę clauis,& ianua: pacis postremò gerula, qua obtenta è vestigio pax sequuta; Ianus Geminus occlusus. In æternę igitur glorię monimentum, Sardinia, parens nostra,à populo Romano primatus Laurea redimita, Prouinciarum omnium extra Italiam,Princeps effecta est; eò quòd parta,tot Martij Vrbem leuarit ęrumnis; statumque ipsi tranquillitatis,& pacis inuexerit.

Sard. prima Prou. Pop. Rom.

Prouincialem Sardiniæ Principatum, ejusq; primatum,apud Illustres in re'antiquaria viros compertum plurimos inuenimus; Onuphrius Panuinus de Imperio Rom. tit. Prouin. Sardin. Petrus Magnus de Repub. Rom. ibi in introduct. fol. 93. Pomponius I.C. in libris Pandectarum l. 2. §. *capta*; ff. *de origine iuris.* Franciscus Fara de rebus Sardois aliiq; tum veteres, cum Recentes; qui de rerum antiquitatibus agunt. Notitia insuper Dignitatum Romani Senatus expressè testatur Sardiniam primam Romani populi fuisse Prouinciam;quod annotans Guido Pancirolius eiusce Notitię scholiastes profatur hac serie. *Prima Romanorum Prouincia facta est Sardinia: ita Pomponius in l. 2. §. capta ff. de origine Iuris.* Is ipse Guido eodem Notitiæ Occiden. Imperij libro, iterum ait. *Prima populi Romani Prouincia à M. Pomponio est facta anno Vrbis 521.*

Hoc itaq; anno Gemini porta clausa,prę clarèq; gestis in Sardinia rebus, festiuis tota iubilis, triumphisq; solemnibus constrepęte, *Sardinia, Sardinia*, vicatim Roma proclamatur: & in Capitolio primarię Vrbis Prouincię titulo consecratur, insignijs decoratur, picturaq; Martis appensa phano strenui populi animos efferat,seq; ad plures,triumphosq; accendit, & excitat clariores. Ast, proh dolor,stabile paulò bonum pacis. Ecce Sardinia victa, Gemini portę clausæ; *furor impius intus sede sedens super arma, & centum vinctus ahenis,post tergum nodis fremit horridus ore cruento:* en iam iterum reseratę valuę; furor impius ardet, sede leuans, sese, rapit arma,solutus ahenis,post tergum nodis fremit horridus ore cruento. Post annum inquam erupit Mauors, portę Iani aperiuntur, togarum sinus Patres excutiunt, formantur phalanges,copię glomerantur, Spurijq; Caruilij Max. Consulis ductu, in Sardos,& Corsos adeo fulgurant, vt de ipsis tā facilem,quàm illustrem victoriam reportarint. Refert ex alijs Bardi in Chronol. V. mun. ętate.

An. M. 3736. *An. D. 2181.*

MArcus Pomponius,Rom. Cons. iniūctum sibi à Patribus munus exequitur, & in Sardiniam classe vectus, cum Iliēsibus, cęterisq; Monticolis feliciſsimè preliatus, ad cohibendos eorum insultus, præsidia iugis adhibet, munimentaq; construit multis locis. Insignijt iste, non modò structuris,verùm & honoribus quoque amplissimis Insulam.Siquidem,& primariam Romę Prouinciam sanxit, & Pretorem fecit à Patribus ipsi constitui. Prætor verò Caius Flaminius primus fuit, qui solus solam absque Corsica Sardiniam gubernauit. Ita legitur libro Notitię: testatur cap. 53. Comment. Guido Pancirolius, in hæc verba. *Primus Prætor in Sardiniam missus fuit C. Flaminius, vt Solinus memorat.*

C. Flaminius primus Sard. Prætor

Non igitur fuit M. Valerius, primus Sardin. Prętor,vt Fara scribit,fol.34.sed C. Flaminius. Fuit autem M. Valerius, qui primus vtramq; Sardiniam scilicet, & Corsicā insulam,Pretoris officio gubernauit. Citat Solinum Fara, sed reuera Solinus alio se se gerit elogio,vt Guido testatur:desideratum enim est nobis apud Solinum,quod Fara ex eo tradit elogium.

Verùm, quòd se hoc anno Pomponius in Sardin. contulerit, Chronologius verax noster Bardi ex alijs perhibet. Vnde cum ei Sardinię in Primariam tribuatur euectio, congruum est,vt eomet anno, completiuè credatur euecta. Æquiùs namq; doctissimus Camaldulensis quàm Fara temporum gerit lances. Ioannes Zonaras tom. 2. hist. relatus à Fara, priùs à P. Cornelio Adile, deinde à M. Pomponio, Coss. victos asserit Sardos. Et quidem Spurius Caruilius Max. vt tactum est, non verò P. Corn. fuit, qui ante Pomponium Sardos adegit, & Marte subegit.

Placeat quęso, quod nemo non credit; Gal-

Gall rensem Prouinciam, tunc temporis à Romanis Gemini Iani templi egregia decoratam fuisse structura; vnde & nomen traxisse non dubitant, à tẽplo *Tempiu*, à Gemino *de Geminis*, loca. Idq; nimirum ad celebris, & gloriosæ pacis memoriam posteris æternandam.

Per hoc tempus Zonaras tom. 2. Annal. scribit P. Cornelium hunc, cum alijs morbo in Sardinia exti ctum. *At*, inquit, *Carthaginenses bello dilato, Sardos, dicto non audientes adorti, vicerunt; qui deinde à Carthaginensibus clam ad rebellionem incitati sunt. In Sardiniam P. Cornelium ædilem miserunt. Sardo nil modicum animis agitantes, Carulius ingenti prælio subegit. Cornelius enim & multi milites, morbo perierunt.*

An. M. 3737. *An. D. 2182.*

MArcus Æmilius lepidus, & Marcus Oblitius Malleolus, Rom. Coss. vt Chronologia Camaldulẽsis varios Anthores adducens, refert, in Sardiniam classe deuecti eum Sardis pugnant: victoresq; spolijs peronusti, Romamq; profecti, piratis a Corsis deprædati sunt. Sardos hosce, Iolenses Iliensesq; intellige; qui post ademptam à Carthagin. Insulæ libertatem, quietè nunquam degere; ciuilesq; discordias, bella, tumultus excire, nutrire nullatenus cessauere. Hæc, proh dolor, omnis imperijs clades: hæc Regnis pernicies; hęc planè extitium; hæc excidium vrbibus. Quales nam, opibus efflorentes, euerterunt, solo ęquarunt, diruerunt, exciderunt Resp. domesticę ri..ę, intestinaq; bella? Sardinia paruerat iam Romanis; Monticolę tamen prorsus impassi, Martiam diutius pestem cunctis populis inuexere. Ad serenanda igitur, Iliensium bellis obtexta nubila, Romanorum glorię splendor, Consules aduentãtes, Regnum in statu pacifico firmare curabãt: atq; iccirco in Sardiniam tot aduentus, totque expeditiones, & prælia.

An. M. 3738. *An. D. 2183.*

Corsica Sardin. annexa. CAius Papyrius, Rom. Consul, contra Iliensium fragores emissus, fugatis iisdem, omnia pacat & sedat. Hinc ad Cyrnęos conuersus, eisq; cum omnibus prosperrimè pręliatus, illam in prouinciam redigit insulam. Hoc ipsomet anno Sardinię, Patrum nutu, annectitur Corsica; Pręrorq; ambabus insulis vnus describitur; Marcus, inquã, Valerius; qui vtramq; primus administrauit. Habetur in libro Notitię Occid. Imp. ijs verbis. *Prima popul. Rom. Prouincia Sardinia, à M. Pomponio est facta: & biennio post, Corsica à C. Papirio; sed vtraq, ab vno Pratore regebatur. Primus M. Valerius vtramq; administrauit.* Refert Fara Solinum hoc modo. *Anno 3735. M. Valerius fuit primus Sardiniæ Prætor Solino referente.* Solinum autem consultò reuoluimus, oculis tamen nostris huiusmodi rei elogium indignatum esse displicuit. Habes apud Bardum, hoc ipsomet anno in Sardiniam, & Corsicam, fulminantem, victorem triumphatoremq; Papirium: habes iterum penes alios, qui de Romanis fortiter gestis actitant rebus, (singillatim Plinium, & Valerium Max.) qui Consulem ipsum de Corsis eisdem in monte Albano triumphasse commemorant. Habes apud Sex. Rufum; in Epitome Histor. Rom. Sigonium de Antiquo iure Prouinciatum, & apud Onuphrium Panulphum lib. Imperij pop. Rom. tit. de Prouin. Sardiniæ Corsicam is temporibus Sardinię attributam; & ex duabus vnam effectam Prouinciam; eamq; sub vno Sardiniæ nomine insignitam.

Fuit prętcrea Carthaginensium tempestate, Sardinię Cyrnus annexa, vt Lucius Florus de gestis Romanorum lib. 2. in hęc verba testatur. *Hoc illustrior noster, &c. Cum iam Sicilia suburbana esset populi Romani prouincia, serpente latiùs bello, in Sardiniam, annexamq; ei Corsicam trans* . Nec dubium neque ambiguum tum Sardiniæ Carthaginenses dominari, vt exactè apud Authorẽ eũdem, videri fas est.

Hũc sub annum deceni illi, quos à Romanis in Sardiniam missos, ex Onuphrio, & Pomponio Iuris Consulto, Fara Legatos tradit; ad perfectiorem Prouinciæ formam Insulam redegere vtramq; pariter insulam Sardiniam, & Corsicam scilicet, sub vnius insulæ nomine statuere vocari, hoc est *Sardinia*, Regnum, & Prouin. vna. Verum non vt ipse Farę scribit, nuper tum indita forma fuit: neque tunc illi recens legati Sardiniam Romano Magistratui subiecere. Quippe quę pridem à M. Pomponio populi Rom. extra nimirum Italiam, antesignana simulque primaria facessita, Romano Magistratui administranda, iam erat.

Hocce sic ęuo Sardinia nostra ab hisce legatis muniorum honorificentia decorata, institutis, ac legibus informata est. Annexa illi Corsica insula, Prouincia vna, ex duabus conflata coaluit; vtraq; sub vnius insulę nomine, Sardinia scilicet appellata. Ita Pomponius, iurisprudentię prędiitus facultate, in lib. Pandect. testatur. Pręetor, Rationalis, Magister census, Pręfectus annonę, Præfectus vigilum, Comes portus, Comes formarum, Curator operum maximorum, Curator operum publicorum, Curator statuarũ, Curator horreorum, Centenarius portus, Princeps Cornicularius, Adiutor, Commẽtarien;

Q

tarienſis, ab actis, Primiſcrinius, ſeu Numerarius Cura epiſtolarum, Regendarius, Exceptores, Adiutores, Nomenclatores, Baſtaganec non alia, quibus Romana Reſpublica regebatur, officia, Sardiniéſe Prætorium, ritu moreq; ſolemni inſtitutum, in auctoritatem celebritatemq; maximam adduxere. Habentur hæc munia apud notitiam dignitatum, cum Pancirolij commentarijs.

Rationales Prouinciarum appellabantur illi, qui in Prouincijs canones arcę largitionum debitos, & tributa, vectigaliaq; exacta, & exigenda ſcribebant; eorumq; rationes quiſq; in ſua prouincia notabat; qui quidē Rationales ſummarum, ideſt pecunię, vocabantur. Conſulito Iura, L. *ſcire debemus*, 29. §. *de ver. oblig.* Ita accipitur ſumma. Quādoque Rationales, aut Procuratores ſummę rei appellati. Sic Iulianus Apoſtata, L. 7. C. *vbi cauſa Fiſcal*, Vereccundum Rationalem ſummarum nominat; ideſt pecuniarū; Principis officium, ſeu cohortalis, habebāt qui bona non ſoluentium tributa ſub haſtą vendebant. Vndecim erant Rationales in diuerſis Prouincijs Nunc Sardiniæ, & Corſicæ peculiaris adſcriptus; poſtea verò, hiſce pariter, & Sicilię vnus idemq; conſtitutus eſt Rationalis. Hic, vt apud Iura, l. in l. c. T. commu. diuidun. legitur; traditq; in ſuis Commen. Pancirolus, Sardiniæ, Sicilię, & Corſicę tributa exigebat. *Ob vicinitatem*, inquit, Guido, *his tribus inſulis vnus ſufficiebat Rationalis.*

Prætor poteſtate ordinaria fungebatur; à quo ad Pręfectum Pretorio, qui Romę degebat, Prouinciales cauſę appellabantur (vt patet l. 15. C. te. de appell. itemq; ex Conſtantino, qui ad Taurum Prefectum Prætorio Italię lib. 49. C. Theo. (de Decur. quem Italiam rexiſſe Amianus affirmat) ſcribens ita fatur. *De Sardinia, Sicilia, Campania, Calabria Brutys, Piceno, Aemilia, & Venetia, & cęteris interpoſitas appellationes, laudabilius ſublimitas tua more ſolemni debebit audire.* Hæc Conſtantinus Imp. qui Sardiniam primario loco nominat. Ad eundem Pręfectum, & ad quęſtorem palatij prouocabantur à Spectabilibus cauſę: Præfecti tamen officio litigantiū acta excipiente, & iudicata exequente. Duo tantùm inſolidum erant Præfecti Prætorio Italię; quò diuiſas, Valeriani temporibus, regiones habere cęperunt. Præfectus Italię in Principis comitatu degebat, ſicut, & Pręfectus Orientis Conſtantinopoli, qui Præfecti Prętorio Comitatus vocabatur ita Guido, in Comment.

Baſtaga onus erat transferendi res Principum, vel arma, commeatumue ad milites. Hæc vehi nauibus, equiſq; ſolitum. Erat autem Romę Prępoſitus Baſtagarum, cunctis ſinguliſq; Prouincijs deſtinans, gerenſq; ſarcinas. Baſtaga demum Grecum nomen eſt, vigetq; hucuſque apud Sardos, Sarcinigeros, imę viliſq; conditionis homines, Baſtaxos, nuncupant.

An. M. 3739. *An. D. 2184.*

PRætore M. Valerio, populus Romanus Sardiniam, vti primariam, extra Italiam Prouinciam, priuilegijs inclytis colonijſq; Romanorum nobilitat, ornat, illuſtrat. Calarim, quæ iugi Romani obſequio cernua extitit, Vrbem Ciuium Romanorum: Turres coloniam Romanorum ſecundam; Sulcim tertiam, Vſellum quartam. Aſſerunt Calarim Romanorum Ciuium Vrbem, Plinius lib. 3. cap. 7. naturalis hiſtorię. Dominicus Marius Niger in Geographia comment. 8. Franciſcus Fara de rebus Sardois, fol. 53. Nigri hęc: *Calaris, ciuitas, (ſiue vt alij Carados) ciuium Romanorum, antiquiſſima, atque cęteris huius inſulę digniſſima.* Eadem Plinij iſthęc. *Calaris inſuper facta eſt Vrbs ciuium Romanorum, teſte Plinio.* Teſtatur Franciſcus deſqui uel Archiepiſcopus in Relatione ad S. D. Paulum V. Pont. Max. fol. 4. Dimas Serpi in Chronica SS. Sardin. Ioannes Baptiſta Cetrillas in informatione ad Catholicam Maieſtatem Philippi III. Ioannes Carnicer in tractatu Primatus Eccleſiæ Calaritanæ fol. 39. verbis Hiſpanis ijs. *Elauer ſido la ciudad de Torres colonia de Romanos, no arguye que fue mas noble, ni mas antigua que la de Caller, porque la de Caller tambien era colonia en el miſmo lugar, llamando la Calaris Vrbs Ciuium Romanorum; es harto mejor titulo, y arguye que no ſolo era colonia, y que Romanos venian à reſidir y viuir en ella, pero aun que todos los naturales della tenian priuilegio de ſer ciudadanos Romanos, como ſi dixera, Caller, ciudad cuyos moradores y vezinos eran todos Ciudadanos Romanos. Lo que ſin duda le deuio venir, por ver que era la mas noble, y cabeça del Reyno, y aſſi para eſtablecer el imperio de la Isla, cuya fortificacion en ſu mayor parte dependia de tener los Romanos obligada à la nobleza Calaritana, con ſemejantes honras y titulos.* Idipſum de Calari penes alios, ſcriptis conſignatum inuenies. Quequidem Romanis ædificijs, iiſq; maximè fuit hiſce temporibus decorata.

Capitolium, in vrbis extruhunt fronte, orientemq; versùs mole magnifica, Romano more, atris educunt. Romano equidem more; ad Romani ſiquidem Capitolij ſimilitudinem, (vt apud Authores habemus, pro batq; diffusè Ferdinandus de Mendoſa in confirm. Concil. Iliberitani) in Prouincijs Capitolia fieri moris erat. Extant hos ad noſtros

ſtros dies eiuſce Capitolij non procul à littore monimenta, quę *Antigori*, vulgus appellat. Fuiſſe autem Calari Capitolium teſtantur expreſsè Mombritius in vita S. Saturnini: Ioannes Arca Scriptor fidelis, & verax, de Sanctis Sardiniæ lib. 1. fol. 5. in iſthęc verba: *Erat Apollinis Capitolium in vrbe Calaris ad orientis plaviciem, littori maris propinquum, & Vrbis porta, cum illuſtri platea, qua area Templi erat, Via sacra, vel Apollinis. dicta, ad fontem quem appellabant, Nouum, Extat adhuc non contemnendum fragmentum, lateritio extructum opere.* Teſtantur alij Recentiores, vigetq; traditio antiquiſſima vniuerſalis, Calaris eiuſque diſtrictus, imò & partis inſulę potioris. Amphitheatrum quoq; ſub fimbriis, eo qui Palabanda loco dicitur, ędificarunt, cuius hucuſq; veſtigia peruiſuntur, Orcheſtræ, & & gradus ad Auſtrum. Meminit Dimas Serpi, lib. 1. fol. 68. huius Amphitheatri, *Palabanda* inquiens, *donde ay vn Colliseo que hasta oy se vee con sus gradas como las demas, que los Romanos solian edificar en las ciudades que eran cabeças de Prouincia como lo edificaron en Roma, en Sagunto, en Terragona, y en otras ciudades.* Hactenus Serpi. Huc ſubmeat, quę ſubterraneas per fauces tranſit, ſpelunca, ab ipſis nempè Romanis de Martijs caſibus prouidentibus, excauata Extant pręterea circum circa multę cauę ſpelæaq; belluarum, ad ludos, atq; ſpectacula, Romæ more: puteus demum dulciſſimę ſaluberrimęq; aquę; quem procul dubiò ad gentium, quę ſpectaculis aderant, commodum, Romani ipſi fodiſſe creduntur. Appellitant Sardi Amphitheatrum iſthoc, *Centus scalas.*

Ædificarunt etiam Romani turres, & arces; ſed enim quia Carthaginenſes Elephātis turrim extruxerant, aliam ipſi ędificare curarunt, Aquilę turris dictam. Haſce ſęculis reuolutis, bellorum concuſſibus erutas Piſani reædificarunt, marmoreumq; Elephantem vni, marmoreamq; Aquilę alam, turri alteri, Carthaginenſium ille, Romanorum hęc monumenta, fabrefactilia poſuere. Fuit in illius, in quo eſt hodie, montis vertice, arx munitiſſima, Iolai Regis à ſæculo condita. Innuunt Antiquarij, ratio ſuadet Non enim abſq; pręſidio, vrbem huiuſmodi, maris ad littus, ſtructores Antiquis maximè Gręci, (pręſertim tot in Aſia tot in Africa, totq; talium tantorumq; temporibus pręliorum) condere debuiſſe exiſtimādi. Fuiſſe autem Carthaginienſium quo, caſtrum Calari, è Polybij verbis elicitur, qui lib. 1. ſic ait. *Per idem tempus conducti milites, qui Sardiniam custodiebant, Mathonem, ac Spendium imitati, Carthaginenses omnes, qui in Insula erant, inuadunt. Bostarum Ducem, ac reliquos qui cum eo erant in Arcem adductos, paulò post obtruncant.* Dux autem Calari erat; ibi enim pręclariſſima vti vrbe (quam ſibi ipſi in Regiam domumq; Senatoriam conſecrarant) inſulæ gubernator, militareſque Proceres reſidebant; vt ex dictis Scriptorum elici poteſt; experientia docet, requirit Politica. Rędificauere Arcem eandem Piſani dein; inclytis eam illuſtrantes decoribus.

Rem propemodùm attigit Seraphinus Squirro Minorita, dum in *Santuario di Caller*, lib 2. cap: 19. ante Piſanos Eccleſiam B. Cęcilię in ſuperiori montis vertice fuiſſe aſſeuerat, ijs verbis. *Porque antes que los Pisanos edificassen este templo, auia en el mismo lugar vna Iglesia, dedicada à Santa Cecilia de la qual no quedaua sino vna sola Capilla, que hasta oy se halla.* Progreditur ipſe à Romanorum ſeculo, Cęcilię huic, (non Romananę quidem ſed Calaritanę Matronæ) templum illud extructū fuiſſe, viriliter aſſeuerans. Amplectimur vltrò, libenter ſubſcribimus; Cęciliamq; hanc Martyrem Calaritanam, credimus fide pia; templumq; illud vnà cum cęteris peruetuſtis extructum; quin etiam eiuſdem viuenti Cęciliæ templum idipſum, fuiſſe domum. Antiquitus tamen Arx Calaris vicinior erat Vrbi, quo nunc piſcatorium forum; quo nunc Regium vectigalium telonium, loco, *Turris Leonis*, inſcripto. Erat enim locus hic, Regia, quam Reges Prætores, & Pręſides incolebant: non modò Carthaginenſium Romanorumq; & Sarracenorum, itemq; Piſanorum, verùm & Aragonum quoque tēporibus. Tāgit Serpi veraciſſimus, ac fideliſſimus Choroniſta, ſic fatus. *Edificaron los Pisanos vna torre para morar el Presidente de la Isla, y le pusieron por armas vn Leon de marmol, y se dize la torre del Leon; y que sea esto verdad, los años passados hallaron vn Leon dentro de la pared cauando para hazer vna alcoua en el gruesso della; en la qual torre del Leon, solian estar los Vireyes, segun los viejos, y antiguos desta Ciudad lo han alcançado, y de su parecer lo digo. En esta suele estar agora el Procurador Real del Reyno.* Hæc ille lib. 1. cap. 2. Chron. fol. 5. Dixiſſet meliùs, Serpi, *reedificaron, o acrecentarō los Pisanos*, quā *edificaron.* Non enim arx illa vnquam defuit ipſo quo nunc dierum inſidet loco.

Fecerunt quoque Romani Fontenouū, ſic dictum, alios Priſcis conſtructos hoc nomine referentem. Erat fons iſte iuxta S. Saturnini Templum; cuius aqua per ſublimem fabrefactis arcubus aquęductum ab Occidenti tractu per ampliſſimas leucas affluebat. Quorum arcuum fragmina ad noſtros adhuc permanēt dies. Meminit aquęductus huiuſce Franciſcus Ferreti libro de arte Militari, fol. 128. Meminit Fontisnoui

Ioan-

Ioannes Arca de 55. Sardin. lib. 1. fol. 5. *via sacra*, inquiens, *vel Apollinis dicta, ad fontem, quem appellabant, Nouum.*

Via sacra, quę a triumphali porta Capena (ab Iberis lęsù, *Cab-ñas* dicta) vsque ad aream Apollinis templi per Sancti Saturnini tractum, ingentibus strata lapidibus veniębat. Testantur Mombritius, & Ioannes Arca viam hanc sacram, in hist. S. Saturnini. *Alij autem per viam Sacram; &c.* Mombrit. *Itaq; magna cum pompa, magnaq; lætitia celebrabant ex more, per viam Sacram vsque ad Fontem nouum ornatos lauris tauros.* Arca.

An. M. 3740. *An. D.* 2185.

SArdiniam Consularem Prouinciam factâ, sortitus est C. Attilius Regulus Rom. Conf. vt ex Polybio, & Guspiano elicitur, refertq; Fara. Extemplò Consul in Sardiniâ nauigauit, ibiq; anni ferme dimidium ducens moras, Proconsulem creauit; ingentesq; copias comparatas in Italiam deuehit. Nauigationem habes apud Polybium verbis ijs. *Vnus verò Prætorum proficisci in Hetruriam iussus, quòd alter Consulum C. Attilius principio Consulatus, sui in Sardiniam cum classe nauigarat.* Exercitus iste ab Attilio in Sardinia glomeratus, contra Gallos, qui per Italiam tūc temporis grassabantur, Pisas delatus est. Audi Polybium ipsum. *Per idem tempus C. Attilius alter Consul, qui nuper ex Sardinia cum exercitu Pisas peruenerat, expositis in terrâ copijs. &c.* Cecidit Consul fortissimè dimicans, eiusq; caput ad Reges Gallos delatum est. Nec ob eam rem Sardoi equites animis cecidere, sed longè atrocius prælio incumbentes, tādem non solum collem, quem tenebant, tutati sunt, verùm etiam Gallorum equitatum omnē fuderunt. Vide Polybium loco citato. Nec subtrahat quis, huiusmodi fortiter gestæ rei decus, & gloriam Sardo militi, quòd Romanis Auctor dicat; patet enim Sardos ibi nomine Romanorum intelligi, cum verum sit Attilium Cōsulem, (de quo eiusq; exercitu, ibi est sermo) è Sardinia copias, equitatumq; duxisse: nec alias, quam eas, quas è Sardinia detulit, copias secum habuit, vt ex eodem Auctore Polybio satis cō stat: cuius verba hic nō inserimus, tres enim ex ijs pluresue pagellas implerent: vide illum. Principiò Sardi cum Taurinis, Boijs, Carrisq; & quę circa Padum habitabant, gentibus, strenuissimè prœliati sunt. Perempto Attilio, Sardous peditatus accessit, & sub Æmylij imperio validè dimicauit. Audi Polybium de peditatu Attilij iam enecti, loquentem. *Interea cum peditum inter se acies appropinquassent prælium commissum non modò præsentibus visu, verum etiam cæteris auditu horrendum, mirabileq; fuit. et.* Pergens vlteriùs, *Perierunt*, inquit, *in eo prælio quadraginta millia Gallorum, decem millia duntaxat; inter ques & Congolitanus Rex fuit, viui in potestatem Romanorum peruenere. Alter verò Gallorum Rex Aneroestes, cum in propinquum locum, paucis quibusdam comitantibus, fugisset, non longè post, omnes sibi mortem consciuere.*

An. M. 3741. *An. D.* 2186.

QVinquennio Cōsularis Prouincia Sardinia perstitit, ab anno videlicet 3740. vsque ad 3740. vsq; ed 3744 Quibus Romanis Consulibus Insula Proconsulem ei annuum adscribētibus recta est. Hieronymus Bardi anno 3742. à Prætoribus Thusciæ Sardiniæ res ordinatas compositasq; fuisse scribit. Vnde sequeretur non Proconsulem, sed Pro prætorem annuum Sardiniam administrasse. Quod nos penes aliter carpitur; nimirum non Prætores Thusciæ, sed potiùs dictum iam, Consulem C. Attilium, tempestate illa, seditionem, apud Sardos abortam, compositam sedatamque fuisse, sentimus Ioannes Cuspinianus in Aurelij Cassiodori comment. *C. Attilius, ait, in Sardinia Insulanorum motus composuerat. Reuersus tamen Pisis copias exposuit.* Memorant etiam Polybius, & Sabellicus. Hanc eandem, illam, quam Bardi refert, asserimus, & firmamus.

An. M. 3745. *An. D.* 2190.

GRassante Annibale; Cornelius Mammula, Sardinię Proprętor, ad Senatum ex Insula scribit, neque stipendium neque frumentum militię suæ ad diem dari, neque vnde detur, esse: magnoq; suadebat, vt quā primum ea mitterentur sibiq; si ita videretur, ex nouis Prætoribus successorem mitterentur sibiq; si ita videretur, ex nouis Prætoribus successorem mitterent. Hæcā Mammula ex Sardinia scripta in Senatu recitata sunt, vnà cum Octacilij Siciliæ Proprætoris literis, quarum series ipsamet ferme erat, quæ & Mammulæ. Erant Prætores, M. Æmylius, & L. Furius: qui tunc ex Africa cū classe Lilybeum venit, grauiter sauciatus, & in vltimo vitæ discrimine constitutus. Isque verè Prętor Sardiniæ erat. Audi Liuium Dec. 3. lib. 3. *Lucium Furium Prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse, &c.* subditq; inferiùs. *Eademq; de stipendio frumentoq; ab A. Cornelio Mammula Proprætore ex Sardinia, scripta. &c.* Senatus, tam Octacilio, quàm Cornelio, non esse vnde mitterentur respōdet,

&vt

& vt ipſi claſſibus, atq; exercitibus ſuis conſulant, iubet. *Reſponſum vtriſq; non eſſe vnde mitteretur: iuſſiq; ipſi claſſibus, atq; exercitibus ſuis conſulerent. Cornelio in Sardinia ciuitates ſociales benignè contulerunt*. Hæc loco citato Titus Liuius: quem penes plurimùm Sardiniç benignitatem, & fidelitatem commendatam habes: quod iam non cęterum. Cum enim de Octacilio Siciliæ Proprętore loquitur, iſthæc præbet. *Octacilius ad vnicum ſubſidium populi Romani Hieronem legatos cum miſiſſet; in ſtipendium quantum argenti opus fuit, & ſex menſium frumentum accepit*. Diffuſiùs de iis. M. Antonius Coccius Sabellicus in lib. Ennead. Hunc ſub annum prodigia; illa quæ Liuius, Oroſius, & Sabellicus referũt, in Sardinia viſa ſunt. *In Sardinia*, inquit Liuius, *in muro circumeunti vigilias equiti Scipionem, quẽ manutenuerat, arſiſſe; & littora crebris ignibus fulſiſſe, & ſcuta duo ſanguinem ſudaſſe, & milites quoſdam ictos fulminibus, & ſolis orbem minui viſum*. Hæc ille Dec. 3. lib 2. Oroſius autem lib. 4. *In Sardinia ſanguine duo ſcuta ſudaviſſe &c.*

An. M. 3746. *An. D. 2191.*

QVintus Mutius Sceuola Sardiniç Prætor adſcribitur teſte Liuio ibi. *Ap. Claudius Pulcher Siciliam: Q. Mutius Sceuola Sardiniam ſortiti ſunt*; Decad. 3. lib 3. Is Inſulam cum acceſſiſſet adminiſtrationẽ, prudenter iniit; reſq; dexterrimè gerens, morbo decubuit; inceptaq; deſerens, Romam ſuas cum Cornelio literas deſtinauit, vt rebus Sardiniç Patres conſulerent. Accipito Liuium Dec. 3. lib. 3. *Romæ cum Aulus Cornelius Mammula ex Sardiniæ prouincia decedens, retuliſſet, qui ſtatus rerum in Inſula eſſet, ad bellum ac defectionem omneis ſpectare: Q. Mutium, qui ſucceſſiſſet ſibi grauitate cæli, aquarumq; aduenientem exceptum, non tam in periculoſum, quàm longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſuſtinendam inutilem fore; exercitumq; ibi, vt ſatis firmum pacatæ Prouinciç præſidem eſſe; ita parum bello, quod motum iri videretur.*

Annus hic belli Punici ſecundi tertius erat; quo quidam Harſicoras non Sardus, ſed in Sardinia opibus longè primus, Ilienſium atq; Balarum animos ſollicitauit, vt ad Carthaginenſes deficerent. Liuius rem iſtã ſic euoluit. *Erant qui Magonem cum claſſe ea, copiiſq; omiſſa Italia, in Hiſpaniam auerterent, cum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes affulſit. Paruum ibi exercitum Romanum eſſe, veterem Prætorem inde Cornelium Prouinciç peritum, decedere, nouũ expectari. Ad hoc feſſos iam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperij; & proximo iis anno acerbè, atq; auarè imperatum, graui tributo, & collatione iniqua frumenti oppreſſos; nihil deeſſe aliud, quàm Authorem, ad quem deficerent. Hęc clandeſtina legatio per Principes miſſa erat, maximè eam rem moliente Harſicora; qui tum auctoritate atq; opibus longè primus erat.* Eutropius autem lib 3. ab Hannibale Carthaginenſium duce ſollicitatam, Sardiniam Romanos deſeruiſſe, tradit. Volaterranus tandem ab Harſicora Rege Sardiniç. Hinc re ſatis vera negotium omne ſordeſcit neq; ex Liuii Eutropij minuſq; Volterrani, ex dictis Sardiniam Romanos deſeruiſſe; Sardoſq; clandeſtinam legationem ad Carthaginenſes miſiſſe, probari poteſt Harſicoram, Principeſq; illos Sardos fuiſſe Liuius neq; exprimit, neq; innuit. Principes enim titulis tunc temporis in Sardinia decorati, tametſi erant, non eo quidẽ dicti nomine niſi in populos ditionem exercerent. Qui ſi Principes pro Primariis, & optimatibus accipiatur non ideo ſequitur, ex eadem natione fuiſſe; cum inſulam ex omni gente, & natione (tumq; nuperrimè Thuſca, Sicula iberaq;) cultam eſſe non lateat. Cum igitur Liuius neq; Harſicoram, rem molientem, neque Principes, clam legantes, Sardos fuiſſe nec aſſerat, neq; innuat Sardos fuiſſe dicere, temeritas ingens eſſet. Nonne idem lib. 8. Liuius ſecundç aciei milites, ex robuſtiore ferè ętate collecti, & armis maximè inſignes, Principes vocitatẽ Conſule ipſum; adito Ambroſium Calepinum, verbo Princeps: *in militia Romana*, inquit, *Principes dicebantur ſecundæ aciei milites, ita Liuius lib. 8.* Vbi quęſo Liuius Principes nuncupauit, principales, primoreſue homines? Quod legerimus Principes vbiq; vocat, qui populis principantur, & locis. Nec eſt audiendus Iacobus Nardi in Thuſcum è Latino idiomate, Liuij Decadum traductor; is enim ly Principes in *li Principali*, trãſtulit: quod etiam de Principibus militiæ intelligi debet. Patet latius, pelluceťq; verum, Principes illos, Sardos natione non eſſe; clarior ſiquidem Sardoę gentis nobilitas, Calari, vti Regni Regia, Vrbeq; ciuium Romanorum; Turribuſq; veluti Romanorum colonia, reſidebat. Atqui Calaris, atq; Turres conſtantes iugiter atq; ſtabiles fidelitate fuere; hinc eſt, quòd Principes à Liuio nominati, Proceres Sardi non fuerunt. De Calaris fidelitate liquet apud eundem Liuium Decad. 3. lib. 3. ibi, *Manlius nauibus longis ad Calaris ſubductis, &c.* per totum: fulgentiùs atq; luciđiùs, quin & clariùs ibi; *Cæteris vrbs Cornus eadem, quæ ante, fuga receptaculum fuit; quàm Manlius victore exercitu aggreſſus, intra paucos dies cepit. Deinde aliæ quoq; ciuitates, quæ ad Harſicoram, Pœnoſq; defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe. Quibus ſtipendio frumentoque imperato pro cuiuſq; viribus, aut delicto, Calaris*

exercitum reduxit. Ibi nauibus longis deductis, impositoq; quem secum aduexerat milite, Romam nauigat. En, qua sese Calaris suos erga Dominos, fidelitate firmarat; eccere Calaris Romanorum sinus & gremium; receptaculũ, anchora, fulcimentum, in reiq; tam grauis vrgentissima tempestate, tutela. De Turribus, etsi non pateat, creditur.

Eutropio autem hac in re fides accomodanda non est; cum tot scriptorum elogijs proditum sit; Prætores fuisse, omnimodo longè interstitio misso, Sardiniam moderatos; vt passim ex Liuio, Polybio, Sabellico, alijsq; exactè probatum habes. Non igitur Sardinia Romanos deseruit, sed (vt veriùs atque veraciùs Liuius retro ibi *Romæ cum Aulus Cornelius*) eos deserendi in discrimen adducta est, Carthaginensium scilicet astu, solertia, viciniate. Dixisset melius Eutropius, aliquas Sardiniæ (non verò Sardiniam) ciuitates, deseruisse (nõ autem deseruisse) Romanos. Mirum ne, quòd nondum firmare nescia gressus, labet puellula? Nouum paries recèns structus aliquam trahat rimulam? Peregrinum, vento procellisq; vtrinq; agitata, nutet ad ima ratis? Similis planè Insula Carthaginensium hinc, Romanorum illinc armorum turbine conuoluta, excussa, concussa, profligata, adhuc in fascia tenerisq; vnguiculis, Prouincia, puellascens, in aliquo sui corporis membro labare, deficereq; visa vitio verti non debet. Quandoquidem dum in fieri res versatur, quò in facto esse constituta sit, perfectionis gradum attingere nullatenus potest. Accipe Franciscum Robortellum, Vtinensem, *de vita, & victu populi Rom.* tom. 1. fol. 120. ita fatum. *Sed in historijs obseruandum; quando prosperè pugnatum, quando rebellatum, quando debellatum: tunc Prouinciæ fiebant.* Dedecus nullum Sardiniæ nostræ; quòd aliquæ ciuitates labarent, dum caput ipsius, Calaris inquam, firmum, stabile, atq; immobile perdurauit, perstitit, perseuerauit adeòq; restitit, vt eius Florentissima pubes Romanis copijs, quas Manlius classe deuexit, ad prælium sit annexa; Calariq; profectus, Calarimq; reuersus exercitus fuerit. Habes apud Liuium Calaritanum decus Romæ cernuum, in Harsicoram defectionis Auctorem, armis fulgureis, atq; victricibus erupisse. Habes nec non ex ipsismet Liuij verbis, Calaritanos suis militibus aggregasse innuens, ita fatur. *Calaris exercitum reduxit, ibi nauibus longis deductis, impositoq; quem secum aduexerat milite, Romam nauigat.* Nota *Calaris exercitum*, non enim, ait, Calarim exercitum reduxit; sed *Calaris exercitum* (ita vetustissimus codex Biblioth. Florent. sub stem. 8. *Nil candidius*; in fine libri) igitur Calaritani erant milites. Quod etiam clarius, eiusdem Liuij verbis illis, *à Prætore exercitu accepto*; Prætor siquidem Q. Mutius, tametsi æger, quem conflarat, exercitum dedit Manlio. Duos igitur teste Liuio exercitus habuit Manlius Roma deuectum, & Calari glomeratum. Cæterum, quòd Calaris firmum tutumq. robur fuerit, Romanisq. suis tum dominis, fidelissima; ex eo, quòd Asdrubal Calarim ad eius agrum populandum, profectus fuerit, exploratur. *Manlius*, inquit Liuius, *post famam appulsæ Punicæ classis, Calari se recepit: ea occasio Harsicoræ data est, Pœno se iungendi. Asdrubal, copijs in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, Duce Harsicora, ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus* (hic ager, non alius quàm campestria Calaritana; Corni siquidem, & finitimorum locorum regiones ex liuio patet, inimicas tunc Romanorum) *Calarim perueniturus erat; ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione fuisset.* Visum oppidò, notum plenè, nulla iam Calarim nota posse defectionis inuri.

Volterrani demum expendentes elogiũ, Harsicoram Sardorum testans Regem, veluti fide respuimus alienum, Carthaginensium etenim Romanorumq; æuis, Sardinia Regem non habuit: nisi velimus Harsicorã isthunc Iliensium Ducem fuisse. Regioq; titulo sic insignitum, quemadmodum, & exercituum Duces, Imperatorio; Harsicoras ita Iliensium, Aconitorũ, & Balarum Princeps Rex appellatus est. Aliter Volterrani dictum stare non potest. Cautè Faram legas: ibi nimirum, *Principes Sardorum*; non enim Principes Sardi, ait, sed, *Sardorum*; qui & Iliensium, Balarumq; duces eorumq; militiæ arcium denique præsidiorumq; apices (qui re quidem vera Sardi non erant) intelligi possunt, prout intelligendum ducimus, æquiori.

Carthaginenses igitur clandestina de Sardiniæ rebus legatione suscepta, Magonem cum classe sua, copijsq; in Hispaniam mittunt; in Sardiniam verò Asdrubalem cognomento Caluum deligunt Ducem; & tantum ferme copiarum, quantum Magoni decernunt (Liuij ore loquimur) Aderat iam Romæ A. Cornelius Mammula; quiq; in Sardinia esset rerum status, Patribus nuntiato, decreuerũt Patres, vt Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet: eamq; legionem primo quoque tempore in Sardiniam traijciendam curaret; mitteretq; cum imperio, quem ipsi videretur: qui rem gereret: quòad Mutius cõualuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis Consul, Censorq; fuit sub-

ſubegitq; in Conſulatu Sardos vt diximus ſupra. Aſdrubal interea Dux in Sardiniam veliſicans, fœda tempeſtate vexatus, ad Baleares inſulas ducitur; ibiq; (adeò non armamenta modò, ſed etiam aluei nauium quaſſati ſunt) ſubductę naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuit. Acceſſo in Sardiniam, T. Manlius Proprætoratum, Q. Mutij ob ęgritudinem ſuſcepit; reſq, ab ipſo Mutio Prætore omiſſas, aggreditur, adminiſtrat. Hinc extemplò longas ſubducit Calarim naucis, naualeſq; ſocios armat, vt terra rem gereret: à Prętore iam prius inſtructam accipiens aciem, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites conficit.

Cum his peditum equitumque hoſtilem profectus in agrum, haud procul ab Harſicoræ caſtris caſtra poſuit. Harſicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos; (hoc Liuius epitheto vocat montanos populos Ilienſes, Balatos, & Aconitos quia pelliti plures incedere ſoliti: vnde Harſicoram Montanorum eorum Ducem fuiſſe, clarius eluceſcit) ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Henric. Glareanus Loritus in Annot. in T. Liu. lib. 24. ait. *In Pellidos Sardos: non memini id nominis apud vllum Geographum lectum. Sed vel antiquitate abolitum, aut corruptum fortaſſe, vt ſunt in hac Decade pleraque.* Teguntur priſco de more parentum, Montani illi animalium pellibus; vernaculè *peddizzonis*, ab Herculis forſan Arini diebus: qui pellitus inceſſiſſe ſcribitur. Filius eius, nomine Hioſtius caſtris præerat. Is adoleſcentia ferox, temerè prælio inito fuſus, fugatuſq; ad 30. millia Sardorum eo prælio cęſa; mille trecenti fermè viui capti. Alius exercitus primò per agros, ſyluaſq; fuga palatus: dein, quò Ducem fugiſſe fama erat, ad vrbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. Debellatumque eo prælio in Sardinia eſſet; ni claſſis Punica cum Duce Aſdrubale, quę tempeſtate deiecta, ad Baleares erat, in tempore ad ſpem rebellandi, adueniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis, Calarim ſe recepit. Ea occaſio Harſicoræ data eſt Pęno ſe iungendi. Aſdrubal copijs in terram expoſitis, & claſſe remiſſa Carthaginem Duce Harſicora ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus, Calarim peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu, ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primò caſtra caſtris modico interuallo ſunt obiecta. Deinceps procurſationes, leuiaq; certamina vario euentu inita; poſtremò deſcenſum in aciem ſignis collatis, iuſto prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pęni Sardis fecere: poſtremò & ipſi, cum omnia circà, ſtrage ac fuga Sardorum repleta eſſent, fuſi. Cęterùm terga dantes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, incluſit Romanus. Cędes inde magis, quàm pugna fuit. Duodecim millia hoſtium cęſa: Sardorum ſimul, Pęnorumq; ferme 3. millia, & 700. capti; & ſigna militaria ſeptē, & 20. Ante omnia claram, & memorabilē pugnam fecit Aſdrubal Imperator captus, & Hanno, & mago; ex gente Barchina propingua cognatione Annibali iunctus. Hanno auctor tumultus, huiuſce rebellionis, & belli, haud dubiè concitatur. Nec Sardorū Duces minus nobilem eam pugnam cladibus ſuis fecerunt. Nam & filius Harſicorę, Hoſtius in acie cecidit; & Harſicoras cum paucis equitibus fugiens, vt ſuper afflictas res, necem quoq; filij audiuit, nocte, ne cuiuſquam interuentus cęptum impediret, mortem ſibi conſciuit. Cęteris vrbs Cornus eadem, quę ante, fugę receptaculum fuit. Quam Manlius victore exercitu aggreſſus, intra paucos dies recepit. Deinde alię quoque ciuitates, quæ ad Harſicoram, Pęnoſq; defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe, quibus ſtipendio frumentoque imperato, pro cuiuſq; aut viribus, aut delicto, Calarim reduxit exercitum; ibiq; longis deductis nauibus, impoſitoq; quem ſecum aduexerat milite, Romam nauigat, Sardiniāq; perdomitam Patribus nuntiat, & ſtipendiū quæſtoribus, frumentum ædilibus, captiuoſque Fuluio Pętori tradidit. Hæc Liuij ſeries de hoc bello.

Eadem ferme Coccij Sabellici narratio eſt, lib. 3. Enead. 5. *Carthaginienſes*, inquit, *audita clade in Hiſpania accepta, populorumq; ad Romanos defectione, Magonem fratrem Hannibalis, cum duabus & 20. millibus peditum, & quingentis equitibus, & aliquot Elephantis in Hiſpaniam mittunt, & ſi copiæ illæ ad hoc paratæ erant, vt cum ijs ille in Italiam traijceret: & Aſdrubalem Caluum in Sardiniam ire iubent; cui tantundem copiarum decernunt. Sardi tributo, & collatione frumenti à Romanis eo anno preſſi, ad Pænos, Harſicora Inſulanorum longè principe, inſtigante, ſtudia conuerterant: factaq; Carthaginenſibus occultè ſpes per Principes ciuitatum, fore vt ſi exercitum in Inſulam mitterent, eam ſine aliquo maiori certamine reciperent. Tulerunt idcirco proſperè Regis mandata; ſed prius æſtas circumacta eſt, quàm ex Macedonia quidquam moueri potuerit. Nolæ, vt priore anno Senatus Ro. erat, plebs ad Pænum inclinabat. Quo metu M. Marcellus Proprætor cum his copijs quas habebat, eſt à Fabio Conſule miſſus T. Manlius in Sardiniā. Eodem ferme tempore cum ſupra veteres copias ex ſociorum auxilijs, ad duo & 20. mill. peditum ſub ſignis haberet; equites mill. & 300. capti: fuiſſetq; haud dubiè vno ſecundo prælio in Sardinia debella-*

tum;

tum; nisi Asdrubal sub id tempus ex Balearibus, quò fuerat tempestate compulsus, cum classe & exercitu affuisset. Manlius audito appulsu, ad arma se recepit; & Harsicoras se cum Asdrubale iunxit. Nec ita multis interiectis diebus, haud procul à Carali, collatis signis Manlius cum hoste, atroci prælio conflixit. Quatuor horis dimicatum, fortuna neutri inclinante. Postremò Romanus victor ad 12. mill. hostium, Pœnorum, Sardorumq; interfecit. Tria milia & 200. sunt capti; & in eis Asdrubal Imperator, Hanno, & Mago, Barchini sanguinis, Hannibali propinqua cognatione iunctus. Harsicoras, qui prælio viuus excesserat, audita filij morte, sibi manum intulit. Manlius Cornu vrbe, quæ caput belli fuerat, alijsq; vrbibus, quæ d.fecerant, receptis, pacatoq; Insulæ statu, cum ea classe, qua venerat, Romam reuersus, Sardiniam domitam, pacatamq; Patribus nuntiat. Hæc Sabellicus.

Cornus belli caput, vt ait Sabellicus, fuit; ibiq; Asdrubal classem subduxit, ibi suas in terram exposuit copias: eoq; se effugæ recepere. Verũ certamen hoc dirum in illis Grecij spatiosissimis campis gestum est. Asdrubalis copię à Sulcidis, Cornique littoribus, campestria ipsa operuerunt: Harticoræ verò exercitus, Arborensi è tractu, Manlio ingruit: & inter Vras, & Oristaneum conflictus extitit Hiostio Duce: dum pellitorum monticolarum ad armandam pubem sese contulerit pater. Certamen aliud, quum Harsicoras Pęno se iunxit prędicto iam loco, Græcij nimirum campestribus, initum peractumq, est.

Exposito vt diximus, à Duce Asdrubale, in terram exercitu, classeq; remissa Carthaginẽ, à T. Octacilio Prętore classisq; Rom. Ductore, naues multæ propemodum dissipatę sunt. Perhibet relato loco Sabellicus in hęc verba. *Per id tempus T. Octacilius cum 50. nauium classe ex Sicilia in Africam transgressus, Carthaginensem agrum populatus; cum in Sardiniam tenderet, quò audiuerat Asdrubalem, ex Balearibus profecturum, fortè incidit in naues, quas exercitu in terram exposito, ille ex Sardinia domum remiserat. Ex his Octacilius septem cum socijs naualibus cepit, reliquas in alto. fuga dissipauit.* Hiscemet Liuius agit verbis; tametsi parum differat; *Per idem*, inquiens, *tempus T. Octacilius Prætor, quinquaginta nauium ab Lilybęo classe in Africam transuectus, depopulatusq; agrum Carthaginensem. cum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdrubalem a Balearibus nuper traiecisse, classi Africam petenti occurrit; leuiq; certamine in alto commisso, septem inde naues cum socijs nanaualibus, cepit. Cæteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disiecit.* Eodem se alii, vt Eutropias, Volteranus, & Sylius cothurno se ferunt eodem rem agitant elogismo.

Quam te, magna parens, quam te Sardinia laudem? Tellus opima, verna, frugifera, omnipara: diuitias, alimentaq; suggerens prodiga, Quam te Gentium, voluptas, celebrem? Athletis inclytis vallum nobile; arenarium generosum, palęstra purpurea nationum. In te, ob te Pentathli, lucta, pugilatu, cursu, saltu, pancratio certant. In te Cęromatici Aphe inspersi validè se confligunt In te ob te, Acrochiristę, o mater amplissima, Cadasone digna nomine, nullo cõplexu hęrentes. summis inter se manibus depugnant. In te ob te Pyctes, Gymnici, Discoboli sub sydera voluunt sese. In te ob te, Insularum Medit. maris Principẽ, Halitici triumphorum saltus pernicitates contendunt. In te ob te Stadiodromi geniales nulli cedunt periculo: nullas fortunę minas ob te formidant caput obiectant laboribus vniuersis tuiq; pretiosissimę margaritę potiundæ spes, in vulnere seruat animam. Causa belli huius desiderium amorq; tui est: geniosa feracitas, generositas magnificentiæ, gloria Regni. *Manifestè deprehenditur: Carthaginenses præter omnium fœderum iura, iniquitate temporum coactos, & Sardinia excessisse, & auxisse stipendia:* Polybius lib. 3. Idemq: eodem lib. ait. *Si verò propter ablatam Sardiniam auctumque stipendium exarsisse eos in id bellum existimes: profectò non immerito id ab illis factum videbitur.* Adstipulatur Henricus, in Eutropij lib 3. *Romanorum iniuriam, quæ eis Sardiniam ademerunt.* Eis, nimirum Carthaginensibus. Diodorus Deniq; lib. 4. *Carthaginenses, multa potiundæ eius desiderio certamina susceperunt.* Sed & in oratione sua ad Scipionem arridet Annibal, apud Liuium, Decad. 3. lib. 10. fatus ita. *Neque enim ne nobis quidem Sicilia, atque Sardinia, satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamque egregijs amissis Ducibus.* Et Paulò inferiùs: *qui non recusamus, quin omnia, propter quę bellum initum est, vestra sint: Sicilia, Sardinia Hispania, quicquid insularum toto inter Africam, Italiamque continetur mari.* En quàm strenui in certamina proci veniunt: vnde nil mirum, vt ea sic pedum agilitate præstantes excias cursu: quò tandem Sardonichata te adolescens pomiger Atalanta fruatur tribus quò aureis arripiaris malis: Atheniensi iam: Romana hęic: voluendis seculis Iberica Monarchia. A Tito, *Tidu* Calaris regioni genus illatum: à Manlio familia Manliorũ in eadem regione genus, quod Mallos pro Manlios vocant, relictum creditur.

Anno isthoc Q. Ennius singularis præstantię carmicen, in Sardiniam cum Manlio venit: ibique vixit annis 20 quò nimirum à M. Porcio Catone Sardinię Prętore, Romã deductus. Perhibet Plutarchus Cheronęus, eiusque interpres Franciscus Barbarus, ibi

de

de Catone, refertur à Fara: canit Silius Italicus, de bello Pun. lib. 12.

Interea assuetis senior Torquatus in armis
Sardoas patrio quatiebat milite terras
Namq; ortum Iliaca iactans ab origine nomen
In bellis Hampsagoras Tyrios renouata vocarat
Proles pulchra viro, nec tali digna parente
Oscus erat . . . .
Hoc habitu terræ nemorosa per inuia crebro
Torquatum eludens hostis, sidonia pugnæ
Tela expectabat, sociosq; laboris Iberos
Qui postquam appulsis . . . .
Ennius antiqua Messappi ob origine Regis
Miscebat primas acies, latiæq; superbum
Vitis adornabat dextra decus, hispida tellus,
Miserunt Calabri, &c.

An. M. 3747. *An. D. 2192.*

QVintus Mutius Sceuola, Manlii, qui valetudinario illi fuerat successor datus, abscessu, prorogatus Sardiniæ Prætor, res in ea, quem Q. ipse reliquit, pacifico seruat statu; eiq; omnia ex sententia succedentia, tractat, & curat. Eodem hoc anno ad hostium impetus obtundendos, vrbemq; Regni verticem, contuendam, tutamq; ab insultantium turbine furiatum, reddendam, Bonairę montis in culmine, mrigeram arcem, Mutius creditur muniuisse. Tumq; iampridem à Carthaginensibus in promontorio Sancti Elię, constructam, muroq; percinctam eductiorem, firmioremq; turrim effecit. Naumachiam sub id æuum, Romani in Sardinia instituere. Quo sed loco? In insulula stagno septa; quam, *Is Isletas*, Ciues appellitant. Sic traditum quodamq; ex M. S C. solertissimi Recentioris Calaritnensium verticis rerum, cuius elucubrationes penes nos extant, adstruimus, & firmamus. Insulula hęc, ad occiduam plagam in ciuitatis conspectu sita, eo modici gurgitis cincta stagno, adeò Cuniculis scatet; vt quę olim erant, destruxerint prędia, vineas, hortos eroserint. Stagnum autem ipsum tanti fecere Pisani, vt Surita teste to. 2. lib. 6. c. 4. Aragonum ad Regem oratores miserint, cunctis, quæ in Sardinia ditione tenebant (quatenus Calarim vrbem simul ac stagnum hocce, sub feudo ipsis indulgeret) libenter abdicaturi.

Campum Martium, ad Montis fimbriã, Boream versùs, loco videlicet. *Estalladas*, dicto, huiusce sub anni curriculum statuerunt: ibi, sicut in Insulula naualem, campalem pubes exercere solita, pugnam: ibi militaria fieri progynasmata; ibi aciem explicari.

An. M. 3748. *An. D. 2193.*

HOc etiam anno, eundem Mutium Sardinię Prętorem prorogatum esse, Liuius tradit. Capitolium ampliùs exornatum; supremo auctum magnificentissimè Ioui templum in eo appensa donaria Manlij; in eo fixus clauus annalis; in ipso tandem Sardinię Procerum munera, dicataq; vota: Milliarium itidem aureum, viarum omnium teste Plinio centrum, in media vrbe, (Leapoli nunc dictum) in columnæ altissimę simulacrum, erectum, Calaritanam molem, Romanę potentiæ, haud modicam gloriæ partem, cęlo ęquarunt.

An. M. 3749. *An. D. 2194.*

PRorogatus ipsemet Prętor, Mutius lapidem, quem meminimus, milliarium suis oppidò metis, atq; terminis esanciuit: Primum ab Vrbe lapidem Pyrrim: Secundum . . . . Tertium . . . . Quartum egregium oppidum Quartum: Quintum . . . . sextum, oppidum eiusdemmet nominis Sextum: septimum villam Septimum: sicq; deinceps, vsq; ad decimum ab vrbe lapidem Decimum scilicet, Ipso Deximum, nominauit. Forsan hinc verum, quod MS. ad nostras perductum manus, vetustatis fragmentum, continet. *Via Mutia*, quondam dicta, ea quæ ad Decimum, quæue ad Campaniam ducit. Forsan ex eo, *Mucius*, quo Calaritana scatet affinitas (quodquidem absq; forsan creditur) genus ortum, protracto nimirum; i grammate, Ipsa propemodum dictione, Mutius. Prorogationem autem Mutii, vt dictũ est, apud Liuium habes, Decad. 3. lib. 4. *deinde imperium omnibus, qui ad exercitum erant, afsique in Prouincijs manere. Ex Prætoribus prioris anni, Proprætor Q. Mutius obtineret Sardiniam*; Vbi Iacobus Nardi, Liuij Decadum fidelis interpres, sic vertit. *Del numero de Pretori dell'anno passato, Quinto Mutio si restasse in Sardigna Vicepretore*. Anno met ipso, quo sic res eæ, prodigia contigere per orbem, vt idem, vt idem eadem Liuius Decade scribit, multa. Ante huiusce anni volutionem literæ à Publio, & Cneo Scipionibus Romam venerunt; quantas; quàmq; prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium (Liuij verba hæc sunt, Deca. 3. lib 3.) vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis naualibus omnia deesse; quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumãt: cętera vtiq; ab Roma mit-

tenda esse; nec aliter, aut exercitum, aut Prouinciam teneri posse. *Litteris recitatis*, inquit Liuius, *nemo omnium erat, qui nec vera scribi, & postulari aqua fateretur. Sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres, naualesq; tenentur: quanta q; noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur Siciliam ac Sardiniã, que ante bellum vectigales fuissent, vix præsides Prouinciarum exercitus alere, tributo sumptus suppeditari: eum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenũ lacum, & ad Cannas imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici granarentur stipendio, alia perituros peste: itaque nisi fide staret Respublica, opibus non staturam.* Quàm grauata tunc dierum Sardinia? En quam maximè.

Habes alibi apud eundem Liuium, Q. Mutium protogatum Decad. 3. lib 4. ibi videlicet: *Et quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priore anno, regiones obtinuerunt:* ibiq; dum ait; *Prorogata imperia prouinciæq; M. Claudio Siciliæ; Lentulo Prouincia vetus; T. Ottacilio classis; M. Valerio Grecia, Macedoniaq; Q. Mutio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia.* Eademq; Deca. lib. quinto. Nec frustrà nos topica sępius tradimus monumenta: nisi quòd (bene tametsi luculenterq; scripserit,) Fara obscurè Auctoritatũ metas assignet: ita vt nonnisi laboriosum atq; difficile sit, quæ signat loca reperire.

Hoc ipso quoq; anno, vt patet ex Liuio Decad. 3. lib. 4. legionibus 18. bellum geri placuit. *Binas*, ait ipse, *Consules sibi sumere; binis Galliam, Siciliamq; ac Sardiniam obtineri.* Legiones hæ duæ Prætori Sardinię Q. Mutio datæ sunt, vt eis, quemq; antea moderabatur, exercitu, Sardiniam custodiret. Habes in Liuio, eisdem Decade libroq; relatis, exercitum in Sardinia Mutio creditum; legionesq; hasce adiectas referte retro, illuc T. Octacilio classis, probatum exactè. Harũ legionum præsidio, ad Punici belli finem vsq; Sardinia per Prętores custodita est: semperq; ipsi classem Insulę littora circum circa habuere. Hac tempestate Prætor Sardinię, Mutius, populum Romanum ad męnia Capuę contra Annibalem negare videtur Henric. in Annot. T. Liu. lib. 26. *non opinor*, inquiens, *Q. Mutiumè sua egressum prouincia tã graui bello, in Hetruriam emptum isse frumentum* fuisseq; qui in Hetru. frumentum emit, C. Seruilium legatum à Patribus, opinatur. Sigonius. M. Iunium Silanum habet, in Scholijs T. Liuij. Castrametatum, quæ tum summa vi ab eo cępta est obsideri, frumenti copia fouit vbertima. *Casilinum frumentum conuectum ad Vulturni ostium, vbi nunc vrbs est; Castellum communit itum (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum: in ea duo maritima castella, frumentum quod ex Sardinia nuper missum erat; quodque Mutius Prætor ex Hetruria coemerat, ab Ostia conuectum est, vt exercitui per hyemem copia esset.* Liuius Decad. 3. lib. 5. idemq; idipsum inferius. *Ap. Claudius Consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis Præposito, qui, vti quæq; naues ex Hetruria, ac Sardinia accessissent, extemplò in castra mitterent frumentum &c.*

An. M.3750. *An. D. 2195.*

ANno isto Sardiniæ Prætor fuit L. Cornelius Lentulus. Testatur Liuius Dec. 3. sub calce lib. 5. *Prętores deinde creati L. Cornelius Lentulus. Cornelius Cethegus. Caius Sulpitius. Caius Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio vrbana. Sulpitio Sicilia. Cethego Apulia. Lentulo Sardinia euenit.* Datę sunt Lentulo legiones eædem duæ, quæ Mutio. *Lucio Cornelio in Sardinia duæ legiones datę, quibus Q. Mutius præfuerat. Supplementum, si opus esset, Consules scribere iussi.* Liuius ibidem. Quota fuerit quęque legio, Lipsium consule lib. 2. de Rom. militia. Dialog. 5.

An. M. 3751. *An. D. 2196.*

HOc anno P. Manlius Volso Sardiniæ Prætor successit. Huicce duę met ipsę legiones traditę sunt, sicut & prædecessori L. Cornelio: quibus, coque, quem habebat exercitu, Amilcarem Carthaginensis classis Imperatorem, Sardois finibus insultantem Olbia compulit ab se retro. *Extremo æstatis huius, classis Punica nauium XL. cum præfecto Amilcare in Sardiniam traiecta, Olbiensem primò; deinde postquam ibi P. Manlius Volso Prætor, cum exercitu apparuit; circumacta inde ad alterum Insulæ latus, Caralitanum agrum vastauit; & cum præda omnis generis in Africam rediit.* Liuius Deca. 3. lib. 7. Qui & lib. 6. eiusdem Decadis, *Lucio Cincio* inquit, *Prętori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem Legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni, Pratori, decretæ, quibus L. Cornelius in eadem Prouincia priore anno præfuerat.* Hoc etiam anno multa in Sardin. præsidia per circuitum insulæ addita sunt. Ex Polybio, lib. 3. Hocceque Romanas legiones vna, & 20. plures esse Patres inhibuere.

An. M. 3752. *An. D. 2197.*

PRętor Sardinię C. Aurunculeius. *Pratores sortiti Prouincias. C. Aurunculeius Sardiniam.* Liu. Deca. 3. lib. 7. legiones autem Volsoni traditę, huic demandatę. *C. Aurunculeio*, ait ibidem Liuius, *eadem in Sardiniam legio-*

legiones, quibus P. Manlius Volso eam prouinciam obtinuerat, decreta.

An. M. 3753. *An. D. 2198.*

PRorogatum pręturę munus Aruncuлeio. Longas naues, ex illis 80. quas in Hispania P. Scipio habebat, quinquaginta Sardiniæ tutelares Senatus adscripsit. Enim verò Carthagine naualem ingentem fieri apparatum, Italię, Sicilię, atq; Sardiniæ oris aduersum, fama vulgarat. Accipe Liuium, Deca. 3. lib. 7. *Idem in C. Arunculeio decretum ab Senatu. Latumq; de prorogando imperio ad populum est. Qui Prætor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat: additę ei ad præsidiũ Prouinciæ, quinquaginta longæ naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset, & P. Scipioni, & M. Syllano suæ Hispanię, suiq; exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta nauibus, quas aut captas Carthagine, habebat; quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus; quia fama erat, magnum naualem apparatum eo anno Carthagine esse, 200. nauibus omnem oram Italiæ, Siciliæ, Sardiniæq; impleturos.* Hactenus ille.

Per id tempus, Romani auctis ex victorijs animis, Hispanię rebus acrius incumbębãt: Carthaginenses autem, multo suorum accepto cladis, 70. naues celerius emisere, vt, si fieri posset, cum Annibale in Italia iungerentur. Scribit Polybius lib. 3. *Hæ*, inquit, *primò in Sardiniam, deinde Pisas in Italiam delatæ: vbi cum Annibale, si fieri posset, coniungerentur. Romani, simul ac aduentum Punicæ classis intellexere; centum & viginti quinqueremibus missis, tantum Carthaginensibus terrorem iniecerunt, vt confestim in Sardiniam, deinde Carthaginem redierint.* Sardinia hoc loco, aliqua, ex illi adiacentibus insula intelligēda est cuius portui classis applicuit, cunctataq; ibi sese consultò curauit; inde tutiùs iter arripuit.

An. M. 3754. *An. D. 2199.*

HOc anno Pretura functus est A. Hostilius. Ita Liuius, Deca. 3. lib. 7. *Quia iam designati prouincias sortiti erant: Prætores sortiri iußerunt. C. Hostilio vrbana iurisdictio euenit: addita & peregrina: vt tres in Prouincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Portio Gallia euenit. Summa Legionum trium & 20. ita per Prouincias diuisa: vt binæ Consulum essent: quatuor Hispania haberet: tres Pretores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia duas.* Hoc anno scribit Hieronymus Bardi, Metellum Sardos vicisse. Verùm cum bona venia fallitur. Siquidem Orosio teste lib. 5 Metellus isthic Baleares insulas bello peruagatus edomuit; & piraticam infestationem, quæ ab ijsdem tunc exoriebatur, plurima incolarũ cęde compressit. Eum titulo. *Post euersam Carthaginem, quod autem Festus dicit L. Cęcilium Metellum vicisse Sardos, & de ijs triumphasse Liuius Lucio Cornelio Scipioni attribuit.* Ita Ioannes Cuspinianus in Scholijs in Sex. Rufum. Si autem Viro tanto fides profligari videatur, (est enim auctoritatis eximię) itum inficias, iuuet nihil. Potuit namq; Balaros, & Ilienses, quo ad Baleares se contulit, transitu cohibere: quippe ex Francisco Robortello Vtinensi, *de vita & victu populi Rom.* tom. 1 fol. 120. habemus hęc. *Sardiniam & Corsicam Metellus vicit, vt Sextus Ruffus scribit. pręter cæteros.* Eaq; fuit in Sardos Metelli fortitan expeditio, quam idem Camaldulensis hoc meminit æuo.

An. M. 3755. *An. D. 2200.*

ANno isto Sardiniæ Pręturam gessit T. Claudius; quem Fara Quintum, non Titum, vocat. Verum, ni quo nitimur, error sit pręlo, Farę vtiq; censeatur; quandoquidem textus hic T. non Q. legendum proponit ijs verbis. *Prætores exinde sortiti sunt C. Seruilius Siciliam: T. Claudius Sardiniam. Ex Sardinia vetus exercitus cui A. Hostilius præfuerat, deportatus: nouam legionem, quam T. Claudius traijceret secum, Consules conscripserunt.* Ita Liuius Deca. 3. lib. 8. Adstipulatur Iacobus Narni Liuij traductor, ibidem sic: *Tito Claudio la sardigna, &c.* Quintus autem Claudius esse non potuit; quippe qui eo met ipso anno Tarentinum clauum agitabat; vt idem ibidem testis est Liuius, in hęc verba. *Q. Claudio, vt Tarentum, C. Hostilio Tubulo, vt Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est.* Hęic incidit, ad Liuij seriem, populi Romani, aduersùs Macedonię Regem expeditio. Iuxta Orosium verò alibi: quin & Polybium. Liuio nitimur, qui hunc ferme sub annum id statuit: fermè, inquam, Pretorem enim agete in Sardinia A. Hostilio, rem hanc assignare videtur. Pensatis tamen rei huiusmodi circumstantijs, A. Hostilij, & successoris T. Claudij interstitio contigisse firmamus. *Primum igitur Leuino Consule, pop. Rom. Ionium mare ingressus, tota Gręcię littora, velut triumphāte classe peragrauit. Spolia quippe Sicilia, Sardinia Africa pręferebat, & manifestam victoriam, quam nata in Prætoria puppi Laurus pollicebatur.* Iornandus Episcopus isthęc, de Regn. ac Tēp. successione Leuinum hunc habes apud Liuium Decad. 3. lib. 8. Proconsulem tunc dierum. Cęterum Camaldulensis in sua Chronol. anno 3759. secundum Leuini Consulatum assignat. Proh Scriptorum varietas gestarum tempora circa rerum!

Sardi-

An. M. 3756. *An. D.* 2201.

Sardiniæ Præturam sortitus est Cn. Octauius. *Tum Pratoria Prouincia*, inquit, Liuius Deca. 3. lib. 8. *in sortem conuenit: Cn. Octauio Sardinia.* Hic 80. Carthaginensium, onerarias, frumento iuxta Cælium, seu Hetrusca præda iuxta Valerium graueis, circa Sardiniam capit. *Eisdem diebus naues oneraria Pœnorum ad octoginta, circa Sardiniam ab Cn. Octauio qui Prouinciæ præerat, captæ. Eas Cælius frumento misso ad Annibalem, commeatuq; onustas, Valerius prædam Hetruscam, Ligurumq; & montanorum captiuos Carthaginem portantes, tradit.* Hæc ibidē Liuius. Libro aùtem 9 de ipso Octauio ita scribit. *Cn. Octauius Proprætor ex Sardinia, ab T. Claudio Prætore, cuius ea Prou. erat, ingentem, vim frumenti aduexit: horreaq; non solùm eaqua iam facta erant, repleta: sed noua ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octauio, vt cum Prætore ageret: siquid ex ea Prouin. comparari, aut mitti posset. Ea quoq; haud segniter curata res: 1200. togæ breui spatio, & 12. mill. tunicarum missa.*

An. M. 3757. *An. D.* 2202.

Prætor Sardiniæ præsenti anno T. Claudius Nero, iuxtà Liuium Deca. 3. lib. 9. *T. Claudio Neroni Sardinia euenit.* Octauius vt 40. longis nauibus maritima Sardiniæ littora custodiret, addictus. *Et Cn. Octauio*, ait ibidē Liuius, *vt cum Sardiniam, legionemq; T. Claudio tradidisset; ipse nauibus longis 40 maritimam orā, quibus finibus Senatus censuisset, tutaretur.* Hoc anno prodigijs varijs orbis cōstrepuisse perhibetur à Liuio Duos soles visos, noctuq; interluxisse: & facem stellæ septies ab ortu solis ad Occidentem prorigi visam; pluraq; alia.

An. M. 3758. *An. D.* 2203.

Sardiniæ Prætor P. Lentulus, eius in muniis summa solertia præditus, rerum publicarum administrationem isthoc optimè gessit anno. *Tum Prætorum Prouinciæ in sortem coniectæ, iurisdictionem vrbanam P. Ælius; Sardiniam P. Lentulus; Siciliam P. Iulius.* Ait Liuius Deca. 3. lib. 10. vbi sic inferiùs prosequutus: *Tredecim nouas naues Iulius secum in Siciliam duxit. Parem nauium numerum, Cn. Octauio, Prætori item prioris anni cum pari iure imperij ad tuendam Sardiniæ oram, Patres decreuerunt. Lentulum Prætor duo millia militum dare in naues iussus, & Italiæ oraq; quia incertum erat, quò missuri classem Carthaginenses forent; videbantur autem quidquid nudatum præsidijs esset, petituri.*

Hoc ipsomet anno Lentulus Prætor trāsmisit in Africam 100. commeatu onusta nauigia, vt patet ex Liuio Deca. 3. lib. 10. *Et ex Sardinia ab Lentulo Pratore centum onerariæ naues cum commeatu, viginti rostratarum præsidio octæ, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octauio 200. onerarijs, 30 longis nauibus ex Sicilia traicienti nō eadem fortuna fuit. In conspectu fermè Africæ prospero cursu vectum primò destituit ventus; dein versus in Africum turbauit, ac passim naues disiecit. Ipse cum rostratis per aduersos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit; onerariæ pars maxima ad Ægimurum Insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita est Carthago) 30. ferme millia ab Vrbe; aliæ aduersùs vrbem ipsam ad aquas calidas delatæ sunt.* Non modò frumentum, atq; indusia Romanis mittebat Sardinia, verum, & arma quoq; vt apud Liu. constat, Dec 3. lib. 10. *Non ex Sardinia tantum sed ex Sicil. quoq; & Hisp. vestimenta frumentumq; armaq; portabantur.* En fiebant in Sardinia arma: lanificium, quin & Sericum, ibi erat: quandoquidem, & togæ Romam ex ea mittebantur.

An. M. 3759. *An. D.* 2204.

Præturam Sardiniæ eidem Lentulo prorogatam testatur Liuius Decad. 3. lib. 10. per hæc verba. *Cæteris ita, vti quisq; obtinebant Prouincias, exercitusq; prorogata imperia. Sexdecim eo anno legionibus defensum imperium est: & vt placatis dijs omnia inciperent agerentq;* Cū autem Scipio Romani exercitus in Africa strenuissimus Imperator, insignem illam quam penes Liuium, Decade librorq; relatis, habes, de Annibale victoriam hoste tulisset, Carthaginensium, sociorumq; supra millia 20. cæsis (pari ferme capto numero, cū signis militaribus 133. Elephantis 11. Victoribus ad 10. mill. peremptis; Annibale cum paucis equitibus inter tumultum elapso, Adrumentum perfuga) confestim, expugnatisā prælio hostium castris, direptisq; cū ingenti præda ad mare, naueisq; rediit: *nuntio allato*, (verba Liuij) *Publium Lentulum* (Prætorem Sardiniæ) *cum* 40. *rostratis; centum onerarijs nauibus Vticam accessisse* Ad mouēdū igitur vndiq; terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn Octauium terrestri itinere, ducere legiones Carthaginem iubet. Ipse ad suam veterem noua lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat: cùm velata infulis, ramisq; oleæ Carthaginensium occurrit nauis. Decem legati erant principes ciuitatis auctore Annibale missi, ad petendam pacē. Quæ quidem in vrbe Tunete, conditionibus intextis composita has inter alias con-

tinebat: *vt quas, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, Romani tenerent; vtque perfugas, fugitiuosque, & captiuos omnes Carthaginienses rederent Romanis: & naues rostratas, præter triremes, traderent: Elephantosque quos haberent domitos, neque domarent alios.* Ceterasque sanxere quàm plurimas pacis leges.

Hoc anno Siciliæ, Sardiniæ frumenti redundantia, annonam pretio viluisse, Liuius tradit. *Per eos dies commeatus ex Sicilia, Sardiniaque, tantam vilitatem annonæ fecerunt, vt pro vectura, frumentum nautis mercatores relinquerent.* Hæc ille Decad. 3. lib. 10. Firmata igitur inter potentissimas hasce Romanam, Carthaginensemque Respublicas pace, Sardiniæ nubila serenantur; animorum distractio asperrima præliorum hyems penitus effugatur; bellicisque concussibus agitata pectora conquiescunt: omisque benigna, ad quam adeo nationes tot exteræ, deglubendam incubuere, lana renata, vigescere cœpit Sardinia. Neque in posterum Pœni aufi; neque cogitationes suas amplius in eã habẽdã retulere. Idque Annibal in illa sua ad Scipionem oratione proposuit: *vt afsint,* aiens, *Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam, Italiamque continetur mari: Carthaginenses inclusi Africæ littoribus. vos, quando ita Diis placuit, externa etiam terra, mari que, videamus regentes imperia.* Apud Liuium Deca. 3. lib. 10. Benignam verò Sardiniam cum Liuio, & Valerio Max. (horum in prælibatis habentur elogia) iure optimo nuncupauimus: sed curtim. Valerius enim non modò benignam, sed benignissimam Romæ nutricem, lib. 7. vocat: eadem iugiter omis altrix, indutrixque Sardinia extitit: cuius exhaustis iam vberibus pro lacte sanguis expressus sæpius; pro vellere, cutis direpta sæpissimè. Sed querula nunquam: semper obmutuit, renitentiæ nusquam emisit balatum: vltrò sanguinem; spontè largita cutẽ, pro lacte, pro lana.

Hoc anno iuxta Liuium Deca. 3. lib. 10. contigit T. Claudij, Romani Consulis, olim Sardin. Prætoris illud, quod ipse Liuius in Sardinia narrecitat naufragium. Iussus enim à Patribus in Siciliam classem ducere, eaque inde in Africam traijcere, segniter omnia in comparanda, deducendaque classe facesfijt. *Inter portum,* ait Liuius, *Cossanum, Laurentinamque atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum peruenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exauiret, Iluam Insulam, ex Ilua Corsicam, à Corsica in Sardiniam traiecit. Ibi superantem Insanos montes, multò sæuior, & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. Multa quassata, armamentisque spoliatæ naues: quædam fractæ. ita vexata, ac lacerata classis Calares tenuit. Vbi dum subductæ reficiuntur naues, hyems oppressit. Circumactumque anni tempus, & nullo prorogante imperium, priuatus T. Claudius classem Romam reduxit.* Eliquet isthinc, Insanos huiusmodi, Olcastrinos esse, montes: qui re satis vera incolumitatis habentur experres; suntque verisimilè Iccirco Muncyo promontorio, Montesanto, multos penes nautas, nomen hæsisse videtur, (vt hisce dum illos olim fluctus nauigio sulcaremus, naucleri ex ore, accepimus auribus) idque nimirum lesum, à *Montinsano,* Latino quondam. Morbiuomos autem Oleastrinos, Sarabinosque (littorales præsertim) esse montes, ipsimet incolæ testes sunt.

An. M. 3760. *An. D.* 2205.

Sardiniam anno isto, M. Fabius Buteo administrandam sortitus est. Patet ex Liuio, Deca. 3. lib. 10. vbi sic. *M. Fabius Buteo Sardiniam est sortitus. Legio vna Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus Proprætor habuisset, decernuntur.* Inferiusque sic ait. *Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naues decretæ.* Hinc patet à Lentuli prorogatus anno, legionem duntaxat vnam, nauesque decem, Sardiniæ tutelares Prætoribus adscriptas fuisse: vt pagella 45. refert Fara.

An. M. 3761. *An. D.* 2206.

Prorogatum imperium Fabio, vt ex Liuij verbis, 3. Deca lib. 10. elicitur. Siquidem, quod legerimus, expressè non traditur colligitur tamen, riteque notat Fara.

An. M. 3762. *An. D.* 2207.

Prætor hoc anno fuit M. Valerius Falco. Perhibet Liuius, Deca 4. lib. 1. Mira propemodum (nec vnde irrepserit explo ratum) Faræ transuectio. Assignat enim Fabio successorem L. Valleium Tappulum, Sard. Prætorem, Liuium referens: est potius M. Valerius ipse Falco: de quo ibi sic Liuius. *M. Valerio Falconi, qui Prætor priore anno Campaniam prouinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est: vt Proprætor in Sardiniã traijceret; quodque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minimè multa stipendia haberet, legeret. Et Consules duas vrbanas legiones scribere iussi; quæ, si quò res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur.* Apud Henricum in Liuij annotat. lib. 35. L. Valerium Tappum triumuirum, & C. Valer. Tribunum pleb. Tappo habes. Sed nullum Sardiniæ Prætorem.

T *An.*

An. M. 3763. *An. D. 2208.*

Hoc anno Sardiniæ Prætor fuit, morum elegantia præditus, animique inclytè pollens dotibus; virtutum numeris absolutus, celebritate conspicuus vir, M. Portius Cato. ait Liuius Deca. 4. lib. 1. *Sardiniam est sortitus. Delectus inde haberi est captus. Nam præter Consulares exercitus Prætores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & 300. equites. Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, 200. equites: ita vt ij Prætores ambo cum in Prouincias venissent, veteres dimitterent pedites, equitesq;.* Præfelix hoc anno tāti Viri regimine in Sardinia fuit Quippe qui tota Vsurarios Insula pepulit homines; excessusq suorum in sumptibus prædecessorum coercuit: multaq; morum probitate, iurium æquitate ciues paganosque instituit: Rempublicam summa cum laude gubernauit: Regnum felicitate beauit. Hinc præclari rerum Scriptores, eum laudibus in cęlum tollunt. iam sanctum, iam innocentem, sapientem, Virum optimum prædicantes. *Sardiniam,* inquit Liuius Deca. 4. lib. 2. *M. Portius Cato obtinebat; sanctus & innocens; asperior tamen in fœnore coercendo habitus. Fugatiq; ex Insula fœneratores, & sumptus, quas in cultum Prætorum socij* (hoc est Insulani Romanorum subditi) *facere soliti erant; circumcisi, aut sublati.* Animaduertenda Romanorum vrbanitas, humanitas, & modestia: qui populos sibi subditos, socios appellarint! Plutarchus, cuiusq; interpres Franciscus Barbarus de Catone hoc, sic fati. *Hic cum Sardiniam prouinciam obtinuisset, sua parsimonia plurimum à cæteris, qui ante ipsum Præturam illam administrassent, differre se demonstrauit. Nā vt illi publicis tabernaculis, lectis, vestimentis, magnifico apparatu, numerosa seruorum et amicorum multitudine, conuiuijs grauesque erant: sic ipsi nullam ad rem publico sumptu opus fuit. Cum vrbes adiret, sine rheda profiscebatur; vnus autem publicus minister vestem, & Cimbium ferens, quo cum sacrificaret, sequebatur.* Subegisse Sardiniam à nonnullis vir iste refertur: errant næ: subacta enim iam Insula tunc dierum; Romanisque pacifica eius ditio tenebatur. Grecis ab Ennio literis in Sardinia eruditus à decumanis Scriptoribus Volterrano, Nauclero, Ambrosio Calepino, alijsq; probatur. *M. Portius Cato, genere Tusculanus à Valerio Flacco Romam sollicitatus, magnus orator Romæ habitus est. In Prætura Sardiniam subegit: vbi ab Ennio Literis Græcis est institutus.* Nauclerus in Geograph gener 59. *Literis eruditus ætate iam grādis vt Volaterranus. & Nauclerus.* Hieronymus columna in vita Ennij. *Venit ait, Ennius Romam primùm, vt ab Eusebio proditum est, M. Portio Catone Quæstore: quod Æmilius Probus in ipsius Catonis vita his verbis confirmauit. Prætor Cato prouinciam obtinuit Sardiniam; ex qua Quæstor superiore tempore ex Africa decedens Q. Ennium Poetam adduxerat: quod non minoris æstimamus, quàm quemlibet amplissimum Sardiniensem triumphum. In qua prouincia, vt ab Authore de Viris Illustribus accepimus, fuit Cato Græcis literis ab Ennio eruditus. Quas, vt ipsemet testatur apud Tullium in libro, quem illius nomine Catonem inscripsit, iam senex didicit.* Pater Ambrosius, verbo, Cato, *Prætor*, inquit, *Sardiniam subegit: vbi ab Ennio fuit Græcis literis institutus, cum iam natu grandior esset.* Cornelius Nepos de Viris Illustribus. *In prætura Sardiniam subegit: ubi ab Ennio literis græcis institutus.* Fuit Calari Gręcātum iuge literarum gymnasium, diuersarumq; linguarum, præsertim Hebraicę, Syriacę, Arabicę, Latinę, Ibericęq; ob gentium & nationum commercia, perenne Liceum. Exercitus Romanus, hoc anno, vestimenta, commeatusq; ingēteis ex Sardinia, habuisse traditur à Liuio Dec. 5 *Item ex Sardinia magni commeatus, & vestimenta exercitui missa.* Erat exercitus hic in Gręcia.

An. M. 3764. *An. D. 2209.*

Prætor, L. Attilius Sempronius. *Sex Prætores illo primùm anno creati: crescentibus iam prouincijs, & latiùs patescente Imperio. L. Attilius Sempronius, &c. Attilius est.* Liuius, Deca. 4. lib. 2.

An. M. 3765. *An. D. 2210.*

Sardinię Prętor T. Sempronius Longus. *Prætores deinde Prouincias sortiti: T. Sempronius Longus Sardiniam.* Liuius ibidem.

An. M. 3766. *An. D. 2211.*

Prorogatus T. Sempronius Longus. *In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.* Liuius, Deca. 4. lib. 3.

An. M. 3767. *An. D. 2212.*

Prætor Sardinię C. Cornelius Merenda. *Prætoria inde comitia habita, creati duo Cornelius, Merenda & Blasius: Blasio Sicilia, Merendæ Sardinia euenit.* Liuius Deca. 4 lib. 4. Colonię ciuium Romanorum eo anno, in diuersas prouincias, vrbesq; deductę. Vt ibidem Liuius idem scribit. Prodigia per diuersa loca anno met ipso plurima contigere M. Portius Cato de Hispania triumphauit: argentique infecti 25. pondo in triumpho tulit: bi-

gati

gati centum triginta tria millia: Oſcēſis auri quingenta quadraginta pondo. Militibus quadringenta millia ex præda diuiſit: in ſingulos ducenos ſeptuaginta æris; triplex equiti.

An. M. 3768. *An. D. 2213.*

PRætor, L. Porcius Licinius. *Poſtero die creati ſunt Prætores L. Porcius Licinius:* Et infra. *Tum Prætores ſortiti prouincias L. Porcius Sardiniam. Nihil eo anno belli.* Hunc, ex tabulis Capitolinis, Carolus Sigonius in Scholijs T. Liuij, in librum 34. non Licinium, ſed Licinum annotauit. Hoc anno terræ motus crebri, Sardinia non exempta; quæ tamen huiuſmodi telluris excuſſibus immunis quàm maximè ſolet eſſe. Reſpublica adminiſtrari nullatenus poterat, Conſulibus in ſacrificando, expiandoq; occupatis. Vniuerſos, nō rei tantùm ipſius, ſed feriarum quoque ob id indictarū populos valde tædebat: Poſtremò Decemuiris adire libros iuſſis, ex reſponſo eorum ſupplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia puluinaria ſupplicauerūnt: ędictumq; eſt, vt omnes qui ex vna familia eſſent, pariter ſupplicarent.

An. M. 3769. *An. D. 2214.*

PRætor, Q. Salonius Sarra. *Valerius Tappus Siciliam. Q. Salonius,* (Liuius Deca. 4. lib. 5.) *Sarra Sardiniam prouincias, ſortiti ſunt.* Hunc ſub annum Plinius, lib. 2. cap. 32. Lunas trinas, (quas, vt Verrius Flaccus tradit, pleriq; nocturnos ſoles appellauere) apparuiſſe prodidit. Creſcebat hoc tempore Regis Antiochi belli fama, & cura Patribus. Quam ob rem, vt Conſulibus Italia, & quò Senatus cenſuiſſet, Prouinciæ eſſent, cuius ea ſors eſſet, decretum eſt. Item de prouincijs Prętorum decretum eſt: prima vt ſors, duę, peregrina, vrbanaq;, & inter ciues ac peregrinos iuriſdictio eſſet. Secunda Brutij; tertia claſſis: vt nauigaret, quò Senatus cenſuiſſet: quarta Sicilia: quinta Sardinia: ſexta Hiſpania vlterior. Liuius eiſdem citatis Decade, libro.

An. M. 3770. *An. D. 2215.*

SArdinię Pręturam habuit, L. Oppius Salinator *Prætores ſortiti ſunt L. Oppio Salinatori Sardinia euenit.* Liuius Deca 4. lib. 6. Huic Prętori de decimis in Sardinia exigendis, nec in Gręciam vbi Romanus exercitus erat, ſed Romam frumentum deuehendum imperatum eſt. Tradit ibidem Liuius: *Eidem* (M. Æmylio Lepido Siciliæ Pretori) *mandatum ut duas decimas frumenti exigeret: idq; ad mare comportandum, deuehendumq; in Gręciam curaret, Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia, imperatum: cęterùm non in Gręciā, ſed Romam id frumentum portari placere.* Inter vectigalia Romanorum Decumæ, & Quintæ, præcipua erant: quorum origo Appiani auctoritate hunc ſeſe in modum habuit. *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos ſuperando, ac ſubijciendo, partem agri ijs auferebant, atque oppida & colonos condebant: aut ſi oppida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè aſſignabant: quod incultum (vt multa per bellum) id alijs cupientibus elocabant, parte Decima fructuum ſibi retenta in agris ſatiuis: In plantarijs aut arboretis, Quinta.* Videas penes Lipſium de magnitudine Romana, lib. 2. c. 1. Sardinię miles, & claſſis, Romanorum coercens hoſtem, formidabilis erat cunctis. Notum Hiſtoricos eluſtranti. Annibal in Ætolorum concione coram Antiocho Rege orans, cauendam Sardinię ſtrenuitatem animaduertit dicens. *Cum omneis ſuas contraxeris vires, diuiſam claßem partim Corcyrę* (ea eſt Corfù) *in ſtatione habebis: ne tranſitus Romanis liber, ac tutus pateat: partim ad littus Italiæ quod Sardiniam ſpectat, traijcies.* Liuius Deca. 4. lib. 6. Hinc Romanis Sardinia pretioſa; inde cara, quòd & bellicarum rerum opus, & publicæ rei commodum, ſua munificentia, dexteritate & copia fouerit copiarum. Nec mirum, vt ſpecialis ad eius cuſtodiam claſſis adhibita; quę Inſulę oras ambiret, atque perpetuò tueretur. Quin etiam claſſis alia pro eiuſdem quoque tutela. (Quæ etſi ab Auguſto inſtituta dicatur, erat iam antea Miſeni, alibiq;) parata patet ex Lipſij verbis, lib. 1. c. 5. de magnitudine Romana. *Hoc quoq; ab Auguſto inſtitutum, notante Suetonio.* Ly, *quoque* penſa. Sed diſtinctè Vegetius, lib. 4. referente ibidem Lipſio, verbis iſtis. *Apud Miſenum, & Rauennam ſingulæ legiones cum claſſibus ſtabant, ne longiùs à tutela vrbis abſcederent: & cum ratio poſtulaßet, ſine mora, ſine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Miſenatium claßis, Galliam, Hiſpaniam, Mauritaniam, Africam, Aegyptum, Sardiniam, atq; Siciliam habebat in proximo.* Eaq; vt in lapidibus proditum Pręroria dignitatis ergò, quia inter minores alias emineret, claſſis appellabatur.

An. M. 3771. *An. D. 2216.*

PRorogatum imperium L. Oppio. *Duas Hiſpanias, Sardiniamq; obtinentibus prorogatum in annum imperium: & ijdem exercitus decreti: Sicilia, Sardiniaq; bina eo anno Decima imperata. Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iuſſum: ex Sardinia pars Romam,*

pars in Aetoliam eodem, quo Siculum. Liuius, Deca. 4. lib. 7.

An. M. 3772. *An. D.* 2217.

PRetor, Q. Fabius Pictor Flamen Quirinalis. *Pretores deinde sortiti sunt, M. Sempronius Tuditanus Siciliam; Q. Fabius Pictor, Flamen Quirinalis Sardiniam. Decretum, vt duas Decimas frumenti nouus Pretor imperaret siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem & ab Sardis exigi, atq; ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. Priusquam in prouincias Pratores irent, certamen inter Publium Licinium Pontificem Maximũ fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalẽ; quale, Patrum memoria, inter L. Metellum, & Posthumium Albinum fuerat, Consulem illum cum C. Luctatio collega, in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus Pont. Max. Pretorem hunc ne in Sardiniam proficisceretur Publius Licinius tenuit, & in Senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita vltro citroq; & pignora capta, & mulcta, & Tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, vt dicto audiens esset Flamem Põtifici, & mulcta ex iussu populi remissa. Ita prouinciæ erepta, Pratorem Magistratu abdicare se conantem, Patres auctoritate sua deterruerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, Consules, Pretoresque in Prouincias proficiscuntur.* Liuius Deca. 4. lib. 7.

Hoc anno creditur Sardiniç Rempublicam Religione fuisse perfectius institutam, cum omnium muniorum solemnitate, rituumq; ac ceremoniarum Gentilica superstitione. Non enim absq; Religionis intuitu Quirinalis Flamen Calaritanam vrbem, Sardiniç vti Prætorium decumanum; vti Capitolio decoratam, Prętor, & primus Flamen, incoluit Hinc omnes, qui Antistiti Calaritano primatiale ius defendunt, dignitatem huiusmodi authoritatemq; deriuanr. Quippe, quæ Insulæ caput & Princeps est, primatem, habere debuit. En rei fulcrum. *In illis verò ciuitatibus, in quibus olim apud Ethnicos Primi Flamines eorum, atq; primi legis Doctores erant. Episcoporum Primates, vel Patriarchas Beatus Petrus poni præcepit, qui reliquorum causas, &c.* §. 3. De Consecrat. dist. 8. cap. 2. Adestq; id aliud fundamentum. *Nulli Episcopi Primates vocentur, nisi qui primam ciuitatem tenent in Prouincia.* In Decretalibus Sanctus Anicetus Papa §. 6. Item id. *Prouinciæ, mul toante Christi aduentum tempore, diuisa sunt maxima ex parte; & postea à B. Clemente prædecessore nostro, per epistolas, ipsa diuisio est renouata in capite omnium Prouinciarum, vbi dudum primates erant legis sęculi, ac prima iudiciaria potestas.* §. 4. de Consecrat. dist. 99. cap. 1. Calarim autẽ Vrbem Ciuium Romanorum, Vrbem vrbium, proclamantes, cunctis Insulæ dignio rem, eiusmodi primariæ iure dignam esse concludunt: quin & concludimus. Propagauit itaq; Sacerdotium Quirinalis, Pictor, ipseq; Primus Flamen: ipsemet extitit, qui Romanorum rituum cultus, & vsus totius per Insulę corpus effudit. Pictorem verò in Sardiniam fuisse profectum peractis sacris, ex Liuio constat, qui quàm ipsum, inter L. Oppium, & C. sterținium, Sardiniæ Prætorem nil alium inserit: Fara nec alterum. Cõsultò nã Fabius Flamen in Sardiniam destinatus: vt ibi Deorum cultum dilatatione firmaret, coauctoraret celebritate Primatus. Idcirco secum Roma, congruum satis est, Flamines adduxisse, vt non modò Vrbem Ciuium Romanorum, verùm & Colonias Municipia quoq; sacrorum ritibus cumularet: vnde illico Fabius vbiq; locorum ac gentium templa construxit, erexit & aras Præterea Capitolium exornauit, Iouemq; Iunonemq; Mineruam, Deosq; cęteros. Capitolij præsides vouis atq; donarijs cumulauit, ingetiq; argento (vt ex MS. habemus) fores ędesq; auro nimio decorauit altaria: omnicoloribus tandem vt pictor, Deorum illustrans phana picturis, magnificentissimũ eorum reddidit Insulę cultum. Fuisse autẽ pictoria pręditum arte, Franciscus Sansouinus, in lib. 1. eiusdem Q. Fabij, verbis iis perhibet. *Ee perciocbe, oltre cbe fù dotto huomo, si dilettò anco della pittura, stimata allora nobile, da' Romani, si acquistò cognome di Pittore, o per le diletti, o per l'opere, cbe egli faceua.*

An. M. 3773. *An. D.* 2218.

PRætor hoc anno C. Stertinius. *Pratores sortiti sunt Q. Martius Siciliam; C. Stertinius Sardiniam. Priusquam in Prouincias noui Magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro Collegio Decemuirorum imperata fuit in omnibus compitis: quòd luce inter horam tertiam ferme, & quartam tenebrę obortæ fuerant; & Nouendiale sacrificium indictum est, quòd in Auentino lapidibus pluisset.* Liuius Deca. 4. lib. 8. Huius curriculo tempestatis, Ilienses, Balariq; ferini, nunquam vllius nationis & gentis imperio flexi; bellum cum Romanis agebant. Hi quidem, quos Barbaricinos vernaculè vocant Sardi; hi profectò montani, proculdubio Iliastrę Villamanna Strisayli: Villa noua Strisayli, Mannori; Talana, Locheri, Vrsulè, Vlazzai; Vsazzai; Sehulo; Strezzili; Sadali; Sehui; Osini; Orgosolo; Ilbono; Hyerzo; Bauney; Lanosei; Arzana; Solanas; Elini;

Gay-

Gayro; &c. ij Ilienses. Balari autem Gerreyenses, qui, vt sentiunt multi, in nomine, Balao, Balarorum hactenus seruant. Aconiti vero, alijq; armis acerrimi, Tonarensem regionem, vltraq; populi incolebant. Ingruebant Pelliti Calaritanis, necnon Arborensibus agris, eosq; vi populantes, messium precipuè tempore, multum iacturę ferebant. Planicies quoq; Sarabinenses Gerreij Balares; calamitatibus affectabant. Tortuelyenses itidem, exitiosi montani, in difficultates non mo dicas, conijciebant. Quodq; grauius regiones hasce campestres, incendijs euastantes, localem gentem impia nece sternebant. Malum inquam exitiale: ineuitabile nocumentum.

Nec satis coinsulanos inuadere, prædariq; visum; portus Sarabinensem, Iliastrẽsemq; cum statistijs nauigijs arripientes, & in suam potestatem nautas redigentes, trans ęquora velificabant, orasq; maritimas Pisanorum, & Ligurum, populationibus vexabant prædisq; onusti, Sardiniã repetebant. Exhausti prope Romani viribus, fracti propemodum, ferocem hanc gentem formidantes, dolis, & artibus vtebantur, queis interdum ipsam profligabant, in manusq; retrahebant. Obseruabant siquidem eius mores; dumq; post latrocinium (victitabant assiduo namq; rapto) dies plurimos prædę nundinas celebrassent; exercitu clam adhibito, stratagẽmatum studijs ingruentes, missilibus, obruentes, furenti cæde sæpissimè perimebant. Pulchrè Fara noster; fol 46. Exactè in Ms. Pisanorum monumentis; obiter, at summatim, Diodorus, & Strabo.

An. M. 3774. *An D.* 2219:

PRætor Sardiniæ Q. Fuluius. *Postero die Pretores facti*, &c. *Comitijs perfectis, quas Prouincias Pretoribus placeret, retulit ad Senatum Consul. Decreuerunt duas Romæ, iuris dicendi causa: duas extra Italiã, Siciliam, & Sardiniam; duas in Italia Tarentum, & Galliam. Et extemplo, priusquam inirent Magistratum, sortiri iussi*, &c. *Sortitus est Q. Fuluius Sardiniam.* Liuius Deca 4. lib. 8.

An. M. 3775. *An. D.* 2220.

C. Aurelius Scaurus Sardiniæ Prætor. *Pretores sortiti sunt*, ait Liuius Deca 4. lib. 9. *C. Aurelius Scaurus Sardiniam: P. Cornelius Sulla Siciliam.*

An. M. 3776. *An D.* 2221.

PRætor hoc anno apud Liuium, desideratur, neminem quippe assignat: Hinc Faram deprehendimus euagatum: siquidem L. Posthumium Tempsanum anno isthoc, ex Liuio Prætorem Sardiniæ tradit: Liuius autem, (quod viderimus) Lucium hunc, Tarenti potius, quam Sardiniæ, Pretura functum clarissimè perhibet. Deca 4. lib. sic fatus. *Pretores facti, P. Cornelius Cethegus; A. Posthumius Albinus; C. Aetlius Serranus; L. Posthumius Tempsanus; M. Claudius Marcellinus.* Prouincias verò, quas ipsi habuerint, silentio præterit: inferiùs tamen, L. Posthumius, inquit, *Tarentum prouinciam Prętor habebat. Is de Pastorum coniuratione qui vias latrocinijs, pascuaq; publica infesta habuerãt, quæstionem seuerè exercuit.* Ecquid ergo? Prorogatum C. Aureliolo Scauro prætoratus officium arbitramur. Error Faræ.

Henricus Glareanus in annot. in T. Liuium lib. 39. locum hunc Liuij suspectũ habet, dum ait. *Postero die Pretores facti P. Corn. Cethegus. Hoc Cethegus nuper est additum. Sed & anno sequenti P. Corn. Cethegus fit Prætor. Quare hoc mihi suspectũ, vt multa alia hoc loco: maxime quod Pretorum sors omissa est hoc anno, & Prouinciarum ordinatio præter huius Decados, & morem, & consuetudinem.* Scauro igitur imperium prorogatum: aliusue censendus, Authoris in curia prætermissus, Prætor.

An. M. 3777. *A. D.* 2222.

PRæturam hoc anno Q. Neuius Matho sortitus obiuit. *Decreti Pratores*, &c. *Q. Neuius Matho Sardiniam; & vt idem de veneficijs quæreret.* Non quidem in Sardinia veneficia isthæc, sed in Italia conquirenda, Næuio demandata. Testatur inferiùs Liuius, fatus. *Prætores in prouincias profecti sunt, præter Q. Neuium. Quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficij, quarum magnam partem extra vrbem, per municipia, conciliabulaq; habuit. Quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnauit. Et L. Posthumus Prætor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas Pastorum coniurationes vindicauit, & reliquias Baccanalium, quæstionis cum omni exequutus est cura.* Hæc ille Deca 4. lib. 9.

An. M. 3778. *An. D.* 2223.

PRætor Sardiniæ Cn. Sulpitius. Ita Liuius cisq; quæ supra, Decade, libro. *Pratores ita sortiti sunt.* &c. *Cn Sulpitio Sardinia euenit.* Cn. Sicinium Fara tradit, ex Liuio: Sicinium autem, penes Liuium, haud cernimus, Sulpitium potiùs inuenimus. Hoc anno prope Siciliam, recens apparuit insula. *Haud procul Sicilia, insulam, quæ nondum ante fuerat; nouam editã è mari esse nuntiatum.* Liuius ibidem. Hoc anno Annibal fato concessit: Antias Valerius, citatus à Liuio.

An. M. 3779. *An D.* 2224.

HOC anno Sardiniæ preturam habuit, C. Terentius Istra. *Pratores prouinc. sortiti. C. Terentio Istrę Sardinia euenit.* Liuius, Deca 4. lib. x. Hoc anno ver procellosum, pridie Palilia, medio die atrox cum vento tempestas coorta, multis sacris, profanisq; locis stragem fecit. Signa ænea in Capitolio deiecit: forem ex æde Lunæ quæ in Auentino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi affixit. Statuas aliàs cum columnis quibus superstabant, euertit. Fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta, fœdè dissipauit.

An. M. 3780. *An. D.* 2225.

SArdiniæ Pretor hoc anno, M. Pinarius. *Marco Pinario euenit Sardinia.* Ibid. Liuius. Tumultus Iliensium, tempestate hac magni; agitatione concitationeq; Insulam propè totam subuersam, calamitatibus afflictabant: vnde Romanos in bellum denuo coniecere. Quam ob rem Pinarius, Patrum iussu, octo mill. peditum, & 300. equites in Corsos, qui tunc temporis à Romanis defecerant, deinc ò tra Ilienses, Pisis traiecit, atrociter pugnaturus. Resistere viriliter Ilienses, inexpugnabiles perstitere. Audi Liuium citato loco. *Pestilentia tanta vis erat, vt cum propter defectionem Corsorum bellumq, à Bilienfibus concitatum in Sardinia, octo millia pedi tum ex socijs Latini nominis scribi placuisset, & CCC. equites, quos M. Pinarius Prætor secum in Sardiniam traijceret. Tantum hominum demoratum esse, tantum vbiq; ægrorum consules renuntiauerunt, vt is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum sumere à Cn. Bebio Proconsule, qui Pisis hybernabat, iussus Pretor, atq; inde in Sardiniam traijcere.* Pergit Liuius, Patrumq; iussus effectum subdit, dicens. *Bebius exercitum M. Pinario Pretori eunti in Sardiniã tradiderat.* &c. Pisis igitur accepto milite, primùm Corsos, Ilienses dehinc adortus, feliciter præliatur. *In Corsica pugnatum est cum Corsis; ad duo millia eorum M. Pinarius Pretor in acie occidit; qua clade compulsi obsides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, & cum Biliensibus gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prælia facta.* Hæc eisdem præscriptis Decade, Libro, Liuius. Annotatum ab Henrico Glareano Lorito in lib. 40. T. Liuij, Biliensis vocabulum: *Bellumque*, ait, *à Biliensibus concitatum in Sardinia. Quidam ab Iliensibus emendarunt. At ego legendum puto ex Strabonis libro 5. Iolensibus, nisi quis potiùs Iluensibus, per, u, in secunda syllaba legere velit. Illuę duæ eius nominis, apud Ptolomeum sunt insulæ; altera è regione Populoniæ, altera inter Corsicam & Sardiniam.* Carolus Sigonius in Scholijs, *Lectio hæc, ait, apud Auctores ambigua est.* nemo enim vnde irrepserit error B. sciit. Sciant decep tos exteros: Iolensis, & Iliensis, in vocabulis scilicet capiendis. Siquidem pro illo isthoc, idq; pro illo sæpius capessita: vtrumq; pro vno eodemq; sæpissimè sumptum. Cuiusmodi æquiuocatio, atq; vniuocatio, Scriptores, nationem vtramq; confundentes irretiri fecere. Iolenses à Iolao, Ilienses ab Ilio Troiano, nationes hæ strenuæ, in vnam propè coactæ, Carthaginensibus, Romanisq; aduersatæ, viriliter obstitere. Iolenses verò non quidem Ciuicos, Iolæos, Calaritanos nimirum, sed illos potiùs, qui montana cum Iliensibus tenuere, intelligas exoratum. Quare, bellum aduersus Romanos, & Carthaginenses, non ab Iliensibus solùm, nec à Iolæis tantummodo, censeas actitatum; sed ex vtraq; natione conflato semper exercitu, quin & Balarica, tutiùs credas, firmiùs: vocabulo itaq; Iliensis, adiectum grammà B. læsionis intulit notam; non quidẽ à T. Liuio, sed à vetustis Iberis, Iliensibus admixtis, corruptelam hanc traxit. Quippe qui semper, b, literam, suopte more verna, Hispani vsurpant. Vnde, & prouinciales Calaritani, elementum isthoc, b, per, u, Hispanorum è more, proferre consueti, pro, u, in plurimis dictionibus, b, vtuntur. Hoc genus: *bia*, pro via: *beni*, pro veni: *bacca*, pro vacca, *binu*, pro, vinu: *bosu*, pro vos: *bida*, pro vidua. *biu*, pro video: *bern*,

pro

pro, veru : *bau.* pro vadu : *Bal*, pro vade. &c. Biliensis, igitur T. Liuius optimè po[s]fuit, pro Iliensis; indigenarum illorum ad stylum, & morem, qui tunc temporis, quo historiam scripsit Liuius, vocabulum hoc gentile, montanos penes Sardos cum B. prædicto proferebatur. Ceu nunc dierum, *Bilianu*, pro Iulianu, seu Ilianu, & hoc genus alia. Nil igitur mirum est, vt de ipso nomine dubitarit Henricus, eum causa latitante.

Pugnatum hoc anno atrocius in Sardinia: Portum Ilii, læsè, Tortolv, tenuit, ibiq; copias Prætor exposuit. Non enim Olbiæ littus arripiens, hostem sic facilè poterat aggredi, qui per maritima vires habebat, & robur. Inaccessibilia itidem ad hostis latibula, montium iuga, nequicquā accessus: opus igitur maris cura: ibi enim, excubiæ, insidiæ, naues industriæ. Illinc denium ad montium aditus Martia studia: bellica stratagemata: dum arreptis oris, cristæ decussæ, attenuata strenuitas, robur languidum, sese correpta in vertices alta, fuga, recipiunt. Perlustrata nobis Montium sæpe iuga, propugnacula terrea circularia, saxis antiqua ostenderunt: ignaria latebris, & Speluncis: grandia coadunata hinc inde in orbem saxa: quæ supra lignea sibi frondeaq; strui tecta, locus insinuat. In altissimi Montis ad Ortum [Setti fradis, appellitant] iisis, domicilia, tuguriorum formam præferentia, saxis, & terrea compacta circumcirca [olim degentes in sæculo] vidimus: nec magalia quidem hæc nec pastorum casulæ, isthæc suis sede monstrant, nisi latitantium ibi gentiū munimenta. Montani siquidem, Calaris maximè, Arboreæ, Sarabos, & Olastæ cāpestribus adeò infesti, vt locorum angustiis insidiis occupatos, statiuis excubiis observantes; non modò greges, verùm & gentes quoq; finitimas, viatoresq; adorientes, diutinas prædas, per abditas montium semitas, ad proprias transmitterent sedes. Pacatæ nunquam, nullatenus vnquam domitæ, subactæue, gentes istæ, nationibus cunctis aduersæ: Carthaginensibus inimicæ.

Romanis obnixæ, coinsulanis immites, insidiis tempestate hac, acies apud Montem nonum, cui fortalitium Romanorū inexpugnabile insedebat, directæ, cum Iolensibus, & Iliensibus, manus conseruit, fortuna secunda conflixit, & vicit. Ast non sic impune Romani: quin ex ipsis immodicos pugna sustulerit. Propugnacula multa passim, quò incolæ regionū atq; oppidorum ... spectantur. Ex iis vnum, in Montibus Calaritanis, *Castedde fromesis* à lignis & frondibus, queis in vertice structum, sic dictū. Huc ea, quæ diruta, sese oppida conferebant in altissimam, velut arcem, suapte natura, tutissimum locum, cum familiis, Carthaginensium cum Romanis: quin & Saracenorum cum Pisanis tempore præliorum confugientes. Saxis atq; missilibus obsistebant. Superatum olim iugum id nobis: perspecti aggeres aliquot manu facti dispositamunimento, vectataq; iactū saxa. Hoc anno constructa in partibus Iliastræ, ac Sarabos, præsidia multa quorū hactenus extant rudera. Instituta sunt quoq; Palilia tum templo propter prodigia præteriti anni. Hæc à Romulo primum: dein à Regibus obseruata, hocceq; anno per prouincias propagata. Eaq; die IX. Aprilis quotannis ad sospitandos greges armentaq; fiebant.

An. M. 3781. *An. D. 2326.*

SArdiniæ Prætor hoc anno. Cn. Menius. *Prætores inde sortiti sunt. Cn. Menio Sardinia obuenit.* Subditq; inferius ibi Deca 4. lib. X. Liuius. *Cn. Menio priusquam in Sardiniam prouinciam traiceret, vltra decimum lapidem per fora conciliabulaq; decreta.* Hic, & alij, Magistratum idibus Martiis inierunt: at vestibulo veris olentis iniunctum de veneficiis aggressus laudabiliter muneris exploratio. Cumq; dilatio ibi diffessum in prouinciam, impediret, Romam literas, aut sibi deferendā, aut dimittendam esse Sardiniam, destinauit. *A. Cn. Menio,* inquit Liuius, *Prætore cui prouincia Sardinia cum euenisset, additū erat; vt quæreret de veneficiis, longius ab vrbe decem millibus passuum: Litteræ allatæ, se iam tria millia hominum damnasse & crescere sibi quæstionem indiciis, aut eam sibi esse deferendam, aut prouinciam dimittendam.* Rupta sic mora: eq; vestigio suam prouinciam, nempe Sardiniam adit Menius: eoq; Prætore, vt Sardis publicè fandi latinè præconibusq; latino idiomate vendendi ius esset, permissum, concessumq; est. Siquidem in prouinciis nuper obtentis latinè loqui fas non erat, quod à Patribus, indulgeretur. Eo itaq; anno multis intra, extraq; Italiam constitutis, hasceq; inter Sardiniæ Prouinciæ, Latinum idioma, publicè loqui posse, solemni diplomate donum fuit, Mens non lęua, rationum (quæ auctoritatum sunt bases,) fulcris innixa,

mendacium procul inhibet: dum contra mentem ire, mentiri; mentitum nunquã, dum contra mentem non itum; nunquã itum, eundum nunquam .· Æquiuocum Liuij dictum, de defendenda, dimittendaue prouincia Menio, Henricus obiter sic emigrat. *Aut prouinciam dimittendam. Menij prouincia erit Sardinia; dubium igitur, de ea ne loquatur: an negotium veneficij prouinciam vocet. Sed indicet lector.* Iudicauit lector; prouinciam tunc dierum à Montanis eorum de more, calamitatibus affectam, Menio defendendam vrgeri. Siu autem, dimittenda esse, vt alius mitteretur.

An. M. 3782. *An D.* 2227.

PRætor L. Valerius Leuinus: *L. Valerius Leuinius Sardiniam prouinciam sortitus est.* Liuius Deca 4. lib. x. Hocce auctoritate Liuij, rogatio primùm lata est ab L. Iulio Trib. Pleb. quot annos nati quenq; Magistratum peterent, caperentq; Romani. Vnde cognomen Familiæ Iulianæ inditum, vt Annales appellarentur. Satis fit mirum Sigonio: cum Liuius ipse lib. 25. de Scipione tradiderit, petenti ædilitatem, cum obsisterent Trib. pleb. negationem eius habendam esse, quòd nondũ ad petendum legitima esset ætas.

An. M. 3783. *An. D.* 2228.

PRætor hoc anno T. Ebutius. *T. Ebutio,* ait Sigonius in Scholiis, *Sardinia obtigit.* Ilienses, & Balari ingentem bellicarum rerum apparatum hoc anno fecerãt, armisq; Insulam impetentes, tumultuum turbine subuoluere. Misit iccireo Ebutius ad Senatum, filio gerulo, literas, rei nuntias. habesq; Liuij Decade quinta, lib. verbis iis. *Eodem tempore, & in Sardinia magnum tumultum esse literis T. Ebutij Prætoris cognitum est, quas filius eius ad Senatum attulerat. Ilienses, adiunctis Balarorum auxiliis, pacatam Prouinciam inuaserãt, nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem, & Sardorum Legati nuntiabant, orantes vt, VRBIBVS saltem iam enim agros deploratos esse, opem Senatus ferret. Hæc legatio, totumq; quod ad Sardiniam pertinebat, ad nonoꝭ Magistratus reiectum est* Superstes in Sardinia Balari genus, tametsi nomine violato. Balahensis regio, sibiq; finitima Balaros habet, *Baddari.* seu *Addari,* dictos. *Allari,* seu, *Allai,* genus, & oppidum: *Banlada Baratali,* multi volunt esse corruptam à Balari, & hoc genus alia.

An. M. 3784. *An. D.* 2229.

SArdiniæ Prætor C. Mummius. Hoc annno facta est Sardinia, prouincia Consularis, eamq; sortitus T. Sempronius Gracchus. Audito Liuium vbi supra. *Consules creati, C. Claudius Pulcher, T. Sempronius Gracchus. Postero die Pretores facti: C. Mummius; Mummio Sardinia euenit. Sed ea propter belli magnitudinem prouincia Consularis facta. Gracchus eam sortitur.* Dein subdens ait: *Idibus Martijs, quo die Sempronius, Claudiusq; Consulatum inierũt, mētio tantũ de prouincijs Sardinia, Histriaq; & vtrinsq; hostibus fuit, qui in ijs prouincus bellum concinissent. Postero die legati Sardorum, qui ad nonos Magistratus dilati erant, L. Minucius Thermus, qui Legatus Manlij Cõsulis in Histria fuerat, in Senatum venerunt. Ab his edoctus est Senatus, quantum belli ea prouincia haberent. Prouinciæ deinde quę in bello erant* [subdit Liuius] *Sardinia atq; Histria decreta. In Sardiniam duæ legiones scribi iussæ i. quina millia in singulas, & duceni pedites; treceni equites & duodecim millia peditum sociorum nominis Latini; & 600. equites, & decem quinqueremes naues, si deduceret ex naualibus vellet.*

Rei euentum Auctor ipse [verus inquã Liuius, etsi vllus inficias ierit] correptis habenis gerens, ita prosequitur. *Et ab altero Consule Tib. Sempronio, in Sardinia prosperè res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit* (planicies Bariensis hic ager) *Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum vtraq; gente, signis collatis, conflixit Fusi, fugatiq; hostes castrisq; exuti, Duodecim mill armatorum cæsa. Postero die arma lecta conijci in aceruum iussit Cõsul, Sacrumq; id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in Hiberna Sociarum vrbium reduxit.* Diuidebat exercitus collis ille, vulgo Cuaddazzonis; Romanus hinc, Iliensis illinc. Confluxerant enim Balares per Phocorum interiuga; Locrensium tractus operientes, cõbellibus sese iunxere. Phocos autem regiuncula illa, *Perdas de fogu:* Locrenses, verò, ea *Locheri,* Sardoa lingua, dictæ, populos continebant.

An. M. 3785. *An. D.* 2230.

HOC anno Prætor Sardiniæ destinatus, M. Popilius Lenas, nec prouinciam suscepit, nec minus iniuit. Quippe qui

qui patres ne obiret, orauit: exauditusq; est. *Pratores sortiti sunt; &c. Duo depreca ti sunt, ne in prouincias irent M. Popilius in Sardiniam. Gracchum eam prouinciam patere: & T. Ebutium Prætorem, adiutorem ab Senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minimè conuenire. Inter traditionem imperij, nouitatemq; successoris, quæ noscendis prius, quàm agendis rebus, imbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere. Probata Popilij excusatio est.* Prætor igitur âni huius is ipsemet T. Ebutius potiùs prorogatus, quàm Popilius, fuit. Mitescente hyeme, semel, bis, atq; iterum Gracchus in certamen cum hoste descendit; eumq; secundis contudit prælijs. *Et T. Sempronius eodem tempore in Sardinia, multis secundis prœliis Sardos perdomuit; XV. mill. hostium sunt cæsa* [pensa lector quàm plena tum gente, vt regiunculæ duæ [Iliensium, Balarumq; duntaxat] tot agmina glomeraret in acies. Fuere siquidem pugnatores ad 30. millia propè numerum: quin vrbes, earumq; finitimos populos, arces, & oppida computaris] *Omnes Sardorum populi qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumq; cæteri frumentum contulerunt. Pacata Prouincia, obsidibusq ex tota insula 230. acceptis: legati Romã, quæ ea nuntiarent missi; quiq; ab Senatu peterent, vt ob eas res, ductu, auspicioq; Tib. Sempronii prosperè gestas Diis immortalibus honos haberetur: ipsiq; decedenti de Prouincia, exercitum secum deportare liceret. Senatus in æde Apollinis, Legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decreuit. & XXXX maioribus hostiis Consules sacrificare iussit. Tib. Sempronium Proconsulem, exercitumq; eo anno in Prouincia manere.* Huc usq; Liuius. Hinc, T. Sempronium annum in Sardinia, elicitum, absoluisse: eoq; cum ipso T. Ebutium Proprætorem. Qui tametsi nouus in Prouinciam successor aduenerit; in ea Sempronio iugis remansit adiutor.

Negat Stadius in Comment. Flori, lib. 2. cap. 6. Sempronij huius in Sardinia Cõsulatus imperium: fatus hac serie. *Tib Sempronio Graccho quidquam hoc Punico bello in Sardinia imperii fuisse; haud facilè inueniatur cum neq; Prætura functus sit: & Prætores hoc tempore solum in eam Prouinciam (erat enim in prouincia formam ante hoc bellum, anni 14. redacta per M. Mathonem Cõsulem) mittebantur. Nam hunc Gracchũ in Aedilitate Magistrum equitum, à M. Iunio Pera dictatore dictum fuisse, Liuius testatur, inde mox Consulem designatum, anno 538. iterumq; biennium cum Q. Fabio Maximo Consulatum gessisse, & semper illi bellum cum Annibale in Italia, idq; in Lucania mandatum fuisse, quosq: Proconsul ipse, anno 541. hospitis Lucani sui fraude, insidiis circumuentus, à Magone Pœno interfectus est Sed Consularis facta est propter belli magnitudinem Sardinia, an. 576. hoc est annis 41 post huius belli initium, eamq; tunc sortitus est Sempronius Gracchus Consul, huius, de quo diximus, nepos; deq; iis Proconsulem Gracchum triumphasse testantur triumphi Capitolini. Quod si rem tanto interuallo gestam, cum hoc Puni co bello cõfũdit intolerabilius est, amfiorsia* i. absq; historia. *Verũ isto quo cũ Annibale bellatũ est. tẽpore rẽ bene gestam aduersus Pœnos, & Sardos in Sardinia, à T. Manlio Prætore, qui Q. Mutio Scæuolæ valetudinario successor datus est, Liuius testatur: vt qui captos à Manlio Asdrubalem, Magonem, Annonem Pœnorum: Harsicoram, & Hiostum. Sardor. duces, cæsos esse scripserit. Insanorum etiam Montiũ Liuius meminit; quos Ptol. Manomena ori* i. mons fatuus. *lib. 3. Geograp. vocat.*

Tota vis rei, circa, Tiberius nomen versatur: ac si nequierit Gracchus iste Tiberius etiam appellari, prout reapse appellatum norimus in Plutarcho, Francisco Barbaro interprete; sibi de Tib. & C. Graccho; vbi Tiberium hunc Caij fratrem indicat, dicens: *Atqui opinio magna obtinuit, C. Gracchum summis & absolutum fuisse popularem; multoq; in ea re, iudicio populi, Tiberium fratrem anteisse. Quod verũ non est; sed necessitate potius compulsus, quàm iudicio animi, se ad Rempub. contulisse videtur. Scribit Cicero orator, C. Graccho omnes Magistratus repudianti, & in otio viuere cupienti, fratrem Tiberium in somnis visum, dixisse. Quid tardas Cai? Nulla est fuga, sed ambobus vnam vitam, & vnam mortẽ pro populo Romano certantibus. Fata statuerunt.* &c. En tibi, stadi [si nepos, si eius quem asseris, filius] hic quoq; Tibarius; cesset ambiguitas. Habenda fides Liuio, Deca. libroq; prædictis. Protectò habenda Cornelio Nepoti de Viris Illustribus, qui sic ait. *Tiberius Sempronius Gracchus; &c. Prætor Galliã domuit. Consul Hispaniã, altero consulatu Sardiniam, tantumq; captiuorum adduxit, vt longa venditione, res in prouerbiũ veniret.* Credendum Sebastiano Corrado in Comment. M. Tullij Ciceronis, in lib. Brutus: itemq: in lib. de nat. Deorum: quin etiam, lib. 1. de Diuinatione: hunc in modum fato. *In primo quidem*

Conso-

Consulatu Sardiniam prouinciam obtenuit; quam cum perdomuisset; & supplicationem obtinuisset Iussus est proconsul in Sardinia manere; de qua tandem triumphauit, vt Liuius lib. 41. his verbis ostendit; Eodem anno tabula in ædis Matutæ, cum Indice, hoc posita est. T. Sempronij Gracchi Consulis imperio, auspicioq; Legio exercitus pop. Romano Sardiniam subegit. In ea prouincia hosti um cæsa, aut capta supra 80. millia. [hinc quàm fiterit Insula gētibus numerosa, deducas] *Republica fœlicissime gesta atq; libertatis, vectigalibus, restitutis; exercitum saluum atq; incolumem, plenissimum præda reportauit, iterum triumphans in Vrbem rediit. Cuius rei ergo banc tabulam dono Ioui dedit. Hosce triumphos Cicero, in Oratione pro Plancio, nominat. Ex bis apparit error Auctoris libelli de Viris Illustribus, Hispaniam ab eo Consule domitā cum satis constet, ei Prætor Hispaniā citeriorem obtigisse: deinde propagatum imperium, ita vt postea Proprætor de ea triumpharit. Et sanè Liuius, & Orosius eum primū pretorē, deinde Liuius etiam Propretorē vocat. Vt mirari quis possit, quare qui scripsit Epitomas in Liuium, ab eo dissentiat: cū Proconsulem appellet; nisi sciat eundem Prætorē, & Proconsulem à Scriptoribus dici, vt alibi ex auctoritate Asconij potissimum osten dimus. Quin vero idem sit T. Sempronius Gracchus, nemò potest dubitare, qui seriē historiæ apud Liuium legerit, & viderit eundē Gracchorum patrem à Cicerone, & Floro vocari. Auctor quidem libelli de Viris Illustribus ita scribit. T. Sempronius Gracchus, in altero Consulatu Sardiniam domuit. Id vt verum esse credā facit ipse Cicero, qui scribens, ad Q. Fratrem, qui tunc erat in Sardinia, sic ait. Habet profectò quiddam Sardinia appositum ad recordationē preteritæ memoriæ. Nā vt ille Gracchus augur, postea quam in istam Prouinciam venit, recordatus est, quid sibi in Can po Martio accidisset. Sic tu mihi videris in Sardinia recogitasse.* Habenda denīq; fides aliis decumanæ dignitatis viris, qui Gracchum hunc, Tiberium nuncupant.

Exercitum Gracchus in Socias vrbes reduxit? Quænam Sociæ Vrbes? Calaris Vrbs Ciuium Romanorum, è sociis maxima. Huc, & Sulcim (Olbiamq; fortasse) reduxit, Calarim tunc dierum Vrbē Ciuium Romanorum fuisse; auctoritatis eximiæ Scriptores, innuunt: dum, Vrbē Vrbium vocant; dumq; de more, pro nimiis nuper obtentis, colonias inuehebant; Sardinia vero, Rom. pop. prouincia princeps, quod cæteræ nactæ, carere non debuit. Quòdq; Socia fuerit Calaris, prælibatis è locis habetur. Quò se Mālius recepit? Quò nam classis eiusce subducta? Quò iam tandem Pænus Hasdrubal dirigebat? Extat supra, dictum retro. Vnde amabò Calaris, quàm sibi Faradese ctio fingit, irrepsit? Mirum planè sed profus imbelle figmentum, commentum. Proponimus eius hic Somnium: quo sibi tempestate hacce visa. Calaris rebellasse. Proponimus verba Faræ, præcipua.

Anno, postea, sequenti, Calaritani, & nonnulli alij defecerunt (in margine velut insigne præcipuumq; notatu, *Calaritani deficiunt*, exarauit) *Tantum enim in quasdam vrbes seuitum fuit, & præcipuè in Vrbem Calaris, illiusq; gentem, quam vt tradit L. Florus, & Iornandes, contumacem repererat.*

Hæc, si pauca, si à periodo diminuta, essent verba, Codicem taxaremus: manu subdolam, si prælo sub alio gemuisset, [à Fara proculdubio dissentancam] censeremus, adiectum. Est enim sole meridiano clarius, mendum esse; Nullus etenim, tam è priscis, quàm è posteris Romanarū, Sardinientiumq; rerum vindicibus, id opinatus, nedum, scriptis consignasse, deprehenditur. Prælibamus Florum: *Sardiniam Gracchus arripuit; nihil illi gentium feritas, insanorumq; [nam sic vocantur] immanitas montium, profuere. Sæuitum in vrbes, Vrbemq; Vrbium Calarim: vt gens contumax, vilisq; mortis, saltem desiderio patrij soli domaretur.* Hæc ille lib. 2. Proponimus Iornandum de Regn. ac tēp. successi. *Sardiniam Gracchus arripuit; nihil illi gentium feritas, insanorumq; nam sic vocantur) immanitas montium profuere. Sæuitum in vrbes, Vrbemq; vrbium Calarim: vt gens cōtumax, vilisq; mortis, saltem desiderio patrij soli domaretur.*

Conuictus Fara nil verax de Calaris defectione: eiusq; dictum carpitur merè fictum: Quia vetus recentiue nullus hanc prodit, saltem nec innuit. Vnde cum solus sit ipse, qui nouus, & recens, auctorq; suspectus, exploditur. Patet, solus alio nomine, vno dempto ipso, apparente Scriptore: patet nouus, & recens: prodijt enim anno 1580. codice teste: patet ex iis quæ subdimus, esse suspectum. Citat Florum, & Iornandum: verum ipsi, quàm Fara citat se aliter habent. Quippe hęc Fara *Tantum enim in quasdam Vrbes sæuitum fuit.* Florus, & Iornandus? *Sæuitum in vrbes, vrbemq; vrbium Calarim.* Quàm, *vrbes* à *quasdam*, quamq; distet, *vrbemq; vrbium Calarim* ab, *præcipuè in vrbem Calaris illiusq; gentem*

tem: vel cęcus videt. Quin & ea quæ ſubdit. *Quam vt tradit L. Florus, & Iornandes, contumacem reppererat.* Aſt ij ſic fati, *vt gens contumax, vitiſq; mortis ſaltem deſiderio patrij ſoli domaretur.* Ecquis adeò captus lumine, vt iubare clariùs non agnoſcat, verba illa, *gens contumax*, non ſolùm ſupra Calarim, ſed etiam ſupra Ly, *Vrbes*, appellet? Si enim in vrbes, Vrbemq; vrbiũ Calarim ſæuitum; contumax ſola Calaris nequicquam erat; ſed vrbes, eiſq; cum, vrbium Vrbs Calaris. Alioquin vrbes inſontes: quæ ſi ſic: cur in eas ſęuitum? Seruantiſſimi Romani æqui in vnam [nedũ in omnes] immeritò, ſæuituri non credẽdi. Contumaciæ igitur nota, ſola Calaris inurenda? Demeruerè quid aliæ? Quòd ſi, *vrbes*; etiam contumaces: quo nam pacto domitæ? Calaritani, an ſoli proprij deſiderio? Profectò alieno vulnere quis occumbit? Reuera nec pænas dederint vrbes: dum Calaritanum duntaxat in ſolũ, deſæuitum. Quod ſi dicas: Calaris, quia vrbs vrbium, velut caput, edomita, concludes ęgerrimè; nunquam inferes: ſolã Calarim contumacem.

Animaduerti fas duo: rebellatum, bellatum: idq; primum, idq; ad gentem illã ferinam, Llienſium inquam, Balarorum, aliorumq; ipſis hęrentium montanorum, ſpectat: vt ijdem Florus, & Iornandus oſtendunt ijs verbis. *Sardiniam Gracchus arripuit; nihil illi* [nimirum Sardiniæ, parte pro toto ſumpta] *gentium feritas* [Llienſium Balarorum, Ioienſium, Tararorum, Aconitorumq;] *inſanorumq; immanitas montium profuere.* Calaris, Sulcis, Nora, Pupulum, Olbiæ, Cornus, Turres, Vſellus Tarrus; aliæq; Sardiniæ vrbes, montium nunquam huiuſmodi immanitate cinctę, munitæq; ſunt. Cæterum Calaritani, Turritaniq; vrbiciq; coloni, quando ferini? Nonne Calaris vrbs ciuium Romanorũ? Nonne Turres nonnullæq; vrbes Coloniæ Romanorum? En verum: quòd non de vrbicis, ſed exteris oppidanis alpeſtribus feritas hæc intelligenda. Rebellatũ: haud nouum eſt: ſemper enim Llienſes, Iolenſes, Balareſq; rebelles, indomiti: habes apud Diodorum, alioſq; in rẽ antiquaria ſummos Viros: dictum iam retro. Bellatum verò ex Liuio, prælibato, pleniſſimè conſtat, non vrbicos ſed barbaros hosce monticolas, pacatam inuaſiſſe Prouinciam, eoſq; ad contundendos, & cohibendos, ſe cum exercitu in Sardiniam contuliſſe. Hactenus Calaris, vrbeſq; cæteræ prorſus, inſontes, belliq; culpa ieiunæ.

Secundum eſt contumacia, de qua Florus, & Ioruandus, & hæc ad Calarim, vrbeſq; alias Inſulæ [non quaſdam vt gloſſat Fara] attinet: & eaq; non defectio, non rebellio fuit, ſed vectigaliũ grauitati obiectio intolerabilium oneri oppoſitio tributorum. Tangit Liuius, ſuperius adductis Deca 5. lib. 1. verbis illis. *Stipendiarijs veteribus duplex vectigal imperatum, exactumq; cæteri frumentum contulerunt.* Idēq; propemodùm Sebaſtianus Corradus in M. Tullij Ciceronis Comment. propulſans, ait: *vectigalibus reſtitutis, exercitum ſaluum atq; incolumen pleniſſimum præda Tiberius ſemper Gracchus reportauit*: Expendendum *vectigalibus reſtitutis*, cum ijsque ſupra; *ſtipendiarijs veteribus duplex vectigal*, &c. Cato ſiquidem dum Sardiniæ clauo aſſideret, Inſulam magna ex parte leuauit: ſuorumq; prædeceſſorum inhumanitati oppoſitus, exactionum ſeueritati temperiem dedit, extorſionum auertit ingenia. Dictum iam: conſulas. Hinc illud, *vectigalibus reſtitutis*; eorum nimirum, antea pergrauantia, rigorem, impietate reduxit.

Eſt qui, Faræ dictis fulcrum adhibiturus, à Ioannis Zonaræ hiſtoriæ, tom. 2. Calaris huiuſmodi ſomniatam defectionem, aſſerat, habuiſſe. Atqui nullum hacce de re Zonaras, in tota hiſtoria, fecit verbulum, nec talẽ noſtris vnquam ſeſe obtulit oculis: & quidem apud nos extant Zonaræ labores: euoluimus, eluſtrauimus, nilq; ampliùs, quàm ea quæ ſubdimus, prodidit verbis iſtis. *Sardi perpetuam Romani Prætoris præſentiam ægrè ferentes, ſeditionem mouerunt, ſed denno ſubacti ſunt.* Non ait, Calaris, ſed *Sardi*: non rebellionem ſed ſeditionẽ, impropriè ſic loquutus, pro tumultum, ſeditionem ponens. Huiuſmodi tamen fandi improprietatem T. Liuius, vt tradimus, Deca 5. lib. 1 corrigens, *eodem* inquit, *tempore & in Sardinia magnum tumultum eſſe, literis T. Ebutii Prætoris cognitum eſt*. Tumultum, inquam, ob intolerabile vectigalium onus: quibus verbis alludit, ly, *vectigalibus reſtitutis*. Arundineum igitur Faræ fulcrum: quandoquidem Zonaræ verba nil fulciunt, nihil fouent: at officiunt: Vnde patet Faram marte ſuopte, volutum, vt Calaritanam vrbium Vrbem, defectionis infamia dehoneſtet. Patet ex actius Sardiniæ vrbes, nec omnes, nec quaſdam defeciſſe: patet næ, Sardorum ex ea, quam Liuius adſtruit, legatione. Hanc autem ſi oppidani non emiſere: qui? Nequiquam hi:

Deſi-

Deficientibus enim vrbibus,oppida quid legarint? Influit membris caput, subijciuntur capiti membra suo. Legatos illos Romam Calaris cum alijs Insulæ ciuitatibus ablegarunt. Politica suadet,ratio cogit credere rebellato vrbi, oppido rebellarum. Non itaq; Sardorum Legatos Romam pagani destinarunt,sed vrbici. Cum autem Calaris Vrbs esset vrbium cunctis alijs, vti membris caput,influxit: Legatio nis videlicet munus ab ea velut à capite deriuauit.

Præterea verba Liuij: *Eadem & Sardorum legati nuntiabant,orantes vt vrbibus saltem, iam enim agros deploratos esse, opem senatus ferret*: insinuant vtiq; Calaritanos, ciues inquam [de ijs enim loquitur Fara, stat enim pro celebriori æquiuocum illud nomen] minime defecisse, quandoquidem à Senatu auxilium, vrbibus imploratur: quæ si defecisset, nequaquam se cum cæteris vrbibus apparasset: nullatenus opem ipsa met sibi, nec illi ciuitas alia flagitasset. Rebelli, apud cui rebellatum,opitulandum? Standum Liuio: nullam ex vrbibus defecisse; saltem vrbibus opem ferri, à Legatis orato: introductis, expeditis: in vrbes reducto exercitu.

An. M. 3786. An. D. 2231.

PRætorem anno isto Cn. Cornelium Scipionem ex Liuio tradit Fara. Liuius autem,quòd viderimus,non Cn. Scipionem,sed Cornelium tantùm nominâs *M. inquit, Attilio Prætori prouincia Sardiniæ obuenerat; sed cum legione noua,quam Cõsules conscripserant quinq; millibus peditum, 500. equitibus in Corsicam iussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium,vti obtineret Sardiniam.* Cornelium autem Scipionem inter ciues, & peregrinos ditione pollentem; Cn. Cornelium, Flaminem Dialem inauguratũ, assignat inferiùs.

Tyberius Sempr. Gracchus Romam rediens,caprarum greges,captiuorumq; portat. *Tib Sempronius Gracchus. Gracchorum ex Cornelia Africani sorore pater, Proconsul Celtiberos in deditionem accepit,at monumentum operum suorum Gracchorum oppidum in Hispania construxit.vt Liuius refert. Consul in Sardiniam nauigans, inde caprarum greges,captiuorumq; victor portauit.* Volaterr. in Anttopologia,lib. 16. Triumphato, tabulam,in qua Sardiniæ forma erat, in æde Matris Matutæ,Sempronius collocauit, hoc indice. *Eodem anno tabula in æde Matris Matutę cum indice hoc posita est. T. Sempronii Gracchi Consulis imperio, auspicioq; legio, exercitusq; P. R. Sardiniã subegit. In ea prouincia, hostium cæsa aut capta, supra 80. millia. Republica felicissimè gesta,atq; liberatis vectigalibus restitutis,exercitum saluum,atq; incolumem,plenissimum præda,domum reportauit. Iterum triumphans in vrbẽm Romam rediit: cuius rei ergò hanc tabulã, donũ Ioui dedit. Sardiniæ Insulę forma erat,atq; in ea simulacbra pugnarũ picta.*

Hæc Liuius V. Deca lib. 1. Sabellicus, Ennea 5. lib. 8. velociter migrat: non nisi bellatus memorabili satis non: *Per tẽpus* [hec T. Semper Gracchi fatur] *aduersus Sardos bellatũ ẽ. ceterùm parum memorabili euẽtu*. Auius quidem ijt: standum Liuio;

An. M. 3787. An. D. 2232.

PRætor Sardiniæ C. Cicereius *Prouincias*, ait Liuius, *sortiti sunt, C. Cicereius Sardiniam*. At è vestigio,neq; isthic In sulam gubernauit: quippe qui iussus in Corsicam vti M. Attilius,transgredi bella gestum. *Ad hoc mille, & 50 pedites Romani cum censum equitibus scribi iussi: cum quibus. Prætor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicã transgressus bellũ gereret: iterim M. Attilius vetus Prætor prouinciã obtineret Sardiniam.* Eisdem Deca 5. lib. 2. Liuius. Corsica itaq; bella gessit Attilius labenti anno, cuius imperio Cornelius locum tenuit: eadem pari modo arma, Attilij supplemento, Cicereius arma, Sardiniæ Prętor exercuit: queis, non absq; hominum cęde plurima,iam peractis,in Sardiniam,functurus officio,transmisit, vt Liuius Auctor est, ibidem sic: *C. Cicereius Prętor, in Corsica signis collatis pugnauit; septẽ Millia Corsorũ cęsa: capti ãplius M. D. cc. Vouerat in ea pugna Prętor ędẽ Iunonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis; & exacta cerę ducenta Millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniã transmisit.* Hanc Monetæ Iunonis ędem,tametsi alibi,in sua Prætura, nempe Sardinica, Cicereius creditur extruxisse: queq; Genoni, municipium, Iunoni sacri existimat, nequaquam abiicimus mentem: Carthaginensium opus,qui asserant, non obstantibus: potuit enim Romanus, vt Carthaginẽsis vestigia raderet, litareue nuper, augereue denuò, structam alij, Iunoni ædẽ sacrare Monetæ: sic,a monitu Romanorum auribus intonante, *cauete hostes*, appellitatæ.

An. M. 3788. *An. D.* 2233.

Prætor hoc anno Sp. Cluuius. Ita Liuius. *Sortitus Sp. Cluuius Sardiniam.* Dec. 5. lib. 2.

An. M. 3789. *An. D.* 2234.

Prætor, L. Furius Philus. His Sardis imperatas binas decumas, in Macedoniam ad Romanum exercitum, Patrũ mandato, subuexit. *Commeatus classi Legionibusq; vt ex Sicilia Sardiniaq; subueherentur, Prætoribus qui eas prouincias sortiti essent, mandari placuit: vt alteras Decumas, Siculis, Sardisq; imperarent; vtq; id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebellus est sortitus; L. Furius Philus Sardiniam.* Liuius vbi supra.

An. M. 3790. *An. D.* 2235.

Prætorem hoc anno, M. Recium Fara ex Liuij Dec. V. tradit. Nos verò, reuoluto sæpius codice, nil aliud, quã quod subdimus potuimus inuenire. *Interim M. Recio Prętori mandatum, vt edicto Senatores omnes ex tota Italia, nisi qui rei publicæ caussa abessent, Romam reuocaret, qui Romę essent, ne quis vltra mille passuum ab Roma abesset.* Hęc Liuius Deca V. lib. 2. Inter Lucij Furij Phili prędicti, & P. Fonteij Capitonis infrascripti, præturas, asserta, & exarata: quorum intermedium alius Sardiniæ Prætor non apparet. Vnde, vel prorogatus Philus, prętermissus ve à Liuio Phili successor existimandi sunt.

An. M. 3791. *An. D.* 2236.

Prætor hoc anno P. Fonteius Capito. Habes in Liuio: *Siciliam Serg. Corn. Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito sortiti sunt.*

An. M. 3791. *An. D.* 2237.

Prætor hoc anno, C. Papirius Carbo Sardiniam gubernauit. *C. Papirius, Carbo Sardiniam est sortitus:* Liuius Deca, V. Lib. 4.

An. M. 3793. *An. D.* 2238.

Prætor hoc anno Aulus (non Marcus vt Fara scribit) Manlius Torquatus ex Liuio, Deca 5. lib. 5. *Aulo Manlio Torquato Sardinia obuenerat, nequijt ire in Prouinciam, ad res capitales quærendas ex S C retentus.* Hinc certum; Papirium aliumue pro Aulo gubernasse.

An. M. 3794. *An. D.* 2239.

Prætor, M. Fonteius: Liuius, decad. 5. lib. 5. Deinde *Prętores postero die, M. Fonteium* &c. Hęic suam claudit quintam Liuius Decadem; hic pressit vestigia Liuius, hęic Prætorum cathalogo, tot annis totidemq; Prætoribus desideratis, finis impositus.

An. M. 3810. *An. D.* 2225.

Marcus Cato, Sardinię Prætor apud Alexan. ab Alexandro lib. 2. cap. 2. cap. 15. Genial. dierum: Volaterranũ, Plutarchum, aliosq; Scriptores extat. Hũc verò Vticensem (seueritate ac disciplina Stoica, seniorem Catonem auum, referentem) tutius arbitramur, & credimus.

An. M. 3835. *An. D.* 2280.

Lucius Aurelius Horestes Consul in Sardiniam, contra Iliensium Balarũmq; tumultus, erupit: ibiq; secundo marte subactis, cum imperio substitit: Consularemq. ipsam Prouinciam administrauit. Tangit obiter in suo Epitome Liuij Abbreuiator, lib 60. *Aurelius*, inquiens, *Consul Sardos subegit.* Sardos, intelli ge Ilienses, & Balaros, pro toto parte sumpta. Hocce met anno, Caius Gracchus Sardinię Quęstor fuit: ita Plutarchus, Cornelius Nepos de Viris Illustribus, ita mul ti. *Caius Gracchus Sardiniam Quęstor sortitus*: ait Nepos. Sabellicus verò Ennead. 6. lib. 1. Ita de illo fatur. *Post Fratris interitum cum admodum adhuc iuuenis esset (erat enim nouem annis minor Tyberio) Patritijs certantibus adhuc impar, vt procul foro & rostris abesset, libens in Sardiniam Quæstor Horestis Consulis profectus est. Hic (vide licet in Sardinia) multiplex eius virtus extitit, audacia, & prõptitudo in hostem, iustitia in subditos, in Consulem obseruantia, temperantia tanta, & industria, vt ętate prouectos, nedum æquales longè, anteiret. Quo contigit, vt à Iugurtha legati ad Senatum missi præter cætera nuntiarent, Regem suum* (Iugurtam intellige) *frumentum in Cay Gracchi gratiã ad exercitum in Sardiniam misisse: & Sardiniæ ciuitates, eius suasu, vestem militibus dedere.* Ioannes Cuspianus anno Romæ 625. ita de Graccho, & Horeste. *Plutarch. in vita*

in vita Graccborũ scribit; Horestem Consulem in Sardiniam nauigasse, eiusq; Quæstorem fuisse Caium Gracchum Tyberij fratrem.

An.M.3836. *An.D.2281.*

Lvcius Aurelius Horestes, mec ipse, Sardiniam moderatus est Consul, *Horesti*, ait Sabellicus, *prorogatum est, in sequentem annum, imperium.* Graccho pariter Quæstur: eadem prorogata est, eadem Sabellico referente. Quod quidem ex Aulo Gellio, in Noct. Acticarum, constat: dum ipsi, ad populum concionanti, biennem Sardiniæ Quæsturam assignat, vt inferiùs est videndum.

An.M 3837. *An.D.2282.*

Sardiniam gubernauit .... Caius Gracchus interanno Romam è Sardinia, ante Horestis Consulis decessum rediit. *Caius Gracchus*, ait Nepos *Sardin.am quæstor sortitus, non veniente successore, sua sponte discessit.* Sabellicus Ennead.6.lib. 1. prælibatis, de Graccho isto sic enarrat; *Verum quo maiores in eo eminebant virtutes, eo indies Senatui suspectior fiebat; qui vt diutius domo abesset, Horesti prorogatum est, in sequentem annum imperium. Sensit ille Patritiorum artem, eaq; iniuria instructus, non expectato Consulis decessu Romam redijt: vbi a i Censores accusatus, quòd ante Consulem Quæstor Prouincia decessisset X I I se annos militasse ostendit; quum lex cæteris decem tantùm in necessitatibus defini et. Impleuisse ad hęc Quæsturæ tempus; tulisseq; secum plenos pecuniarum sacculos, vacuos reportasse; cum alij epoto, quod in Prouinciam extulissent vino, plenas auro, & argento reportarent amphoras; validèq; per hæc apud Censores purgatus rursus in aliud incidit discrimen*, &c. Exin multa in Sardiniæ gratiam potes eli cere. Primũm: quòd prouincia Quæstor morbosi ac pestiferi, vt Nepos innuit, aeris ergo, sed iuris sui, & honoris incentię gratia ante Consulem non decessit. Aliud; quòd Romani Consules, Prætores, Quæstores Insulam deglubentes, eam quisq; auro argentoq; queis fœlicissima tellus ipsa scatebat, & scatet, penitus exuebant. Vltimum: quòd amphoras illas Vini, nõ quia Sardiniam vinis pretiosis, & optimis carebat; sed vt suam cupidinem palliarent, auro argentoq; replendas, in Sardiniam deferebant. Aulus Gellius Noctium Atticarum lib. 15.c. 12.. Caium Gracchum, Romam ex Sardinia reuersũ, sic ad populum orasse, scribit. *Versatus sum in Prouincia, quomodo ex vsu vestro exi stimabam esse; non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar: nulla apud me fuit popina, neq; pueri eximia facie stabant; sed in conuiuio libri vestri modestius erant, quam apud Principem. Post deinde hęc dicit. Ita versatus sum in Prouincia, vt nemo possit ve rè dicere assem, aut eo plus in muneribus me accepisse; aut mea opera quempiam, sumptum fecisse. Biennium enim fui in Prouincia; si vlla meretrix domum meam introuit aut cuiusq; seruulu: propter me solicitatus est, omniũ nationum postremum, nequissimumq; existimate. Cum à seruis eorum tam castè me habuerim, inde poteritis considerare, quomodo me putetis cum liberis vestris vixisse. Itaq; Quirites cum Roma profectus, Zonas, quas plenas argento extuli eas ex Prouincia inanes retuli. Alij vini amphoras, quas plenas tulerũt, eas argento plenas, domum reportauerunt.* Hactenus Gellius.

Plutarchus de Gracco isto sic. *Fortè euenit, vt Quæstor in Sardiniam cum Oreste Consule nauigaret. Id enim munus Caio fortè impensum inimicis eius gratum fuit, sibi vero non ingratum. Vt pote qui nosset non inferiorem se bello esse, quã in foro. Præterea adhuc rostra, suggestumq; perhorrens, nec plebi amicisq; rogantibus, denegare suam operã volens, omnino profectionem illam libenter suscepit. Atqui opinio magna obtinuit Caium Gracchum summum, & absolutum fuisse popularem, multoq; in ea re iudicio populi Tyberium fratrem anteisse.* Subdit Auctor. *Cũ verò in Sardiniam venisset, ibi omnifariam virtutem ostendens, audacia quidem in hostes, iustitia in subditos, beneuolentia, & obseruantia erga Consulem ceteram iuuentutem, temperantia, & industria etiam seniores anteibat. Vehementi atq; pestifera hyeme exercitum opprimẽte, cum Consul à ciuitatibus vestè militibus peteret, & illę missis ad Senatum legatis, se à præstatione vestium excusarent; nec aliunde vestiendi exercitum facultas Consuli permitteretur: magnopere ob eam rem milites afficerentur incõmodo, adiens ciuitates, Caius, effecit, vt ipse sponte sua vestem exercitui donarent. Ea Romæ nuntiata, cum popularis gratię viderentur initia, Senatum turbarunt: & prius quidem ex Lybia venientes Micipsæ Legati ingratè accepti fuerant à Senatu, quod dicerent Micipsam Caij Gracchi gratia, frumentum in Sardiniam misisse. Vt igitur Gracchum diutius in Sardinia detineret vt militibus successores mitterentur; vtq; Orestes Consul in Sardinia remaneret, decreuerunt: vt sic*

Caius quoq; remanere compellerettur. Sed ille re intellecta, statim ob iram è Sardinia nauigauit: Romęq; ex improuiso conspectus, non solùm inimicis, verum etiam amicis reprehensionis causam aduersus se praestitit: quod contra Maiorum exempla, Quęstor ante Consulem è Prouincia decessisset. Attamen cum de hac re apud Censores accusaretur, ratione habita, sic mentes omnium mutauit, vt magis incurias parum iudicarent. Hucusq: Plutarchus.

An.M.3838. *An.D. 2283.*

LVcius Aurelius Proconsul Sardiniam moderatur: M. Æmilius Scaurus senior in ea facit stipendia, Nepote sic fato. *Marcus Aemilius Scaurus nobilis pauper sub Oreste in Sardinia stipendia fecit* ibi de Vir. Illus. & M. Aemil. Sca.

An. M. 3843. *An. D. 2292.*

MArcus Æmylius Scaurus iunior, M. Æmylij Scauri Filius, Sullę priuignus, Sardiniæ Prætor. Fecit hic in ædilitate sua. Theatrum temporarium, vix 30. dies duraturum opus maximum, quæ fuerant humana manu, non temporaria mora verum etiam ęternitatis destinatione. Scena ei Triplex, altitudine 360. columnarum; ima pars eius è marmore fuit: media è vitro: columnæ imæ duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas fuerant 300. numero. Cauea ipsa cepit hominum 7000. Ita Volaterr. ex Plinio. De Sardinię verò regimine, idem Auctor in Antropol. lib. 19. in hunc modum ex Pediano scribit. *Hic ex Pr̨tura prouinciam Sardiniā obtinuit: in qua cum satis abstinenter egisset, & valde redargueretur, quòd genus moris in eo paternū videbatur: cū cetera industria nequaquā esset par, erat enim aliquando inter patronos causarum. cū Romam reuertisset ad petendū consulatū, accusatus a Sardis repetundarū, a Cicerone vnà cū quinq: alijs defensus est: Pedianus*: Extat Ciceronis testimonium in fragmentis Orat. de Baslare Norensi, qui ob Scauri accessium è Sardinia fugam arripuit.

An. M.3849. *An. D. 2294.*

MArcus Metellus, ex Onuphrio, Eutropio, Sexto Ruffo, & Cuspiniano, hęic à Fara, de Sardis triumphator inseritur. Atì iam retro de Metello dictum. Et quidem in Sextum Ruffum, *quod autem*, inquit, *Festus hic dicit, Lucium Caecilium Metellum vicisse Sardos, & de ijs triumphasse, Liuius hoc in 17. Lucio Cornelio Scipioni attribuit.* Vertat suo genio lector: nō enim hæic Metellus de Sardis triumphator, sed potius Pretor arridet. Qui si triumphator non de Sardis quidem, sed de Iliensibus, Balarisq; duntaxat, censendus est. Cauendus Iccirco Fara ibi *bellum cum Sardis renouatum est, de illisq; M. Metellus triumphum egit*. Sardi, namq; omnes comprehendit Sardiniæ populos: quod non verum. Tunc enim, Iliensibus Balarisq, seclusis, omnis in pace, Romano sub Iugo Insula quiescebat, fidelis alumna: illarum hinc gentium infestarum, tumultus reuolutionesq; perpessa, rebellis apud vllos, parte pro toto sumpta, chymericā traxit infamiam.

An.M.3879. *An.D.2324.*

SArdiniæ Prætor, Q. Antonius: ex Epitome Liuiano lib. 86. *Lucius Philippus legatus. Sillę Sardiniam Q. Antonio Pr̨tore pulso & occiso, occupauit.* Ortum hoc æuo ciuile illud, apud Historicos celebratum, inter Syllam, & Marium bellum primum. Romam ingressus Sylla victoriæ laurea redimitus, Dictatorem se fecit. Exin is ipse, ad Sardos Lucium Philippum pulso ex ea, enectoq; Marianę factionis Antonio, tunc Prætore, Insulam occupauit.

Syllanos Sardiniæ populos eo conditos tempore, credit Fara, Plutarcho etenim teste, plerasq; fecit Sylla colonias. Qui credat nec deest, Syllanas colonias Montibus Calaritanis ad Austrum, nunc illatas. desertumq; nunc penitus, Sollai oppidū, tunc extructum: corruptoq; à Syllaij, vocabulo, Sollay genus, enatum.

An.M.3883. *An. D 2320.*

HOC anno Q. Luctatius, sen Catulus, Consul Syllanę factionis a Tecla Sardiniam regens, à M. Æmilio Lepido Consule, qui Marii partes agebat, bella molito, insectatus est: Scribit Cuspinianus hoc modo. *Lepidus enim Consul Syllae acta rescindere tentauit. cui cum aduersaretur Catulus, Italia pulsus est; & in Sardinia frustrà bellum molitus, perijt. Quomodo autem Lepidus ex morbo distillationis periit, vt Appianus: vt verò Plutarchus, quod intellexerat*

erat uxorem adulteram, ex vtrisq; dixit. Habes apud Plutarchum in Sylla, & Pompeio; agit Liuius lib. 90. Florus lib. 3. tit. 23. *Lepidus vi pulsus in Sardiniam nauigauit; vbi non multo post distillationis morbo deessit. Alij nuncio de adulterio coniugis accepto eum mœrore confectum perijsse credunt:* ait Sabellicus Ennea. 6. lib. 3. Sebastianus Corrado, in Commentario M. Tullij Cic. lib. *Brutus*, in hunc modum scribit. *Sunt etiam orationes L. Aurelij Orestæ, qui eum M. Aemilio Lepido Consule, anno ab V. C. 628. fuit, & Sardos subegit, quod Liuius lib. 60. scripsit.* Obijt Sylla, quin studijs suis expectatus contingerit exitus.

An. M. 3893. *An. D. 2330.*

PIratæ, per idem hoc æui, Sardiniæ, alijsq; maritimis ingruentes, incredibilia damna inferebant: ad quorum insultus, irruptiones, incursiones, & impetus coercendos, Cneo Pompeio creditū fuit bellum. Perlustratum omne Sardoum pelagus: oraq; Lentulo, Marcellino, & P. Attilio tributa est contuenda: qui paucos intra menses, fugauit, absterruit latrunculos vniuersos, tutumq; vt Faræ vtamur elo quio, nauigantibus mare reddidit. Sabellicus hac de re, Ennea. 6. lib. 4. sic ait. *Pompeius ita legatis partitas est prouinciam: Iberœ oram vsq; ad Herculis columnas, Tyberio Neroni, & Manlio Torquato tutandam tribuit: Gallicum mare, & Ligusticum, M. Pompeio. Libycum, Sardoum, & Corsicum, cum interiectis Insulis, Lentulus Marcellinus, & P. Attilius obtinerent. Singulis certus est nauium numerus attributus: & maritimum bellum ita est datum per partes administrandum. Pompeius cum 60. lectis nauibus Tyrrheno mari, Lybico, Sardoo, Siculoq; prius lustratis, quod 40. dierum spatio effecit, in Ciliciam Piratarum arcem iturus, Romam ex Brundusio diuertit: quod Piso, Consul inuidia natalem soluerat apparatum.*

An. M. 3894. *An. D. 2331.*

POmpeius, vt in eius vita Plutarchus tradit, ingentem ex Sardinia congestam, administrationi huiusmodi, frumentariæ inquam, ex munere solus incūbens, frumenti copiam transuehi fecit: an nonæq; angustiam hac leuauit. Refert Fara.

Per hæc tempora, duas Colonias in Sardiniam deductas: ad Turrim Libysonis, Septemptrionem versus: Vsellumq; ad Vrbem, Orientem versus sitam: de quibus Plinius, Ptolomeus, Onuphrius, & Sigonius, Calarim tunc vrbem ciuium Romanorum factam, Tibulamq; Septemptrionem versus à Tiburtinis extructam: à quibus per compositionem populos Tibulatios, dictos fuisse, credit Fara. Credimus, deductas hasce ad Turri, Vsellūq; vrbes, colonias; Calarim verò tunc fuisse recentē Vrbem Ciuium Romanorum, (vti prius dudumq; iam factam) inficiamur, abijcimus. Cæterùm Sardos quàm plures, ob eorum merita, virtutesq; ciuitate Romana donatos, ex M. T. Cicerone, in Oratione pro L. Cornello Balbo, sub id æui cum Fara sentimus.

Æquat cælo, patriæ ductus amore Iacobus Pinto, Iesuita, Turritanam vrbem, vti primariam velutq; auream, regionem Logudòro; Ecquid mirum? Pugnandum pro patria. Isthic nobis emorandū, haud ægrè ferentibus, sed mirantibus, vnde tanta talisq; Iacobo supellex. *Turres*, inquit, *quòd ego legerim Sardiniæ prima, & nobilissima Septemptrionem versùs: in ea Insulæ prouincia nobiliori, quæ inde facto nomine Turritana, & item à loci amœnitate, & poli soliq; bonitate locus aureus, vulgo Logodoro dicta est, à Turrenis Vetuloniëis, primis olim post diluuium, Hetruriæ, ac Sardiniæ incolis, Beroso teste, habitari cœpta, & turribus cincta: atq; Hercule Libyo, Sardi patre, aucta, & Libysoson dicta, idest Hercules Libyi Augusta, vt & à suis turribus, Turrenisue fundatoribus, Turres. Quam quidem, primam deinde Romanorum coloniam factam, nec longè ab vrbe dissitam, & si Romanus splendor, & gloria, mirum in modum nobilitarit: quippe quæ M. Valerius, Mutius Sceuola, Manlius Torquatus, Papyrius Carbo, M. Porcius Cato, si qui Græcas isthic literas ab Ennio didicit: Gn. Cornelius Scipio: C. Gracchus: T. Sempronius Longus: P. Lentulus, M. Metellus: Q. Fabius Pictor, alijue, vt Liuius Guspianus, & Polybius referunt, ex Catonibus, Fabiis Pisonibus, Lentulis, Scipionibus, Metellis, Attiliis, Milonibus, Porcijs, Aemilijs, Seueris, Asiniis, alijsq; nobilissimis Vrbis Familiis Prætorès clarissimi coluerunt: & Prætorianis ædibus (quarum hucusq; ruinæ, & item Familiæ vt Catones, Pisones, Longi, Carbones, Porcii, Milones, & alii perstant) Statuis, Stemmatis, columnis ædibus, titulis, notisq; marmoreis, ac porphyreticis, alijsq; in ea relictis, effossis indies monimentis clarissimis illustrarunt.* Hæc ille lib. 3. in indice autem, *Turres*, ait, *quæ nunc Sacer.* Expendamus.

Turres quod ego legerim Sardiniæ prima:

vide Faram Episco. Bosan. lib. 1. ex Ptolom. Plinio, Solino, Pausania, alijsq; & Vico Altea in hist. Sardiniæ.

Vicus Altea, quam citat Pinto, historiã in lucem non edidit, prælo non dedit, elucubrationes eius, si quæ sunt, in publicum non prodiere: referre non licet, & si libeat, manuscriptum, Auctore viuente: posset forsitan allegari defuncto; viuit Altea, citatur incassum.

Fara Turres primariam Sardiniæ vrbẽ, neq; asserit, neq; innuit. *Hoc tempore* inquit, *ab ipso Hercule Turrium preclara Ciuitas, nomen Turris Libysonis sumpsit: vt à Plinio, & Ptolomeo vocatur, & ob id vrbem Augustam Herculis fuisse existimatur: nam Libysonso, teste Annio, Herculis Augustam significat:* Tota vis ibi: *preclara:* ac si totã supra Insulam appellaret, cum re satis vera districtus illius, Regionisq; Septẽtrionalis, referat esse preclaram. Quod de Calari nequit inferri: quotquot enim ei primatum iure optimo tribuunt, non regionis sed Insulæ cunctæ primariam, præclarissimam antiquissimam, Vrbem vrbium, tandemq; Vrbem Ciuium Romanorum, prædicant, & proclamant. Tactum iam supra: ingeminatio vitio verteretur. Enim verò, si antiquissimam, præclarissimam, vrbem vrbium, &c. Scriptores expromũt, quo pacto, iureq; Turres primariæ? quo fũdamento, qua fide nituntur, qui tot grauium decumanorum, & in re antiquaria summorum Virũm elogijs obluctantes, huiusmodi dignitatis præstantia, vrbem illam à Veterum, Recentium q; nemine huiusmodi titulo celebratam, decorare non verentur? Nec animo, de hocce qui scribit Auctore, quicquam partialitatis insurgat, nec alio quàm veritatis officio fungi quid suggerat: habitum enim, & professionem attendimus, reueremur: altò pendimus omnemq; diligimus patriam indifferenterq; erga ipsam nos gerimus. Ausa quippe foret, tã celebrẽ, tamq; solis exposita m oculis veritatẽ inficiari; temeritas nobis esset, Viros tam magnos, atq; egregios mendi arguere, impugnare, paruęq; in perlustrando; veroq; per Veterum manus, & ora, indagando, taxare solertiæ. Nõne Romanis, vt apud Historicos videri potest, antiquissimus obseruantiæ mos, & cõsuetudo fuit, præãtiquas, atq; præcelebres Prouinciarum, quas obtinebant, vrbes, Romana ciuitate donandi? Vrbesq; ipsas, Ciuium Romanorum titulo decorandi? Et quidem verum; non nisi in ciuitatibus Decumanis, per quasq; nimirum Prouinciâs vna, Capitolium, Collosseum; seu Amphitheatrum; aliaq; hoc genus; celebritatis inquam, atq; præstantię Vrbis illius immortalia monumenta, construere Romanam potentiam consueuisse. Cęterum, quantum nerui habeat, illud Faræ verbulum, *existimatur,* vel cęcus videt: iudicet lector: nec ipsemet Fara, vti se veritatis nodis astrictum agnoscens, Turrem Herculis augustam asseruit, nec firmauit; sed ei cum etimon arrideret, patrię tractus affectu, solo *existimatur* contentus, posteris ansam dedit. Ex ijs liquet: Pinto labasse prolapsum: dum se legisse profassus, vbi legerit, non ostendit.

Turres quæ nunc Sacer.

Si Sassaris, eodem, vel propè saltem locum, vbi Turres extitit, sita esset, optimè dixisset is Auctor, *quę nunc Sacer.* ita vt Saguntum nunc Monuiedro: ita vt Palma, nunc Maiorica: ita vt Pausania, nunc Terranoua, & hoc genus aliæ ciuitates, quæ vel modicum, vel pene nihil à pristino dissitæ situ, antiquiori læso in aliud abiere vocabulum. Ast Sacer mill. XII. Turrium distat ab vrbe: oppidum à Tarsaris conditum, teste Fara: taleq; vt Gregorianus testis est codex, ad plura Salutis vsq; sæcula perstitit. Quonam igitur modo, Turres Sacer? Tarsusne ita, nunc Arborea; quia Tarri saxis ornata; illustrata, auctaq; fuit?

A Turrenis Vetulonicis primis, olim post diluuium, Hetrurię, ac Sardinię incolis, Beroso teste, habitari cępta, & Turribus cincta, atq; ab Hercule Lybio, Sardi patre, aucta, & Lybisoson dicta:

Primi vetulonici non aliam quàm aduersam Insulæ regionem, Galaritanam, inquam, tenuere. Nec vero simile, à Viterbiensibus oris nauigantes, postera Sardiniæ dorsa, Vetulonicos circuisse, ingruisse. Deerat forsitan fruendi capacitas, locus in frontibus? Antiquissimam, & primariam Auctores prædicant vrbem Calarim: neq; imus inficias, Turrenos, vrbes condidisse, vt superius elibauimus; at nõ primam primos Turres, sed primos primariam, Protopolim Calarim; Cadasonem ipsis à conditoribus appellatam, à qua postmodùm tota insula denominata est Cadasone, velut à Maiorica, vrbe præcipua insula Maioricæ: ab vrbe Minorica, ab vrbe Iuissa, insuleq; quamplurimæ à ciuitatibus decumanis nomina, congessere. Cadasone, crepida humanum, sonat vestigium, & quia Sardinia figura huiusmodi prædita, & insignita est Calarim vrbem totius

totius insulæ præcipuam, in Sandali, humaniue pedis formâ dispositam, construxere. Habuit proculdubiò Calaris crepidę stemma: quod & Claudianus, *tenditur in longum Calaris*, profatus indixit. Vnde hoc, petet quis, nobis? Ab antiquissimis monumentis, annotationum stylo congestis, Domini Casęnouę Calaritani, ad nostras has manus perductis: prętiosissima hęc manuscripta cum Astrologica, quàm historica potius, Calaris descriptione: quā ipse dum Romæ, literaria facultate, linguarum peritia perfulgeret, ediderat.

En isthic penes nos. Interiectis discer niculis, in Tetrapolim, vti Caput, & Regni Principem, nimirum in quatuor partes, redacta est: nempe Arcem, quæ propriè Calaris à Recentioribus nuncupatur; Villānouam, Stampacem, Leapolim, vernaculè la Marina. In has eam Cosmographi, & Geographi diuidunt: præsertim Adrianus in Theatro Ciuitatum orbis, cap. de Sardin. Regn. iis verbis. *Diuiditur Calaris Metropolis insulę in quatuor partes: media quæ fortissimo septa est muro propriè vocatur Calaris: ea quæ Orientem spectat, appellatur Villa noua: ea vero pars quę Meridiem respicit atq; mare mediterraneum, vocatur la Marina: & quæ ad Occidentem vergit, Stampax nominatur.* Quòd Regię Vrbes, Regnorum Principes, in quatuor partes pris co de more diuiderentur, Xenophon de Æquiuocis, fol. 36. Franciscus Sansouino, ad verbum, Tetrapol. fol. 36. 41. 51. 59. 66. Calus Sempronius, fol. 59. M. Portius Cato, fol. 66: Marsilius Lesbius de origin. Ital. ibi de Tyrrhe. fol. 3. 4. 42. Q. Fabius Pictor, de orig. Vrb. Rom. fol. 51. Insinuant, & ostendunt.

Animaduertendum, non obstante vrbis Calaris longitudine, iuxta illud, *tenditur in longum Calaris*, quatuor eam sęper iisdem partibus constitisse; quæ cum oppidò sint contiguę, murorum tantummodo interstitio distinctæ, à crepidæ forma parum, vel nihil vrbem differre, & discrepare faciebant: maximè quia tunc sæculorum, Arx ita illuc ad Boream, vt postea, hæc ad æua, protracta erat. Abiit exin paulatim, corruptela contracta, Cadasone vocabulum, in Carados, quò in Caralim: hoc autem non ex læsione, sed ex propria conditoris, vt diximus, impositione. Ceterū, si qua historiæ Calaritanæ, quæ apud nos manuscripta extat, fides accomodanda est, (vti nimirum inter Mortales adhuc Auctore degente) Turres à Turrenis extructā neq, opinandum, neq; censendum, atq; nullatenus est credendum: robustissimis vti argumentis, rationibusq; strenuissimè comprobatum. Haud isthęc nobis sese obtulerant, quum de re haece retro cēsuimus: Queis nunc vincti, ad veriorem sententiam propendentes, Turres vrbem à Vetulonicis titubamus extructam; Aliud etenim quicquam probabilis, verisimilisq; apud Auctores, quàm quod Faram allexit, etimon, reperire nequiuimus. *Amicus Plato, magis amica Veritas.* Auctores clarissimi, antiquissimam, primam, pręclarissimam, Vrbem vrbium, Vrbem Ciuium Romanorum, contestātur, & prædicant: Neq; nos hæic retardare, reuocareq; censendi; quatenus eo, quo de re isthac scripsimus tempore, rationes, & fundamenta quibus historię huiusmodi Calaritanæ Auctor lib. 1. cap. 13. nititur, comperta nobis nondum erant. Romanos hic Turrium conditores fuisse iam iam probat: Pisonisq; nomine decoratam: Bisonis enim Ptholemęus eam nuncupare, adducit: Cel tiberosq; Libysosona, seu Libysoson, Libysocam, Lybuncam, Lyborram in Herculis honorem condidisse ex Beroso, lib. 5. de Hercul. Mela, Ptholomeo, Sansouino, Annio, aliisq; quàmplurimis. Consule Auctorem hunc, qui & si recentior tēpore, historica strenuitate, longæuus. Hinc iure optimo, quantum sibi ex arte prom: ruit, animi dotibus affluenti, tribuimus, ius pendimus, obsequentes.

Quamquidem primam deinde Romanorum coloniam factam nec longè ab Vrbe dissitam.

Pugnat Pinto secum iis verbis, *quam Romanorum coloniam factam; & nec longè ab vrbe dissitam.* Si Turritana vrbs Colonia Romanorum erat, quomodo extra vrbē ipsam colonia erat? Extra fuisse, asserit, dū inquit, *non longe ab Vrbe dissitam.* Intelligat sese Pinto. Aut erat colonia, aut nō: si erat, cur dissita ab vrbe? Si dissita ab vrbe quo pacto colonia erat vrbs? Ad verbum illud, *primam*, complodimus: nonne Calaris, *Vrbs ciuium Romanorum*? Negari non potest, cum Scriptoribus Fara clamā te: vnde igitur prima Romanorum colonia, Turres?

Quippe quam M. Valerius, Mutius Sceuola Manlius Torquatus. Papirius Carbo, M. Portius Cato, is qui Grecas isthic literas ab Ennio didicit. Gn Cornelius Scipio: C. Gracchus: T. Sempronius longus: P. Lentulus. M. Metellus. Q. Fabius Pictor: aliyue, vt Liuius Gufpinianus, & Polybius referunt, &c. vsq; ad *coluerunt.*

Nunquam Polybius, Liuius, Guspianus, pręli-

prelibatos Romanorum proceres, Pretoresq; Sardiniæ, Turres coluisse, dixere; nunquam dicere somniarunt: ostendant autem qui aliter sentiunt: Percurrimus opera Liuii, Polybij, Cuspiniani, inq; re antiquaria summos viros, supra centum: nullum autem inuenimus, qui vel dicat tangat, vel *saltem* innuat, Prætores ipsos, Turres inhabitasse, eamq; sua residentiali præsentia illustrasse. At nec Faræ talis vnquã ausa: marte suopte absq; verisimilis fundamento, Scriptoris elogio, probabilitatis argumẽto, rationis vestigio, cõgruẽtię fatus Pinto Pretores si quidem prouinciarum, non qualemcumq; sed primariam, presignemq; vrbem, in curiam eligebant. Hãc pro viribus, & posse obtinere, præ cæteris nitebantur: obtentam, Romanorum; Ciuium vrbem consecrare Romani solebant. Penes Historicos isthæc patent. Vnde, cum vrbem Calarim, ante cæteras, vti caput, Carthaginensibus arripere sint conati, vt ex dictis vberimè liquet, eamq; principiò debellarint, meridiano sole clarius est, & precipuam, presignemq; fuisse. Annuit Fara ibi fol. 54. ijs verbis *Sardiensi Cęsaris Imperio cedentes, M. Cottam Pretorem, ex vrbe Calaris, & Insula eiecerunt.* erat igitur Calari residens Pretor? Turres Colonia Romanorum non fuit, vsq; ad anni 3894. ita perhibet Fara, fol 53. Calaris autem iuxta Historicos, vt in superioribus dictum probatumq; habes, vrbs vrbium erat, & sociorum Romanorum agri, Calaritana campestria, nuncupata sunt à Liuio: Romanorumq; more, vrbs Ciuium Romanorum effecta est à sui vestibulo debellatus: nec est qui oppositum scripserit, ad hos dies, vno secluso hesterno, Pinto inquam. Non igitur Prætores, Consules, Questores, &c. Turres, nondum Coloniã posthabita vrbe vrbium, Romanorum socia, imò Romanorum ciuium Vrbe Calari, Regiam sibi curiam delegisse, neq; opinandum, neq; credendum.

Romanorum hostes ob Sardiniam qui? Nonne Carthaginenses? Carthagini quę aduersa, Calaris, aut Turres? Hęc non illa sic hostilis ad vrbis Carthaginis frontem posita. Quonam igitur, militię, imperijue iure, potioris periculi loco presidijs, atq; imperij neruum subtrahi, Romana solertia, prudentia, sagacia debuit?

Cæterùm, quod Ennius Græcis literis M. Porcium Catonem, Turribus instituerit, nec ante, nec post, & hunc hesternum, Pinto scriptor vllus dicere somniauit. Exciderat mente, Diodoro, multisq; alijs, quin, & Fara, testibus, Iolaum Græcum Calaritanam regionem gymnasijs magnis, & sumptuosis Deorum templis erectis, illustrasse. Et quidem verum: neq; finximus: neq; hàc illac ex crustulis, atq; frustulis mẽdicauimus. Si vniuersitas studiorum Calari à Iolao erecta erant, & hęc magna, vt Fara scribit, dum fol. 14. *Gymnasia, inquit, magna, & sumptuosa*, &c. dicat amabò quis quando eruta, deletaue Calari Turribusq; translata gymnasia hęc? Non dicet: quia dicendi aditum non inueniet. Ennius igitur publicus Calaritanę Vniuersitatis magister fuit: tantum enim Vir, non in angulis quidem pedagogum agens, docuisse credendus est, sed in supremo ludi literarij atrio. Insuper M. Porcius Cato, Pretor erat, alibiq. quàm Calari, minime resi debat; Græcasq; ab Ennio Turribus didicisse literas a ratione dissentaneum, alienum prorsus à verò, tenendum est

E Pretorianis ædibus quarum huiusq; rui næ ...

Oportebat hic Pinto, quas affert, Prætorianarum ædium inscriptiones inserere, vt ex ijs qui legit, agnosceret, ruinas illas, non quidem vulgaris structuræ vestigia, sed Pretorum fuisse Regię monimenta, Quippe, qui nihil roboris, ad ijs, quas asseuerat rebus habendam fidem, maximè in re tam graui, præstat: credi nullatenus debet. Dixisset saltem, *traditio est*, potuissemus forte traditionis elogio nos subscribere: atqui, nullum insinuat credenti; fomitem, fides nulla habenda est. Quid si rudera illa veritatis argumento suffulta, Prætorianas ędes fuisse, signassent? Sequeretur inde Prætores Turrium vrbem proco luisse? Profectò non: Prætor enim, vt supra ibi de M. Por. Catone diximus Prouincię loca visitans, relq; peragens circũibat. Habet Sassaris domum Regiam, vt statis ibi mensibus Prorex habitet: neq; idcircò Prorex Sassari residet, sed potiùs, prisco more; Calari: vbi sedes, & Curia magnumq; iudiciarum Insulę forum.

Cæterùm: ædibus Regijs quoduis Regnum, ac Principatum carere compertũ: nec inde vllum oritur inconueniens. Testes Hispaniæ: Scorialem, Campillum, Pratum, Valsayn, Arengesum, Torrecilliam; Hispalis Valcasarium, alieq; prouincię Regias plures habent. Galliæ itidem, quin & Magni Ducis Etrusci Principatus inclytus, quales, & quantas? Habuerit Turres Prætoriam aulam: ecquid inde? Habet & Sassaris, ecquid inde? Nonne, vt ex historia S. Gauini, Fondago vernaculè nuncupata

pata deducitur Ardatæ Turritanis Iudicibus fuit Curia?

Et item familiæ, vt Catones, Pisones, Longi, Carbones, Porcij, Milones, & alij perstant.

Et item familiæ vt Catones, Pisones, Longi, Carbones, Porcij, Milones, & alij perstant Calari: Catones, vetustatis obuersio, t, gramma in d. transtulit, Cadoniq; prolixum tribuit. Pisones, dupliciter idioma vernaculum profert: Pixoni & Piso. Longi, eadem perstat integritate vocabuli. Habuit æuo nostro matercula Mara, venatorem insignem, Petrum longu: qui in senectute bona, aluearij nostri custos in Sarrabensi regione obijt. Hic ad quietioris vitæ statum reductus, rusticorum exemplum fuit. Victitabat venatione: quam sæpius pauperibus erogabat. Quodā die, dum ex altissima rupe bombum, in Ceruū arboreis cornibnsconstitentem, emisisset: canis, cuius lorum ad cingulum præferebat, in prædam vti assuetus, sese velocissimo ferens motu; herum secum ad imma fune, quo erat ligatus traxit arreptum. Iacuit Petrus dies, exoluto vertebrarum contextu; curuoq; in posterum corpore perseuerans, aluearij custos laudabile cū morte vitā cōmutauit: iacetq; in Parocchia li Ecclesia Murauere. Scatet Calaritana regio Carbonibus, Caijs qui & Cau, Porcijs, qui & Porcu: Milonibus, qui & Meloni: Māllijs, qui & Mallus: Mutijs, qui & Musiu; Æmilijs, qui & Milia: Syllis, qui & Siddi: Titis, qui & Tidu: Lellijs qui, & Lallu: extāt apud Lau. Romani, Dida, Lecca, Pera, cōpluresq; alij: quos eadem Calaritana prouicia hucusq; seruat. Leccas & Didas habet Mara: Sinai, Sārouito, Leccas: &c. Habent Petas, qui & Petras, multa eiusdem distri ctus oppida. Non igitur, eo quòd ex Porcijs, Longis, Carbonibus, cęterisq; prędictis Romanorum Familiis, in Turritana prouincia reperiantur, ipsa fuit Romanorum prima, & colonia, & sedes, & curia. Sic enim, & matercula Mara fuisset.

Stat solida: mens non læua: Elogium, *Antiquissima*: titulus: *Vrbs vrbium*: præeminentia tam antonomatica, *Vrbi Ciuium Romanorum.* Vniuersitas à Græcis ad Latios Literarum: magnum forum: Capitolium, de quo Fara fol. 76. Amphitheatrū Via sacra: Lapis Milliarius (qui alibi nō apparet extasse: Si autem Turribus contendatur extasse: ostendant contendentes, vbi fuit Sextus, Septimus: Quartus Decimus, ab Vrbe lapis: vt Calari fuisse, imò hactenus esse, patet) infinitus prope Martyrum numerus, (existentis equidem ibi indicij monimentum) portę Capennæ: læsō Romena: pro Romana aliaq; plura, præter illustrium Virorum testimonia qui eam totius Insulæ prędicant; Principē, Calaritanā cęteris præferunt Vrbibus. Quorsum Pinto? ...

An. M. 3895. *An. D. 2232.*

Sardiniæ Pretor, T. Albutius; *T. Albutio Sardinia obtigit*: ait in Scholijs Liuij, Carolus Sigonius, lib. 41. Quæsturam hoc ipsomet anno egit, Dn. Pompeius.

An. M. 3896. *An. D. 2233.*

APPius Claudius, Sabellico, & Plutarco testibus, Sardiniam Prætor obtinuit, eamq; administrauit. Adiit isthic ex Gallia iam reuersum, & in Ciuitate Lucensi C. Iulium Cęsarē existentem, ibiq; cum Pompeio Crasso; cum Nepote, Hispaniæ Proconsule, inquisit, obseruantia prosequutus. *Inde*, inquit Plutarchus, de Cęsare, *Gallię rebus optimè dispositis in Cisalpina hyemauit: illic res Vrbanas apparatu-rus. Sed etiam clarissimi, & amplissimæ auctoritatis Viri complures, ad eum Lucam peruenerunt Pompeius Crassus & Sardiniæ Pretor Appius & Nepos Hispaniæ Proconsul.*

An. M. 3897. *An. D. 2334.*

MArcus Cotta Sardiniæ Prætor, annū cum dimidio gubernasse eiusce Prętuꝛam tradunt. Orosius lib. 6. Dio. Cassius lib. 48. Appianus, & alij.

An M. 3898. *An. D. 2335.*

QValerius Prætor Sardiniæ. *Quintum Valerium Sardinię elegit*. Appianus lib. 2. Hic à C. Iulio Cæsare Romanæ Reip. Dictatore, in Sardiniam delegatus, eam Calaritanorum gratia, propulso Valerio, pro Cæsare gubernauit. *Cęsar mittit in Sardiniam cum Legione vna, Valerium legatum. Sardiniam obtinebat M Cotta. Calaritani simul ac ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia sua sponte ex oppido eijciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit.* Caius Cæsar, de bello Ciuili, lib. 1. Ferit hic Cæsar eos, qui Turribus vrbi Prętores ascribunt, vt supra diffusè. Habemus oppositum penes Auctorem hunc: qui dum Calaritanos oppido, vrbe videlicet sua,

Marcum

Marcum Cottam Pretorem eliminasse affirmat, tradit clarissimè Calari residere. Quod & fulcit ijs verbis: *Calaritani simul ut ad se Valerium mitti audierunt*: ergo Valerius Calarim destinatus est Pretor adire? Confert plurimum Auctor, omnem Sardiniam cõsensisse, dum asserit. Eequid mirum? Capiti membra parent, eiusq; nutui cernua, ab eo non dissident.

Verùm, quòd ly, *ex oppido*, sit ex Vrbe, apud amplissimę dignitatis Auctores clarissimè patet. Pla. in Persa; cum Eleusipolim sæpius vrbem vocasset, subdit, *Eleusipolim Persæ cepere antiquam oppidum*. Cicero, 6. In Verr. *Segesta*, inquit, *est oppidum peruetus in Sicilia*. Virg. 4. Eglo. *Quæ cinxere muris oppida*. Ser. Sulp. in epist. ad Cic. cum numerasset multas insignes vrbes, subdit: *quæ oppida florentissima fuerunt*. Opitulatur Fara, isthanc versans rem fol. 54. *Sardi enim Cæsaris imperio cedentes, M. Cottam Pratorem ex vrbe Calari, & Insula eiecerunt*. Dioni autem de Rom. hist. nõ electus sed profectus videtur Cotta. Ita enim lib. 41. scribit. *Praterea Cæsar Sardiniam, Siciliamq; Insulas, excedentibus Præfectis earum absq; pugna occupauit*. Appianus Alex. *Q. Valerius cum alijs missus occupauit Sardiniam frumenti feracissimam*. Orosius tandem, lib 6. non à Sardis, sed ab ipso Valerio Cottam pulsum tradit. *Postbac ait, Curio Catonem Sicilia expulit: Valerius Cottam Sardinia*.

An. M. 3899. *An. D. 2336.*

PRetor Sardiniæ Sextus Peduceus: ita Appianus Alex. lib. 2. vbi Cæsarem, cum dies XI. Dictatorem egisset, abdicatoq; Consulem sese nouum designasset, sibiq; Pompeium Isauricum collegam ascisset, Pretores in Hispaniam M. Lepidũ, in Siciliam Aulum Albinum, *in Sardiniã Sextum Peduceum*, & in Galliam Decimũ Brutum misisse, naueisq; Sardiniæ tutelares ab vrbe Brundusio destinasse, eisq; Insulam muniuisse commemorat.

An. M. 3904. *An. D. 2341.*

SArdiniam administrat . . . . Q. Varronem, & M. Catonem, hic est Vticensis aliosq; perplures Pompeianos, magna nauium classe hoc anno infestasse ex multis habemus; refert ex Dione, Sabellico, & Cęsare Fara. Dionem, autem, & Sabellicum ita prefatos inuenimus. *Quippe & Varus Iubaq; rerum ibi potiebantur, & Cato, Scipioq; cum ijs qui ipsos sequebãtur, eodem (quemadmodum supra dictum est) confugerant: communicatoq; inter se bello, non continentem modo terram ad id accomodauerant, sed Siciliam quoq; Sardiniãq; classe infestabant: naues abducebant: ita & arma, & ferrum quo indigebant, inde parabant*. Dion. lib. 42. *Pompeius ita Legatis partitus est Prouinciam: Gallicum mare, & Ligusticum M. Pompeio; Libycum Sardoum, & Corsicum, cum interiectis Insulis, Lentulus Marcellinus, & P. Attilius obtinerent*. Hęc Sabellicus Ennead. 6. lib. 4. libro autem 9. P. Varrum, dehinc Quintilium Varrum nominat. Varronem autem tunc Hispaniam obtinentem, Sardoas cum M. Catone Vticensi nisi apud Faram, quod legerimus, non apparet. P. Varrus Africę tunc pretrat, Sabellico ibidem teste; potius hic ce quàm Varro Sardinię littora sufflictabat. De Catone nil anceps, Vticensem esse, qui cum Scipione, & Iuba bellum in Africa sustinebat. Refert Boccatius de gestis Roman. ibi, *nam cum Pompeij*. Conradus Abbas Vrspergensis in Chron. P. Corn. Scipionem: M. Petreium Varum: M. Porc. Catonem cum Iuba Maurit. Rege bellum Cęsari apparasse, eosq; vicisse scribit. Bellum hoc ciuile inter Cęsarem, & Pompeium, totum ferme terrarum orbem vna ruina inuoluit. Nam hinc. vndecim legionibus, Cęsar: inde decem, & octo Pompeius, cunctoq; Italici Sanguinis robore se inuicem adorti, bellum per annos multos deduxere, quod varijs orbis regionibus gestum est: Italia, Gallia, Hispania, Epyro, Thessalia, Ægypto, Asia, Africa, postremò in Hispania finis datus. Cumq; Crassus genere, diuitijs, dignitate floreret: Cęsar eloquentia, spiritus animiq; dotibus: Pompeius super vtrumq; emineret. Remp. inter se partiti sunt: Cęsar in Galliam, Crassus in Asiam; Pompeius in Hispaniam profecti.

An. M. 3906. *An. D. 2343.*

C. Iulius Cęsar, armis in Pompeianos effulgurans, in Africam die 39. Decembris iuxta Sigonium traiicit, ibiq; regens prosperrimè, triumphalem de hoste reportat victoriam. Priusquam tamen Libyam ipse contendat in Africam: sua Romanęq; nobilitatis presentia, Sardiniã condecorat: ex eaq; commeatum auxiliumq; suscipit militare. Refert Franciscus Fara. *Itaq;, inquiens, Cęsar, qui ex Sardinia auxilium commeatumq; habuit, in Africam*

tam profectus, eos vicit: & inde in Sardiniam reuersus, Insulam lustrauit: ly *reuersus*, prius aduenisse, innuit: exprimit commeatum. Ter, haud semel, Sardiniam Cęsar accessit. Primò quum Herculis ad columnas vsq; ingenti classe deuectus, per Atlanticum mare exercitum transferens, strenuissimè præliatus est. Tangit Plutarchus Cheronęus ibi de Cæsare, sic profatus. *Diducitur Cęsarem classe in Sardiniam iuisse, cum Occiduum classe ingressus Oceanũ, perq; Atlanticum pelagus, ad belligerandum transportans exercitum. ad nauigare cœpit;* In illo, *cœpit*, nauigationis initio Sardiniã aduenisse, liquescit. Secundò quum in Africam velificauit, vt Fara innuit. Tertiò cum ex Africa rediit: vt subdimus. Ast & opem non semel sed bis ad Afrum prælium Cæsari tulit Sardinia; ex vrbe siquidem Lepti auxilia, & cõmeatus accersiit. Ita Sabellicus Ennead. 6. lib. 7. *ille*, inquit, *ab Adrumeto digressus, Lepti voluntaria deditione potitur; ex Sicilia, & Sardinia auxilia, & commeatus accersit.* Latiùs C. Iulius Cęsar de bello Africo, lib. 1. *Cęsar interim nuntios in Sardiniam, cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, vt si auxilia, commeatus, frumentumq; simul ac literas legissent, mittenda curarent.* Hinc, vti benignam, altricemq; piam, ad milites concione, quam habuit, frugiferam Sardiniã Cæsar appellat: vt Sabellicus, præadducto loco meminit.

Peracto quadrimestri Africę bello, ex Vtica vrbe idibus Iunii s, in Sardiniam sibi admodum pretiosam, cum triumphãtis, partaq; victoria gloriosæ, classis maiestate deuenit: & ciuitatem Calaritanam, vti principem; Insuleq; Reginam ingreditur, tertiæq; pręsentię suæ fauore cumulat, honorat, illustrat. Calarim Cæsaris præsentia insignitam, silentio Fara præteriit. Nam ita fatur. *Inde in Sardiniam reuersus Insulam lustrauit, & composuit. Stetit in Sardinia dies decem, & octo & abiit Romam.* Citat Dionem, Sabellicum, & Cæsarem attestanteis. Cæsar autem, Dion: & Sabellicus, lustratam à Cæsare Insulam, hoc ne asserunt, neq; signant. Imò signat. Imo contra Cæsar de bello Africo lib. 1. Calarim ex Africa aduenisse, Calari substitisse, ex eaq; Romam repetiuisse, clarissimè tradit iis verbis. *His rebus gestis, Idibus Iuniis Vticæ classem conscendit: & post diem tertium Caralis in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos quod Nasidium* [Pompeianum ducem] *eiusq; classem receperant, copiisq; iuuerant, H.S. centum millibus multat: & pro decumis octauas pendere iubet: bonaq; paucorum vendit. & ante diem tertium Calendarum Quintilis naues conscendit. & a Caralibus secundum terram, duodetrigesimo die, eoquod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.* En venisse, mansisse, discesisse, Calarim, Calari, & ex ea, celebritatis eximiæ, amplissimæ auctoritatis vir, C. Iulius Cæsar, asserit Cæsarem. Qui vt Calaris emphasim, & antonomasiam exprimat, Calares, vti Parisios, Pisas, Senas, Puteolos, maluit, quàm Calarim, dicere. Dionis autem verba isthęc lib. 43. *Rebusq; in Africa, quàm potuit breuissimo temporis spatio constitutis, ad Sardiniam vsq; tota classe prouectus; inde copiis in Hispaniam aduersus Pompeium cum C. Didio missis ipse Romam petiit.* Calari Sulcini expiat. Calari Magnum forum. Calari mittit copias; Calaritani sunt copię. Classe illuc tota; Romam prouectus tota. Vnde in Hispaniam copiæ? Calari, vrbe Ciuium Romanorum. Augustinus Ortica Oppii interpres, de bello Afric. sic vertit; *Hauendo spedito quelle cose in Vtica montò nell'armata alli 15. di Giugno, e nel quarto giorno peruenne in Sardigna doue condannò li Sulcitani in cento mila Sestertii, &c.*

An. M. 3907. *An. D. 2344.*

VT ventum Romam, Cæsar omnium sibi animos, munificentiæ mole conciliat: qua, sic eum Romana plebs tulit in oculis, vt quãta fieri potest maxima, obseruantia, prosequeretur, & cultu: quin ex intima viscerum sede, amore comprehenderet, beneuolentia complecteretur; eiusq; ad nutus animum aggregaret, moremgereret voluntati. Tangit Philippus Bergomensis in supplem. Chro. lib. 7. dicens. *tunc Cęsar liberam omnem Italiam habens, Romam iterato ingressus, vt populum sibi demulceret, ex Sardinia Siciliaq; Insulis multum annonę in Vrbem conuexit.* Adstipulatur Sabellicus Ennead. 6. lib. 7. dum ait. *Populo Romano epulum dedit, in quo duobus, & XX millibus tricliniorum est accubitum: Ciuibus viritim denos frumenti modios, totidemq; olei libras, trecentosq; nummos diuisit. Ludos regionatim in orbe dedit, per omnium linguarum hystriones.* Tunc Cæsari Phamæa, Sardiniensis, vir celebris carus euasit, Romamq; vnà cum nepote Tygellio Hermogene Musico, ab ipso Cęsare deuehi iussus est. Cælio, Q. Fabio Gallo, Q. Pomponio Attico, & M. Tullio Ciceroni cunctis necessitudinis caussis cõ-

iunctus

iunctus fuit. Postmodùm verò M. Tullio inimicus effectus est, vt ipse in suis epistolis meminisse non latet. Cicero enim Consulatus, fastigium Phamææ adminiculo sperans attingere, suscepta pro Phemea in Octauianos pueros causa diem fefellit ac defuit: quare Phamææ gratiam prorsus amisit. Frumentariam hanc, qua Romam demulsit copiam, ex octauis illis, quas pro decimis, iussit pendere Sulcitanos, congesserat adnectariq; deinde courgês, aliis ex Insulæ partibus aggregatum, vnà cum Siculo, Romanis horreis, Cæsar inuexit. Canit Prudentius, à Iulio Cæsare frumentum isthoc ex Sardinia iussu deuehi, vt testis est, *Notitia Occidentalis Imperij*, Guido Pancirolio Scholiaste, ibi de Præsidibus Sardiniæ, & Corsicæ, per hæc verba. *Frumentum, & ipsa Romæ pendebat; cui Hircius de bello Africo, item Liuius, Iulius Cæsar pro Decumis octauas frumenti imperauit; vnde Prudentius lib 2 ad Symmachum, Ne dat vela fretis, Romana nec horrea rumpat; Sardorum, congesta vehens granaria classis.*

An M. 3908. *An. D* 2345.

CÆsar sexennes fermè, Sardiniæ moderatus habenas, LVI. annos natus, xxiii. vulneribus sauciatus, vti Romanarum rerum historiæ contestantur, oppetiit: ciuileq; bellum, fuit è vestigio reparatum. Erectæ postmodùm aræ Cæsari, gestorum ob molem Diuum choris adscripto.

An. M. 3910. *An. D.* 2347.

OCtauianus Cæsar, Lepidus, & Antonius, circa Labinium Fluuium, Felsinensis agri, castra conferunt, triduoq; in Fluminis insula, de summa rei loquuti, societatem, & fœdus iniuere, vt ad arbitrium suum Remp. administrarent, ita inter se prouincias partiti; *vt Antonius Gallias teneret vsq; ad Pirenæos Montes; Lepidus Iberiam, & Lybiam; Octauius Italiam cum Sardinia, & Sicilia.* Sabellicus Ennea. 6. lib. 8. idq; primum inter ipsos percussum fœdus. Caij Iulij Cęsaris nepos sororius erat Octauianus, quem sibi adoptionis filiatione sanctum, testatum hæredem, suorum animi, fortunæq; dotibus præditum, suarum fortiter gestarum rerum specimen, viuumq; mortalibus dedit exemplum. Floruit, & hoc, à C. Iulij Cęsaris, tempore, M. Tigellius Hermogenes, Musicus Vir pręsignis, Sardiniensis, Phamææ, vt diximus, nepos: qui Iulio ipsi, Cleopatręq; ob artis pręstantiam, carus fuit. Infensos habuit isthic M. Tullium Ciceronem, & Q. Horatium Flaccum: illum vti Phamææ nepos: hunc verò (vt in Commentarijs ad 2. & 3. Horatij Satyram, Porphyrion, & Acron referunt) ob inconcinnè carmina decantata, & à Tygellio censura meritissima castigata; aduersarios est perpessus. Hinc Tullius Sardoi Phamęæ pręstantię, cuius gratię, studiis, & fauoribus inhiabat, oblitus, Tygellium *patria sua pestilentiorem*, oblatrerauit, allatrans. Inde Horatius Saty. 3. lib. 1. rauco gutture sic occinuit.

Omnibus hoc vitiū est, cātoribus inter amicos
vt nunquam inducant animū cantare rogati
iniussi nūquam desistunt: Sardus habebat
ille Tygellius hoc; Cæsar, qui cogere posset
si peteret per amicitiam patris, atq; suam non
quicquam proficeret: Si collibuisset ab ouo
vsq; ad mala citaret, Io vaccæ modo summa
voce modò hac resonās, quę cordis quatuor ima
nil æquale homini fuit illi sæpe velut qui
Iunonis sacra ferret: habebat sæpe ducentos
sępe decem seruos, modo Reges, atq; Tetrarchas
ōia magna loquor modo sit mihi mēsa tripes &
concha salis puri, & toga quę defendere frigus
quamuis crassa queat. decies cētena dedisses
huic parco paucis cōtento quinq; diebus
nil erat in loculis, noctes vigilabat ad ipsum
mane, diem totum stertebat nil fuit vnquam
sic impar sibi.

Hocce à Triumuiratûs anno, Octauiani Cęsaris cum grauioribus antiquariis, imperium computamus. hinc, ad saluberrimum Virginis partum elusce desumimus Monarchiam.

An. M 3911. *An D* 2348.

OCtauianus, & Antonius cum Sexto Pompeio in colloquium veniunt: fœdusq; ictum secundum: vt Octauius, *Siciliam Sardiniam. & Corsicam præsidio obtineret, ac mare tutum a Prędonibus redderet, mitteretq; Romam ex Insulis certum tritici numerum*; ait Sabellicus, Ennea. 6. lib. 8.

An M. 3912. *An D.* 2349.

SExtus Pompeius, posthabito prorsus fœdere, cum Murco (non Marco) & Domitio Ænobarbo, 260. nauium classe pelagus intercludens, Sardiniæ oras, cędibus rapinisq; deuastans; vndiq; vetitat commeatum. Meminit Appianus lib 4, Dion. & plures Alexander Braccius. *Percioche* inquit, *non possono hauere il bisogno del vitto, ne di Sicilia, ne di Sardigna, ne di Barberia,*

ria,ne di Spagna per rispetto di Pōpeo di Mur co e di Enobarbo, i quali con dugentosessanta naui hanno loro interchiuso la commodità del mare.

An. M. 3913. *An. D.*2350.

CRudescente inter Antonium, Cæsaremq; Marte, Sextus Pompeius Antonij sequens partes, eiusq; fautor, ex suis Prefectis vnum, Menodorum, superba classe, Legionibus quatuor instructa furentem in Sardiniam mittit. Ingruit Menodorus eamq; facillimè consequutus, duas sibi quæ ibi erāt, Legiones arripuit: Referunt Dio: Sabellicus, Appianus: & alij. *Pompeius perlibenter Menodorum cū valida classe, & quatuor Legionibus misit in Sardiniam, quæ tum erat Cæsaris; vbi duas Legiones in suas partes pertraxit: attonitas, metu coniurationis eius cum Antonio.*&c. ait Appianus de bell. ciuilibus, lib. 2. Alexander Braccius sua vernacula lingua sic loquitur. *Pompeo mando in Italia Menodoro con vna potente armata in compagnia di quattro legioni, e nel cammino occupò l'Isola di Sardigna, la qual obediua ad Ottauiano, & preso il gouerno di due Legioni, ch'erano in detto luogo, lequali dubitando che Antonio non hauesse fatto lega con Pompeo, non fecero alcuna resistenza.* Idipsum Dio, alijq; priscarum rerum vertices, perhibent. Verùm Ioannes Frāciscus Fara in suo tractatu de rebus Sardois, fol. 55. non Pompeium, sed Antonium, Mennam in Sardiniam cum classe misisse, testes Dionem, Appianūq; referens, asseuerat. Eodem anno Lucij Cocceij opera, vt idem Appianus lib. 5. scribit, pace cum Antonio resarcita, recēs initi fœderis ergò, Sardiniam Cæsar recuperauit. *Lucius Cocceius communis amborum amicus:*&c. Sabellicus Ennea 6.

An. M 3915. *An. D.* 2352.

SExtus Pompeius, ad se Antonium Cæsaremq; edito nuper fœdere, con fœdatos, peruento, Menodorum eundem, quē alij Mennam vocant, iteratò ingenti naui um classe pollentem, in Sardiniam mittit: qui disposita in terra acie, cum Marco Lucio, Sardiniæ tunc Prætore, confligens prima pugna corripit fugam: deinde conuersus in hostem consequitur palmam: Insulamq; Lucio cedente recuperat expugnatione quidem Calari, deditione verò vrbibus arcibusq; cæteris occupatis. *Menas,* inquit Dio. lib. 48. *his actis in Sardiniā nauigauit; ibiq; cum Marco Lucio, Insulæ Præfecto conflugens, primo pulsus est: deinde inopinato conuersus in hostem, inconsiderate insequentem victoriam recuperauit; Insulamq; Lucio cedente occupauit, deditione cætera; Aradin* (Fara Calarim) *quo ex pugna cōplures confugerant, expugnatione. Captiuos cum alios, tum Helenum Cæsaris libertū, eiqs maximè carum sine pretio redemptionis dimisit. Beneficium hoc multo ante apud Cæsarē deponens, & profugium sibi si res ita ferret, apud eum præparans. Romæ, Sardinia amissa cum ora maritima populationibus vexaretur, annona commeatus interclusus esset, fames vectigalis multa:*&c. Refert Fara quàm optimè, & de Heleno Cæsaris Liberto, sic ait. *Calarim postea obsidione cēpit* (Mennas videlicet) *& in ea Helenum Cæsaris Libertū: cætera quoq; oppida, arcesq; ex concordia obtinuit, & ad Cæsarem Helenum dimisit.* Aradin apud Dionem, Calarim apud Faram, & alios, lectitandum. Ast qui Calari re sidebat, Helenum, Prætorem Sardiniæ fuisse minimè dubitamus: cui Mennas successit, Calariq; ad insulæ sedit clauum. Agit de hac re Appianus lib. 5. eiusq; interpres Alexander Braccius, alijq; Scriptores.

An. M. 3916. *An D.* 2353.

MEnodorus, qui & Mennas, Sardiniæ pretor, Pompeiana classe minacior in omneis fulgurans partes, Martias flammas euomit, intestinis at ; exteris ignem vibrat, orasq; maritimas ambit prædo. Quin etiam mare totum citro vltroq; currens prędis infestat: inhospitum reddit, vrbemq; Romam commeatibus impeditis, penuria, fame fatigat. Ad hoc in dies classem Pompeius augebat, latrunculos glomerabat, verrebat ęquora, pelagus, explorabat, commercia dissoluebat. Obtulit se Antonius, vrgensq; rem paci, vt Pōpeius Sardiniam possideat, sacrosancta lege concludit. Ita Plutarchus, Sabellicus, Dion: diffusè Appianus lib. 5. per mediū.

An. M. 3917. *An. D.* 2354.

POmpeius temerator pacis, latrocinijs mare fœdat, piratis euoluit, indiesq; deteriùs cgrassatur: *conuersus in latrocinia omnem orā Italiæ cædibus, rapinisq; vastauit. Sicilia prærepta commeatibus impeditis Romam fame affecit.* Oros. lib 6. Mēnas pro eo Sardiniam Prętor habebat: in cuius fide, inspecti veluti, nihil Pompeius statue-

statuebat. Vnde legatis ad eum è Sardinia reuocandum, missis, voti nullatenus compos euasit. Si quidem, & nuntios vita exuit, & Philadelphum, Octauiani Cęsaris libertum, qui tum conuectandi frumenti gratia Sardinię aderat, ad Cęsarem ipsum mittit eiq; Insulam cum tribus legionibus, & sexaginta nauium classe obtulit. *Eo tempore Philadelphus Octauiani Libertus, qui ad frumentum in vrbem conuectãdum ierat, vbi erat Menodorus accessit, cui amicissimus erat, eiq; rem posse confidere cognoscebat; suasitq; illi, vt relicto Pompeio, ad Octauianum transiret: pollicens ei ex parte ipsius, Corsicam, & Sardiniam, cum tribus legionibus*; & quę subdit Appianus, lib. 5. vt quidam ex Neotericis versum affert. Dion: & alij. Cumq; ad Cæsarem Philadelphus accessisset, remq; ipsi aperuisset gauisus est Cæsar; moxq; in Sardiniam misit, qui à Menodoro Prætore, oblatas legiones nauesq; acciperent. Sabellicus Ennea. 6. lib. 9. *Octauius Italię littoribus pręsidio firmatis, in Sardiniam, & Corsicam misit, qui à Menodoro legiones, & naues, quibus praeerat, proditione acciperent. Is à Pompeio, leui quadam de causa alienatus, ad Octauium transiturus tres illi legiones, & naues, quibus pręerat tradidit. Atq; ob id meritum, ex libertino est ab eo ingenuus declaratus iussusq; ijs nauibus preesse quas secum in partes adduxerat.* Idq; met fermo Appianus, lib. 5. scribit: idipsum Alexander, eius fidelissimus interpres idiomate patrio, fatur. *Octauiano, hauendo al tutto deliberato Pompeo dinanzi, mandoalcuni in Corsica, & in Sardigna à riceuere quelle cose, le quali Menodoro desse loro. E gia haueua posto le guardie a tutti i luogghi maritimi d Italia, accioche Pompeo non gli occupasse vn altra volta. In questo mezzo Menodoro fuggi da Pompeo, è fu riceuuto da Ottauiano gratissimamente, e fatto libero e fecelo Capitano di tutte le naui s'haueua condotto seco.*

An. M. 3918. *An: D. 2355.*

CÆsar Insula recuperata, præsidijs firmioribus eam munit, neq; in posterum hostiles in eam passus est pedes inferri; adeoq in possessione constitit, vt ea vi nulla deiici nequierit, exturbari. Tunc ad suam Cæsar cogitationem deduxit, tã celebrem opulẽtam; frugiferamq; à Iulio Cæsare tanti habitam, Insulam visitare; animoq; rem lithanc diutiùs fixam implere constituit: vt ex Suetonio alijsq; deducitur.

An. N. 3925. *An. D. 2362.*

DIutino Sardiniam peruisendi studio Cæsar incensus, ex Sicilia tandem statuit iter aggredi. Pompeius enim qui tunc Siciliam obtinebat, Cæsari bello cedens, fugatus est cumque ditione pacifica subsistentem, victoriæ gloria imperij prædıtum incremento, deluso fato reliquit. Hinc præcipua, ex Sardinia Siciliaq; partis, alacritate suscepta, ac si digito cęlum attigerit, Siculis pastis auris, Sardis ardentius frui peroptans classem apparat, iterq; molitur: aduersitate tamen cęli pelagiq; tempestatum turbine conuoluti, ad certum naufragium crudescente, Cæsar destitit ab incæpto. Tangit Suetonius ibi de Octauiano Cæsare lib. 2. *non est*, inquiens, *vt opinor prouincia: excepta duntaxat Africa, & Sardinia, quam non adierit. In has, fugato Sexto Pompeio traijcere ex Sicilia apparantẽ continuæ, & immodicæ tempestates inhibuerunt; nec mox occasio aut causa traijciendi fuit.*

An. M. 3945. *An. D. 2382.*

CÆsar, postquam multis à prælijs respirauit, Romam triumphali cum maiestate ingressus, eam, vt penes Scriptores habemus, ædificiis inclytis illustrauit, aqueductus, aliasq; publicas structuras edidit; nec modò ad Romę; verùm & ad Prouinciarum quoq; plurium moles incumbens, huiusmodi ædificiorum ornatibus decorauit: totoq; suę vitę curriculo, eos perduxit ad exitum, quaq; cæpit processit accuratione. Hoc tempore Sardinia structuris fabertimis decorata almis Legibus instituta: donis amplissimis à Cæsare cumulata est. Hæc inter sic acta, ingẽtibus strata lapidibus, Via lata à Capitolio Calariq; ad Turritanam vrbem coaptata, adæquataq; fuit. Protracta hæc via, vltra 125. passuum millia, magniis impendiis effecta est. A Capitolio inquam: (Romæ siquidem Via lata, vt Franciscus Santouinus de Origine Vrbis Romę, fol. 87. ex alijs tradit, à Capitolio incipiebat: vnde in cunctis prouincis S. P. Q. R. huiusmodi Viæ latæ, non secus ac Romana, cuius ectypę, ac res aliæ, congruebant, deduci, produci, sterniq; solebant) Tunc & aquæductus, altitudinis sex cubitorum, & longitudinis XII. mill. pass. per quẽ fons aquæ nitidæ, à valle sancti Martini, vsq; ad vrbẽ Turrium deducebatur, constructus fuit a

cuius

cuius pulcherrimę partes, ad hæc vsq; tempora perseuerant. Tunc etiam aquæductus Calaritanus, in ampliorem magnificentiorem q; formam redactus est. Tunc Fons nouus, qui prope Capitolium existebat, insigniori artis præstātia fistulis, Nymphis, Sirenibusq; marmoreis illustratus enituit.

An. M. 3947 *An. D. 2344.*

HOC tempore Austus Cęsar, *duas Prouincias, Asiam, nimirum. & Libyam fecit; Præturas in Europa Insulisq; adiacentibus, decem eam scilicet quę vlterior Iberia dicitur, Celticam Narbonensem, tertiam Sardiniam cum Cyrno*. Ita Ioannes Nauclerus in Chronica. Qui, & tũ initio quo imperauit, Cæsarem hasce fecisse, retulerit initium ipsum, non à Triumuiratu, sed ab insignioribus Europæ, Asiæ, Libyeq; locis edomitis, sumpsisse decerpitur. *Tertiam*, inquit, *Sardiniam cum Cyrno*. Hinc Corsicam, velut antea, Sardiniæ sub vnius prouinciæ titulo, nunc annexam, eiusq; appēdicem ab Augusto factam fuisse patet. At non tertiam, maritimarum prouinciarũ; sed post Iberiam, atq; Celticam, Sardiniā, Cyrno tertiam, fuisse censendum: Præturis extra Vrbem, Italiamq; omnibus antelatam.

Nascitur Deipara Virgo.

Hoc anno, iuxta computum Hæbreorum, Bedę, aliorumq; sequacium Chronistarum, Regali ex progenie Dauid Maria inter Mortales, ipsi alma, exorta refulsit: cuius, & polo, & solo iucunda natiuitas, gaudium annuntiauit vniuerso mundo; ex ea enim ortus est sol iustitiæ, Christus Deus noster: qui soluens maledictionē, dedit benedictionem, & confundens mortem donauit nobis vitam sempiternam. Natam hoc anno Alphonsus Tostatus, in cap. 2. Math. quęst. 91. quem vltrò sequimur, asserit. A transmigratione Israelitarum in Babiloniam anno 576. Ab. V. C. 738. Herode Idumæo Iudeorum Tiranno: Marco Druso, & Liuio Pisone Coss. vt Damascenus orat. 1. de Nat. Virg. tradit. quicquid velit. Baronius, tom. 1. Ann. c. 1. fol. 25, Orta est Stella ex Iacob saluberrima Virgo, nimirum ex Ioachim, & Anna: Ecclesia teste; Septembris mense die Sabbatho, iuxta multos, qui de ipsius Virginis ortu scribunt. Non quidem, iuxta Auctorem libelli de ortu Viginis in ciuitate Nazareth: non in Sepphero [oppido à Nazareth per 3. Leucas distante] secundū Abulensem in cap. 2. Matth. q. 91. Sed Hierosolimis iuxta piscinam Probaticam, vt Christianus Adricomius sentit. cuius sententię adstipulatur D. Damascenus, Orat. de Nat. Virg. & q. Orthod fidei, ca. 15. progressa est materno ex thalamo, quasi Aurora consurgens, pulchra, vt Luna, electa vt sol terribilis vt castrorum acies ordinata: flebili hominum generi, mundo lugubri terris oppidò tenebrosis, vultum quo celum, tempestatesq; serenat, ostentans. Multa Deus Optimus Maximus in eis cō ceptu, & ortu magnalia operatus est. Parētũ. XX. annorũ, Diui Hieronymi, Nicephori, Petri Chrisologi, Bedæq; testimonio sterilitate fæcundata. Precibus tot annorũ, iuxta Epiph. hæres. 79. Greg. Nissenum, or. de Christi Nat. ad sic nobilem promerē dam prolem fusis, auditisq; Quadragenaria, priusquàm suscepta, ducta inedia, vt Germanus Patriarcha Constantinopolitanus, affirmat. Annuntiatione per Angelum facta parentibus, vt Epiph. & Damas. tradunt: per Angelum Gabrielem, secundùm D. Panthaleonem. Coniunctione parentum non quidem ad sensualem appetitum, sed ad obedientiā Dei, eis ab Angelo nuntiatam exequendam, adhibita. Enimverò copula illa, adeò fuit, deiformis ratione finis, pura, & casta, vt camet foret Protoplastorum coniunctio, si felicissimo statu illo, in Paradiso genuissent, priusquam Dei mandatum transgrederētur: doctrina est Dionysii Richelii, de laud. Virg art 6. Petri Galatini, lib. 7. cap. 8. Conceptionis immaculatę nitore, per gratiam præuenientem, originalis culpæ fuliginę prorsus abstersæ. reatus communis immunis exitio. Peccati fomitis, non quidem, vt in nonnullis alijs Sanctis, ligati, sopiti, vel impediti, sed prorsus extincti diuinitus munere; vt Ricardus de s. Victore, lib. 2. de Eman. pa 1. cap. 31. Virtutis omnigenæ, vnà cum iustitię originalis, in statu fęlici innocentiæ scilicet, Protoparentibus impertitæ, concessione: vt Cardinalis Nicolaus de Cusa lib. 2. Ioannes Mayor, in 2. cap. Lucę, alijq; recentiores, piè disserũt piè credunt. Confirmatione in gratia, magis heroicè, quā in alijs, quibus isthoc charisma diuinitus est collatum. Siquidē alij Sancti venialiter peccare potuerunt, Maria verò, cum tanta soliditate fuit in gratia confirmata, vt nec venialiter vnquā peccauerit. Anticipatione vsus rationis, in ea, nobiliùs quàm in Pręcursore Ioanne, vt optimè tenet Dionysius Richelius,

lib.

lib. de laud. Virg. art. 2. Signifer nominis Iesu Bernardinus Senensis, tom. 2. serm. 51. cap. 2. & tom. 1. serm. 61. asserit Iacobus Episcopus Christopolitanus, super verba, *fecit mihi magna qui potens est*: Contemplationis extaticæ in vtero matris, excellentia: per quam vsus rationis in ea otiosus nequicquam fuit: sed statim incæpit amare; atq; instar aquilæ Regię, mentis aciē in illo iubare sacrosācto, ità fixit, vt absq; allucinatione, & palpitatione, aut conniuentia, sphærę illius splendorem aspiceret: ita inquam, vt tunc temporis, vel instantis quo eius benedicta anima Spiritus almi diuitijs ditata, & cumulata fuit, votū Virginitatis emiserit? Deo qı sacrauerit. Piè sic credit Iacobus Episcopus prælibatus, super verba illa, *quia fecit mihi magna, qui potens est*.

Nata Maria comet anno quo furibundus, vt ait Canisius lib. 1. de Deip. cap. 11. simul & stolidus, Diuini cōsilij impugnator Herodes, Regium Dauidis genus extinguere, ne quisquam Messias procrearetur, conabatur vi summa. Vnde in communi fere omnium desperatione: & quū Sathan Diuinum perturbare decretū maximè nitebatur; Ioachim, & Anna, ex Dauidis stirpe superstites, coniuges, qui Messiæ matrem lectissimam, vel inuitis Herodianis, in lucem proderent, vt realiter prodidere.

An. M. 3050. *An. D* 2357.

CÆsar Augustus effractis hostibus, eisq; prorsus extinctis, S. P. Q. R. assensu, consensu, voluntate, voluptateq; Romanum sibi imperium, Suetonio, & Onuphrio testibus, omnesq;, Sardiniam aliasq; prouincias vndecim ipsi S. P. Q. R. administrandas disposuit, stabiliuit. Augustus consalutatus [quod antea cunctis inuiolatum, illucq; vsq: cæteris inausum, dominis tantūm orbis licitè vsurpatum, apicē declarat Imperij: atq; eodem die summa rerum ac potestatum penes vnum cæpit esse, mansitq; quod Græci Monarchiā vocant] nomine consecratus, ęternum posteris, Romanis inquā Imperatoribus, comparauit. Eò sic ductæ gestorum fortiter moles, & gloria, vt ab Orientem in Occidentem, à Septenptrione in Meridiē ac per totū Oceani ambitum, cunctis gētibus vna pace compositis, Iani tertiò portas obstruxerit. Quas æuo per XII. fere annos quietissimo semper obseratas otio, ipsa etiam rubigo signauit: nec prius vnquam, nisi extrema senectute Augusti pulsatæ Atheniensium seditione, & Dacorū commotione patuerant. Clausis igitur Iani portis rem publicam: quam bello quæsierat, pace enutrire, amplificareq; studens leges plurimas statuit, per quas humanū genus libera reuerentia disciplinę morem gereret, dominiq; fastosam appellationē declinans, omnigenas hominum adulationes repressit. Vidimus in MSC. tempore pacis huiusce, in Calaritana vrbe, iuxta Fraterias, delubrum pacis extructum: sed vnde Auctor id habuerit, non apparet: amplectimur tamen, atq; recipimus. Enim verò, tunc temporis per orbis latitudinem, statuas Augusto erectas, templa, delubraq; recēns structa, dicata, historię perhibent. Tunc & Calari Turris Romana, nouis ornatibus, aurea Aquila tholis adhibita, inscriptionibus illustrata, non læua quidem mente, vt & alijs, eorundem tūc dierum, vbiq; terrarum & gentium effectis structuris, graphicis, marmoreis stemmatibus in Cæsaris decus effectis, elicitur.

An. M. 3951. *An D.* 2388.

AVgustus in Hispania constitutus apud Tarraconem, citerioris Hispaniæ vrbem, vt scribit Orosius lib. 6. curiæ figit anchoram; moras protrahit. Huc omnes propè, nationes. & gentes ad Cęsarem confluentes, cum muneribus, Eous, Indus & Scytha Boreus orauere. Nationum harum Legati, toto orbe transmisso exquisitantes, nec inuenientes, tandem ibi inuenerunt, vltrà quod iam quęrere non possent: refuderunt in Cæsarem Alexandri Magni gloriam, quem sicut Hispanorum Gallorumq, Legatio in medio Oriente apud Babylonem, contemplatione pacis adiit: ita hunc, apud Hispaniam in Occidēte vltimò, supplices cum donis, atq; muneribus adiuerē.

Quinquennali bello, Cantabrico inquam, gesto, totaq; Hispania in æterna pace, cum quadam respiratione lassitudinis reclinata reposita, Romam reuersus est Cæsar. Hocce sed anno singularum prouinciarum censum agi orbemq; censeri atq; describi, Tarraconis in vrbe, lato iussit edicto. Fuisse autem huiusmodi edictum Tarracone sancitum, vniuersalis apud Hispanias, æuis à priscis, hucusq; traditio viguit. Asserunt Franciscus Tarapha lib. de R. R. Hispan. Doctor Palatios Rubios, tractatu de Insulis, & tract. de retentione Regni Nauarræ: Rabbi Gerundensis lib.

10.

10. Chron. Quin & addit Gerundensis, in eadem Tarracon͂esi vrbe edictum fuisse primitus promulgatum; & in Romanis Annalibus exemplar edicti eiusce originale repertum, expeditionem eiusq; datam Tarracone continere. Refert in Monarchia noster Pineda, cum aliis multis auctoritatis eximiæ Viri.

Hispani, Cæsaris gratiam aucupaturientes, ab eo, adhuc Tarracone constituto, in eius honorem templum in ipsa ciuitate erigendi facultatem instantissimè postularunt: eandemq; aliæ cunctæ gentes petieresqua permissa, prouinciarum vbiq; Augusto extructa sunt templa. Tradit Cornelius Tacitus lib. 1. dicens: *Templum vt in Colonia Tarraconensi strueretur Augusto, petentibus Hispanis permissum; datumq; in omnes prouincias exemplum*. Apud Sardiniam, prædicto iam loco, insigne tunc illi templum constructum est. Neq; enim Sardorum legati, qui Tarracone Cæsarē cæterarum gentium more, dona ferentes, orarent: imò plus pluribus, atq; priùs: tum ob Insulæ vicinitatem, cum etiā ob eius maximam antiquitatem: Siquidem Sardinia, extra Italiam omnium, Cæsari, ac & auunculo Iulio, ac vt antea S. P. Q. R. Augusto, fuit prouincia prima: vt ex fidei monimentis antiquæ, retro perhibitis, constat. Verùm & ipse descriptionis edictus in Sardinia potiùs quàm [Iberia dempta] alibi, diluculauit. Eaq; primitias ortæ pacis finitimis gentibus intimauit. Et hęc de Annalium parte isthac.

FINIS PRIMAE PARTIS.

FR. SALVATORIS VITALIS,

DE MYSTICA SARDINIAE FERTILITATE.

EGLOGA I.

Mel. TITYRE frondenti ſecornis rupe gigantem
Oſtentans ouium, princeps in cornua Lunæ
Tortus, & vnus eris, nec te parit altera tellus
Tityre, qui patulę recubas ſub tegmine Quercus
Syluanam choream exerces, ad paſcua damas
Ducis, & ante ſequens Amaryllida, Pana canentem,
Montanum aſpiras genium, ſub marte iugali.
Nos patrios fines, & dulces linquimus auras:
Fugimus huc patriam, te Tityre patria gaudet:
Cornua flexa rigent, annos trahit aſpera Lana.

Tit. O Melibæe, Deus nobis hæc otia fecit:
Hæic dedit ipſa frui, iuga iunia, paſcua læta:
Namq; erit hęc iugiter pecudi, pecoriq; voluptas
Terra, ferax, ſemperq; virens, & ſemine fęta,
Diues odoriferis pratis, & vallibus altrix;
Hinc & noſce boues pingues, vt gramina carpant:
Luxurientur aquis querulis fæcunda marito
Vacca: exin ſoliti redimitos cornua tauros
Romani, tractos pingui de Monte Barati,

Noranisq; iugis, ex vbere Serpellidi,
Sternere cæruleo Regi, magnoq; tonanti
Amphitryonadi, nec non tibi pulcher Apollo:
Tunc Via sacra, decor sacris generosa triumphis
Tum Capitolinæ Calaris mugitibus arces.
Concussæ: tum summa Deûm lasciuia libis:
Nunc Deus ille Deûm nobis, qui hæc otia fecit.

Mel. Vrbem quam dicunt Calarim, Tityre putarim
Oppidulo nostro similem; ceu Turribus olim:
Sic nos pastores ouium persæpe solemus,
Et canibus catulos similes, & matribus hædos:
Sic arces aulis, sic alta palatia furnis.
Verùm hæc tantùm alias inter caput extulit vrbes
Quantùm lenta solent inter viburna Cupressi

Tit. Ecquæ tanta fuit Calarim tibi causa videndi?

Mel. Artis amor fandi, studiumq; venire coegit.
Aula vbi me Rethorum tenuit, docuitq; bienni
Implumen spatio, sub Mostelline Magistro
Petro: ibi me rapuere chori ad solemnia cantus
Thespiadum facilisq; mihi data fistula ludi:
Quicquid conabar dicere, versus erat.
Ad nos tum gracilis venisti Tityre, vellus
Nullum humeris, dorso curuo; cœlestia donec
Fata tulere tibi candentem Matris honorem,
Ambrosium vellus; tunc exin Tityrus alto
Sydere, magna ausus, modò qualis es, ipse fuisti:
Lætitiam pariunt animo: cor nuntia famæ
Dulce mihi tenuere dies, mensesq; priores.
Te non mirabar: viso te Tityre Quercus,
Ipsos te fontes, ipsa hæc arbusta vocare.

Tit. Diffitear nunquam: vultum, vocemq; recordor,
Et cecini tecum, congressus Marte Latino,
Vici & vicisti: sed nec Victoria laudem
Artis in æua dedit: me post Hispania cælo
Aequauit, sociumq; dedit, qui lumina mundi
Inter clara micat: fulgentem lampada terris,
Incrementum ingens, firmamentoq; Penatum
Immortale decus, Mercedis præmia nostræ:
Argæum pignus, quem Sanctum Sydus adorat
Prona Valentinùm pietas, gratissima votis.
Ante leues ergo pascentur in æthere cerui,
Et freta destituent nudos in littore pisces;
Ante Colostrao iunget Marepontus Alosas,
Aut Calaris Thorsum bibet, aut Gallura Thoosum,
Quàm nostro illius labatur pectore vultus.

Mel. Fortunate: Deus tibi fortunauerat annos,
Quum te nigranti è Sylua Syluana fugauit
En tua rura manent, Calarinaq; pascua læta
Grex tuus en fruitur: saliunt in Monte gemelli

Non

Non insueta graues tentabunt pabula fœtas,
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
En Capitolini, quondam queis Lucifer Vrbis
Pastor morte dedit nomen, dant pascua campi:
Florida prata vides, hinc inde virescere semper
Luxores agros, æterno gramine lætos;
Oblectare tuis fatis; ipsisq; potire.
Hic inter Myrteta choros Amaryllidis almæ
Spectabis fœlix: hic inter flumina nota
Et fontes Sacros frigus captabis opacum:
Hinc tibi, qua semper vicino ab limite sępes
Hybleis apibus Florem depasta salicti
Sępe leui somnum suadebit inire susurro:
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras:
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aerea cessabit turtur ab Vlmo.

Contagia hereticorũ nunquam Sardiniã lęsere.

Tit. Florentes campos memora, floresq; recense
Florentes campos, & fulgida prata Smaragdis,
Quæso reduc animo; mentiq; reflecte fodinas,
Atq: Piroporum venas, gemmaria Diuum.

Mel. Fabor inops fandi parens. Feror arduus antrum
In Sulcitanum (premit altum corde dolorem
Vranæ pietas, ne antiqua piacula mentem
Obsidans, habeantq; aciem, plectrumq; retardent)
Curuo genu Medico Sancto; palmeta cauernæ
Cernuus aspecto, palmitiq; iugalibus vrnas
Sacratas, vereorq: Ducem, qui Regis Olympi
Arcibus explicuit, vexillum nobile, Sulcis;
Mauritanum equitem, torque, & calcaribus aureis
Solemnem, Heroem magnum, cui magna potestas
Præstita, cui Triton sistit: mare temperat iras,
Adq: suum nutum venti se in tecta ferentes
Maturare fugam sueti, parere coacti,
Aduersas agitare rates, & mergere ponto.
Quippe super fluctus visus persæpe furenteis
Dorsa premens candentis Equi naualia castra
Profligare: metuq: fugam rapuisse triremes.
Et veneror sacros cineres: inuentaq: nostris
Ossa diebus ibi Antiochi redolentia Mauri
Vestibulum ante ipsum, primisq: in faucibus antri,
Marmoreis Aula titulis, altare sub ipso.
Verum corpus habes ò Græcia, nobilis Afri
Martyris Antiochi: tibi debita talis ab annis,
Ecclesiensis, erat, Sacra vrbs, ea gloria primis
Has quibus ille tuas Garamantum à finibus auras
Aduenit; populisq; tuis alimenta salutis
Palmai, Corniq: tulit. Quàm Lilia pulchra,
Quàmq: rosas vernas fert Sulcitanus agellus!
Hic Rosa Diua parens halat, funditq; vapore

Errantes animas, & læuas aere mentes,
Partum Ichnusæi Gnatum. Dehinc pergama bello
Eruta iam longo lustrem, iam mænia Calari
Aequa solo videam: tumulataq; marmora, quondam
Sueta loqui titulis; rerum spectacula fari
Martia facta Virùm; sed mittere cogitur agros
Desertos animus: peruisere prata Iacori:
Pignus vtrumq; meum Iacorum & Iaumæum:
Lampades Ecclesiæ: quæ Sydera pronus adorat.
Cynnama spirantes reueretur cernua tumbas
Alta fide pietas, & munificentia cultus.
Salue magna parens frugum, generosa metallis
Afflua delicijs, opulentaq; & aurea tellus
Vereq; perpetuo felix, Heliconia Tempe.
Vndiq; fert Psyches almę telluris honores:
Et passim magno Syluano altaria fumant:
Aegerijsq; ferunt passim fragrantia lymphis
Oscula Mæoniæ; resonant magalia cantu
Nocte dieq; salit per roscida pascua taurus
Et pecus atq; pecus tondens pretiosa viroris
Luxuriatur agris, balantes montibus agni
Nonne ea tu felix, quam Dux Astorgius vrbem *Astorgius Ecclesiarũ Dux*
Vectigale Deo statuit propriumq; dicauit
Prædium eique pijs adscripsit Manibus hornes
Fructus ipse tuos Princeps? Candentibus armis
Suppetias Venere accincti in prælia terror
Eusebium contra Siculum; fugitq; repentè
Agmina fulgureas altò spirantia flammas,
Trinacres pauidus rediens inglorius oras.
Salue Graia sophos enixa Academia Reges,
Rebus in aduersis Sardoæ gentis Asylum
Musæum Aonidum, arx Palladis, ara Mineruæ,

Tit. Stillat ab ore tuo nectar Melibęe: cucurrit
Dulce voluptatis flumen. Iam montibus vmbræ
Nocte cadente ruunt: mecum tellure quiesce,
Graminea: vel sub tuguri duo culmine somnos
Captemus Cereale decus, nec munera Regis
Alcinoi desunt, tremebunda coagula lactis
Castaneæ molles, & carnes victus aprinæ
Dama veru querno: fert nobis copia cornu
Quicquid opus. Dum vicinis Philomela sub vmbris,
Argutos edens modulos concentibus auras
Mulcet: plena micat roseo dum Cynthia vultu
Membra sopore quient. Sub prima crepuscula lucis
Arripiemus iter Pupulæ; Noramq; superba
Mole triumphalem quondam, spectabimus vrbem:
Huc nos fata vocant: animos trahit Ephysius alto
Axe tonante poli, sub mæsta silentia noctis,
Insignitus eques Crucis omnipotentibus armis

Ibimus

Ibimus: inuitat Calarita, videre, Potite
Funus inane tuum plenum virtutis odore,
Ambrosiæq; vomens antiquæ faucibus auras,
Pignoris erepti mittunt spiracula fumos
Et memores reddunt plebes, gemitusq; piales
Cordibus, & lacrymas oculis educere sueta.

EGLOGA II.

Mel. HIC aderas formose puer: tibi lilia plenis
Hic tibi cælestes Nymphę Potite tulere.
Pallenteis Violas, Narcissum, & olentis Anethi,
Iungentes florem: virgo tibi candida Nais
Immortale decus nostrum, fragrantibus ornans
Frondibus, intexens alio tibi gramine suaui
Serta, venustabat, tua circùm tempora Lauros
Aeternum seruans Amaryllis. Corpus honore
Alme Potite manens hac en tellure sepultum,
Sęcula multa dedit nostris miracula terris.
Heic, tua dum cælo se tollens gloria, famam
Nora, chóro plectrisq; dabat, sancti Alites alto
Allapsi pompale melos, pompale canebant
Nocte dieq; decus: roseo galaxia patebat
Tramite Lucisflue turbæ volitare puellos
Pennatos illa, descendere sæpe videbas
Mausolæa super Diuùm: Sardinia quorum
Flebilis implorat numen venerabile Pisis.
Quàm tum Cadasoues Romana potentia molem
Ferre sub astra: suis Romanam iuribus vrbem
Præsignem Calarim, summis educere metis
Feruida! Saluete æternùm, Saluete Penates
Ephyse Martyr aue, cuius cruor ista rigauit
Prata, solum truncus, zenit, caput, hocce piarunt
Cuius palma Crucem gestans in prælia palmam
Disposuit, fera castra, euertere gentem
Illam: queis, animam bellacē, in vulnere, sæua
Natura seruare datum. Calarinia pubes
Marte Potite potens inferni Luridus horror,
Eumenidum furiantum armis adamantinus Atlas,
Cui cœlo charitum Caluiso in littore torrens
Ingruit, atq; animam, specie quę visa columbæ
Pergeret astra via candenti, gurgite mersit

Vnda voluptatis, salue inuictissime Martyr:
Progenies Atlantis aue, Potite potitus
Pace, quiete, melo æternis, vbi vere perenni
Fortunata cohors Vitanis pascitur auris,
Sol vbi perpetuò lucet, totumq: per annum
Durat aprica dies, thiasiq; choriq; virorum,
Carminaq; & populis quorum iam nulla cupido.
Cantus vbiq; vigent, resonant prædulce volucres,
Fert Casiam non culta seges, floretq: per agros
Tellus alma rosis: illic pretiosior ætas:
Aurea progenies habitat, nec mollia desunt
Prata illo Zephyris iugiter melioribus halant
Perpetui flores, atq: aurea lilia, campo:

Tit. Huius amæna pius duo numina montis adorat
Cætus ab antiquo: non iam tibi pignora, tellus
(Spiritus exuuię, qui iam super ęthere gaudet)
Quippe his orba manes, ò Iberica, dic Melibæe
Xenia quò pretiosa tulit quis, talia nobis
Dona quis eripuit? Vacuas en cernimus vrnas.

Mel. Pisani rapuere, pauor Mauortius orbis,
Sardiniæ rerum domini: dum Rege sub armis
Museto extincto, sub amica silentia noctis
Sacrum onus imponunt Naui, Corisq: secundis
Deueniunt Arni fauces: Cleroq: paratis
Præsule turrito, coram fulgente corona
Magnatum, populis, & maiestate Senatus.
Mole togatorum, sacratum funus ab vndis
Eductum, cantante choro, mulcentibus auras
Omnigenis fidibus redolente vaporibus ora
Alma in tecta ferunt & Sanctæ Matris eburna
Virginis æde locant: aulam circa ilia templi
Forniceam condunt: inclusas murice, & auro
Stellatis vrnis, Ephysi, de more Piorum
Relliquias Danai, Calaritaniq; Potiti,
Custodita feris, munitaq: clauibus Ossa,
Antiquo pro iure tenent, pro iure tuentur.

Corpora SS. Ephesij, & Potiti translata Pisas anno M. 88.

Tit. Magnus erat quondam Pisis florentibus vrbe,
Erga isthęc zelus clarissima lumina mundi,
Potitum, Ephysium: quin, & solemnia, soles
Festa, per octo (solent: olim meliora solebant)
Sueta celebrari, miris illustria signis.
Quorum inter moles, dum Sacræ munia laudis
Matutina choro soluunt, ex ordine ritus
Pisani feriali inito inuitamine primo;
Regem Martyrum Dominum venite adoremus
Angelus intonuit. Multis quià lapsus ab annis
Festus erat, nullusq; diem natalis ouantem
Vsq: illuc animo tulerat, memor omnis abesse
Visus: abintegrò diuinitus actus ab alto

Aliger

Aliger æthereus, digna se, voce triumphum
Restituit celebrandum hymnis, festumq; renatum
(Luce micare tholos, festasq; accendere tedas)
Semper honoratum, solennesq; ordine pompę,
Annua vota pię rediere: altaria donis
Sanctorum cumulata suis. Mihi deniq: nondum
Mens quiet, hinc Primas monumenta insignia rerum
Surda vetustarum, contraria facta reuoluat.
Surreptos nobis, alto mærore, Penates
Prosequimur lacrymis; non infula iuris honore
Surripiare: decus manet alta mente repostum
Viribus Herculeis, summa ratione tueri

Mel. Martyribus nostris laudes, quas prima canebant
Tempora Pisani fasti, molisq: superbæ,
Titire tu nescis: esto has audire voluptas.

Hymni quos Pisana Ecclesia dum Resp. illa victorijs aucta floreret, cantare & recitare solebat in festo Sanctorum Martirum. POTITI, ET EPHYSI.

Die 15. Mensis Nouembris.

AD MATVTINVM.

Plasmator hominis Deus,
Hos præses Urbanus reus
Necat: quos hilarat rigor:
Rerum Deus tenax vigor:

O Lux Beata Trinitas,
Fidelium lex, firmitas,
Pastorum das ob vulnera
Æterna Christi munera.

Telluris

TElluris ingens conditor,
Nora locus, fit credita
Horum Sarda prouintia
Summe Deus clementia.

IESV lux vera mentium,
Pisanis sic latentium
Tumbas reuelas, socius
Ales diei nuntius.

TE lucis ante terminum,
Nauta citum Nauigium,
Nurram ducit Sardinia
Splendor paterna gloria.

IAM Christe Sol iustitia
Patres nostra latitia
Portant ad tua limina
O gloriosa Domina.

Ad Laudes, & Vesp.

EXultet calum laudibus
Resultent Pisa plausibus,
Dentur per hac solemnia
Beata nobis gaudia.

FElix per omnes cardines
Sit festum inter homines
Cordis cantus in carmine
A solis ortus cardine.

IN calesti collegio
Sanctorum festat legio
Gaudens quod auget numerum
Rex gloriose Martyrum.

SVmme Deus clementia,
Vasa sunt ij iustitia,
De quibus fit hic mentio
IESV nostra Redemptio.

IESV, *Saluator seculi,*
Vita Potiti Ephysi
Ducamus cum ijs viuidi
Ad cœnam Agni prouidi.

Ad Magnificat Antiph.

PVllulantes flores, vernant in cælestibus; prouidi Rectores; nos replent virtutibus, quos Sancti Doctores ijs commendant laudibus: Ephysus, Potitus dati nobis cælitus, sint in cunctis actibus nostris Protectores.

Ad Magn. alia Antiph.

EAmus ad areolas aromatum; reliquias veneremur Sanctorum: veni Pisana Ciuitas, felix tantorum Sanctitas, quam ditat Patronorum; Ephysi membra possides, Potiti quoq; obsides, habes Regis cęlorum; quos Dei Matris menia, seruant per quos sit venia nobis, & fons donorum.

Ad Benedictus Antiph.

IAm roboratur fides Catholica, ac propalatur doctrina cęlica, dum illustratur proles Italica, Ephysus fatur gloriæ cantica: Potito datur vita Deifica; turba malefica, & gens hęretica propulsatur.

Alia ad Benedictus Antiph.

FLores flagrant in Thuscia, vrbs Pisana nescia errorum, in odorem curramus: ij sunt Ephysus, Potitus eius socius, sequentes Florum Florem; natus

Ephyſus Liſtriꝫ, docetur Antiochiꝫ, in fidé Chriſtiana; Martir fit ab Ephyſijs, ad nos meant nauigijs de Nurra Turritana.

ORATIO.

PRopitiare, quęſumus Domine, nobis famulis tuis per horum Sanctorum Martyrum tuorum Ephyſi, & Potiti, qui in præſenti requieſcunt Eccleſia, merita glorioſa; vt eorum pia interceſſione ab omnibus ſemper protegamur aduerſis. Per Dom.

Tit. SImplicitate vetus pietas qua prędita fandi
Nequicquam Aeſchyleo munus pompale cothurno
Sueta, nec altiſono Diuùm præconia cantu.
Vranæ mòs ferre piæ.
Sed iam fare; velit, quid nobis inſinuat illa
De Turritana Nurra?
Numquid Nurram habuit quondã Prouincia Turres?
Talem nemo refert; nunquam dixere priores,
Nullus adhuc memoraſſe Recens paret. Omnia Noræ
Mauſolæa locant Ephyſi ſocijq: Potiti:
Turribus vnde Noram (ſeu lęto nomine Nurram)
Antiphona dedit? Non hæc, niſi turribus altis
Callaritana foret munita, fidelia rebus
Verba poteſt antiqua ſuis Piſana tueri
Eccleſia; & nemo defenderé poſſet honore
Turritanus eques, Chreiaſtum impubere, cano,
Aduerſùm Clamante choro: prouinçia Turris
En Calaris; noſtras Turrena colonia terras
Turribus extruxit, Melibæ.

Turritana dicta eſt etiam Prouincia Calaris; iuxta id q̃d Antiph. recitat.

Mel. Miror! apex oleum ſuper imam connatat vndam
Vera ſuper menda. O iam nos hinc Tytire tolli
Fas erit: & Noræ tumulata cadauera Diuùm
Plura ſini; quo ſumma dies, fatalis, & ætas
Venerit, vt pateant. Calaris pergamus amænum
Muſęum Angelicum: dant paſcua rore ſalubri
Gemmata arua gregi Calarina: dat area diues
Aedis Apollineæ vernant Capitolia flores
Purpureos, niueoſq; & lilia cerula campi
Luciſlui: decus ambroſium Saturnia tellus
Omne aſſlat: generoſa parens, gratiſſima Diuùm
Terra ferax, geniale ſolum, geniale viretum:

Ver

Ver pulchrum, vario discrimine picta colorum
Sylua, serenatis fęcunda liquoribus, vber
Fontibus irriguum Arangesum, Pratolinum.
Ecce Caputerræ Sanctorum macta cruore
Ara, Sacrosanctis calefacta vaporibus olim:
En locus ingenter Sanctus, quo Barbara Virgo
Martyrio ceruica dedit, perpessa dolores
Vrbe sua Calari: post hunc manus impia montem
Detulit. illa mori felix gratata, triumphos,
Laurigeros duxit, roseo super ęthera curru
Vecta, trophæa tulit. Sed longa obliuio famam
Sustulit, & cultum, lęua sat mente puellæ
Dioscoriadi, cui trina fenęstra coronam
Turris inextructæ fabricauit, nomen, & aras
Applicuit. Tua, Martyr, erant altaria, Virgo
Barbara Diua: tibi Synai, Murauerąq; templum
Struxerat: atq; tuę sunt omnes ambitus ædes
Callaritanensis: te, Barbara, nostra patrissa,
Nobilitate genus pollens, & sanguine claro,
Omnis auet regio: redeat pictura figuris
Prisca tuis laudisq; tuum pręconia nomen
Nuper in astra ferat: tua thure altaria fument,
Templaq; velentur ramis, & frondibus aureis

La Escapsada.

Tit. Ventum ad Gazarum sedes, vbi nascitur aurum;
Ad Psyches Indę cunas, vbi pascitur aura
Aetherea Syncerus amor, nutriuntur alumnæ
Purpurei mentes Chorę, Moriæq; cruenti:
Ventum ad Coralij patriam, fætosq; Pyropis
Attigimus campos, vbi cęli gratia rorat.
Nobile gemmetum Calaris, lapicina locuples
Iaspidibus roseis, Amethystis, atq; Beryllis,
Sardonychum conchyle, onycum generosa fodina:
Salue cara Deo tellus, Regale theatrum,
Quo mirabilium rerum spectacula soles
Tot videre; Duces, Proceres, tua gloria Reges:
Firmamentum astris, Carbunclis consitus orbis
Salue ò magna Pales: ò magna palæstra Gigantum,
Cæromanitarum, Calares vrbs inclyta salue
Adsit amor votis: mentes, & pectora terror
Mittat habere malis, metanęa piacula soluat.

Mel. Quàm bene, quàm pulchrè Calarinam concinis vrbem:
Vrbem omnes inter supremam: iuribus vrbem
Romanis fruitam, Romanis Legibus auctam,
Moribus instructam, cultu; fasceśq; securesq;
Anteferebat ea. Prætor Calar vrbium in vrbe,
Maiestate graui, caput Insulæ, honore colebat:

Tit. Tu quoq:, quando fauet Pimplæa, canoribus orna
Dulcior accessum gratis, Vrbemq; saluta.

Mel. Mille salutaui, atq; vices tot, cornua Diuę

Contrepuere meæ: cecini dum vanus onarem.
Versus,quos Squirro Sanctorum limine libat,
Qui latuere diu qui iam redire sub auras,
Hos ego deprompsi, quamuis inglorius,alto
Suppressus prælo: nullo dignatus honore.

Scande triumphales Calaris Regina quadrigas
Quas tibi nunc Squirro traxit amore tuus:
Aspice quàm pulchris aulæis fulgidus ornas
Floribus Ambrosijs, Angelicisq; rosis
Sternitur eius humus, qua florentissima tellus
Gignit, olent plaustro lætitiora Dei:
Lilia, Caltha, rosa Baccar, Lotos, Hyacintus,
Combretum, Polion, Thimus, Anetha, Crocus:
Liria, Vacinium, Conuoluolus, Althea, Menta,
Phircma, Ciclaminus, Timbra, Ligustra, Ceris,
Nardus, Anemona, Eppithimon, Narcissus, Acanthus,
Chrisitis, & Cyamon, & Saluinca vireus
Cythemis, Aenanthe, Helochrysos, atq; Cherinto,
Lichnis, Amarantus, Casia, Melilotos:
Purpureiq; tori. Setureta, & Crigana, & Alga,
Ostraq. per latus en, currus & aura micant.
Affluat alma dies, qua non felicior vlla
Lætitia magna, gaudia festa chorus
Nunc tua nobilitas, & magnificentia terris,
Itq; polis altis, terret, & antra Stygis
Ergo incede grauis, duplicem turrita per orbem
Aeternùm salue, semper, & ipsa vale.

Alia eiusdem.

Salue Sancte Seraph, cui flammea Romphea dextra est
Hortum quo nostrum protegis ense vigil:
Callareo florent sancto viridaria campo;
Tu colis h.s flores, tuq, tueris eos;
Iam timor omnis abest, non horti limina custos
Destitues, nullis hostibus ostium erit:
O fortunatæ gentes, procceresq; potentes
O Illustre Decus, Callaris atq, decor,
Quod tantum meruere virum sub imagine carnis,
Velatum tali tegmine ferunt opus
Fers caput, & corpus, furas dextramq; Leonis
Ignivomas acies, hoste tremente paras:
Herculis arma geris, crinitamq; anguibus asper
Medusam extinguis: Dux benedicte vale.
Plusq, Vale, vt valeas altas euertere moles
Altera quæ remanent Corpora Sancta dare.

Hippo-

Item illa.

Hippocrinas, Libetridas, Pimpleas
Pieridas, Castalidas, Ligias,
Heliconas, Aonias, Agnipeas,
Parnasidas, Eratos, Talias. &c.

Nosce tiarate Aonias ò Tityre nostras,
Quas se se tulerint; quali tua pascua cantu
Maluerint Iolæa sequi. Archiuio maiora videnda.
Ecquid opus quærulum? Faxit Rex maximus orbis,
Cara voluntatem reserato pectore Mater
Grateris: Proles gratatur præmia Vitę.

EGLOGA III.

Mel. BASYLÆA cohors Hannonięq; phalanges,
Hieremęa parens, Itorgia Barazina,
Et chorus Egásidum,tēpus maiora canēdi:
Inuxores campi, inuitant Saturnia prata.
Aurea Phębęi iam venit carminis ętas;
Regia Solis eras vrbs inclyta,Apollinis aula;
Cuius Aristęus proles te condidit Vrbem,
Incrementum ingens, tectis & męnibus altis
Amplificans; igitur Phæbęi carminis ætas
Aurea iam venit, soles Phębesq: canamus
Cogor apex fatis, hac parte laboris, ad auras
Aspirare magis puras, tenuesq: salubri
Mobilitate: dies facie,vultuq: sereno
De cęlo miseris Mortalibus orta piandis
Accedit felix, quo illuxit gloria terris,
Cunctis,ac totum late veneranda per orbem:
Fortunata dies omniq: beatior æuo.
Iam noua progenies cælo demissa superno,
Contra iura poli, nulloq; operante virili
Semine, Virginei fructus dignissimus alui,
Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.
Vir Deus Iesus.

Tu

Tu modò nascenti Puero, quo ferrea primum
Desijt, ac toto secum gens aurea mundo
Surrexit, Lucina faue, cole, pectore terræ
Applicito, reuerere Erato. Iam Roma triumphos
Martia Laurigeros spectat; pax fęderа Reges
Iungunt: Imperio totum iam subijcit orbem.
Iam de Cęsareis egressa penatibus altis
Per vada Neptumni sinuosa, per vltima terrę
Limina conscriptis currunt edicta tabellis.
Tit. Tolle caput Calaris, Melibæi carmina templum
Duc ad Apollineum: renoua Capitolia, & aras.
Lætitiasq: Dei, exerce solemnia festo.
Thura fer ad cunam, salue dic millia cantu
Astrigero puero: fer munera, dona Puello.
Adde: Puer, decus hoc æui te consule inibit:
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua soluent formidine terras.
Tuq; Dei vitam accipies, Diuisq; videbis
Permixtos Heroas, tuq; ipse videberis illis
Pacatumq: reges Patrijs virtutibus orbem.
Hinc tibi prima Puer nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus
Mixtaq; ridenti Colocasia fundet Acantho,
Callaritana ferent calàthis dignissima campi
Ipsa tibi blandos fundet gratissima flores;
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Vbera: non magnos metuent armenta leones
Imò obturabunt ora.
Occidet & serpens, & fallax herba veneni,
Non modò Callarijs, sed cunctis occidet agris
Sardinięq; omnis Syluis genus omne veneni
Serpentisq; aberit, tali Insula peste carebit.
Quàm caruit plus, illa tuo felicior æuo
Tunc ęrit. Assyrium vulgo nascetur Amomum.
At simul Heroum laudes, & facta parentum
Isacidum rediuiua tuis florentibus annis
Incrementa ferent; laudisq; ingentia cultus
Munera, dona leges: flauescet campus arista
Purpurea tota Calaris regione triones
Alia ferent aratra caput; saltusq; rubescen,
Mella fluent colles, sudabunt roscida montes
Angelli, Geminiq; omnis feret omnia tellus.
Gaudeto Calaris, gaude Sardinia diues;
Nam te felices Auroræ tempore soles
Lustrabunt, lætis festisq; altaria ramis
Velabunt Nymphæ Baratinæ gloria vallis:
Tum florere nouò Saturnia rura videbis,
Et tua tum circum rorabunt compita cæli.
Tunc æui iunitas annorum candida pubes

Patrum

Patrum antiqua illis exordia sancta redibunt
Aequo iure omnes, tum sancto fœdere Reges
Conuenient gentes, & erunt mens vna cor vnum,
Gens ignara mali cum simplicitate columbæ;
Tunc Regina Deum suaui reget omnia pace
Astrea incedet pompa turrita per orbem
Cara Dei soboles magni Patris incrementum
Aggreditur magnos, quamuis puerilis, honores.
Aspice conuexo nutantem pondere mundum,
Belle puelle vide, lætentur vt omnia, tempus
præstolentur aues; intexant arbore nidos:

Tit. Quàm raperis Melibæe? Canis confecta futura,
Nonne Puellus amor Iesus præsepia fleuit?
Mellaq; sudarunt Quercus, & montibus altis
Ambrosium nectar fluxit? Quid vana laboras?

Mel. Instat opus melius, codicis pars altera nostri
Exoptata venit; ferimus donaria cunæ;
Nascentis nostris felix Annalibus ætas
Lætitiam peperit: quod, iam nos tædia rerum
Affecere diu leuium; spectacula belli
Horrida: quid mirum iucundæ ætatis ouantes
Historiam celebrem? Valeant.

Tit. Rite: Deo Sacra: Olli victima: pascua, flores
Pastori occurrant, Cultori: Sydera Soli,
Obuia sint thalamo venienti xenia Sponsi
Excipiat miles Regem: Pastoris ad auras
Balatum pecus emittat: gauisus herili
Hinniat aduentu Sonipes: res postulat vltrò.
Glisce tuis Erato modulis, Vrania cantum:
Laxa claustra fibris; tu carmina carpe labellis
Dic Melibæe besus: mancosas arte magistra
Flato, Nicola, tuas: dum seruem Tityrus agnos.

Mel. Quæ sacrum pleno seruatis in vbere nectar
Callaris agros, pascua vitæ, rura salutis
Carpite rubricæ pecudes; balate gemelli
Sistite, hiate metro: vestrûm ad præconia state
Auribus arrectis Pastorum:
Vosq; iugo summo, vani custodia somni
Inscia, ferte animum laudi; spiracula lymphæ
Pandite Cyrrhęæ; contextis frondibus æstu
Cantorem veritate: inducite fontibus vmbras
Ioleides arces, & pergama, fortia castra,
Atericæ vineta, Paludis amæna vireta,
Quà longè latèq; Vrbi spectacula rident,
Inclyta supremum decus, Aristæia rupes,
Et quæ cingis eam totius gloria campi.
Lætitia mecum iactate ad Sydera voces.
Accedas prior Antistes Bonifacius Vrbis,
Sardiniæq; omnis, Petri comes, alter alumnus

Doctoris magni Vitæ, morumq; Magistri.
Alipes ore, oculis Pyrois dum naribus ignes
Efflaret, vomeretq; tonans Orco horrida flammas
Aetna per has Cephas aura hæc mœnia Princeps
Lampade Seraphica succenderet, additus alto
Tute ministerio latero indiuisus, abibas.
Post vbi Regna Dei vexari cœpta tyrannis,
Clarus in æi herea insigni Capitolia curru
Fortunatus ea duxisti morte triumphum
Quæ tibi Martyrio peperit solatia vitæ,
Aeternos mansura toro fulgente per annos.
Hinc ad læta veni Aemili conuiuia pastor;
Adsis Prime, Sarab Martyr, Presulq; fidelis:
Sibila mitte gregi Pilymeni à vertice montis.
Erumpant spelæo vndæ, morbosq; fluentum
Ablutos medicum propulset: & irriget agros
Improuisum antro currens ad limina flumen.
Exulta Murauera parens. & filia dulcis
Nostra equidem; leuat vnda malum; si vulnera turgēt,
Experieris opem medicam: quam protinus amnis
Vnda salutaris confert.
Spelunca illa fuit sedes, qua Prime docebas,
Ignaros populos, moresq; fidemq; salubres.
Tempore quo fidos in Sanctos Roma fremebat.
Doctor ibi suetus clam gentem nocte silenti
Instituens, pastumq; olli, vitale ministrans
Dogma: Liturgiam cogens, fundensq; sacratę
Neophytum fidei prægnantem Numine Lympham
Artubus; ac tandem, vinctis post terga lacertis
Imperio latum Calares, mactare Capenna.
Te cantare decet, sublimi carmine dignum,
Et calamos inflare super tua, Lucifer, astra
Magnalesq; globos, rerumq; immane tuarum
Aequor; vt expuerit, teterrimus Arrius atrum
Faucibus horrendis virus, tu immobilis athlas,
Tu clypeus, thoraxq; trilex, tela aspera contra
Restiteris, dederisq; Patrum virtutis, & artis
Concilio specimen; quando te gloria Sais
Inclyta victorem, decussis vertice cristis
Hostis Auernigeni, pompæ, curruq; triumphi
Vexit in ętherię dignum Capitolia Romę.
Vnde mori nunquam potuit, tua laurea terris,
Nec potuere doli, tantas euertere moles,
Haud nomen delere tuum, nec lędere famam
Tot nimbis, Austrisq; inuerso turbine terior
Aduersantum armis, atramentiq; trisulcis
Missilibus; nec iura valent: sententia causas
Æqua verens, Heroa tuum colat ægidis Hippon
Enantem Lethe sancto; nam Lucifer, vmbra,

Nubilus ille, vapor Cocytius, horrida Smirnæ
Cimmerijs omnem tenebris inuoluerat orbem:
Numen idem simul esse Deo cum Prole Parenti,
Abnuit: infelix? absorbuit Orca vorago.
Tu Sempiterni nos alto felicia soles
Cuncta per æua throno roseasq; fruisceris auras
Et nunc ossa nitent, seruant virtutis odorem:
Quasq; fruuntur opes redolent: meruere videre
Natalem Titana, iubar cum turbine lucis
Mœnibus inferri patrias audire salutes,
Arridere lares, gestire per
Hinc læuo exutæ mentes, erroribus orbæ:
Lucifer, astra minora premens, emersit ab alto
Oceano, radijs oras, finesq; serenans.
Propterea Smyrnæ tegitur caligine cælum
Satyrius tanto splendit sub lumine pontus:
Faucibus obstruitur, ne soli at flumina gurges.
Salue sancte parens, iterum saluete recepti
Sacrati cineres, nequicquam credita Teucro
Ante Palatino clarissima lampas Olympi
Fax Orthodoxæ fidei: quo belua Nili
Trita mari vasso, triton: submersa per æquor
Concha sonans raucò, decussis cornibus Orco,
Hic iuuenum chorus, ille senum, te carmine laudat,
Fæcundę matres, nurus innupteq; puellę:
Vt bello hæreticas olim disieceris arces
Et Stygios angues eliseris, & arduus ardor,
Entheus ille vapor, qualem se pectore anhelo
Voluerit, efflaritq; Deum, trinumq; sub vno
Numine Diuino, æterno qui fœdere rerum
Temperat ipse vices, infixerit Orthodoxa
Mentibus (alma fides) Vt sub Constantio iniquo
Cæsare mille dolos, & mille pericula passus
Sæua: sub Heretico duros Turbone labores
Pertulerisq; graues odijs Etheropolis Vrbe
Hostili pugnas. Qualem te gloria tollens.
Omnipotentis honor, sacro pendente sigillo
Mira potestatis natura horrente gerendi,
AEquarit summis: elinguem Zozima, terror
Parthenopes Antistem (Arri quem deuius error
Torserat humanæ deserto calle salutis)
Reddideris: quàm magna tuæ præconia famæ!
Salue vera solæ proles decor addite Diuis:
Et nos, & tua dexter adi pede facta secundo.

Tit. O quàm Dulcè canis Melibæe Palilia, Panas!
Ecquid ego sileam tantis arrectus auenis?
Pascite rubricę, pingues errate per agros:
Nulla lupi formido: meos audite reuersus
Empyrei montis pecudes, aræq; beatæ

 Hostia

Hostia, pondus, honor, prætiosa morte bidentes
Ornamentum astris, patriæ decora alta supernæ
Eximiusq; decor terris, audite Penates
Gestis celeberrime Regis
Miles Gerinie Christi:
Adsis quoq; Pompeiane:
Iuxori nobilis heros
Oriens lux aurea terris,
Spiracula lucis amænæ
O belle puelle Cisclle,
Camerine tenelle gemelle,
En pascua pulcher Adone,
En flumina Nupina vitæ:
Quadriennis Domne decennis
Longine decennis, amores.
Vmbracula laurea spirant,
Vmbracula Myrthea fragrant.
Optanti optantibus opta
Celestia: posce Suyna,
Cæcilia Callaritana,
Speciosaq; Ginia Virgo.
O Restitute, fidelis,
O Restituta puella:
O Fortunataq; Martyr
Vrbani Martiris vxor.
Tu Pontiane quis? Alter?
Romanus forte. Quis annos
Scit post treis omnia vecta
A nostris finibus ossa?
Fortassis portio solùm.
Felix tu Buccina, fluctus
Quam circiter vndiq; latrant,
Tanti Patris hospita tellus.
Petrum sanctumq; Sisinum,
Restutam, vertice clauum
Gerentem pronus adoro.
O Martyr Acaie salue
Calaris tu Maxime proles
Aue Illustrissime Martir
Comes Iuliane; theatrum
Erexit patria sacrum
Loco, quo victima Christi
Moriens pretiosa fuisti,
Calaris prope menia templum
Tuoq; dicauit honori.
Aliam tibi Petra Phocea
Cum templo condidit aram,
Tua est victoria Victor.
Vlmorum villa Sarappi

Non

Non est tua patria, non est
Templum Victoris eodem
Vlmeto, arocha sedes
Sita. Victi est, atq; Mocelli.
Romanis Horrea quondam
Vlmetum, condere templum
Victo Sanctoq; modello
Voluit Romanus alumnus;
Calariti montis ameni
Agnorum diues ouile
Generosa bidentibus aula:
Ouium sanctissima caula.
Magni pastoris amores
Quæ vellera lenia membris,
Velamina mollia nudis,
Animarum altaribus ostra,
Pretiosa tapetia templis,
Dedistis gaudia cælis
Et maxima iubila terris,
Regionis gloria nostræ
Nostræ solatia vallis.

Olim Vlmetum Santo Vito.

Mel. Quàm Regale melos! Quàm princeps carmen ouantes
Excierit Musas! Ego Numine concitus alto
Pastores, tu pangis oues, & carmine trunco
Obtruncata canis balantum sacra, serenas
Ad roseasq; auras, ad lucos lucis opacæ.
Munus adi Melibæe tuum primordia cantus
Ludit auena, reduc. Eusebius arbore pastor
Sub frondente sedet spatiatis vndiq; ramis
Vndiq; odoriferis, pomis pendentibus aureis.
Arbor onusta Deo, plantata in vertice Montis,
Purpurei Moriæ, pulcherrima prole salubri.
Qua Bonus insidens pastor, tuo territa tellus,
Sibilum oues ad monte vagas emisit ab alta,
Vocem, qua summi tremefacta est Regia luctus,
Mugijt omnis Auerna domus, Cocytia Lerna
Bullijt, ipsa fuit sedes: vbi cura, voluptas
Pastori studiosa gregis. Vercellia famam
Infulæ habet nomen; Calares natalis honorem:
Ortus in vrbe Dei, Procerum de sanguine Diuum:
Diua parens, diuusq; parens, soror & tibi Diua.
Eusebi, lux clara tuæ patriæq; corona
Ichnusæ diadema domus, frontisq; decoræ
Nobile stemma, latio Sydus, comes ora comantem
Luciferi magni sphæram, splendoreq: molem
Obsectans. Cunis exordia dina tulisti:
Signa futurorum diuinitus inclyta fulgent,
Dumq; sui manibus te sacra Eusebius vnda
Clauiger æthereus, Christiq; Vicarius vrbe

 Abluit

Abluit in Romę, tenet Aliger vnus in vlnis,
Os humerosq; Deo ſimilis, ſub imagine formę
Humanæ: res magna, ingens myſteria rerum
Indicium tantò referens. Magnalia fandi
Naturæ, doteſq; animi ſermone quis æquet?
Haud iam nunc tandem breuis ad faſtigia ducam,
Quàm de Franciſco cecinit quod Auernia Flores
Quibo fari aliud: mea ſunt; repetita iuuabunt.

Euſebi

Non magis illuſtrant ſydera clara polum,
Non magis illuſtrant veris amæna ſolum
Non magis illuſtrant ſtemmata, ſigna tholum.
Non magis illuſtrant enſis, & arma Duces,
Non magis illuſtrant pignora Diua Cruces
Non magis illuſtrant montis opima nuces.
Non magis illuſtrant ætheris aſtra cauum
Non magis illuſtrant roſcida mella fauum
Non magis illuſtrant plumea vela Pauum.
Non magis illuſtrant Adria rura Panum
Non magis illuſtrant aurea tecta manum
Non magis illuſtrant portio mentis anum
Non magis illuſtrant oſtra ſuperba Tyrum
Non magis illuſtrant fulgida mala Pyrum
Non magis illuſtrat coniugis aura virum.
Non magis illuſtrant picta tapeta torum,
Non magis illuſtrat nobilis vrna Porum,
Non magis illuſtrat vox generoſa chorum.
Non magis illuſtrat Celten Iberus Ebur,
Non magis illuſtrat Flora Myrica Febur
Non magis illuſtrat Mæonis Aſſur, ebur.
Non magis illuſtrat Ngeſius Ara Tagum
Non magis illuſtrant flexa meandra fagum
Non magis illuſtrat rus iubar axe vagum
Non magis illuſtrat prælia miles iber
Non magis illuſtrat ſpumeus arua Tyber
Non magis illuſtrat brachia docta liber.
Non magis illuſtrant Vogeſa rura Moſę
Non magis illuſtrant verna roſeta roſę.
Non magis illuſtrat viuidus ora color
Non magis illuſtrat candida littus odor.
Non magis illuſtrant paſcua læta greges
Non magis illuſtrat Maia rura ſeges.
Non magis illuſtrat Muricis ochra lare
Non magis illuſtrat nocte Diana mare.
Non magis illuſtrat thuris aroma Sabam

Non magis illustrat fons Euphratis Abam.
Non magis illustrant lilia flumen apud,
Non magis illustrant florida serta caput,

Quàm tu Sardiniam nostras quàm lampade terras
Vercellosq; polos, atq; almæ mœnia Romæ.
Musa mihi causas memora, quo Numine læso
Quidue dolens Regina Cori tot voluere casus
Præsignem pietatem Virum tot ferre labores
Impulerit. Quàm longa forent exordia rerum,
Quàm via, quam lata series, ingensq; volumen?
Si memorare velim, quæ dum hic excellsus heros
Carperet humanis consors mortalibus auras,
Gessit: onus vastum nostris & viribus impar.
Pone lyras alter pulser, canat alter Apollo;
Cæptam perge viam, laxis Annalia fando
Antiquę Sardoa prosis ætatis; & artis
Palladis, Astrææq; parum hospita Cyrrha threiclis;
Non Sepri mæandra iuuant placuere neq; ollis
Pocula nostra: gradum sistas, Heliconis ab oris
Chronista, firmaq; pedem: fuge somnia Vatum.
Caligabit enim dubij formidine sylua,
Pieridum cantante choro, choreisq; videbis,
Dum quatiunt agiles, fumantem puluere campum
Quæ pandis gestum. Calamos iam temne bipennes.

Musa

Seprus, vulgo flumendosa, sacer Musis, ob littorales, incolas, natos ad carmina.

Mel. Sternit agros Erato florentibus excita ramis,
Ornat humum sertis, insignit amasia currum:
Quàq; triumphalis turritæ tui bine pompæ
Vecta quadriga Deûm, palmis laurisq; trophæa
Sacrosancta ferens, venit, exijt obuia Regi.
Cui se se curuant orbes, & cernua parent
Sydera cuncta, suos motusq; viasq; reflectunt
Nutibus eiusdem. Sit Tityrus arbiter Argo.

Tit. Arbitror, æqua magis resonent præconia digna
Quos pangis Melibæe, Ducum: iam sedula mater
Delicias Erato gaudet dare fontis amænas
Cedet Musa choro? Cedat, quum Tracia fastum
Malit inire Lyra: hic orsum pede curritur Austri.

Mel. Sistam? Culpa reum taxantq; obliuia: quondam
Edidera, rapuere, melos: ingratus obirem.
Ni quantum largitur opus, largitur, & ordo
Prosequar. Huc, Hilari, Calaris certissima proles,
Tuta salus, tutela tuæ secura parentis,
Summus ades pastor vitas qui mille tulisti
Pro grege, pro Rege, & lege, & pro munere sancto
Obiectare animam, caput obiectare periclis
Intrepidus pingues per alacria iugera fetus
Sedulitate minans, per septem cornua montis
Sacra Palatini, Galesio ditior, agmen

Ru-

EGLOGA IIII.

Tit. SI Canerem Reges, & ouilia mitia vellem;
Aeneidas ouium præferrem Marte gigantum:
Quippe sedet cordi, Teneras in vallibus agnas
Vellera candentes, tergum violata cruore,
Signa ostentantes belli, partiq; triumphi
Igneus vrgerem, ni trunca pecunia prelo
Obstiterit. Laurens Martir Vincentius; illa
Turba Ducum cæli quot sub tellure quiescunt,
Insignita loco; pretiosi marmoris vrnis
Ossa Cathedralis cryptę sub fornice templi
Callaris vrbis, humo stellata, condita Conti.
Ni datis ora fuga. Frueris quas aurea tellus
Diuitias cęli, Protus, Ianuarius, Anzcus,
Gauinus, Felix; & cetera Turrica turba
Laudibus affuerint, quando non altera maior
Staret apex premeretq; humeros prouincia rerum.
Mel. Auia quàm ceptis Erato! Fulgentia campis
Iolæis repetes, gemmetaq; laude sequeris.
Maure, Rudis, Vincens, Eliane Beneria Felix
Barbara, Thecla, Agnes, Aquila, Elia, Dorothęa,
Theodosia, Eugenia, Edicti, Catherina, puellæ
Callaris egregię, Benedicta, Nupinaq; lauro
Velate duplici; chorus omnis adeste Penatum,
Este duces nostri, nostras qui sanguine terras
Sacrastis: bitulasq; ipsas pietate rigastis.
Fortunatæ animæ, fortunataq; solutæ
Compages; fulgore nouæ, vitæq; perennis,
Gloriæ & aspersæ radijs, & odore futuræ,
Carmeli nostri decor, agri gloria Saron:
Sardonices veri, qui tot Mysteria flammis
Pontificis Christi sutę portenditis armis.
Sardonichum virtus mira hæc authore Iosepho.

Lapides autem, quos ferre super humerum prædixi Pontificem, erant Sardoniches; eorum puto naturam amplius omnium, ad humanā notitiam venientium effulgere. Deus ergo

sacrificijs cum adesset, alter, qui in dextro humero portabatur, micabat; & ex eo splendor ita exiliebat, vt etiam procul positis appareret. Cum prius hoc lapidi non inesset. Et hoc vtiq; mirabile est, his tamen qui sapientiam, non abiectionem, Diuinorum operũ nanciscuntur

Hęc Ioseph. lib. 3. Antiq.

Haud natura dedit procul effulgere lapillum
Hunc: neq; fert natale solum: tulit Enthea vita;
Et cruor effusus pro Christi Regis honore
Inde sub arcanam visi splendescere noctem
(Horticolæ videre faces) Luxoribus orto
Lumine cælesti circùm, fulgentibus agris.
En vos Sardoniches; en Sardonicataq; fulget
Regia solis opum Calaris, Romana voluptas.
Imus in antiquum Romæ Calagona tempe,
Condensam Diuùm syluam, nemus vndiq; lætum
Et caligantem sacra formidine lucum,
Thuscis fatidicum, Romanis vbera luxus.
Hęic mens ima; acies fixę penetralibus antri:
Materies alto iacet alueo condita Lethes:
Effodiatur humus circùm, lustæq; Basilicæ
Omne pauimentum: per saltus compita templum
Omne Ceparassi: Cheremęa Solana, Lurya:
Quales ferret opes Mara mater, Egasq; Petrissa?
Serargi, Quartiq; ęquor, littusq; Syarę
Si patefacta forent, quali te Cethina Diuùm
Augerent cumulo; Veniam loca fæta smaragdis
Aethereijs: patriæ lumen Sanctissimus heros:
Marensis Martyr Stephanus, cui vertice clauus,
Ingens à summo infixus, super æthere palmam
Contulit, ecce meus: quem dudum pondere terræ,
Aggereq: immenso, dum grex mi creditus olli,
Eripiens, dederam paganis risibus omen.
Aggere Lethæę bellax emersit arenę
Cornu elato Aries, cornu quo tubera toruo
Impetit Aetnæo Poliphemo: annosaq: mater,
Felix morte tui Stephani, stephanitibus altis
Exornata caput, gaudes sua membra videre
Sanguinolenta comis, circumdata tempora lauro.
Vrbs antiqua, potens, & inexpugnabilis armis,
Vrbs antiqua Ducum genitrix, prætiosaq; Diuùm
Fortunata parens Heroum, & magna Gigantum
Regia, Diues opum, argentis proflua tellus,
Callaris Ichnusę princeps, Regina Penatum

Gloria: vt immen so quondam splendore Deorum
Sic, meliusq: modò sanctorum prædita mole
Diuitijsq; Dei felicior, omnibus illis.
Corallis tibi quale saluum scatet æquore toto
Reliquijs tibi tale solum, campania talis
Omnis abundat humus Diuùm prægnantibus agris
Thecis, atq: vrnis, quę sub tellure sacrata
Corpora tot seruant, quot nullo plurima lustra
Reddere posse modo crypte, glomerata sub antris
Prorsus inexhaustis testantur funera, mille:
Ingentem efficiunt aliam super altera murum
Asliæ: & ima iugi tendunt penetralia nexu
Mausolea. Stupor! visu mirabile magnum!
Arua repleta bonis cæli, gazisq: Deorum
Rura referta tua ò Calares vrbs inclyta salue:
Aeternumq: vale, neq: enim te spero videre,
Immeritus visu: indignus, tua gloria molem
Explicet hac ætate mihi: tibi iura rependo;
Debita soluo tibi gratatus munia matri.
Callaris, & palmis, assuetaq: terra triumphis, *Exortat Calarim Auctor.*
Corde tibi commendo meos, commendo pupillos:
Insignis pietate mei obliuiscere nunquam:
A primis aluisti annis, dulcisq: tulisti
Excessus, dignata, meos in flore iuuente:
Parce benigna parens: & nostros excipe cultus:

Tit. Pasqua, pastores, pecudes, armentaq: Apollo
Monte ferat læto, quem prima ab origine proles
Magnus Aristæus sacrauit conditor vrbem,
Dedaleæq; nouam largitus mænia molem,
Sublimesq; tholos aduersas Martibus arces.
Ille sequatur oues, premat vbera, tondeat vmbra
Iuxta fluenia tegat. Iuuet auscultare Melinum
Frumenti magnum congestoremq; Lyei:
Narrat agros, canit ipse honros, frugesq; salutat.

Mel. Incipe Musa tuas Chiteria dulciter Ida
Agrestes pulsare lyras, ego dicere versus, *Rustice Sard. laudes*
Veridicos, agitare choros; exilis alumna
Exiles incompta sonos, dat; pocula fontes,
Tenuia: fugit oues Lupus, atq; leæna gemellos;
Mala ferunt Quercus, Narcisso floruit Alnus,
Pinguia corticibus sudant electra Myricæ,
Certant & Cygnis vlulæ; rapuere columbas
Vnguibus accipitres; agnos pauere Molossi
Montibus in nostris cælorum gratia rorat.
Incipe Musa lyram pulsare, ego dicere versus.
Hic in Sardinia assiduum ver spirat amęnum
Flumina multa gradu placido spatiata per agros
Fæturas, leniq; rigant cum murmure campos.
Incipe Musa lyram pulsare, ego dicere versus.
Venit ab extremis terrarum finibus orbis

Alma Ceres, ferroq; docens inuertere terram
Oıiſim, nobis qui demonſtrauit aratrum,
Tradidit: à quo omnes habuere exordia cultus.
Ecce puer noſtris extemplo ruribus alba
Euaſit barba, Syluanaq; terruit, vnco
Vomere perculſum dorſo, regno expulit oıbum.
Hinc Heros Cœę, coluit Iolæia rura
Seuit humum lignis, Calarim dum emunijt vrbem
Plantauit nemus aıboreum; ditemq; deinde
Helicemq; ſua fecere propagine terram
Fluctibus ambitam Triptolemi arte minores.
Perge Thalia Lyram pulſare, ego dicere verſus.
Inſula Sardiniæ cunctis pretioſior olim,
Inſula Sardiniæ cunctis felicior olim,
Inſula Sardiniæ cunctis fęcundior olim
Inſula Sardiniæ cunctis repletior olim,
Inſula Sardiniæ cunctis pugnacior olim,
Inſula Sardiniæ cunctis illuſtrior olim.
Perge Thalia lyram pulſare ego dicere verſus
Inſula Sardiniæ nunc mons Capitalia, Darda:
Inſula Sardiniæ nunc Alyba, Cichria, Chryſa;
Inſula Sardiniæ nunc Thracia, nunc Erithræa
Inſula Sardiniæ nunc Hybla, & Hymetia tota
Inſula Sardiniæ nunc Erimantia tellus.
Auris, argentis, armentis, mellibus, apris:
Incipe Clio Lyram pulſare, ego dicere verſus
Inſula Sardiniæ ſemper fuit ipſa fidelis
Inſula Sardiniæ nunquam fuit ipſa rebellis
Inſula Sardiniæ ſemper fuit intima Romæ
Inſula Sardiniæ nunquam fuit hæreſe læſa.
Pergito Clio Lyram pulſare, ego dicere verſus,
Sacræ pes crepidę, ſimulachrum nobile rerum
Orbita Sardiniæ pıæfert myſteria mater
Heic naruı a ſuas oſtendit prouida dotes
Ingenijs vtriuſq: poli; non Vmbria vaſtos
Gignere viſa boues magis, aut Celaduſia tauros
Hinc ad templa Deum Romano more, triumphos
Candentes duxere patres, quin fluminis vnda
Perfuſi Clitumne tui, Non Sardibus ales
Candidior luget cantu per amæna Cayſtri
Littora. Non plures nutrit Dodona columbas;
Volaterranum non aduolitauit ab alto
Gurgite raucus agrum ſub tempeſtate palumbus,
Denſior, in noſtı is quàm viſus in agmina campis,
Sardıniæ Cerealis honor quàm tollıtur aſtris?
Non Eleuſis ıta. An fıuctus Atlantis opaci?
An fruges, quas ille celebrat carmicen heros
Humanæ ſpeciem plantæ ſe magna figurat
Inſula, Sardiniam veteres dixere coloni
Dıues ager frugum. Claudianus.

An fucos memorem madefactaq; vellera succis?
Purpuream quondam Romana potentia molem
Sępius è nostris textam, sutamq: tulisse
Sardois campis extat, monumenta Priorum
Hanc perhibent autiqua fidem. Calagonia circum
Diuersos herbis producunt arua colores.

Tinctura Sardiniæ pro cruentatione. Nam insula maxima est Sardinia, vicina Italiæ: in qua nascuntur purpuræ præstãtes, et acutissimæ. Suidas in hist. interpresq; ipsius Hieronymus Vulfius.

Terra cruentą rubet, Sanctorum sanguine tincta:
Tinctura gignat, mirum? Ferat ostra quid ingens
Murice terra satur cœli? Sardinia sedes
Inclyta Martyribus Diuinum prætulit omen
Natura parente: ferax dum cuna, trionum
Non ope, non cultu manus, arte, ac semine nullis
Talia sponte sua dedit, indefessa ministrat
Pergito Clio Lyram pulsare, ego dicere versus.
Vbertate viget canabis, liniq: Sabini:
Iuniperis Sepharath, Laurisq: potitur Olympi:
Diuersis alti gaudent (iuga consita) montes
Arboribus, densis cliuis nascuntur oliua
Sponte sua: Syluas oleæ, passimq: videres
Rura iugosa pyris, & lignis consita Teucris.
Vtriq: Hesperiæ inde pluunt Sicyonis alutę.
Omnes genus pecudum, & pecorum, venatile, campi:
Caseus hinc melior quondam quem Vestina, Luna,
Trebula quem laudant; hinc omnis gratia terræ,
Copia, & omnis humi gaza, omnis gloria belli
Vrbibus erumpit cunctis illustribus, Vrbi.
Quid Phaethontis equos, validæ quid fulmina pugnæ
Dicam, spem Martis Tartesi? Miles in armis
Strenuus ęqua fide statuat, firmetq: tuendo.
Incipe Calliope pulsare ego dicere versus.
Est in Sardinia assidui constantia veris:
Est in Sardinia longæua colentibus ętas:
Est in Sardinia procera, & gens robusta:
Est in Sardinia tota castissima pubes:
Est in Sardinia scortum diobolare sepultum:
Est in Sardinia præpostera nulla libido
Est in Sardinia contraria fæmina vino:
Est in Sardinia innuptæ execrabile vinum
Est in Sardinia hebdomada ter inesca Marię:
Est in Sardinia huic Mars, Mercur, Sabbata votum:
Est in Sardinia Sardus, sine milite liber:
Est in Sardinia armorum genus omne: fit illic:

Est in Sardinia naturæ incognita moles:
Est in Sardinia lapidum generosa scatebra,
Est in Sardinia pretiosa fodina Berilli,
Est in Sardinia felix Amethistica vena:
Est in Sardinia argenti mons diues & auri;
Est in Sardinia mare gemmis, terra lapillis,
Est in Sardinia mare piscibus, arida gazis;
Est in Sardinia tellus circumflua frugum;
Est in Sardinia tellus circumflua, capris;
Est in Sardinia tellus circumflua equorum;
Est in Sardinia tellus circumflua equarum;
Est in Sardinia Leporum circumflua tellus,
Est in Sardinia totum hoc sine iuribus vllis;
Est in Sardinia generosus origine sanguis;
Est in Sardinia genus altum à gente Gothorum,
Est in Sardinia Latium genus vnde Latinum;
Est in Sardinia virtus Romana superstes,
Est In Sardinia radix antiqua Mineruę;
Est in Sardinia radius fulgoris Athenæ;
Est in Sardinia Græcum, Latiumq; idioma,
Est in Sardinia linguæ inclyta vita Latinæ,
Est in Sardinia totum hoc nulla arte magistri;
Est in Sardinia circumdata turribus ora,
Est in Sardinia assiduum cum Mammete bellum,
Est in Sardinia cum Mauris fæmina bellax;
Est in Sardinia qui funem turbine torquet,
Est in Sardinia qui fune ita corripit hostem,
Est in Sardinia qui raptat fune Califfam,
Est in Sardinia, qui ab equo laquearia torquet,
Est in Sardinia, qui arreptum strangulat Alim;
Est in Sardinia, sonipes qui fulminat ignes,
Est in Sardinia sonipes qui dissipat ore:
Est in Sardinia Diuinus in ordine cultus;
Est in Sardinia Romanus in ordine ritus
Est in Sardinia Sanctorum copia diues;
Est in Sardinia pinguedo soliq; poliq;
Incipe Melpomene pulsare, ego dicere versus
Strenuitate viget Sardoa potentia Martis
Quàm viget! Ante sile mea tibia facta Priorum;
Quæ fama monumenta Patrum sub sydera tollunt,
Dic age quæ fuerit naualis gloria belli;
Austricus ęterno quam princeps nactus ouantem
Aere manet cunctis obiectum nobile linguis;
Quòd, si quæ fuerit, tempus fari abnuat exul;
Fare, quibus fuerit tantę victoria laudis
Præcipuis, arte, & studijs, & robore parta.
Naualis belli victoria, gentis Ichnusę
Pars fuit illustris, pars extitit amplior olli.
Regia namq; Ducis; primaria Principis Austri
Militibus fuerat Sardis armata triremis:

Argu-

Argumentum ingens, quantum Sardinia fida,
Quamq; Deo, Regiq; suo sit çara, fidelis,
Fabula, quod faris Musa? Verum: ardua fando
Gesta quid Elyrem? Neq; enim mendacia tali
Auderem egregio codici miscere poeta.
Hispanos habeo testes, mihi sufficit vnus,
Conditor historiæ, cunctis veracior Auctor.

En la galera de su Alteza iuan 400. arcabuzeros, sacados del Tercio de Cerdeña, los quales estauan à cargo del Maestro de campo, don Lope de Figueroa: allende de muchos Caualleros valerosos que en ella iuan. Prosequitur Historiam Auctor, Sardorumq; laudem clarius innuit; ita inquiens. *La Real emperò de España, en la qual consistia todo el bien, o mal de la batalla, auia passado grandes tormentas: porque enuestida de muchas galeras, y no de las peores, mataron en ella muchos buenos soldados, y Caualleros: pero el fuerte de Figueroa, que era el Maestro de Campo del Tercio de Cerdeña, à quien el mas rezio del mundo en aquella sazon no pudiera detener, contra todo se presenta: y alli fieramente les assalta, y aun à las almas dentro dellos. El vencido Ali quando la muerte viò presente à sus ojos alçò la boz, y con mortal dolor assi dixo: O Caracossa (caracossa (que fue el que dio relacion de la armada Catolica) traydor à tu Señor y nacion, vendedor de tu sangre, no plega à Mahoma, que pues tu falsa informacion, y enemigo consejo es causa de nuestra perdicion y daño del gran Señor, que escapes la vida: sino que con ella y con otra cosa que mas estimes, si quiça la tienes, pauges cruelmente tu maldad y traycion. Poco viuio mas el aquexado Turco de quanto esto tardò à dezir, porque deshecho todo su reparo, y presa su persona le fue cortada la cabeça, abatidos los estandartes, y la galera sugeta à la Catolica insignia, por donde su Alteza mandò poner en ella vn Crucifixo, y acordò con el señor Comendador Mayor que luego en aquellas galeras sus vezinas, con*

Strenuitate Sardorũ militum naualis belli victoria acquisita fuit.

altas vozes llamassen Victoria, Victoria. Hęc Hieronymus de Castiol. lib. 2. cap. 18. & c. 19.

Disce, quid Herculeum genus ausis prælia, possit
Fulgureis agitans, Ioleius indeq; miles:
Nosce quid ostenti referat, quid laudis in armis:
Incipe Terpsicore pulsare, ego dicere versus.
Mara parens frugum Cereris per Compita vouis
Erectas cumulans aras, frumenta ministrat.
Hordea, olus pingue, & vitis prætiosus horno
Fert in amore decus, tellus primaria sancti
Ante Baroniæ signana Michęlis opimæ
Fert ea vexillum. Quartus, Regalia iura,
Regia Villa ferax, quo non prestantius vllum,
Vini: sed panis candore, sapore, venusta
Arte, laborati Mæandris, floribus, astris,
Non modò Sardiniam, Hesperias, terrasq; iacentes
Verùm & totum orbem cellit; non altera compar
Olli sub Sole. Egosynum, numerosa colonis,
Dilatata magis, Cidi, atq; per ilia Core,
Nectare vitigeno, contextis vimine, fæno,
Armentis, gregibusq; fenum, iuuenumq; trophæis
Pollet, & incolumi cælo; quæ, paruulus olim
Vicus, Apellarum sedes, nunc aurea tellus,
Nunc locuples, generosa soli bonitate salubris;
Caniciεq; senum forma iuuenumq; venusta.
Serarges, Quartillus, Egas, & Pyrra, Palusq;
Queis late Calaris Campania consita terris
Pompalem se se alma refert, felicia magno
Incrementa ferunt cultu, spectacula Castro.
At non Vina Palus Maluatica: pinguia, nigra
Dat potiùs, panesq; vdes, & coctile saxum.
Catera Campani tractus bona cuncta ministrant
Oppida: Serarges intexit arundine filia
Horrea. Quartus habet formosas Regia proles
Pręstantesq: parit Synai pompofa puellas.
Tigula se testis Traigueræ Decimus æquat;
Sarrubus edit opes multas, Tarnacia vina,
Candida lina, fauos, canabes mirosq; pepones;
Et siccas vuas, ficus, & amigdala vendit.
Ante fores ollis infestus gloria clamor
Magna suum, glandesq; legi, festisq: diebus
Escas ferre sui de montibus agmine facto
O quoties ægrè tulimus! Quàm ferrea virga:
Nec potuisse dolet. Gignit Sarabina poetas
Atq: poetissas regio, quoq: strenua bello
Corpora. Morbosa Vlmetum, supera Orria sospes:
Exhalat fumos languentes Putea cliuo,
Cui lethale malum, prolixa venefica barba.

Stagna Colostrai piscosa, vberrima fætu
Omnigeno: Septi Cephalos habet alueus amnis
Ingenteis pinguesq; Luis infectus acerbis
Exanimes ripę prodit: sed pęna triremis
Arcet aquas miscere Lua: arbor lactea monte
Nascitur. Anguillæ, suffectis arboris vndis
Lactigeræ ramis, Sardo more, Truyscu,
Dictæ, mox animam spirant, & littore sistunt:
Gignit equos validos. Sufalęa pedestribus Euris
Compactos, cursum fremitos, ad bella frementes:
Sardiniæ montana greges, aluearia, vastos
Nutrit: adeps olli, frumenti exilis aceruus:
Molis arundo grauis nodosaq; nascitur, aptæ
Organa conflari. Quæ Punica mala colorat!
Quos alit ambitiosos Cydros Aeneia tellus!
Troianumq; fetum, quę Panis munera ponti
Annua credit aquis Tyrreni, terga suumque!
Rara Talanæos Elcina fat aspera montes
Stuysailosq; parens colit: affluit intima quernis
Barbaries epulis: oneratq; illustria naues
Omnigenis pecorum, & pecudum trans æquora gazis.
An Gallura mari cedit? Vectat magis omnis ab illa
Nautica lactis opes, & opus mirabile Lunæ,
Nobile figmentum, niueumq; ex vbere nectar
Pressum dulcè boum. Sorsum quid strenua bello?
Liber amat colles: Maluaticus inde Iyæus
Solennes carpit frondes, & tempora laurat.
Angellinus ager? Non est præstantior alter
Caulibus egregijs: hortorum summa voluptas,
Fontibus irriguis animos, & corpora luxu
Allicit: ille sibi terrę despondit amores:
Ille omnes telluris opes, cæliq; salubres
Diuitias traxit, quem purpura Martia cultu
Insignit: pharetram Gorgon Regina per orbem
Illum gestat: humumq; rigat, quo profluit, imbre.
★ Fergito Terpsicore pulsare ego dicere versus.
Hic rabidæ tigres absunt, & sæua leonum
Semina, nec miseros fallunt Aconita legentes,
Nec rapit immensos orbes per humum, neq; tanto
Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.
Hac draco non serpit, torquet nec sibila cauda
Hinc procul omnis abest rabies truculenta luporum:
Vrsa hic non vncat: fortunatissima tellus!
Pontificum mater, Sanctorum patria felix.
Mitis ouis tondente silens pastore sub ipso:
Capra fugax nunquam, clamoribus irrita nunquam,
Sardonichata gemella, Sacrato Sāguine Diuûm
Agna decora, nitens ostro; tua colla corollis
Florigeris ornata sonant per compita mundi
Tintinnis aureis: Pastoris amasia Sancti
Qui posuit vitam pro ouibus: dedit, omne cruorem

Conamen

Conamen vitale, potens tot millia gutta
Ille vna saluare orbes, mundosq; piare.
★ Adde tot egregias vrbes, operumq; laborem
Tot congesta manu congestis oppida saxis.
Fluminaq; hei bosos subter currentia campos.
Adde lacus tantos: Marponti ò maxime tanto
Mugitu, sub te reboantis gurgite tauri
Qualem te te omnem, quali te gloria Tarri
Mole refers! Quanti piscaria tellus
Fenderis Arborea? O quanto strepit ore Milisa
Laus tua; odoriferis spatia inclyta consita syluis.
★ Hæc eadem argenti riuos, ærisq; metalla
Ostendit venis, auro quoq; Cethina fluxit
Hæc: genus acre Virum: Syluas, pubemq: Cetrillam,
Melones, Requesens, Seruelonesq: furenteis,
Mauortesq; Loes, Casteluinosq; feroces,
Molinas acres, & nobilitate potentes
Sardos equites plures, quos lurida Lethe
Sorbuit: & famam tenebris Parca abdidit atris.
Iam Salue Regina maris, circumflua tellus.
Hesperiæ vtriusq; vber. Tu ianua, clauis.
Galliæ, Iberię; murus, qui Regna tueris,
Anteq; murale: o Salue cantata palæstra
Orbis athletarum Romani cara Senatus
Custodita pupilla: procos tua pergama Reges
Quot meruere? Tuam norit mea gloria prolem?
Æternum salue Sardinia clara triumphis;
Æternumq; vale Sardinia, Pallas, & Atlas.
Sistito Terpsicore pulsare, ego dicere versus.
Tit. Melinus versus Mellitos edidit; agros
Si caneret laie: Satis est; iam pascua, campi
Rore madefacti, Cyrræo nectare tellus.
Ecquid ego? Delapsa rotet ne turris ad Vmbras
Fonat humi, Coreq: locet iam vertice summo
Tytirus, attrita moriatur veste, iugalis
Paupertatis opes nactus, diademate Matrem
Floligera cingat, radijs fulgentibus ornet,
Victorensem illum Squiuellum imitatus, & altam
Qua Diuûm res amplexus, fastigia rerum
Attigit, hanc teneat mentem, quam Sorgona Carthæ
Strenua continuit. Valeant mea culmina pingues
Suscipiant fœtus, tumefactaq: rore salubri
Hæc iuga dent germen: cœli dominentur amores:
Tellurisq: volup cedat, sic Tytirus optat;
Sardiniæ rerum felix gradus; omnia sospes
Confoueat fortuna secunda, hoc Tytirus optat
Ergo cincta maris vallo Sardinia, princeps.
Insula, Tyrrhenum quam pronum protulit æquor.
Mille per ęua vale, pretiosum, & nobile Regnum.

LAVS DEO.